

11-89

НУРДИН
МУЗАЕВ

сер. 89

НУРДИН МУЗАЕВ

39340

Р О М А Н

ШАТО ИСК
ЦЕНТРАЛЬНАЯ
РАЙОННАЯ
БИБЛИОТЕКА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙН
КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО

ГРОЗНЫЙ — 1980

С (Чеч)
М89

Музаев Н.

М 89 Этап. Роман. Чечено-Ингушское книжное издательство. Грозный, 1980 г.
246 с.

М $\frac{70303-22}{М135(03)-80}$ —22—79

С (Чеч)

© Чечено-Ингушское книжное издательство, 1980

БІАЪСТЕНАН ДИЙНАХЪ

Турпалийн гІалин коърта майда дашо зІаьнаршца хьоьстура гІушлакхе болучу малхо. Адамаша маршонехъ шайна туьйсучу ялтийн цуьргех даккхий а деш, кІедачу марзонца вовшашка гІоргІо тийна эшарш локхура кхокхаша. Майданна тІехула хьаьвзаш, шуьйрра го а баьккхина, ловзуш, пел богІура цхьа исбаьхьа кІайн кхокха. Тхьамдин йовхачу бронзан белшах яй хьакхажийтира цо шен тІоман юьхьиг. Шен накъосташна юккъе меллаша охьахира иза. Баьпган цуьргах шен беса-можа зІок туьйхира цо. Иштта ловзуш дежачу олхазаршка а хьоьжуш, ойланца лаьттара шуьйрра белшаш йолу стаг. Цуьнан могошчу, дуьзначу дегІехъ юккъера локхалла яра. ГІеметтахІоьттинчу цуьнан бІаьргашна гонаху хаалучу тачанаша гойтура дуьненан аьрхалло оцу кьонахчунна шен киртигаш эхьна хилар. ЦІена сийна костюм, Іаьржа лепа туфлеш, лайл кІайн кучан кач, кьорза галстук дика товш яра цуьнгахъ. ТаьІано-хьаьрса, могуш месаш гІеххьа яцъеш лергина гора, хьалхакхевдина кІужал а юьтуш. Шуьйра хьаж, кегий лергаш, цІена яьшна горго юьхъ, спортсменан куьцехъ дегІ, цутІе, йоцца хеталучу чІениг тІехъ болу кІаг — коьрта битамаш бара цуьнан тІехуларчу вастан. Латтар, хьажар, меттахъхьар интеллигентачух тера хетара.

— Арса Дудаевич, хьо вац хІара?! — аз декаш хезна, шен ойлина нацкъаравелира Арса. — Де дика хуьлда хьан!

— Диканца вехалда! — леррина хьаьжира Арса шегавистхиллачуьнга. — Со ву... — Цунна гора Іаьржабоьмашалла хьакхаелла бІаьргаш болу и кьонаху. Малхо, мохо Іаьржо бос тухуш яхчийна кьинхьегамхочун екъа юьхъ, жимма тІедевлла моччахалш, чуьгна бес-

неш, яьшначуьра та҃Іна-сийна бос бетталуш йолу юьхь, йоцца лергина коьртан месаш... Зоьртала а, ай҃абелла а болчу мера к҃елхьара батт собар а, стогалла а кьедош хетара... Юьхьиг д҃ахадийна зайл дагабоуьйтуш яра оцу кьонахчун ч҃ениг, лекха-лоха доцуш, г҃леххьа дара дег҃І. Амма белшаш горго яра. Кьинхьегаман хьуьнаро дахчийна дег҃І дара кьонахчун. Арсина шена и дег҃І цхьанхьа гина хилар хиира, амма мичахь, муха — дага ца дог҃Іура.

— Бехк ма биллалахь! — велакьежира Арса. — Со вицвелла. Хьалха вай цхьанхьа девзина хилар хаьа. Амма мичахь, дага ца дог҃Іу.

— Киргизстанан столицехь Фрунзехь ма дара иза! — хаййтира кьонахчо. — Юьртабахаман машинаш ечу Фрунзен ц҃арахчу заводехь!

— Х҃Іа-а! — шен хьажах куьг туьйхира Арсас. — Слесарь-котельщик! Х҃Іаь! Казахстанан Джамбул г҃Іалин МТС-н хьашташна веара со цига!.. Хьан ц҃е?.. — дагаловьцура Арсас...

— Зарма! — Шен ц҃е яьккхира кьонахчо.

— Х҃Іаь! Зарма! — г҃Іетайра Арса.

— Х҃Іаьа. Иштта девзира вай! — велакьежира Зарма, шен зоьртало хеталуш йолу цергаш гучу а йохуш. — Тамехь долу олхазарш, — кхокхашка хьаьжира Зарма.

— Кхара цхьацца дагадаийтина лаьттара со! — даре дира Арсас. — Генара бералла! Революцел хьалхара шераш... Ялх шо кхаьчна бо-бер дара со... Грознехь гергарчу наха кхобуш. Асланбек Шериповг҃Іеран луллахь. Жимачу Асланбекан а дара, х҃Іорш санна, дукха кхокхий. Сан а хуьлура аьтто и хьоме олхазарш ловзо... Масана дара уьш... Хьо лаа вуй, Зарма?!

— Г҃Іишлошьяран балхахь ву со, — жоп делира Зармас. — Тхешан конторе воьдучуьра, хьо а гина, сеци. Хьо вуй лаа? Дуй со хьажа г҃Іуллахь?

— Баркалла! — элира Арсас. — Машинаш ечу заводехь ву со балхахь. Х҃Іинца совнархозе воьдуш ву со. Цига кхайкхина... Гур ду вай.

— Марша голда! — Арсига куьг кховдийра Зармас. — Диканца голда!

— Диканца голда!

Арсин балхо дахчийначу куьйгана хааделира Зармин аьндаже куьг мукьа Г҃ийначех цахилар...

Ши стаг, вовшех а кьаьстина, цхьацца аг҃Іорхьа д҃а-схьа вахара... Ленинан майданехула чекх а ваьлла, Про-

спект революцехула вoдy Арса аьтто аглорхьа кхузза тIе-кIел динчу цIенойн лекхачу нeларах чувахара. Исбаьхьа а, тIаьхьало йолуш а долу и цIенош хийла заманийн хийцаяларш гина а, кхин дIа хийла заманащa лaьттар долуш а ду. ТIе кузаш тесначу мраморни лами тIехула шолгIачу этаже велира Арса.

Баьцарчу бIаьргашна тIеоллаелла хьаьрса кIужал корта ластийна ирх а тесна, тамехь хьаьжира кьеганчу жимчу стоьл тIехь кехат яз деш Iа юткьа йoI нeларах чувеанчу Арсига.

— Де дика хилда хьан! — меллаша вистхилира Арса.

— Диканца вехалда! — дуткьа, шера аз зевне дийкира оцу йoIан. — ХIаьа! — пенах кхозучу а, шен пхьаьрсах доллучу а сахьташка бIаьрг туьйхира, шен нийса, лепа кIайн цергаш гуча а йохуш, кьорза кечьелачу йoIa. — Арса Дудаевич?!

— ХIаьа. Со ву.

— Хьoьга хьoьжуш ву председатель.

Совнархозан председателан йоккхачу кабинет чу ваьллачу Арсина ша-тайпа тамехь IатIаран хьoжа хааелира. Кузан бexачу новкьахула тIевоьдура иза шена дуьхьал лaьттачу зoьрталчу стоьлана. Оцу стоьланий, пенний юккьехь лекха гIовла йолчу гIантахь Iа лекха стаг, сихха хьала а гIаьттина, Арсина дуьхьал волавелира. Оцу стагана ша тIекхачале Арса кхира тергалъ-ян хIинцца кьагийна йолу паркетан цIенкьа, лекха пенaш, лекхачу корашна хьалхара жIайчу дарин кирхьанаш, пенаца лaьттачу гIантийн бexа мoгIa.

— Марша вогIалда хьo, Арса Дудаевич! — Арсин аьндаже куьг лецира пондарчин куьйгex тeрачу, дexa пIелгаш долчу, ховхачу куьйго.

«ЦIена кечвелла а, лекха а, куц долуш а волу хIара стаг хила а хилла, вуьйцу ма-хаззара, гIиллакхе», — дагадаeара Арсина.

— Маршаллица вехалда, Алексей Исаевич! — жоп делира Арсас. — Хьo ган а, вoвза а аьтто хиларо там би суна!

Арсас сихха тидам бира Алексейн хIинцца йина яьлла тIеюьйхинчу сирачу костюман.

— Oхьахаа! — уьшарца гIант гайтира Алексейс Арсина. Вовшашна дуьхьал а вирзина, стоьлана дехьий, сeхьий oхьахира и шиь.

— TIаккха? Мухa вexa хьo Джамбулерчу MTC-pa

цІа веъчахъана? — хаъттира совнархозан председателo. — ХІун хъал ду доъзалехъ?

— Баркалла, Алексей Исаевич! — жоп делира Арсас. — Со а, тхан доъзал а моъттучул йоккхачу дикаллица тІейцира «Красный молот» заводан оъздачу коллективно.

— Иза ду диканиг! Дезарца цхъаьнакхетар, — билгалдира Алексейс. — Хьoбга схъакхайкхар а цара дагадаийтира...

— Баркалла царна а, хьуна а, Алексей Исаевич! — меллаша жоп делира Арсас. — Суна болх а, гІалин юккхъхъ дика квартира а кечийна кхайкхина хилла соьга оцу телеграммица. Баркалла.

— Хъайн болх дика барна хьуна а ду баркалла, Арса Дудаевич! — элира Алексейс. — ХІетте а оцу «Красный молот» заводера хьo хийцича хІун дара техъа?

— Сайн накъостех а, меттигах а къаста хала ду-кха суна, Алексей Исаевич! — жоп делира Арсас. — Сайн лааме ладугІуш хилча оцу заводера дІавала йиш яцара сан. ЦІийнах а, доъзалх а санна, воьлла со цунах. ЦутІе, хІинца со кегийчех а ма вац.

— Иштта-м дара иза, — кІеда-мерза велахъежира Алексей. — Амма хьo хъайн цІенна гена воккхур вац. Хьo дуьххъал дІа кхечу балха ваккхар пайдехъ хета. Иза хъан къоман белхалойн класс кхоллаяларх а, кхиарх а дозуш ду. Цу тІе тевжаш бен кхуьур ма яц шун къоман технически интелиленци а...

— Иза доккха маьІна долуш, сийлахъ гІуллакх ду, — цІеххъашха юьхъ цІийелира Арсин. — Амма со... — воьхна куьйгаш дІа-схъа тесира цo.

— Ишттачу балха хІоттар хъан даго тІеoьцург хиларх теша со, — билгалдира Алексейс. Суна-м хаац, и гІуллакх ахъа духа муха тухур ду...

— Ахъ бохург хьуна хууш билггал бахъана дерг хила тарло, — доккха садаьккхира Арсас. — Со ладугІуш ву-кха.

Шен белхан стоьл тІера схъа а еана, Алексейс Арсина хъалха охъайиллира цхъацца телеграммаш а, кІезиг кехаташ а долу боьмаша папка. Оцу папки юккьера Арсина цхъа кехат хозуьйтуш дийшира:

И сацам бара Архар станцина шиь-ах километр

кыйлбехъа сурсатан промышленностана машинаш яран завод йилларан хьокъехъ.

Пенза гIаларчу «Гипродмашан», «Нохч-ГIалгIражданпроектан» проекташца и завод кхоллар дара оцу сацамо чIагIдина.

— Оцу проектни организацешна ала хIума долуш вац со, — элира Арсас. — Амма проекташ юх-юха хийца езаш нислуш хиларо дуккха а меттигашкахъ аьтто-наш бохош хуьлу.

— Правительствос магийначу кхара гIуллакх дика дарах теша дезар ду, — собарца жоп делира председа-тело. — Вайн коча а доьжна оцу гIуллакхан гIайгIа бар... Хьуна ма-гарра, Архар станцина гена йоцуш Кыйлбседа-Кавказан цIерпоштан некъан шуьйрачу гон тIехъ хир ю и завод, — дуьйцура Алексей Исаевича. — Цунна герга хуьлу йовхонан ницкъ луш йолу электро-станци. Иштта шекаран завод, жижиган комбинат, вов-шахтуьйсу цIенойн яккхий меженаш ен завод, аьчган-бетонан гIишлойн гIирсаш беш йолу завод. Стохка дуьй-на а оцу заводийн гIишлош дIахIиттош номер кхоъ йолу гIишлошъяран монтажни урхалла ю. Амма шун завод цхъа хьостам а база ю. Цкъачунна кехат тIехъ бен йоцуш. Дуьххьарлера цуьнан бух буттучохъ ор ахъа да-къа лоцуш даккха деза. Завод яр, болх бан йолаялий-тар, гIирсаш лахар, белхалой а, специалисташ а хилий-тар, кечбар, кхиор... Доцца аьлча, сагатдан зама хъан ца хилийта юкъара со ву хьуна. Цу тIе, халонаш а хир ю хьуна шортта. ХIинца вайна дага ца йогIурш а тIехъ.

— Оцу тIехъ хьо бакъ хилар со шек вер воцуш ду хьуна! — великъежира Арса.

— Хьокъала боллучу накъосташца обкомехъ дийци-на ду хIара. Кхиам хуьлда хъан!..

Алексей Ивановича иштта къамелаш деш Арса вол-чу хенахъ Зарма шайн конторан директоро герггахъ йолчу берийн бешахъ иккхина хи лела биргIа хийца ва-хийтира. И болх кхочушбина Зарма валале хан елира. Эххар а и гIуллакх дина а ваьлла, Зарма цIаваха нов-къа велира. Амма ша мацвелла а, кIадвелла а хиларна, хIума кхалла дагадаара цунна. Буфетехъ болчу кIеззи-чу нахалахъ цхъа юхъ цIийелла карзахениг вара, шен буйнара чагIаран стака цкъа ойъуш, тIаккха шена хьалха стоьл тIе хIоттош, аьрха хабар дуьйцуш. МаьIле хIоттийначу стоьл тIехъ цунна юххе хийна ши стаг бел-халойн спецовкаш юьйхина а, цуьнга ладоьгIуш а Iара.

Кхалла кхехкийна ши хЮий, баьлган цуьрггий, ситрой оьцуш гЮпастанна хьалха лаьттаху Зармина хезира цо «Хаим» аьлла цЮе йоккхуш. Тлаккха, шадерриге а диц а дина, шен яахЮума а эцна, Зарма маьлгерчу стоьлана гергахьа вахара, цигара мукьа меттиг а гина. Доглчуьра ла мал ца деш, охьахира Зарма.

— Оцу йовсаран зуламаш дицлур дац суна! — бохура оьглазваханчо. — Дохна тЮехь аса белхаш беш ткьа шо сов зама дЮаяхна. Бажа бойнешка кхуьйлучу Юуйшна тЮе хЮиттийна нах цхьа боккха бажа хиллал гина суна, хЮара санначу ткьа буфет чу а тарлур боцуш. Амма Хаим санна дастамниг гина вац! Иза ша ма-дарра лаз-лаз ду! Дала ларволда цуьнан керахь хЮума долчу метте балха вахарх! Шена ца везачу стеган пехаш, жаннаш кхорзур долуш ву иза! Вон хилла Юахьара! Ша динчу кьолашна шена хьалхара бехк боцурш набахте локхуш а ву! Цуьнан дагахь дерг ладегларх хуур дац. Юохь собарехь ларьян воккха пхьар ву и делан негалт хиларг! Мотт гЮийла лебо. Дагахь дЮовш кечло!..

ЦЮехьашха ойла еш сецира иза, шен чагЮаран стакане а хьокжуш. Катоьхна схьа а эцна, сихха мелира цо чагЮар. Деса стака стоьл тЮе хЮоттийра.

«Кхин а дийцахьара кху стага оцу Хаимах!» — бохург шена дагадаанчу хенахь Зармина шен букьа тЮехьара цхьа кьерсаг аз хезира:

— Стенна юьйцу и дош йоцург?! — Дика кечвелла, боьмаша костюм а, боьмаша туфлеш а юьйхина, коьртахь бухаройн холхазан дашо басахь куй болу и стаг маьлЮехь Юачарна гергахьа веана, Зармина улло дЮа-хЮоттира.

— Аьттехьа а йоцург юьйцу! — элира цо, Зарме а, тлаккха оьглазваханчуьнга а хьаьжна. — Аса тоьшалла до Хаим Маштохов дика белхахо а, Юлма хууш а, дог дика долуш а стаг хиларна! Со ма ву, хЮара гЮовгЮа еш верг а санна, бежЮу! ЖаЮу!.. Аса мосуьйттазза бигна цуьнца бажа жижиган комбинате! Амма цкьа а хезна дац цо цхьана а стаге кЮоршаме дош олуш! Атталла кьадош а! Мила тешар ву хЮокху лорах тиллачо ечу гЮовгЮанах?! Хаим шен Юуй Юахарийн шашлыкашца кхо-буш ву!

Вовшийн дешнаш а цокьстуш, боргЮалан кЮорнеш санна, ший а цЮий а велла, цхьамма Хаим хестош, вукхо тесча жЮаьлеша а ца вуучу эрчоне воккхуш, цара кьовсам бахбича, шена цаьргара хаа тарлург хезна а даьл-

ча, Зарма, буфетера ара а ваьлла, цIа вахара. Амма цунна дицлуш дацара Хайман хьокъехь шена хезнарг. Тайп-тайпанчу меттигашкахь заманан йохалла шеца «хьан-сан» долуш хилла а, кIез-мезиг шайн керта-ке вогуш а волу...

...Денош дIаоьхура...

Архар станцехь сецира адамаш дIа-схьа лело цIер-пошт. Хьалха дуьйна детташ долу мела догIа делкъал тIаьхьа а сацаза дара. Вагонара охьавоьссира лекхочу дегIахь волу векъано стат. Дуьненан некъаш, мох-малх Iеткъаро кхоччуш басаяьккхина плащ яра цунна тIехь. Плащал къона яцара коьртара сирйоьлла шляпа а. Ткъа когара белхан эткаш керла яра.

Иштта хан тоьхна чамда яра цуьнгахь, тIехула муш а бихкина. Ша вагонара ма-воьсси, плащан кач ира а хIюттийна, куй бIаьргаш тIе уьйзира цо.

Станцера Урдийн эвлехьа волавелира иза. Аьрро агIорхьа Iомо дIахьулийна бецан майда гора цунна, шена тIехь мохо лобхкуш кегий тулгIеш а йолуш. Эх-хар готтачу ураме вирзира некъахо. Атта а, дайн а дара цуьнан болар. Эвла шина декъе йобкъуш чекхболучу шоссейни шуьйрачу новкъа кхечира иза. ТIехьара а, хьалхара а чкъургаш керчаш хиларна массанхьа ларош йолу таьIана-баьццара «газикаш» а, «пикапаш» а, тайп-тайпана грузовикаш а, исбаьхьа «Волгаш» а дIа а, схьа а хехкалора оцу гIовгIане кхехкачу новкъахь.

Царех цхьаммо ша дIавигаре сатесна, куьг а уьйуш лаьттара некъахо. Чкъургашна тIехь керла резинаш йолу «пикап» сецира цунна хьалхахь.

— Масаргийн эвла! — элира некъахочо, машинан корах чу а хьожуш.

Лакерони йолуш санна, Iаьржа лепаш куртка гира цунна шоферна тIехь.

— ТIехаа! — неI дIайиллира зортал дегI а, ондда куьйгаш а долчу шофери, некъахочунна шена юххе хаа аьтто а беш. — Схьал хьайгара хазна! — олуш, кхуьнан тиша чамда, хоййла тIехула дIа а кховдийна, тIехьарчу яьшканаш тIе йиллира цо.

— Хьостамий ду хьан оцу яьшканаш чохь? — хаьттира шофере некъахочо.

— Хьостамий а, кхин цхьацца аьчгаш а ю! — хайттира шофери, машина дIа а йолайолуьйтуш. — Со а ву Масаргийн эвла воьдуш. Амма, хьалха яьшканаш гIиш-лошъярхойн хIургона а ехкина.

— Хіургон-вагон? — хяьттира некъахочо.

— Луучо ишта а олу.

Урдийн эвлана сихха йисте иккхира машина. Ерриге а аре цхьа ирча аьгна гора: хьаькхна Іохку коьллаш, бухьаькхна диттийн юьхкаш, орамаш, даькхна оьрнаш, йочано лалийна сацкъаран баьрзнаш. Машиныйн чкъургаша сацкъаран новкъахь даькхначу тачанашкахула татолаш дуьйладеллера. Оцу йоькхначу меттигехь машинан чкъургаш сацкъарлахь шершшачохь очакхаша дІаса-кхуьссура, ловзучу хІорда тІехь жима кема санна, машина етталора. Шофер ма-хуьллу рулах тасавеллера, ор чу кхетарх а, тІе-кІел яларх а машина ларьян гІерташ. Берцан буьртигаш санна, хьацар тоьхнера цуьнан юьхьа тІе.

Тохара шена кхузахь гина боьлакш а, кхораш а, екаш хилла акха котамаш а дага а яьхкина, ша-тайпа сингаттам хилира некъахочунна иэрчаяьккхинчу меттигехь. Йочано дашийна лаьттара дина дала герго хеталуш долу масех тІе-кІел дина цІенош. Царна гонаха аьттачу кибарчигийн, шиферан, жагІанан, тІулгийн, тайп-тайпанчу нехийн оьланаш а, Іаьржачу чорпин Іаьмнаш а лаьттара.

— Ловзарна а, базарна а меттиг кьуьйсусх лолда шувовшийн керах кхуззахь, — эькхийтира некъахочо.

— Ахь хІун дуьйцу?! — оьгІазе цецвелира шофер.

— ШайтІанийн базаршна мичахь хир ю кхул дика меттиг?! — элира некъахочо.

— Ой, иммансизашна хьежош ву хьо хІара меттиг? — хяьттира шофери. — Кхузахь туп тоха дуьтур дац уьш!

— Малхой, мохой локххуш, йочанаша яшош лаьттачу оцу пенех хІун хайра хир ду, тІеваха некъ а ца хилча? — элира некъахочо. — Чоко луьйсусх ю вайшиннан, тоххарехь шар мустделла хир долуш! Коьртан туьтанаш чохь хьоналла йиснехь, сагІа даккха дезар ду!.. Нагахь вайшиь дийна а волуш хІара некъ дІаберзахь...

Шофер велавелира.

— ДоттагІа, хьом забарех хІуьмалгаш а йолуш хилла! — элира шофери. — ЦІе хІун ю хьан?!

— Ишттачу хьолехь а хьайга вистхила керах долуш волчу сан цІе хІун ю хьуна хІунда ца хаьа?! — Машина тохаелча шена кІелхьарчу хойилех шина а куьйга тасавелира некъахо. — И Іаьржа Сарап ю-кха сан цІе! Сарап! Ткъа хьан цІе?!

— Со Шимад ву, — жоп делира шофери, ор чу шер-
шина машина вукху аглор хьовзо рулах чIогIа таса а
луш. — Сарап тов...

— Сарап ву, Сарап! — карзахе жоп делира некъа-
хочо. — Цу тIе, хьо «ший а Мад» велахь, со кхо Мад
а ву!

— Хьо-м хьайна лаахь ткъа Мад а хила! — собарца
жоп делира шофери. — Аса хьуна сайна тиллина а, ле-
лош а йолу цIе йийци.

— Кхийти, — элира Сарапа. — И сайн цIе бахъа-
нехь еш йолу забарш кIордорна боху аса.

И шиъ хала а, атта а дIакхечира хIургон-вагоне.
Машинара яьшканаш охьа а ехкина, юха новкъа велира.
Гена дацара Масаргийн эвла кхача. Амма, кхул хьалха
шоферна зейланзачу меттехь машина хотто дIа а лаьц-
на, цIеххьашха йий а чкъург лаьттах яхара. Оцу балех
вала ветталуш хIара шиъ хотташа-м муххале а вуьзи-
ра, суьйранга а вахара. Эххар а тракторо такхийна
схьаьккхира машина. ХIорш Масаргийн эвла бахара.
Сарапа боххучу иза охьа а воссийна, Шимад дIавахара.
Гергарло а тасалуш къаьстира и шиъ вовших.

Сарап сецира сийна басар хьаькхначу кевнна хьалх-
хахь. РагIу кIелахула уьйтIа вуьгуш дара и ков. ЧIогIа
мацвеллачу Сарапна кхехкийначу жижган тамехь,
мерза хьожа еара. Шен багахь Iаьлна туй а цIубдеш,
сихха ков туьйхира цо. ЧIиркье гIовгIанаш йовдийна
жIаьлеш кевне хьаьлхира.

— ДIадовла, йовссарш! — гIоргIа аз дийкира кер-
тахь. — Мила ву?

— Хьан вирдан ваша ву! — жоп делира Сарапа.

— Хьо?! — ткъес тоьхча санна, сиха кех ара а ик-
хкина, зорьталчу стага марахьарчийра Сарап.

— Марша вогIалда, ваша! — бохура хIусамдас. —
Хьоме Сарап! Со лолда, ма воккхавеш ву со хьо схьа-
кхачна! Дала ша валий-кха хьо!

— Вайна ма-хаъара ду-кха! — элира Сарапа. —
Хьо хьуо ма ву. Хьайца ший а агIо а йолуш. Ахьа-м
хIинца а цхьацца хIуьмалгаш дагахь боху хир ду. Ам-
ма гуттар а хилац ГацIин нускалш!.. Дика векхи хьо
сох. Цу тIе, со гIеххьа набахтехь а валлий... Го суна
кевнан неIарх чекх хьан исбаьхьа уче... Ученан серло...
Ткъа со?! Сов дуй техьа, накъост Маштохов Хаим?!

— Хабарш-м кхин а яккхийнаш а йийца кхуьур ду
вай! — курачу собарца жоп делира Хаима. — Ге юьзча

синкъераме хуьлу ойла. Меца стаг гІалатана а гена вац... Сел башха кечбина кхача бу... Схьал хьайн хІонс! Ма исбаьхьа чамда а ю! Чу гІор вай!

Чухула ков дІа а кьовлуш, Хаим, Сарап а эцна, чу-вахара.

— Горлар вирдан ваша яІ! — чухула блаьрг кхар-стийра Сарапа. — Вон Іаш яц кхес йолу борз! Амма шайтІанан ялсамане ма хуьлда хьан кхунах... Ахь ле-лош дерг дош ду ткъа. Ахьа со хьажийнарг-м кхин курорт яра...

— ЛадогІал, Сарап! — Хаиман Іахарчух тера, баьццара, хаза блаьргаш цІеххьашха бодане а, буьрса а кьегира, сийначу цІеран суй шайна чохь иккхича санна.

— ЛадогІал, Сарап! — собар кхачалуш дара цуь-нан. — Туьха докхьа кхаьллинчо хин кьурд бан догІу. Хьо набахте сан говро вадийна ца вигна. Айхьа тоьхна ка бахьанехь вахана. Ца ваханехь, наха вийна цхьан-хьа кхоьссинчохь вахкавелла хир варий а хаац!.. Накха-ран мозий санна, хьийзара уьш хьуна гонаха, шайн-шайн декхарш дІадоьхуш. Сан бехк бу и барамал тІех-девлла декхарш дІатакха хьуна гІо дарна!.. Ахьа дІа-лестийна нехан ахчанаш?!. ХІан, хуьлуйтур вай хьоьца со а цигахь, набахтехь, хилла хила везаш! Амма хьуна гІоле ярий хьайца со а цигахь хиллехь?! Яцара! Кьола группо дина аьлла туху хан сов ер яра. Со цигахь цахи-ларх хьайна пайда хуьлий хааро валийна хьо кхуза!.. Хьайн тайпана а, гергара а нах болчу хІунда ца вахана хьо?! Цара хьайна ах кепек лург цахилар хууш ца ва-хана. Тохара а аса дира хьуна гІо. ХІинца хьуна гІо дан а вац со воцург... Соьца тарлуш ца хилча, дац хьан волийла!

— Ахь пачхьалкхана кьолаш соьга а дойтуш, гулди-на хьайн хьарам даьхний, — шийлачу собарца жоп де-лира Сарапа. — Валаран киртиг хІоьттича, сайн кара-ра ахь яьккхинарг хьуна марах а тосуьйтуш, дІаваха ка-рахдер ду сан. Со веана сайниг хьоьгара даккха. Ца веана хьесталуш лай хила!

— Иза бакь хиларх теша со, — меллаша вистхили-ра Хаим. — Яла карахдер долуш борз ю хьо. Дуккха а хенахь ас а лелийна и меца майралла. Амма эххар а кхийти со чагІалкхаш лобмаша Іамош хиларх. Шена муьтІахь хила хьекъале карийнчу чагІалкхе лобмо шех йисинарг йоуьйту. Хьо сонта ца хилахь, со саннарг хир хьох... Еккъа майраллица меца гай идочулла хьекъалца

зовкх хъегар бІегІийла хета суна... Дийца зама шорта ю, — олуш, сихха гІаьттина Хаима жижиг-галнаш хьал-ха, дехкира. — Зудий, бераш цІахь дац. Вай ваьш дика-хо ларор ду. — Тайна шун хІоттийна ваьлча, Сарапе бІаьрг таййра Хаима.

Сих а ца луш, чам а боккхуш йоура цу шимма.

— Вайнехан хьаьгІаший, вовшех хъегарой моха йоуьйтуш меттиг нисло — тийна вистхилира Хаим. — Къоьллин балано вай Іаьвдина хиларх хьаьгнарш карор бу нахалахь! Некъийн халонаша лардала Іамийна вай...

— Дуьне чолхе мактаб ю! — тІетайра Сарап. — Іаьржачу балхара дуьйна некъ бан дезар ду. Техника хало карайоьрзу йолчех хета суна со...

— Кхузахь шекар доккху, цІенойн гІирсаш кечбеш йолу заводаш йохку боху, — билгалдира Хаима. — БІе-гІийла-м жижиган комбинатехь хила там бара... Цига балха нисвала гІо дан аьтто хила там бара...

— Баркалла! — жоп делира Сарапа. — Вузарна, духарна, кисанна стаг шен лар тІе веача, стаге маршал-ла хатта дог догІу хІораннан а. Сурсатан промышлен-ностана машинаш ечу заводе гІор со.

— ХІунда? — ладуьйгІира Хаима.

— Атта хир йолуш завод яц иза, — жоп делира Сарапа. — И ен йолу меттиг ги суна. Шен гІишло дІа-хІотторера дуьйна шадерриге а Іамо аьтто хин болу меттиг ю иза.

— ХІаа! ГІишлошъярхой бу цигахь гІуллакх долий-нарш! — элира Хаима. — Нагахь хьо сох дагавуьйлуш хилахь, хьол хаза кечвелла стаг Нохчийн кІажахь кхин ца каравайта тІелоцуш ву со. Сайн лерг карадилли-на а...

— Маржа яІ! Ахь лерган меттана со каравиллина меттиг йицъян карахдалахъара! — доккха садаьккхира Сарапа. — Къиза масала...

— Къиза забарш йита! — шийла вистхилира Хаим. — ДІадахнарш хъеха ма де!.. Адамаш довзанза ву хьо? Стагера кІалд йолу меттиг, толлан багара гар-зац сегІаз санна, кІалцІ олий схьа а оьций, тІехьа кІед-дачу мийра а тухий, цецваьлла валале стаг дІахьажош! ...Иштта мийра шена кхеттачул тІаьхьа стагана дицло дуккха а хІуьмалгаш... «ПІипІ» ала ваьхьарг кІезиг караво ишттачохь! Иза а каравац кхин цкъа и «пІипІ» ала... Цундела боху вай: «ЖовхІарш а хьашт дац, уьш хъарам делахь!» ...Хьекъал а доцуш атта керадеънарг

атта керара дІадолу. Хьекъалца лехнарг керахь лаятта. Цунах беркат хуьлу...

— Го суна! — тІевирзира Сарап. — Ахь тоххара болийна доьзал бу кхуьуш... Ткъа со?..

— Хьо кхетам болуш велахь, ахь собар данза дердац! — куьг теси́ра Хаима. — ХІуттутан бена Маьлхан-Аьзни ягІац! Хьуна а дика бен кечбийр бу вай! ГІишлошъяран монтажни номер кхоь йолчу урхаллин декъехь балха дІатасаволуьйтур ву вай хьо! Цигахь ма ву вайн цІарна а цІе яхана во́лу Зарма!

— Дика ду боху цуьнан гІуллакх! — билгалди́ра Сарапа.

— Атта ца деана хьуна цуьнан гІуллакх иштта тоххоне! — жоп дели́ра Хаима. — Биографеш цхьатеро йогІуш ву хьой, и Зармий.

— Муха? — ладуьйгІира Сарапа. — Алал!..

— Дайшкахь дуьйна а кьелла «къикъ» баьхначех ма ву шуьшиь! — велавели́ра Хаим. — Суна шера дагайогІу хьо школехь хилла хан-зама... Хьо кхечарел лекка вара, ургІал санна! Амма деГІан ницкъ кхиьна балаза жимха вара... КІомалан гатанах йина йорах бедарш а лелош... Нехан йоллу таро хьайн а хила йогІуш а лобруш... И сан тешам а, лаам а марсабаьхна хьехамча хьо а ву-кха! — хІиллане къажарца билгалди́ра Сарапа.

— Сайн оцу хьехамна инкарло а, кериста а деш вац со! — баккъал эли́ра Хаима. — Оцу хьехамах айхьа Іа-мал ечохь ахь хьайгара дийлийтина гІалаташ ду берриге а цатамаш бинарш... ХІинца дуьйна дІа дечу гІуллакхийн новкъахь гІалатех ларваларца лела хаар я цахаар — иза хьан хьайн керахь ду... Хьо сел кьона во́лу хан яра иза. Хаза, воккхавевеш дерг хьан даго йовхонца тІеобцу мур бара иза...

— Цундела яккхийтина хир яра ас оцу гІам-зудчуьнга сайна тІера цІока! — сингаттамца дагадеара Сарапна.

— Цу ешапах-м дала шен кьинхетамца кІелхьара ваьккхи́ра хьо, и ирс хьоьга набахтехула деанехь а! — велавели́ра Хаим.

— Иза бакъ ду! — тІетай́ра Сарап. — Оцу аьттоно воккхавевеш ву со. Йитта олий ванничохь бедарш яша а йой латтош йолу цІийнан нана, уьш эххар а яхка а йой, дІакхуьссуш ерг вочу зударшлахь а наггахь бен нислуш яц! И сайх хьаьрчина саьрмик дІабаларо атта

дина суна дуьненан халонаш ловш хила!.. Делахь а дикачу балхах тебаш хилац вай... Лаба-кха наггахь мукъана а чу нуй хьокхуш, юкба-кара чай, бепиг а луш йолу беркате хIусамнана а, коьрта тIехь тхов а нисбала-лар...

— ХIаба, дуьненан белхан школа ахь дика чекхъ-яккхарна теша со и тайпа гIалат хьобгара кхин дериг цахиларх...

Сарапан юхь макхъелира, иза цIеххъашха къанвелча санна гора. Хаимна хира хIинца цунна дуккха а хIуманаш дагадаьхкина хилар а, кху сохьта цуьнга хеттарш дан бIегIийла цахилар а... И шиъ вовших цкъачуна дIа-схьа къаьстира...

...Денош дIаобхура...

Хаима ша Сарап балха дIанисвийр ву аьлла бина тIелацам кхочушбира. Архар станцехь гIишлош ечу белхалойн коллективехь вара Сарап.

— Хьажахь! — цецваларца куьйгаш дIа-схьа теси-ра Сарапа. — Хьо хилла-кх и наха зурманца вуьйцуш во-лу Зарма!

— Со ву! — собарца даре дира Зармас. — ТIаккха?

— Наха хьо сел дика вийцарна тоххарехь хьо тайна стаг хиларх тешна ву со! — жоп делира Сарапа. — Бакьду, хьо, дажала санна, дегIехь зюьртал хир ву моьттура. Схьагарехь-м тхо санна къонаха хета суна хьо...

— Цхьаьна белхаш беш ду вай, — собарца жоп де-лира Зармас. — Довза а ду кхуьур.

— Хьобца йохье вала луур дара. Амма хууш ду хьо тоьларг хилар.

— Хьо тола а тарло, — меллаша жоп делира Зар-мас. — Къинхьегаман толам цхьана стеган шен стом хилла ца Ia вайн хьолехь. Иза цхьанна бекъна кхаьчна а ца хуьлу. Хьо хаза зюьртала, куц а долуш, мога-ш стаг ву. Хьайн хьуьнар хьобга айалур ду.

Эххар белхан де чекх а даьлла, шайш дIа доьлхучу хенахь юха а цхьаьнакхийтира Зармий, Сарап.

— Зарма, вешан бовзам безаме берзийча хIун дара техьа вай? — туька йолчухьа уьшур йира Сарапа.

— Баркалла, Сарап! — шийлла жоп делира Зар-мас. — Со оцу тIуналлех Iамал еш вац. Хьуна дика хуур ду хьайн варданан барамах дерг. Амма цхьаь хьу-на дIахаа луур ду суна: иза соьца цахиндерг хилар.

— Дяьйиса хьан! — велахъерира Сарап. — Хьо-м

дера воллу со сарап санна ч!аг!веш! Іаържа сарап санна! Д!аэца, цхьацца г!елех чим мукъана а бер вай! — Зарме цигаърка кховдийра цо.

— Узуш вац! — собарца жоп делира Зармас. — Баркалла!

— Молуш вац, узуш вац! — цецвелира Сарап. — Оцу жунт бечех-м дац вай?! Ткъей дейтта шо ду сан! Оццул хъан а хир ду, Зарма. Са д!а а далале кешнашка г!ерташ стаг оцу сайн шерашкахъ гина вац суна, хьо воцург! Дуьне даар муха хир кхунах, юкъя-кара къурд беш и дог хелхадоккху т!уналла а ца хилча?!

— Ахъ бохург хъуна шен цхъа маь!на долуш хила тарло, — масла!ате жоп делира Зармас. — Эхъах, зуламех маърша хуьлда хъуна иза. Марша голда! — меллаша д!аволавелира Зарма...

— Некъ дика хуьлда! — ойланда цунна т!аьхъахъаьжира Сарап. Шен белхан спецовка хийца ц!ехъа волавелира иза. Шен, Зармин амалийн башхонаш хууш воллушехъ безам бахара цуьнан Зарме. Цуьнан г!иллакх моттарг!ийн харцонах маърша дара. Бакъ дара. Бакъдерг бен г!иллакх хила тарлуш цахилар Сарапна шена а хаъара. Набахтера ша х!инцца веаний хуьушехъ Зармас а, массо а белхалоша а шена хамтал еш цахилар гора Сарапна. Шайга нийсса лоруш цара ша т!еэцаран ойланаш йора цо. Урдийн-эвлан йистерчу ураме кхечира иза. Машинаш, адамаш к!езго долчухула вьдура Сарап. Іаса а луйьзуш вьдучу воккхачу стагана хьалхахула едда т!ехтилира котамана т!аьхъа хъаьдда йьду борг!ал. Ц!ен, к!айн, довха ло санна, заза лепара бошмашкахъ Іежийн дитташ т!ехъ. Некъаца наха ехха д!айиначу керташна т!ехъахъ могл!ара лаьттачу бошмашкахъ хьийзачу накхаран мозийн г!овг!а цхъана эшшарехъ екара. Б!аьсте г!адъяхнера...

— Де дика хуьлда хъан! — г!иллакхе вистхилира Сарап воккхачу стаге.

— Диканца вехалда, жима къонаха! — шена хьалха лаьттах Іаса д!а а г!ортош, сецира воккха стаг. — Муьлха завод ечарех ву хьо?

— Завод муьлха хир хаац, — жоп делира Сарапа. — Г!ишлойн пенаш дутгучех ву-кха со.

— Пенаш, тхевнаш хилча заводаш а хир ю! — элира воккхачу стага. — Масех ю уьш еш.

— Хьо бакъ ву! — т!етайра Сарап. — Еш ю!

— Иза дика ду, — бохура воккхачу стага. — Шекар а, жижиг а, ценош дан гIирсаш а вайна алссам оьшу!

— Уьш дика хIумнаш ю!

— Муха яц?! — тIетайра воккха стаг. — ЦIе хIун ю хьан?

— Сарап ю.

— ЧIогIа хIума ю! — велавелира воккха стаг. — Сарап тов!.. Наж а ю гIеххьа чIогIачех! — хьала а айъина, гIаж чIогIа лаьттах туьйхира цо. — Нажа ю сан цIе!.. Жижиг, шекар дика ду... Цу тIе и кхекхий тодеш завод а ца юьллу техьа вайна?

— Цунах дерг хууш вац со! — жоп делира Сарапа. — Йиллича дика-м яра иза а...

— Кхакха доккха хIума ду! — билгалдира воккхачу стага. — Тохара паччахьан заманахь цхьа ши жуьгти вара кхузахь кхекхашна силу деш. ДабагIа а, япаркъ а дора. Сов дика а, йовха а кетарш хуьлура цара кечдинчу кхекхех! Царех йина кетар шена тIехь ерг шек вала ца оьшура Ia шийла хиларх! Нисбелла жуьгтий бара, ламанан чIожа хIоьттина дохк санна, хьийкъина мажош а йолуш! Царачул болх ледара ца беш хила йогIу хIинцалера завод а. Иштта кетарш арахеца йолийча даккхийдеш хир дара адамаш.

— Хьо бакъ ву, Нажа! — тIетайра Сарап. — Ia шелделча кетар йовха бакъахьа ю!

ЙогIий а ца хууш, тIекхечира царна юккьерчу де-гIахь а, куц долуш а йолу йоI.

— Де дика хуьлда шун! — олуш сецира и йоI.

— Диканца ехалда хьо а! — шиммо а жоп делира йоIана.

Сийна бIаьргаш а, IаддаргIин битамехь сеттина цIоцкъамаш а, кIомалан басахь кIайн-хьаьрса месаш а, жимо батт а йолу и йоI тамехь елакьежира.

— Дада! Ен йолчу заводан пайданаш буьйцуш дуй вай?

— Сан кIентан йоI ю хIара! — кураллица хаййтира воккхачу стага. — Суна елла. Сан ю... — ТIаккха йоIе элира: — ХIунда дац? Пайданаш дуьйцийла йоццуш хир бу! Кхекхийн завод юьйцу адамашна иза оьшуш хиларна!

— Йиллича дика хир дара! — чIагIдира Сарапа.

...ШоллагIчу дийнахь лаьттана бухахула йохкучу хи лелачу биргIанийн, гIирсийн коммуникацеш а хуьттуш, монтажни белхаш беш кIадвелла Сарап савьгарчуьра

араваьккхира бригадиро. Ценчу хIаваэ ваьлча там хил-
лачу Сарапа доккха садаьккхира. Цо накха буззуш
чууйзира цIена хIо.

— Сарап, хьо хIинца кхузара меттахвоккху, — ха-
ийтира бригадиро. — ДIогара лекха цIенош долчу во-
хуйту. Цигахь хьайн ерриге а корматалла юьззина гу-
чуяккха аьтто хир бу хьан.

— Мегар! Кхиам хуьлда вайн! — аьлла, Сарап оцу
деш долчу цIеношкахьа волавелира.

Аьчган-бетонан меженаш вовших хуьттуш деш дара
и цIенош. ХIинцале дIахIоттийнера царех кхузза тIе-
кIел дина долу дакъа. ХIинца йоьалгIачу этажан дакъа
дIахIотто долош дара.

Тайп-тайпанчу — промышленностан предприятийн
гишлош яран гIуллакхаш гина волу Сарап кхийтира за-
вод а, цуьнан коллективана еш йолу хIусамаш а, ерри-
ге гIишлошна юккъера а, царна тIедогIу а некъаш а,
садоIу беш а, спортсменийн майда а, хи Iалашдан Iам
а, клуб а цхьана комплексхь еш хиларх. Дина гIулла-
кхаш кIезиг ду. Амма дан хьалха лаьттарш ган гIо деш
ду. Дукха шераш а, харжаш а езар ю и гIуллакх кхо-
чушдан... ХIинцалц схьа дохош, талхош схьадеана кху-
зара Iалам заводаша тода деза... Куьйса а, екъа а лаьт-
тачу меттигашкахь исбаьхьа бошмаш а, хьаннийн вар-
шаш а, боьлакаш а гIовтто еза, тайп-тайпанчу диттийн
месалчу баьццарчу холошца... Церан баххьашкахь дак-
кхийдеш декар ду бес-бесара олхазарш... Заводийн
комплекс хьуьнан, бошмийн гонна юккъе йоьрзур ю,
шен лепачу Iаьмнаш чохь чIерий а ловзуш. Ткъа куль-
туран цIахь, клубехь хин йолу концерташ, кино, само-
деятельность... Масана ду уьш?!

— Ойла еш вуй хьо? — селханлерчу воккхачу стеган
йобIан аз хезира Сарапна.

— Ву, — жоп делира Сарапа, хьалха деш лаьт-
тачу цIеношка, тIаккха йоIе бIаьрг а тоьхна. Ша хьа-
жийначу кхоччуш воллура ойланаш еш веана Сарап.

— Хьуна беламе тарделлехь а, ишта а дац хьуна и
кхекхий кечдаран, царех кетарш яран завод хила
езар! — элира йоIа, Сарапца оцу цIеношкахьа а йола-
луш. — Цхьацца эвлашкара нах производстве озор ба-
ра оцу заводу а... Кхекхий кечдина ца Iаш, бокказаш,
тIаьрсигаш, деттина айраш дийр дара... Цу тIе шавро,
замш!.. Царех хIораннан шен-шен цех! ТIаккха произ-
водствон гIирсаш дика бевзаш, технологи а, хими а Iа-

мош болу специалисташ кхуьур бара. Ярташ гІаланех тарлуш хир яра...

— Баркалла, ахь бакъдерг дийци, — тодира Сарапа. — Воккхачу стага, хьан ден дас ма-дийцинехь хиира суна иза дика гІуллакх хилар...

— Амма иза вайн карахь дац. Вай вешан белхан меттигашка кхечи! — олуш, йоІ башенни кранехьа яхара. Гонаха бІаьрг тоьхна ша валале и йоІ оцу цІенойн буюххьехь гира Сарапна. Лома буюххье боьгІначу бІогІам тІе хиьна аьрзу дагаеара цунна, иштта шена и йоІ гича. ЙоІа куьйгаца уьшар йича крано ойьий яхьий меллаша кхоалгІачу этаж тІе юьллур цІенойн меже, пенан экъа я цІенкъан дакъа. Цо хаам барца белхалоша вовших хуьттурса оцу этаже кхаьч-кхаьчна коьчалш. Белхалошна тоьара оцу йоІа куьг тесча, пІелг айьича, куьг охьа дахийтича. Иза йистхила оьшуш дацара. Музыканташна дирижеро бохург санна, хьара царна шайга йоІа уьшарца бохуш дерг. Иза белхалоша лоруш бригадир яра. И йоІ тергалъеш лаьттачу Сарапна меллаша белша тІе куьг диллира цхьамма. Сихха вухавирзинчу Сарапна шена хьобхуш волу хьаьрса а, юьхь тІехь тІедарчий долу а Иван гира.

— КІант, хьо йоІе хьаьжжначохь ма виси! — элира Ивана. — Вайшинна кхочу йолчех яц иза! Сатех санна, иллеш-туьйранаш кхунах дукха дацахь а, и «Барият» цІе йолу илли эрна декаш дац хьуна! Бригадир Барият ю иза! Хьайн коьртачуьра сонталла дІатаса! Кестта экзамен лаца дезар ду хьан. Ткъа хІинца хІокху гІишлон хи лелийлаш вовших таса дезар ду вайшиннан!

— Вайн корматалла ю-кх иза! — жоп делира Сарапа, ша хьалха и тайпа гІуллакхаш дан Іама гІертар дага а лобцуш. — Магаданехь а хьаьжира со ишттачу балхе...

— Дитал иза! — куьг ластийра Ивана. — Вай зарбарш ян мукъа дац.

— Хьо бакъ ву, Иван! — элира Сарапа. — Кьорза кузаш санна, исбаьхьа пенаш а долуш дечу хІокху цІенойн некъаш оьзда хила догІу!

— Дика ду хьуна уьш девзаш, — бохура Ивана, — цІенош дина девлча гур ду хьуна уьш хаза нехан санна исбаьхьа! Хаза а, дика а бехар бу кхузахь белхалой!..

...Дийнан болх бина волуш лаьттара Иван, Сарап.

Хинцале а ценойн йобалга этаж а длахлоттийна бевлера белхалой.

— Хьяжахъа! — цецвелира Сарап.

— Го, — собарца жоп делира Ивана.

Хора этажехъ ламеш, корийн раманаш, ученаш, балконаш, неларш шайн-шайн меттигашка дланисъеш болу белхалой а ларийра пенаш длахлитточел тлаехъа ца биса.

— Со сайн бена воьду. Маршалла! — олуш, Сарапах къаьстина Иван длавахара.

— Марша голда! — Сарап а цлехъа волавелира. Масех глулч яккхале оцу йоле вистхуьлучу воккхачу стеган Нажин аз а хезна, длахъаьжначу цунна гира цу шинца кхин ши зуда а. И шиъ белхан комбинезонаш юьйхина яра.

— Делахъ шу кхоъ цхъаьна цла гло, Барият! — элира воккхачу стага. — Со парглат, дуьнене блаьрг а тухуш воглур!

— Дика ду, Дада! — олуш, Барият а, цуьнца йолу ши зуда а длайолаелира.

«Са-м гатдеш хилла воккхачу стеган даго шен клен-тан йолана», — дагадеара Сарапна.

КЕРТ

Алексей Исаевичца и къамел хиллачул тлаехъа машинаш ечу заводе вухавахара Арса. Ша кхечухъа балха вохуьйтуш хилар заводан директорна а, парткоман секретарна а хууш карийра цунна. Ша-тайпа гийла ойла йижира Арсин коьрте, ша генна новкъа волуш санна. Революцин исторех йобзна йолчу оцу заводан коллективан доьзалах ша хилар цуьнан дагах доьлла дара. Ша дийна мел ву оцу коллективаца болх бан дагахъ вара иза. Ша гена ца водахъ а, хьомечу коллективах къаьстина болх бан воьдуш вара.

— Хьуна тедиллинарг сийлахъ декхар ду! — элира цуьнга машинаш ечу заводан директора. — Керла завод кхоллар, кхиор, цигахъ белхаш бан къоман белхалой, специалисташ кечбар, тамор, вовшашца дика длатарбар, тлаехъе кхио уьш марзбар — иза сийлахъ-докка декхар ду хинца вайн массерап а...

Заводан директоран кабинетера ара а ваьлла, ехачу сени чухула воглучу Арсина девзаш долу аз хезира:

— Арса Дудаевич, маршалла хьуна! Декъала хуьлда

хъан керла болх! — олуш сацийра иза цІеххъашха дуьхъал кхетгачу дилхалахъ волчу, хан тоьхначу стага.

— Маршалла хъуна а, Иван Петрович, вайн белхан зІенаш цкъа а ширлур яц, — жоп делира Арсас...

ШолгІачу дийнахъ шен керлачу балха ваха Іуьйран-на араваьллачу Арсина гира шайн хІусамашна хъалха лаьтташ йолчу машинан хъалхарчу куьзганех бехчалг хьокхуш къона шофер.

— Іуьйре дика хуьлда хъан, Арса Дудаевич! — эли-ра цо, шена Арса гучуволлушехъ.

— Диканца дукха вехалда! — жоп делира Арсас. — Некъ дика хуьлда вайн! — шоферо йиллинчу неІарах чу а волуш, цунна юххе охъахира Арса.

Керла машина атта йоьдура керлачу новкъахъ. Ду-кха хан ялале Органан тІайх дехъакхерстира иза.

Промышленностан комплекс дІахІотто чуерзийначу меттиган сурт сункаший, очакхаший дІалаьцна гора. Дан дезачу гІуллакхийн хъесап атта далур доцуш дара. Белхалошна чохъ Іиэн деш долу цІенош, шекар доккху-чу заводан зюьртала корпусаш, тайп-тайпанчу пред-приятійн гІишлошна дуьтту пенаш, тодеш долу не-къаш — уьш чолхе гІуллакхаш дара. Амма сурсатан промышленностана машинаш ян юьллучу заводан бал-хана бина зил а бацара.

...Заводан гІишлош яран балхо дІалаьцначу Сарапа кхул хъалха шена йовзаза йолу ойла йора. Тийна цІе-хъа вюьдучу цунна девзаш долу аз хезира:

— ХІей гІардаш! Хьо лартІехъ мукъана а вуй? — Сарапан белша тІе куьг диллира Хайма, иза саца а веш. — Жинаша шайгахъа ваьккхина-м вац хьо?

— ХІун хилла? — набарх ваьлча санна, аьрта бІаьргаш хъажийра Сарапа Хайме.

— Ас хьоьга хъахийна и шоллагІа цІенош дина девлла, — хаййтира Хайма.

— Ирс долуш хуьлда, — меллаша вистхилира Са-рап. — Собарца Хайме хьоьжучу цунна гора дуьххъа-ра юьйхина башха дика костюм, ткъа Хайман буйнахъ керла можа портфель, хІиллане къежа цуьнан баьцца-ра сирла бІаьргаш...

Шена санаш яха а, нахал таро йолуш ваха а шен аьтто бан ницкъ ца кхочуш хилла шен дай-наний дага-деара Сарапна. Царна хууш ца хилла я мах лело а, я пайда беш йолу корматалла шайн кІантана Іамо а. Са-рапа шен деган къайленан кІоргехъ латтадора шена до-

цуш ца тору и гIуллакхаш шегә кара а ца дерзайтойтуш дIадахана шен дай-наий ша бехке деш хилар. Хаим шел дика кхийна лорура цо, шена иза кьайллах ца везаш а воллушехь... Юьртан бахаман кьинхьегамехь хьанал даьхна шен дай-наий дуьненан зовкх хьегале дIадахана а, шайн йилбазалла дацаро царна и гIело латтийна хилар а лоьрура цо. Ткьа Хаиман дай-наий, Хаима ша дийцарехь муххале а, дуьненан марзо хьегна хиларх тешара Сарап...

Хаиман Iахарчух тера и баьццара сирла бIаьргаш кIедачу собарца хьоьжура Сарапе. Бехо мара а, лакхарчул дикка тIедаьлла кIелхьара балда а, хьалхахьо кхевдина стомма чIениг а йолу Хаим кьинхьетапе волчух тера хьотуйтург и цуьнан баьццара бIаьргаш бара.

Сарапана гора Хаим, ша а санна, лекха, амма шечул шуьйра белшаш а йолуш...

— ХIинца хьан производствона герггахь ю сан хIу-сам, — билгалдаьккхира Хаима. — Бакьду, хьо олхазар санна стаг ву... Вало, ас ялтех кхета аьтто бер хьан!

— Баркалла! — тIетайра Сарап. — Хьо бакь ву. Цу тIе, айхьа яахIума кечьян карах долуш а ву хьо!.. Дукха хан ялале Сарапний, шений хьалха яахIума а хIоттийна, вистхилира Хаим:

— Сан доттагIа! Хьо гуш ву-кха кху меттигашна гонах долу хьал?

— Муха? — ладуьйгIира Сарапа.

— Заводийн гIишлойн комплексаш йина йовла гена ю, — билгалдира Хаима.

— Иза гуш ду, — тIетайра Сарап. — ТIаккха?

— Гонахарчу ярташкахь бехачу нехан шовкь чIагIьелла шайний-шайний керла цIенош дарехь.

— ХIунда? — хаьттира Сарапа.

— Масех бахьана ду оцу белхан, — собарца жоп делира Хаима, хьеначу балдех кехатан кIеда салфетка а хьокхуш. — Масала, гонаха ялташ, стоьмаш, хас-стоьмаш, цанаш хьекьар... Шайн-шайн керташкахь вайнаха кхийначу помидораша, хохаша, саьрмасекхаша доккха беркат далар... Адамаш иштта токхоне кхачар.

— Иза дика гIуллакх ма ду! — юкьа дош тесира Сарапа. — Вайнехан таро йолуш хила аьтто бац иза?!

— Аьттонаш-м дукха тайпанаш бу хIокху дуьне-нахь, — элира Хаима. — Ши борш, жима вордий вовшахтоха ницкь боцуш шайн дай белла дIабевлла и писаш ю-кха хIинца исбаьхьачу автомобилаш тIехь хех-

калуш кхерсташ... Масана пис кураяьккхи оцу аѳтонаша... Котаман хІара гІогІ кхаллахьа! Цхьа тІара мукъана а бассабахьа хІокху коньякан!

— Дехалда вай! — олуш, Сарапа коньякан рюмка яссийра.

— Кхузахь еш а, йина а йолчу заводашка цІерпоштан некъан га хоттар а ма ду шен агІонаш йолуш, — бохура Хаима. — Складашкахула диллина и га. Оцу некъан га ду аннех, ханнех, сторпалех, кибарчигех, шиферах, цементах, хьостамех йобттинчу вагонаша дІалаьцна... Ишттачу меттигехь йоррах нисло шена цІа деш волчунна... оьшу-къобжург... Даа хуучунна моз ду хІара керла дуьне! Бакъду, лела ца хууш волчунна сингаттам а бу...

— Къолаш дитинчу стагана аьрхо ду курхалш карладаха! — билгалдира Сарапа.

— Стаг сий долуш веш долу гІуллакх даиманна а хуьлу хала, — жоп делира Хаима. — Амма цкъа кога тІе хІобттина валлалц наггахь куьйгаш бехдеш йолу кеп а лаза ялац...

— Маржа шен долахь долу цІенош я! — ларамаза иккхира Сарапан бетех. — Бух мукъана боьттина белара...

— Сих ма ло! — элира Хаима. — ЦІенош а ду хир!..

— Къола-къа дан а ца лаъара, — шабарш дира Сарапа. — Цкъа цІенош, «Волгий» сайн долайирзина яьлча цхьа а айп долуйтур дацара...

— Хаза ойла ю хъан, Сарап.

— Баркалла, Хаим.

— Дукха адамаш схьагІерта кхузахьа, — хаййтира Сарапа.

— Адамаш ІаІаран тулгІенаш тІехь сийлалле кхокурш а бу нахалахь! — билгалдира Хаима. — Кхелхина схьаобхуш ду маьІ-маьІера адамаш... Царалахь хьой, сой саннарш а хир бу... ТІулг буттурш, дечиган пхьераш, аьчган пхьераш, слесарш бу, — элира Хаима. — Пачхьалкхан гІишлош ечохь цхьацца белхашкахь берш а, боцурш а бу нахана мехах цІенош деш лелаш. КІеззигчу деношкахь дуккха а ахчанаш а дохуш.

— Юкъараллин балхана пе беттарш олу царех! — дагадаййтира Сарапа. — Атта бехаш а, бовш а берш олий.

— Ишттанаш а бу! — тІетайра Хаим. — Амма ша-

— Баккъал!

— Хъажакъа! Хіета забар яц, — жоп делира Яхас. — Хъо лъбраш тІе вахаза ца валарна кхоъру со!

— Дац дуьненан лъбрийн сан цамгарна дарба! — даггара чІагІдира Сарапа. — Амма сатийсаман ало-м ю со хІаллаквеш!

— Яц со, Сарап, хъан цамгаран къайленах кхуь-уш! — куьг ластийра Яхас.

— Дера, Яха, со-м «и бохуш» ма вара, — гІийлла къежира Сарап.

— ХІа-а-а! Хаима къадийнарггий?! — елаелира Яха. — Ас цо еш ерг забар хиларе сатеснера... Со кхоъ-ру, Сарап, хъо кхечухъахула гІайгІа база вериг цахир-ларх!

— ДІатасахъа и кхерам! — дийхира Сарапа. — Вайшинна хІусаман гІайгІа гІеххъа бина бу... Ма хъа-жаве со кхечухъа! Иилла хан, еара я оршот!

— Хъо ма забаре хилла! — хецна елаелира Яха. — Диканна голда! — сихха дІаяхара иза.

— Ой, ду а, дац а ма ца эли цо! — цецваьллачу Са-рапа куьйгаш дІа-схъа тесира.

Циггахъ Хаим пенан корехула сехъаиккхира:

— Дера, Сарап, ахъ, чІегІардиго санна, шера мотт а ма лебира, захало а ма дийцира, — билгалдира Хаи-ма. — Амма вай дагалаьцначух захало ІаьІаш дац. ХІинцца дІа теллича, цо а таро ерг ма лъху!..

— Хъалха ахчанан туп, тІаккха захало?

— Изза ду-кха!

— Маржа ахча яІ! — эkkхийтира Сарапа. — Рабо-чий класс а яц-кха хъо доцчунна кхочуш!

— Массара а лол бетта-кха, — гІийлла вистхилира Хаим.

— Каетта! Ка! — куьг ластийра Сарапа.

...Денош дІаоьхура...

Белхалой даггара тасабеллера сурсатан промыш-ленностана машинаш ен йолчу заводан хъалхарчу кор-пусан гІишло йина ялийта. Заводан майда а, гІирсаш а, коьчалш а ларъян хІюттийра Рехимов Мамед. ТІаьхъо цунах центральный складан заведующи вира. Хехочун болх хала бара кхузахъ. Меттиган йоккхалло, гонах йина керт сел сиха йохаро, лекха къух даларо аьтто бо-ра курхалчийн каетта... Цара идайора аьчган тахтанаш, хьостамий, аннаш, дечигаш... Аьчган тахта ядийна вь-дучу Сарапна тІеІоттавелира Мамед. Собаре хила гІер-

тачу Мамедан хъаъж тIе хъацаран буъртигаш хIиттинера. Шен шуьйрачу хъаъжах йовлакх хьобкхура цо.

— ТIаккха, Мамед! — шийла а, гIийла а вистхилира Сарап. — Хьо зевелла таллархо ву. Лаг оьзчахъана волу хьо хIинца. Бун-бен йоцу миска хъуна хъалха лаьтта-кх...

— Иштта-м дара иза, Сарап! — Мамед вистхила кхиале юкъя дош тесира Хаима. — ХIара Мамед а ма ву пачхъалкхан балхахъ.

ЮьхIаьржоно махквинчу Сарапан ляхъанчух тера бIаьргаш оьгIазе лепара.

— Амма со теша шу вовшашца долчу гIиллакхах дург цахиларх! — кIеда-мерза дерзийра Хаима. — Хийла хIумнаш гина кьоначий ма ду вай... Ой, гуш ма ду хIара кIад а боцург хилар! Шуьшинне а бехк цахилар а гуш ду. Оьздачу наха вовшашна цатам бан хIума ма дац хилларг!.. ХIара Сарап шен докъазалла гIуллакх доьхна лелаш ву. Къеллин балано стаг хьере во... Къинхетамехилахъа, Мамед! Диканиг бен хьобца лелор доцуш ма ву хIара пекъар! Суна шуьшиъ гина вац! Шуьшинна вовшийн а гина вац!.. ДIо къухалахъ къайлехъ Iуьллунш бецан цхъа-ши цIов бу. Цул бIегIийла меттиг яц нах бIаьра а ца хьобжуш хIума кхалла! Юккъехъ вас бакъахъа яц, Мамед, хьо гIиллакхе, бIегIийла стаг ву...

— И хIун хабар ю?! — оьгIазаллица иккхира Мамедан аз. — Цхъамма курхалш, вукхо защитникаллаш!..

— ХIаъа! ХIума кхалла еза! — цо бохург ца хезаш санна, кIеда-мерза вистхилира Хаим. — Яьсса хилча моторо а ца бо лартIехъ болх!.. Вало, Мамед!..

— ХIа-а-а?! — оьгIазалло Iадийна Мамед дош ала а ца луш висинера.

— Бакъахъа ду! — шек а воцуш, шениг дуьйцура Хаима. — Цул тIаьхъа, Мамед, ахъ хъайн болх бер. Кхо а шен некъ бер!.. Суна бехк ма билла! Мукъа велахъара шуьца цхъа кад а мелла, тIе жижиган тIус кхоллур яра! — Сарапе газета юккъехъ даар-малар а кховдийна, Хаим сихха дIавахара.

— Мамед, зуда а, доьзал а боцуш цхъалха миска ву со! — гIийла долиьра легашка шед хIоьттина лаьттачу Мамеде Сарапа. — ХIара дааран-маларан пал сох къахетта кховдий соьга оцу дикачу стага... Ас-м ахъ бохург дийр ду!.. Цкъа сайца хIума кхаллар доьху ас!..

— Со цецваккха хала ду моьттура суна! — доккха садаьккхира Мамеда. — Гина ву со курхалчаш! Амма

шу?! Тоййтал хабар! И аьчган тахта ги а йоллий, хьал-
хаялал суна, жулик!..

И дешнаш аьлла Мамед валале маьI-маьI! Нехь маь-
хьарий лилхира:

— Ва-а! Мотор хьо!

— Ма вахийта! ХIургон!

— Орца дала! Грузовик хьо!

— Ва, завт хьо!

Иштта доьхна орца даккхаро хехо вохийра, цо ирх
ерзийна топ кхоьссира.

— Хьо гуш-вевзаш ву! — Сарапе мохь туьйхира хе-
хочо. — Тасий, вадий вала!..

Иза сихха дIахьаьдира орца доккхучухьа...

Цунна тIаьхьа а хьаьжна, Сарапа юм йира аьчган
тахта а эцна. Иза кертан Iуьргах араэккхашехь хехо-
чунна гIоьнна белхалой хьаьлхира. Шегара эчиг дIа а
тосуш, Сарап ведда велира...

— Ой, вай иштта Iахь-м оцу курхалчаша ерриг за-
вод дIа а яьхьна дуьтур ду-вай! — элира орцах кхаьч-
начу Зармас...

«...Сарап ас верна кхоьруш хир дара Хаим орцах-
валар, — туьдура хехочо Мамеда. — Хаим наха лоруш
кьонаха ву. Иза маьттазчу курхаллех веша волу стаг
вац. Шортта таро йолуш ву иза. Сарапа а, кхечара а
лелош долчух лаьцна дагаваьр со цунах...»

Шайн урамехула цIехьа вьоду Мамед цIеххьашха
тIеIоттавеллачу Хаима дехарца шайн чу вигира...

— Баркалла хьуна, кхуза варна! — бохура сакье-
раделлачу Хаима. — Зудий, бераш цIахь дац. Амма
даар-малар кийчча ду! Шеф-поварал тоьлашха ю вайн
корматалла! — стоьл тIе силам хьаькхна шаршо теси-
ра до. Сихха хьалха хIоттийра дика кечдина жижиг, бепиг.

— Мамед, дала лардолда вай лураллин балех! —
кьаьркьанан кад айьира Хаима, — Аьчган цуьрг бахьа-
нехь ахь тоьхна нехан стаг вийча, нехан чIир хьаьрча
хьох. Цу тIе, Iедало набахте а вуллу хьо. Балехь буьсу
хьан довзал!.. Ишттаниг дожа там бара хьоьгара, та-
хана со тIе ца кхаьчнехь. МаслаIатен вехалда хьо!

— Хьо а вехалда маьрша! — жоп делира Мамеда.

— Ассаламу Iолойкум! Барт цхьаь хуьлда вайн! —
чувeara Сарап.

Иза гучуволлушехь дохковелира Мамед ша кхуза
варна. Амма собар даза вер вац нехан хIусамехь.

— Амин! Охьахаа! — жоп делира цунна Хаима.

— Мамед, со хуна хьалха бехке ву! — элира Сарапа. — Шайтано Iехийна дели соьгара и айп. Кхул тIаьхьа ларлур ву со... Со бахьанехь кхин сингаттам хир бац хуна.

— Дала тевпикъ лолда хуна и ният Iалашдан! — даггара вистхилира Хаим. — Tаккхенна хаа ду... Xинца вай садоуш ду!..

— Тешам а болуш дика кьонаха ву вайн Хаим, — чIагIдира Сарапа. — Кхо чIогIа бехкаш дохуш эхь хетийти суна. Сайн дуьхьа кхо хьехам бойла хаьа суна. Доккха хIума ду иштта диканиг ала стаг вайн хилар!..

Собарах ца воха халла садетташ волчу Мамеда ойла йора: «кешша голда аша суна еш йолу и агитаци!»

— Ма бовлда вайн, кIентий, вовших тешам! — олуш, кад мелира Сарапа.

— Ма бовлда вайн, кIентий, вовших безам! — элира Хаима.

Къамелаш цIеххьашха севцира. Ма-хуьллу болх беш яра кхаа стеган моччахалш...

...Хала а, атта а, ша вехна хилар нахана ца гайта гIерташ, цIа кхечира Мамед. Диван тIе охьа хиьначохь сихха наб кхийтира цунна. Эххар ша самаваьлча, тийна карийра цунна шайгахь. Добзалш тоххарехь дуьйна набарш еш бара. XIара самавалар хааделла хIусамнана гергаеара кхунна.

— Нисло ишттаниг а, — цуьнан дог оьцуш йистхилира хIусамнана. — Берашна хаа а ца делла. Ткьа хьогара даьлла хIума а дац.

— Хаьа. Ахь гIиллакхана боху, — меллаша жоп делира Мамеда. — Сайх тешна долу пачхьалкхан хьал Iалашдан ларош цахилар ю йоккха ледарло... Цкьа а вацара со малархойн хIуьмалгаш лартIехь лоруш. Ткьа Xинца ас динарг?.. Дицлур дац...

Заводехь Сарапах шен бIаьрг кхетча генара цуьнга маршалла хаттаран кепехь уьшар а дина, Мамед шен балха вахара. Кхуьнга иштта генара уьшар а дина Сарап шен белхан метте вахара. Къийлалуш хилира церан тIекаренан кеп...

Заводан кертахула хехочун декхар кхочушдеш лелачу Мамедана цIеххьашха тIеIоттавелира Арса Дудаевич. Арсина сихха билгалделира Мамедан юьхь ша-тайпа басаяьлла хилар. Сел сиха хиллачу оцу хийцамо цецваьккхира Арса. Мамедана цхьа гIайгIанаш Iеткьаран лар яра иза. Маршалла а хоттуш шаьш вовшашка

вистхуьлучу минотехъ а курхалчийн гИллакхийн, хИлланийн хьокъехъ ойла лаьтгара Мамедана дагахь...

...Гонахарчу кертах даьхна Iуьргаш шортта ду. ХIора лерг-бIаьрг лардан хала ду.

— Гонах аьчган сара а боьзна нуьлцкъал ток хеца езара! — элира Мамеда ша-шега олуш санна.

— Ток юьтур вай! — велакъежира Арса. — Керт сихха тоер. Кертара къух дIахьокхур. Делахъ а, уггаре а коьртаниг адамаш кхетор ду. Керлачу кхетамца тоян еза адамийн амалш. Адамийн дегнех доьлла курхаллин хIуьмалгийн айпаш магийтар. Белхалойн кхетамой, хьанал хиларой дIадохур ду и эхъ дерш. Металлоконструкцийн цехан, заводан хьалхарчу цехан пенаш дIахIиттийна девлла. Оцу цехо балор бу тайп-тайпана корматаллаш йолу белхалой. Иштта белхалойн коллектив ша дIахIоьттина йоллушехъ чIогIа хьуьнаре хир ю. Ишттачу коллективца цхьаьна дIадохур ду вай кхузара эхье а, айпе а мел дерш.

— Кхета со, — меллаша жоп делира Мамеда.

— Ка еттарш-м хьаха бу! — билгалдира Арсас. — Цара гIайгIанаш а йойту. Амма вай довлац оьздангалла, говзаллаш, кьинхьегам безар кхузарчу массарна а марздаза...

Заводан керт тойора. Къаххаш дIахьокхура. Адамашна шаьш кхуллу завод марзлуш яра. Оцу балхо хIора денна а аздора, малдора сакхаш. 1960-чу шарахъ, ишттачу хьелашкахъ, март беттан хьалхарчу дийнахъ вира Мамедах центральни складан заведующи...

Белхан де чехъ а даьлла, цIехьа воьду Сарап Iе-кхечира некъан йистехъ кхиьначу туьркан гIодах куьг а гIортийна, корта а оллийна лаьттачу Хаимна. — ДоттагIа, ахъ стенан гIайгIанаш йо хIокху бIаьстенан суьйренца?! — хаьттира Сарапа.

— Гаш гIаттийна латтар я керта тIехъ ши хьокха а лаьцна латтар кхидIа дахдан торуш зама яц хIара! — жоп делира Хаима. — Цу юккъехула хьуна зуда ялоран гIайгIа а бу...

— Габали ерг вайга ягIац, кетар ерг вай ялаяц! — элира Сарапа. — Иза ду-кха дерриге а доьхнарг.

КЕРЛА ХАЛО...

Мукъачу дийнахъ сатоссушехъ самаваьлла Сарап бовха-ховха мотт дIатаса карах ца долуш Iуьллура...

«Дуьненан белхаш ца бовзарна хъегна со нахах. Айса юьхьарлаьцначу гIуллакхаша сайга зовкх хьобгуьйтур ду моьттуш кьахъегна. Амма ца моьтту стоьмаш белла суна оцу ирсан бIарлагIина тIаьхьавазаро. ХIета со кхиьна ца хилла хIутасарний, беркат чудерзадарний юккьехь йолчу зIенийн кьайленех. Хаимна пайда лучу гIуллакхо, базаро, дехьасехьа вахаро Сарапна пайда-м муххале а ца лора, мелхо а зе а, гIайгIа а йохьура. Хаима кьола дича а иза кьайлехь дуьсу я бехк а боьчунна коча доьду. Ас динарг суна зуламе долу. Цундела евзина суна набахте. Евзина цуьнан кьизачу Гилманца. Хаиман гергара нах цунна гена боьцуш, гуллахь ценош а дина, баха хевшина. ХIора минотехь а вовшашка кад кховдо, вовшашна гIо атта дан аьтто бу церан. Иштта вовшийн лулахь болчу царна атта ду нахана шайх чекх са ца гайта а, караеана хIонс Iора ца йолуьйтуш ларъян а. Никх санна юьзначу керташкахь кхуьу церан тIаьхье, дайший, наноший зийна некъ схьа а оьцуш. Нах ийзало царех. Наха лоьру уьш. Наха атта зуда ло цаьрга маре. Цаьрца гергарлонаш туьйсу. Цаьрца долу «хьан-сан», гIиллакх лардеш леладо. Заманан а, тайпа-тукхаман а аьттонаш бу Хаимна гIо деш. Ткьа со сайн нахах а хийра ву. Царна го сан кьелла. Девнехь соьгахьа бевр бу уьш нахаца йолу яхь бахьанехь. Амма хIорамма а сискал шен бага Iутту... Белхалойх дIакхетарх болу аьтто чIагIбар, белхан корматалла айьар, ЗармагIарах Iамар ду хIинца Iалашдан дезаш. Амма цхьа беркате хIусамнана лахар Зармехула хилча тешаме хир ду. Гуш ду Хаим шен гIуллакх дIакхехьа дика пхьар хилар. Амма цуьнан хьехаро тIаьхьало хин йолу беркат суна ца ло. Даре дан деза хIинцале сан амал хийцалуш хиларна...» ЦIеххьашха тIера кIеда юргIа дIа а тесна, Сарап хьалаиккхира. Иза юьхь-куьг а йилина, Iуьйренан шен кхача бохбан вуьйлира... «ХIаьа! Дуьненан доьхна гIуллакхаш ас лол беттарх нислур дац. Иза суна тIаьхьа хин. Иза хиьна а ваьлла волавелла хир ву Хаим деккьа шен гIуллакх дан. Со а гIиртина деккьа сайн гIуллакх дан. Амма со сонта хилла...» Кечвелла Сарап аравелира. Иза волавелира Зарма вехачу меттигехьа. Иза ЗармагIеран хIусамаш йолчу аьттехьа кхаьчча, цунна дуьхьал кхийтира Зармий, Мамед, цаьрца ши зуда а, жима Ано а.

— Де дика хуьлда шун, хIай дезира адамаш! —

цкѣа Мамедан, тІаккха Зармин куьг лецира Сарапа. — Шу лаа, тара дуй?

— Кху мукъачу дийнахь Турпалийн гІала цирке доьлхуш ду тхо! — массеран а меттана жоп делира Зармин зудчо.

Сарапна дагадеара оцу зудчун тайп-тайпана цІерш хилар. Царех уггаре а хьалха дагаеара цунна «Дашо туьппалг». «Божарел хьалха дош юкъатийсар-м лан а мегар дара. Зуда диканиг ю боху, бердах яхарг!»

— Со а веача хІун дара техьа? — меллаша велакъежира Сарап, Зармегахула шен «Дашо туьппалган» шиче захало дийца аьтто бериг хиларе са а туьйсущ...

— Дукха бІегІийла хир ду! — массеран а меттана юха а жоп делира Зармин зудчо.

— Нохчийцохь зударийн бакъо божаршка нисйина Іаш яц, — билгалдира Мамеда. — Лай, элий болцохь элийн хуьлуш йолу бакъо зударшка а елла, божаршка лейшкахь хуьлу бакъо елла. Цунна муьтІахь воццо шена кхин дуьне лаха деза!

— Со и Іилма дика хуучех хилийта гІортаза девр дац вай! — элира Сарапа.

— ДІа хІаллакьхила хьайна, — велавелира Мамед. — ХІораннан а хьеравалар шен-шен хотІехь хуьлу!.. Бакъду, зудчо цІийнан дукъ шен яьІни тІе эцна, цо букъ товжо маьрша хІусам латтийча, атта-м хуьлу дуьненан аьрхалла ловш хила. Воккхаверан мур а ма нисло... Іуьйранна балха вахар, сарахь цІа вар хилла маца Іа гІуллакх. Масала, Анон гІуллакх хІинцалц берийн беш яра. ХІинца школа ю. Вайн завод а, цигахь беш болу белхаш а гаре сатесна ю хІара. Кхана гур ю кхунна и меттиг.

Кхин кьамелаш дан хІорш кхиале схьакхечира сийна автобус. Дукха хан ялале хІорш Турпалийн гІала кхечира.

...Хьалхадуьйлу жІаьлеш, буьрканех ловзу черчий, хехкалуш йолу говраш, майра-тІахьаьлла береш, хьуьнаре пелхьонаш, башха забарш гІиттош жухургаш, кераІемина олхазарш, говза пондарчаш — шадерриге а циркехь гинарш хазахетарца тІеийцира жимачу Анос. Баккхийчеран а, кегийчеран а чІогІа сакъераделира циркехь.

«Дашо туьппалгана» хийтира Сарап шен хІусамдега ала хІума долуш ву аьлла. Божаршка кьамелийн аьтто

балархъама, иза, зударш а, бераш а эчна, цѣхъа йирира. Мамед а цаѣрца дѣавахара...

Сарапа шен дагара дийцира Зармина. Зармас, цунна жоп далале хьалха, ехха ойла йира.

Турпалийн гѣалахъ Чеховн цѣарахчу библиотекана хьалхахъ йолчу бешахъ ша къаѣсттина долчу гѣанта охъахира Зармий, Сарап.

— Захалонна юкъа воларх ларлуш ву со, — долийра Зармас. — Хийла гѣайгѣанаш йиткъина вайнахана, хийланна и захалонаш хьокъала доллучу кепехъ нис ца даламна. Тахана ас хьуна цхьа меттиг магийча, кхана со цу тѣхъ гѣалатвалар гучудаьлча, со сел къизачу жоьпана кѣл воьду. Вай-м дукха ахчанаш долуш нах дац. Шортта таронаш йолчу нахе а атта дѣа а ца дерзалуш дерш коча оьгу. Паккха со хьуна хьалха валлал юьхьѣаржа хѣутту. Зудчун хьожамода кхетачех мел йолчу йоѣах, жерочух жоп дала карахдериг — иза вайн заманахъ я воккха турпал ву, я воккха йовдал ву. Турпалийн гѣалахъ цкъа я шозза мелла-ехна жима зуда гина суна. Оьрсийн зударшна-м мала а, шен хеннахъ сацийта а хаьа. Сан зудчун тайпанчу зударех хѣинццалц схьа цхьа а ледара ца хилла. Царех уггаре а сийлахъниг, хьекъале ерг, оьзданиг, хазаниг ю и ахъ къастийна Хѣавра. Кѣад ца луш иза хесто бахъанаш ду. Цуьнан цкъа йоьхна хѣусам массара а марнанас йохийнарг лоьру. Хѣаврин амалш талла воьлча ишттан бен хилар тарлуш а дац олий хета. Хѣетте а сан бехк лара йиш хир яц хьан шайн захало хилар. Оцу захалонна а, я кхин муьлххачу захалошна а со юкъара хир вац.

Зармас шега иштта къамел дича Сарапна дагадеара мацах шен хила тарлуш хилла захало Хаима шена эвхьаза гай тѣе пѣлг хьийзорна дохар. Нагахъ и захало хиллехъара ша, доьзал а болуш, ирс а долуш, дуьне-нахъ вехаш хир вара бохург... Ткъа хѣинца хааделла Хаима а шегара бехк боккху хѣума дѣатесна хилар, ларлуш хилар...

— Кхета со! — доккха садаьккхира Сарапа. — Хьобакъ ву. Суна а дикка хѣуманаш дагадахкийти ахъ... Хѣета цуьнга вистхила аьтто мукъана а бан беза ахъ сан.

— Иза вайга далун дерг ду, — хадам боллуш жоп делира Зармас. — Амма шайн барт хилахъ и барт бар а, бохор а шайн гѣуллакх хилар хууш хир шу.

— Хинца иштта бен хила тарлуш доцийла хаъа суна, — жоп делира Сарапа.

Шоллагичу дийнахъ, белхан де долалуш, шен дена юххе а хюьттина заводехула лелаш Ано гира Сарапна. Завод еш болчу белхалошна, пхьерашна мел оьшург латточу складехъ болх беш гора Анона шен да Мамед. Тlаккха йина йолуш лаьттаху хьалхарчу цехе яхара и йол шен дена тlаьхъа а хюьттина. Йолана гора сел лекха пенаш, тхов клел оьллина цlерпоштан некъ. Оцу некъахула лелаш йолу, жима бутка санна, чохъ йол йолу кабина, оцу гlирсо дlасхъа кхоьхьу аьчган, болатан сел еза хlуманаш. Хlаваэхула атта дlасхъа лелабора йола шен карахъ йолчу механизмащца и беза, чолхе, баккхий, тамашена гlирсаш. Массо а меттигашкахъ белхалой гора станокаш дlахlиттош, машинийн, механизмийн меженаш вовшахтуйсуш, уьш шайн-шайн баххаш тlехъ чlагlъеш. Йоккха гlовгlа лаьттара цехехъ: моторийн екар, жlаьвнийн татанаш, металлийн зевнаш...

— Зарма мичахъ ву? — шен ден лерехъ хьаттира Анос.

— Дlогахъ морзаха а буйнахъ воллург ву-кха! — гайтира дас.

— Цунна хьалхара ваша Мамад вайна вевзарг ву! — билгалдира Анос. — Цхъана элпо бен ца къастош ю, папа, шуьшиннан цlераш.

— Иза бакъ ду! — тlетайра да.

Цехера араьллачу Анона цlеххьашха дуйхьалкхийтира заводан директор.

— Хlа! Марша йогlалда хьо, Ано! — велавелира Арса Дудаевич. — Марша йогlалда хьо, Месаш! Тхан заводан гlовгlано кхера-м ца йина хьо?!

— Вайн заводан гlовгlа а тамех хета суна! — собарца жоп делира Анос. — Кхузарчу зударийн белхашка безам болуш ю со...

— Къамел осала дац! — реза хилира Арса. — Хьох дика инженер хир ю... Амма дика дешахъ! Хан сиха йобду. Селхана дац хьо цхъа жима кукла хилла?

— Хlаъа, — меллаша йистхилира Ано. — Ма-хуьллу доьшур ду ас.

— Диканна голда вай! — олуш Арса цехе вахара.

— Голда! — жоп а делла, Ано шен деца цхъаьна заводан ков долчухъа йолаелира.

Шайн луларчу цхъана зудчух а тоьхна, Мамеда цlехъа хьажийра Ано. Тlаккха вуха заводан керта веанчу

цунна гора денделла хаза кхуьуш дукха хан йоццуш шаьш дийгина бешан синтарш. «Исбаьхьа беш хир ю кхузахь кестта, — ойла йора цо. — Адамаш а оьзда хир ду кхузара...»

Иштта ойла а еш вoьдучу Мамедана дуьхьалкхийтира Хаим а, цунна тIаьххье вогу Мамад а.

— ХIай майра бежалой! — доклад еш санна, долийра Хаима. — ХIай аьрха бугIанаш! ХIай кхесарш йолу берзалой! Оцу завкоман аьчгачу тIорказан догIанаш лаа ма ца делла шуьга! ХIинца вайн дуьхьарлерачу цехан болх дIаболош ца йинчу харжах хIун дан дохку вай?! Хьеший богIуш ма бу! Гайтийша царна вайн комаьршонан айма! Марсадаккхийша и вайн гIуба тайпа гIиллакх!

— Сих ма ло, Хаим! — элира Мамада. — Сиха да-хана хи хIордах ца кхетта олуш ду... Бехна нах гайта йиш яц вайн заводехь а, вай дехачу меттигашкахь а! Хьешашца зударий а хир бу... Эвхьазаллех лардала деза. Цу тIе, профсоюзан цIарах комаьрша волучул шен кисанца хила еза и «рентIра» олуш йолу еса комаьршо...

— И хIун агитаци ю?! — куьйгаш дIасатесира Хаима. — Вайчунна са ма гатде! Вешан дохнах харжаш ян меттигаш карор ю вайна! Котамаша харцахьай, бакъахьай мIараш а хьoькхуш, мохо лoькхур ду кхана Гуьрре вай делла дуьсу долу хIара пана дуьне! Сел хьалхе вуьйхи шуьшиь! Ахча хIун ю?! Тахана ду. Кхана дац. И басар йина кехатийн цуьргаш!.. ГIуллакх дан вай нах дацахь оцу балхана пхиппа сом-х дай вайга тасалур!

— Иза ша ду! — тIетайра Мамад а, Мамед а.

— Амма вахо малар ма-хуьллу кIезиг хила деза! — билгалдира Мамада. — Цаьрца зударий а, мехкарий а хир ма бу!

— ХIаьа! Цаьрца вайн кхузара зударий а хила богIу! — элира Мамеда. — Шай-кай вай тосуш хилча цхьа лар ю иза...

— Оцу юкьарчу ахчанах-м матар кхетийта дохку шу, — велавелира Хаим.

— Цунах дан а диканаш карор ду! — чIагIдира Мамада. — Шортта ду гIо дан деза адамаш. ХIинца вайх хIорамма а шен-шен киса орцахдаккхарх ду гIуллакх!

...Эххар схьакхечира хьеший.

Столовин йоккха чoь ма-хуьллу лерина кечийна,

тІейцира уьш. Йобзан а, мерзийн а зурманаш, пондарш, иллиалархойн аьзнаш ерриге а исбаьхьаллица хозуьйтуш магнитофонийн ленташ а, аппаратураш а яра. Музыкан искусство уггаре а баккхийчу говзанчашкара схьаэцна яра хьешашна бинчу синкьерамехь. Залан цІенкьан шерачу аннаш тІе хьаькхначу цІечу басар тІехь хелхарна шершара хьешех а, завод ярхойх а болу хелхарчаш. Кечбелла кегий зударий, мехкарий, кІентий — нах вовшахьийнера шайн тамехь долу хьуьнарш гайтарца. Зарма а, Махьма а юьстах лаьттара хелхаршка хьобжуш. Кест-кеста цу шинна гергаобхуш, тІаккха мехкаршна гонах хьаьвзаш Сарап а вара.

— ДоттагІий, муха хета шуна? — хаьттира Сарапа цу шинга.

— ХІара яций со кхоьру кеп-м! — велавелира Махьма. — Кхин ю...

— ХІара вайца тарлун дерг ду! — тІетайра Зарма — «Собар!», «Собга алийтал!» — бохучу ца даьлчхьана.

— Иштта гена дер дац! — элира Сарапа. — И вайна кхочу болу тІадам моза баххол а хир бац!

Лекхочу дегІехь йолчу ХІаврех бІаьрг кхийтира Сарапан и дешнаш аьлла ша валале. Кеч хаза елла яра и куц долу зуда. Белхан комбинезон юьйхина хьалха а гинера иза Сарапана. Амма тховса цуьнан берцан буьртигийн сурташ тІе хьаьрсича санна болу мара, сел нийса а, жимо а, юткъа-кегий мерІуьргаш, мохо-малхо бронзан бос тоьхна сирла беснеш, шуьйро хьаж, тІаьІано-дашочу басахь лепа бІаьргаш, жимачу бетан стоммосевсина балдаш, Іаьржо-дашо бос кхетта месало цІоцкъамаш, бІаьргийн даьлла негІарш, иштта Іаьржа дашо бос кхетта хьийкьина ши кІажар — и шадерриге а Сарап цІеххьашха ша-тайпа Іадош хилира. ХІаврина тІехь стигалан басахь дезачу, дуткъачу кІадинах йина коч яра, шена тІехула дихкина оцу кучан басахь шуьйра доьхка а долуш. ХІаврин гІодаюкь тамехь юткъа гойтура цуьнан исбаьхьачу хормо. Цкъа Зарминий, Мамадний тІевоьдуш, тІаккха юьстаха волий ойла еш, се-ра дайна котам санна, са карара даьллачух тера лелара Хаим.

Шегара хьал нахала даларна а кхоьруш, Сарап ХІавра дагайоьхна вара... Шен баккхийбеш лепачу таьІана дашочу бІаьргашца ХІавра дуьнене хьежаро Сарапан корта хьуьйзуьйтура... Исбаьхьа йоІ йолалуш цуьнан

накха меттахъхъар, нуьцкъала горга хенаш тахкар, халла хаалуш елакъажар, меттах ца хъадеш латточу балдийн маьПехъ хІиллане ши тача а хІоттош... ХІавра иштта гуш безаман шовкъ тІехъюьлчу Сарапан юьхъах цІе леттера. Хелхарехъ я боларехъ ХІаврас ког баккхар, иза йистхилар, цо халла хаалуш мерах са-деІар, цо бІаьргийн неІарш тохар — и шадерриге а дара Сарапан синхаамашна мерза зовкх хъегар луш. И шегара хъал бахъанехъ дуьненахъ массо а адамел ирсе ша хийтира Сарапна. Доккхачу гІиллакхан, эхъан-бехкан кирхъа лехира цуьнан даго шен эвхъе къайлехъ Іа-лашъян.

ХІаврин шен некъ, шен ойла, шен сатийсам бара. Цуьнгарчу хъолан хъокъехъ Сарапна хІумма а ца хаъара.

Сцена а йоцуш йолчу оцу зала чохъ хъешашна тамана концерт хІоттийра къоначу белхалойн самодеятельносто. Спортивни къегаш йолу хорма юьйхина, циркан артисташ санна, хъуьнаре а, тамашена тІахъаьлла а бара исбаьхъаллин самодеятельностан акробаташ — нисбелла мехкарий.

Башха концерт эххар чекхъелира...

Залан баьрчехъарчу метте президиум а хаййна, цІехъашха собрани йолаелира. Президиуме ховшийна-чарна юккъера хъалагІаьттира Арса Дудаевич.

— Наха хъалха собрани йо, — долийра цо. — ТІаьхъа концерт хІоттайо. Ишттачу собрание адамаш догІу концертан дуьхъа. Ткъа оха и тайпа собранеш ян а ца йо! Тхан собранин дуьхъа богІу нах а, зударий а концерте.

Адамаш деладелира.

— ХІинцца бен вайн заводан дуьххъарлера цех йина йолучу а ца кхаьчна, — хаййтира директоро. — Заводан кІезиг болу белхалой тахана дуьххъара балха хІуьттуш бу. Заводана оьшуш болу белхалой тахана дуьйна дІа сихха кечбан безаш бу. ГІишлош ярехъ билгал хилла вайн заводе баьхкинарш а бу говзаллаш Іамо дезачех. Бакъду, царалахъ кІезиг говзаллаш караерзийнарш а бу. Масала, Зарма, Чадаев Махъма. И шиь санна кхин масех. Болх дІа а болабале дуьйна гучуюьллу дуьххъарлера халонаш. Белхалошна чохъ Іен йина яьлла хІусамаш яц. Берийн беш, школа яц. Спортан гІишло а, гІирс а бац. Клуб яц. Партин обкоман, райкоман гІоьнца и шадерриге а гІуллакхаш дан вайн дезар ду,

кхузахъ болх беш дерш! Иза вай хьомечу хьешех лечкѣа а ца до. Вайна хаѣа машинаш ечу заводан ѳзда гварди ваѣшна гѳо деш хирг хилар. Балхахъ яхчаелла, Іа-марехъ хьекѣал ІаІийна, леларехъ ѳздангаллица хазѣелла коллектив ю иза! Керла кадраш кхиорехъ ѳцу коллективо ваѣшна гѳо дийриг хиларх тешна ду вай! Вайн коллектив ѳцу сийлахъчу коллективца социалистически йѳхѣалле йѳлуш хиларо гѳйту цѣран вайх лаѣцна болу тѣшам ѣрна цахилар.

— Нийса боху.

— Иштта ду!

— Кхиам хуѣлда вайн! — ѣзнаш дийкира хьешех цѣѣаболчийн.

— Баркалла хуѣлда шуна хьѳшалгІа дахкарна, шайн гІуллакхаш довзийтарна, тхуна хаза хьѣхамаш барна! — дерзийтира Арса Дудаевича.

— Хьѣшашна баркалла аларан декѣа ваха суна а лаѣа, — олуш, вистхилира партин райкоман секретарь Самид. — Вайна хууш ду Коммунистически партис, советски правительствос, накѳост Леонид Ильич Брежневс даиманна а вайна гѳо деш хилар, ваѣшна тергонца хьѳхуш хилар. Цундела шен меттиг дІалаѣцна Нохч-ГІалгІайн республико вежараллин республикашлахъ. Цунна кѣеггинчѣх цѣѣа башха масал ду хІинца дІа-хІѳттош йѳлу Урдийн ѣвлана герггахъ кхуллуш йѳлу промышленни комплекс, ерриге а вайн хьѳме Сирла район. Итт-пхийтта шарахъ кхузахъ керла йиѣ шахъар дІахІѳттина йѳлуш ю. Цѣрѣх цѣѣаѣ ю хІара Урдийн ѣвл лаѣттинчѳхъ кхиѣна Архар станци. Кхузахъ шекаран завод, сурсатийн промышленностана машинаш ѣш хин йѳлу хІара «Пищемаш» завод, гІишлойн гІирсаш беш йѳлу завод, хиш дахкаран гІирсаш-коѣчалш кѣѣѣш йѳлу предприяти...

Сов тийна ладоѣгІура массара а цул тІаѣхѣа йист-хиллачу ХІаврин кѣамеле. Машинаш ечу заводан коллективан цІарах дара цуѣнан дош. Кѣамелаш чѣкхдевлча «Пищемашан» дукхаха болу белхалой сихха шайн-шайн цІѣхѣа баха новкѣа бевлира. Хьѣшашца кІѣззигчу ханна бисира кхузарчу заводан куѣйгалхой а, тоѣлашха болу белхалой а, Сарап санна, шуѣнан декѣа баханарш а... Зармас Сарапан лѣрѣхъ забар йира: — Шай деллачо локху шок...

Шун тамѣхъ хІѳтто карахдаларна хѣстайѳра хьѣшаша шеф-повар Золотовская. Масѣх чагІаран шишанна

тѣхъ лампанийн серлонашкахъ лепара варкъаца кечдина кехаташ. Доллу хлума цѣна, сирла, кепехъ хиларо хазйинера стол. Сарап къайллахъ, ийза а луш, юбстаха лаьтгара. Хьалха шена йовзаза йолу эхъ-бехкан марзо йобссинера цуьнга...

Дукха хан ялале Сарап дикка азвелла гора Зармина. Слесаран говзалла шаръян гѣрташ тѣвирззина къахьобгуш вара иза. Балхахъ доху сахьташ чекхдевллачул тѣаьхьа сов лерина хуьлура цуьнан кечвалар. Денна луьйчуш волчу цо шен дегI лардора чан, мода хьакхаяларх. Цо къа чIогIа хьегаро цуьнан алапа лакхадоккхура. Ахча кхоо а, бедар эца а марзвелира иза.

Зармас забарш йора цуьнца: «Зуда езахъ — кечвала Iама!», «Шай-кай кхоо Iама — дог лаьттаху кхочур ву хьо», «Тишачу инженерал кечвелла слесарь тоьлу». «ХIаьа! Хьо ву Iа ваха йиш йоцуш, печенех, мармеладех, шекарах мор буьзначул тѣаьхьа бен», — олуш, жоп лора Сарапа Зармина. — Со хьох кхаьрдаш ву, и кхардам кхаьрдачунна коча богIу олуш долу дела! Жижиггалнаш кечдеш, юьхъ ций а елла, пешана гонаха хьийзаш, бамба санна, сила йолу хIусамнана йолчо дуьйцу хабар ду хьайниг! Ткъа ас, чу а кхаьчна, неI йобллушехъ, гIургIезаша санна, бухара дуьхьал саламаш кхуьйсущ, цийзаш цаьпцалгаш, чхьаьвригаш йоцург, хIума яц суна сайн хIусамехъ карош... Маржа яI! Со а велира, хьо санна, йохйинчу сайн хIусаме лесташ!» — Собар де ахьа! — элира туьканара хIумнаш эцна араваьллачу Зармас Сарапе. — Хьан коча а тосур ю вай цхьа гIайгIа!

— ГIайгIа нахана йитахьа! — жоп делира Сарапа. — Ирсе тасахьа сан коча!

— Йовдал-м хьаха вац! — велавелира Зарма. — Айхьа хаьржинарг цхьа а критика йоцуш чу юьтур яра ахь! — билгалдира Зармас. — Цундела долчул а хала ду оцу захалонна юкъагIорта. ХIаврас пена тѣхула ирх кхерстачу хьоле хьо ваьккхича дицлур дара хьуна тахана хьайна хетарг!

— И сайн хIусамнана ю бохург цхьана сохьтѣхъ сайна девзича, тIаккха со ирх оьллича а сайл ирсе адам лорур дацара ас маьлхан дуьненахь!..

Зарма, вист ца хуьлуш, меллаша воьдура ойлане ваьллачу Сарапца силам хьаькхначу новкъахь...

— Захало хилча, ирсе а, кIел дисча докъазалла а ловш ю-кха. — Ша-шега санна, шабарш дира Зармас.

Иштта вист ца хуьлуш воьдура цуьнца Сарап а...

Эххар а, доккха са а даьккхина, вистхилира Сарап:
— ЛадогIал! Хезий хьуна тIейогIучу суьйренан аьзнаш? Эшарш? Татанаш? Хьаналчу балхахь кIадвелла, заводи вайна еллачу хIусаме воьгуш ву со. Амма хIун ду а ца хууш, кхоьруш... Заманашца хийцало и эшарш. Суьйренан екаро со техкош санна хеташ а хуьлура... Маьршачу диван тIехь садаIа агIорвалар марзонца зовкх хьегар хетара. Юха а гIоттий араволура, ховхачу хIавао ларвеш хьош санна. Стигалан хьомечу четаран геналлехь жовхIарех седарчий лепар воккхавеван ду моьттура. Дуьненан шорто, гене, кьайле, туьйра... Юьхь хьоьстучу суьйренан мохо кхоьхьу бошмийн хаза хьожанаш... Хезара адамийн зевне аьзнаш, синкьераме беларш. Маьршачу дуьненан дикалло дог шег а эцна дара... ХIетте а цIеххьашха карлайовлура дIадаханчу гIалатийн, сакхтийн даьIнех ойланаш... Сайн бехкенна ас Iеткьийтина баланаш... Айса сайна ечу кхиэলেখь сайгахьа йолу меттигаш каро а лаьара... Иштта синтем карабора, керлачу некъаца гечдар каро бахьанаш лобхура. Амма хIинца собар доьжна... Буйьлина пха санна дуладелла дог. Байна синтем...

Цхьа а вист ца хуьлуш, кIеззиг болар дIадаьхьира шина накъосто.

— Воха мегар дац! — эххар вистхилира Зарма. — Шегахь хилла вонийн мохь дIатаса карахдаьлларг ирса тIе ца кхача йиш яц! Дуьненан аьрхаллина дуьрста йолла ларийнарг тоьлла кьонаха ву... Хьан ойлано, суна хетарехь, хьо ирсана гергахьа вуьгу... Хьан ирс хIинца хьан карахь ду...

Шен дагара ма-дарра Зармега далхо лиира Сарапна. Амма иза вист ца хуьлуш сецира, цIеххьашха кIай а луш. Иза кьовлавелира, шен дагара Iора даларна а кхоьруш...

— Балхара воллушехь дика лийчан, исбаьхьа кечвалан карахдолуш ву хьо, — билгалдира Зармас. — ХIинца вайга Турпалийн гIала кхайкхина. Тхан цигахь чай а мелла, новкъаваьр вайшиь. — Баркалла, Зарма! — жоп делира Сарапа. — Цига кхайкхина тоьлашха болчу белхалощка. Со оцу даржехь лара вахьац со, шу гIиллакхана сайга кхайкхинехь а.

— Эшш! Цхьана аьттан шерал а качвели хьо-м! — куьг тесира Зармас. — Хьо дестечо вина-м вац?

— Дика ду хIета! — тIевирзира Сарап. — Цкьа

сайн хIусаме а вахана, араваър со!.. Автобус лаьттачохь гур вайна.

...Политически серлонан цIийнехь гулбеллера ярташ-кара, станицашкара, гIаланашкара кьинхьегамхойн векалш. Хан тоьхна кьонахий а, кегий нах а... Сарап а, Зарма а охьахира пенна юххехьа, уьтталгIачу могIарехь хьалхарий, шоллагIий номерш йолчу гIанташ тIе.

Лак хьакхаро кьегош гора микрофонца кечийна трибуна. Президиумехь болчарна, сийна исхар тIетесна, хIоттийна еха стол а яра, иштта микрофон шена тIехь йолуш. Оцу стоьл тIе куьйгаш а дехкина Iара дилхалахь волу хан тоьхна стаг. Цунна юххехь Iара исбаьхьа кьона зуда.

— Ой, и инженер ХIавра яц иза?! — Сарапна муьшка йира Зармас.

— Ю дера иза-м! — хаьллачу эшарца, оьгIазе жоп делира Сарапа, халла хезаш. — И хьан стун йиша!..

— Сан стун йиша иза хиларо дохо хIумма а дац. — велакъежира Зарма. — ГIуллакх туданехьа а, сюданехьа а дерг бен дош дац. ГIуллакх дIа а, схьа а хила деза!.. Ткъа ХIаврица дерг туданехьа-м дара, амма сюданехьа дерг ледаро-о хетало-кх...

— Накъостий! — микрофонехула тамех дийкира ХIаврин зевне аз. Сирлачу районан кьинхьегамхошна лаарна реза хилла профессор Сидоров Петр Иванович лазеран зIаьнарийн хьокъехь лекци еша! Дош ло вай профессорна!

— Техника а, Илма а кхиаро йолийна кхиамашца йоьду технически революци, — долиьра профессоро. — Машарна а, Даймохк тIамах ларбарна а лазеро луш йолу таронаш йийцина вер а вац. Ткъа и тайпа дийцарш леррина кечбина специалиташ бен ца кхеташ а хир дара.

Вешан заводийн производствехь лаккхара дикалла йолуш машинаш, гIирсаш, материалаш арахецарна цо луш болчу пайданех аьр вай. Технологически чолхечу процессашна тIехь тидам латтор дIахьо лазеро, дустарца, озарца, дагардарца нийса хьесапаш а деш...

Профессоро шен маьIнин кIоргенца йийцира оптически квантови генераторш...

...ЛадогIа адамийн дог догIучу кепехь дуьйцура цо и техникан керла гIуллакхаш...

Лазеран зIаьнарийн лелар, екъяялар, яржар, гуль-ялар, мокхазан тIулг хьовха, жовхIаран чиж а, уьрсо

кІалд санна, цара атта цастар, зІаьнарш генна дІалат-
кѣа нуьцкѣала хилар тамехъ дуьйцура профессоро... Ла-
доьгІучех цхѣаболчара кехатийн цуьргаш тІехъ тайп-
тайпана хеттарш кхобхуьйтура цуьнга. Вела а кѣежаш,
жопаш дала волавелира иза. — Цхѣана накѣосто хобт-
ту, — жоп лора цо, — лазерни зІаьнарех гІуллакх деш
йолу тапча муха йо.

Зал чохъ берш белабелира.

— Накѣостий, шу делахъ а, оцу хаттархочуьнга ас
олу, собрани чехъ яьлча сайна тІевола! — элира про-
фессоро. — Тхойшиъ тхаьш волуш бен юьйцу хІума яц
и керла тапча...

— Вайшинга ялун йолу пхьегІа яц иза! — Сарапан
лерехъ шабарш дира Зармас...

Цул тІаьхѣа масех де даьлча библиотекехъ цунна
тІеоттавеллачу Сарапа элира:

— Сан хьовха, хѣан а ю мовтту суна дуккха а хІум-
наш еша езаш!

— Говзалла кІезигниг ледира-тиша куй лелонза вер
воцуш зама ю хІара! — велавелира Зарма.

— Цундела гІерта со хьох тарвала! — жоп делира
Сарапа. — Цу белхан кхин цхѣа бахъана а ду. — ХІил-
лане велакѣежира Зарма.

— Цунна даре до ас! — элира Сарапа.

— Амма социальни галморзахаллаш ю хьовца!
...Мух-мухха а волчу белхалоче инженер йолу зуда ца
йогІуш хиларца тарлуш ма ву хьо! Йича хуьлу дир-
ша! — велавелира Зарма. — Сох тера лела, стаг хир ву
хьох. Писех тера лелий — хІаллакхир ву хьо!.. Дашо-
чу куьйго гІайракх тІехъ хѣаьжкІа кхийна...

— Бакъ ду, — тІетайра Сарап. — Дай сонта ца
хилла...

— Царел кхетаме хуьлуш воллу хьо! — забарш йора
Зармас. — Даар паччахъан, вахар элан долуш хир ма
ву хьо, иштта алапаш эцахъ! ...Кенах долуш долу йовсар
санна, хІинцале а таме вогІуш лаьтта хьо!

— Делан дуьхѣа, Зарма, и тайпа долчех ма вуста-
лахъ со, нагахъ со хѣан хІусамненан нуц хуьлуш де-
лахъ а...

— Ас-м ахъ боххург эр ду, — маслаІате веара Зар-
ма. — Амма, схѣагарехъ, ненан вешин хІусамехъ кІира
даьккхича санна, хІора мас а шар а елла го-кха хьо!..

— ХІавре сатийсина со вала воллуш хилар дага а
ца догІу хьуна-м! — доккха садаьккхира Сарапа.

— Ой, хьо кхетаме воглур ма ву! — велавелира Зарма. — Эххар эр ду ахь: «Стигаларчу гларгулел карахь долу лекъ тоьлу!.. И лазерни тапча хилча а ца яккхалун ерг а ма нисло мехкаршлахь, къоначу зударшлахь...

— Иза-м вайн кхузарчу пхьалглахь ца ялург яра! — куьг ластийра Сарапа.

Сарап а, Зарма а, дланехъа а ваьлла, цхьацца стоьла юххе гланташ тле хиира. Дукха хан ялале шавш доьшучу журналаш тле ойланаш а йирзина, кхидерш дицделира царна...

Дукха хан ялале Сарапна шена юххерчу гланта хиьна адам тарделира. Длахьаьжча хиира цунна иза Хаим хилар. Цунна дагадеара: «И хьан баьццара, бера-чех тера бляьргаш гучунна моьттур ду хьо масмалик ду! Амма ма ирча хин яй хьан дог-ойлин лаьржа кьай-ле...»

— Шен нисъелла аглонаш йолуш ю хлара вайн сурсатан промышленностана машинаш ян Архар станцина дулахь еш йолу завод, — Сарапан лерехь шабаршца долийра Хаима. — Исбаьхъа мехкарий а, къона зударий а бу кхузахь. Ткъа уьш хаза а бу... Царалахь хазанаш къесторан конкурс йолийча хлораммо а шений-шений хьалхара меттиг ийзор яра... Ткъа и къастам бан де доцуш жюри келъюьсур яра... Меллаша бляьца йина, Зарма шайна тлевалийра Сарапа...

— Дийшал, Зарма! — элира Хаима. — Хьуна хлун хета оцу конкурсах?! Я цо йокъу йолчу хьалхарчуй, шоллаглчуй, кхоалглачуй меттигех?

— И даржаш доькьучу даьлча, ас уггаре а хьалха болар толлу, — хайтира Зармас. — Нагахь йоI ша тахка езачул цхьа миллиметр совнаха я клезиг тахкахь, цунна кхаьчначу хазаллин барамах ши балл лахьо. Вайн маттахь аьлча, цунна тлехь долу кхачамбацарш мискьалан шина заррате кхочу. Истхуьлуш шен озехь бляьстенан хьозанан, ладхьокхучу пондаран, композитор Штраус вадийначу артисткин аьзнаш Ахьмад Сулеймановн байтехь лала а дина, марз а дина схьахозуьйтуш хила еза хаза йоI!..

И гуллакх мискьалан зарратал сов я оьшуш хилахь, йоьлан хазаллин мах цхьа балл лахбо Зармас. Йоьлан аз исбаьхъа декар маьIне ду. Аз мекха кхеттачу тормазех тера цийзар дикачех ларац. Иштта даккхийчех лору йоI елакьажар. Цечу поллано баржийна ши тлам санна, севсина а, ховха а балдаш халла бен ца

хаалуш, меттахъхъар тамехъ лору... Елакъажаран барам хила беза лакхара а, лахара а шишша церг юьззина а, царна дехъий, сехъий йолу цхьацца церг кхоалгачу барамехъ а гучуйоккхуш. Царел дехъий, сехъий йолу цергаш гучу ца йовлуш хьуламехъ йиса еза. Елакъежаш бIаьргаш жимма буткъабала беза. Хиллане а, кхетаме а цIе лепар, цIеххъашха иккхина, дIадан деза... Амма бIаьргийн исбаьхьаллин хьокъехъ долу Зармин Илма сел чолхе хиларна, оцу хьокъехъ кхин дийца иэшац. Доцца аьлча, вайн заводехъ хазаллин хIонс IаьIна. Оцу хIонсах лара хууш кху сохъта цхьа Зарма бен вац...

— Вайн мехкаршлахъ бу тIех хазанаш, сов хазанаш, хазанаш, гIеххъа хазанаш, юкъанаккъара хазанаш, амма кхин лахарчу механаш бац.

— Цхьаь мукъана а ирчаниг хIунда яц?! — хьаттира Хаима.

— Ирчаллий, хIара меттиггий цхьаьнайогIуш яц! — жоп делира Зармас...

Библиотекан зал а, жимо цхьа цIа а вовших хьоттина дара, цу шинна юккъера цхьа неI йиллина яра. Оцу неIарна юххехъа Iачу ЗармагIарна халла хезара дехъа чохъ мехкарша меллаша къамел дар...

— Валалай, Света, сан дела яI! — зевне аз хезара. — Хъажахъа Сарапе!

— Ха-ха-ха...

— Хи-хи-хи!

— Ой, и захало-м хилча а мегар ма дара!

— Вайна ког шаршо меттиг-хир ярий!

— Сонтаяьллачу боргIалан хъе дIаэца беза!

— Вала веанарг ваккха веза!..

Иштта дехъа чохъ мехкарша, бела а боьлуш, Сарапца ян кечъеш йолу забарш а цостуш, царна хьалха дIа-хIоьттира Зарма.

— ТIаккха?! — кIайвеллачу Зармас оьгIазаллин аз халла хазийтира царна. — ХIинца, къонахий Iеха а беш, шайна синкъерам лохуш деца шу?!

— Ой, оха шайн бешара стоьмаш лечкъош тIекхъача санна ма хьотту ахъ?! — елакъежира мехкарех кIайн духар дуьйхиарг.

— Тхан бешах-м цIе йилли елара аша! — шийлла жоп делира Зармас. — Амма, кхечу къаьмнийн мехкаршна санна, забар ян а, шен зилал тIех ца ялийта а хууш делара шу!

— Тхобгара хIун даьлла хьуна?! — оьгIазаллица

Іаьржа Ёаьргаш а лепош, юкѡа дош теси́ра сийна ду-
хар долчу лекхочу йоІа.

— Кху сохѡта шуьгара даьлларг гуш вац со, — жоп
делира Зармас. — Амма ишттачу забаршкара йолало
эвхъазалла. Ткѡа чагІар а муьйлуш, иштта забар йинчу
мехка́рша цхѡа кІира хѡалха дина́рг хууш де́ца шу?..

— И ша ду! — э́лира хѡа́рса кІа́жарш а, сийна
Ёаьргаш а болчо. — Тхо иштта́чех дац.

— Цкѡа эвхѡаза забар ешшехь хуьлу вайнехан ме́х-
ка́рех цхѡаберш лартІера бовлар! — э́лира Зармас.

— Тхуна са ма гатде ахь, воккха стаг! — э́лира
кІа́йн духар долчо. — Шен доьзална команда дича
тоьур долуш зама ю хІара! Дуьло, мехка́рий! Кху би́б-
лиотекехь ши́ра матара бамба ваьшха хилале мелла а
біегІийла йолчу ме́тте гІор вай...

Бела а боьлуш, и мехка́рий Зармина юххехула ара-
бевлира.

— Йин ахь агитаци? — велавелира Сарап.

— Горлер дуьне яІ! — деган ла́заман кІорге́ра аз
делира Зармин. — Ма эхъан хѡа́ркаш кхетта яьржи и
циви́лизаци вайнехан «горянкашлахь!»...

— Иза вайга толур долуш дац! — жоп делира Сара-
па. — ХІора кьоме а ишттачу ла́замашца де́йна боху и
йоза-дешаран гІуллакх...

— И йоза-дешар хІун ю хиѡна а бовлале ми́нист-
рийн дарже кхочуш а, ме́га долчу ада́машна дІовш дет-
таш а берш бу и халанаш! — билгалди́ра Зармас...

— ХІун бен ду му́хха велча а?! — куьг ла́стийра
Сарапа. — Цкѡа вала́за вер ма вац!..

Би́блиотекера ара а ваьлла, вовшашка вист а ца
хуьлуш, цѡехѡа вола́велира Зармий, Сарап, Хаим.

— Диканца голда! — се́цира Зарма. — ЧугІо́й вай?

— Барка́лла. ТІаккхахула! — жоп делира Хаима.

— Марша Іалда! — э́лира Зарме Сарапа.

ЦЕХЕХЪ А, ГОНАХ А...

Дашочу кирхѡана тѡехѡара ша гучубалале Іуьйренан
дашочу малхо малхбале агІонан стигал а, башлаьмнийн
кІа́йн муцІарш а ал зІаьнаршца тамехь хѡа́сти́ра.
Хѡалххе самаваьлла Сарап, шена гина гІенаш дагалоб-
цуш, дуьненан белхан ойланаш еш, цѡенкѡа юккѡе
хІоьттина лаьттара. Самах а, гІенах а шена хІуьттучу
суртийн маьІнех кхиа гІертара иза...

Сарап эххар балха ваха аравелира. АногІеран кетІа-хула тІехволуш зудчун аз хезара цунна.

Оцу хенахь сама а яьлла, бІаьргаш а биллина, кІеда-бовха мотт дІатаса ца лууш Іуьллучу Анона а хезара йиллинчу неІарехула схьа кертахь гІуллакхаш деш йолчу ненан аз:

— Цюцеш, дукха яхарш! Беркате шу хиларш! Яалаш юззалц! Адамаш цецдохуш доккха хайра хуьлда шух!..

Къорза коч а юьйхина, шайна юккьехь лаьттаху къеначу зудчо хьестарца шайна хьалха туьйсучу даарх синкъерамца, сихьелла зІакарш еттара хІума яа гІевттинчу котамаша. Яккхийеран аьзнаш лелхара церан...

— Дукха ехалда! — жоп лора церан аьзнашна Анон нанас, уьш шегалуьйш санна.

Расха-къорза боргІал яра оцу котамийн ардангана гонаха меллаша йоргІа хьобкхуш:

— Токхо ю! Токхо ю! Токхур-то-о-кх! Пис ма хила! Токх хила!..

Иштта шен кура хьехарш а деш, юкьа-кара даарх зІок тухура боргІало. Иза куран, майран боргІал хиларна тоьшалла дина хІинцале кху куьпарчу ерриге а котамаша а, цхьа могІа боргІалаша а.

— Эла-эпсар! Дика къонаха-м вара хьо, — бохура боргІале Анон нанас, — делахь а, оцу Сарапера беламе куралла схьа ма эцалахь!..

Иштта котамаший, нанассий гІаттийна Ано араелира. Учарчу юьхь йиларан гІирсах пайда а оьцуш, сихха юьхь-куьг дилира цо.

АногІеран кетІахь сецира кетІарчу урамехула дІа-сахехкалучу автомобилех цхьаь. ТІе гата а тоьхна яра и машина. Куьцехь а, тІахьаьлла а волю къонаха охьавоьссира оцу машинара. Лекха-лоха воцуш, гІеххьачу дегІахь вара иза. Мокхачу гатанан китель, сийначу дигоналан галифе, исбаьхьа яйн эткаш яра цуьнан. Ткъа коьртахь сийначу бостонан лаба йолу куй бара. УьйтІахь котамийн тоба а, Анон нана а гора цунна диллинчу кевнехула. Анона гира шен да Мамед хьешана тІевоьдуш. Сихха шен дена юххе иккхира Ано. — Іуьйре дика хуьлда шун! — велакъежира хьаша, дай, йоІ шена тІекхочуш. Машинара схьайцира цо сурташца кечийна исбаьхьа книжка.

— Диканца вехалда. Марша а вогІалда! — куьг лецира Мамеда хьалххе веанчу хьешан. — Машинан тхов

шортта чан йиллина го. Хетарехъ, геннара доглуш хуь-
лу куц ду шу...

— ХІаъа! — даре дира хъешо. — Селхана лаьмнаш-
кара Гуьмсехула охьадаьхкира... ТІаккха Теркал дехъа
а дахара. Сахилале аьтто хили дикка наб ян...

— Иштта халонашца ду шу партин райкомийн се-
кретарийн бепиг! — велакежезира Мамед. — Масана ду
уьш, дог гелело лаццалц дІакхехъа коча эгнарш?

— ХІаъа! Лобрашка ладеглахъ-м кІелдуйсур ду
вай! — велавелира хъаша. ТІаккха жимачу Анона тІе-
вирзира иза. — ХІа, Ано! ДІаэца! ХІара хаза книжка
еана ас хьуна!

— Баркалла! — дІаййцира Анос и совІат. — Ишт-
та книжка езаш а яра со.

— Нагахъ дика доьшуш хьо ца хилахъ, кхин яхъар
яц! — элира хъешо. — Дика дешахъ кхин а хаз-хаза
книгаш латтор ю ас хьуна!

— Со сайн ма-хуьллу хьожур ю! — жоп делира
Анос. — Кхин цкъа а баркалла хьуна!

Анога а, цуьнан нене а маршалла а делла, шеца Ма-
мед а эцна, заводе вахара партин райкоман секретарь.
Нах балха бахкале хьалха дІакхечира уьш заводе.

— Хьо тохара веанчул тІаьхъа, металлоконструк-
цийн цех йина ялар бен, кхин хийцамаш кІезиг хилла
моьтту суна, — хаййтира хъешана Самидна.

— ХІаъа! — жоп делира Самидна. — Цу тІе, цехан
машинаш, станокш, механизмийн гІирсаш луьстта
схьакхехъа болийна. Сагатдан минот ца карон йолчу
кхаьчна. Иза хааделла, лиира тахана кхуза кхача... Та-
хана райкоме а, масех совхозе а кхачаре сатесна а ву...

— Цу тІе, заводу шен производство дІайоло мур
хІоьтти, — билгалдира Мамеда. — Сел сиха говза бел-
халой кечбар тІедоьжна!..

Иштта къамелаш деш хІара шиъ заводана хьалхахъ
сецначу минотехъ цІеххъашха тІекхечира кхарна завод-
дан директор Арса Дудаевич.

— Марша воІалда, Самид! — вистхилира Арса. —
КІезиг денош хьо ваза долуш хилар а новкъа хеташ бу
тхан белхалой!

— Цаьрга сайна критика дукха ца яйта гІуртур ву
со! — велакежезира Самид.

Мамед шен складе вахара. Арсий, Самиддий йина
яьллачу цехехула волавелира. Самидна гора гІараваьл-
ла слесарь-котельщик, инструментальщик Зарма. «Хий-

ла хлуданаш гина а, халонаша кър ца йина а борз ю хIара оъзда адам. Дашо куьйгаш», — оила йора Самид.

— Де дика хуьлда хъан, Зарма! — гIовгIа кIеззиг лахъелча вистхилира Самид.

— Диканца дукха вехалда! — жоп делира Зармас. — Хан яьлла вай газа. Сарахъ дIавогIур хьо вайн цига!..

— ТIаккхаула! — жоп делира Самид. — Баркалла!

Зармин чукхеттачу беснеш тIехъ бесо даьккхинар гшина лена сурт тарделира Самидна...

— Цхъа доцца гIан гинера суна! — велавелира Зарма.

— Муха?! — ладуьйгIира Самид.

— Исбаьхъа, цIена яра заводан ков-керт! — куьг хьовзийра Зармас, хIаваэхъ го а тосуьйтуш. — Аьнгали санна! Нисъелла машинаш-автоматаш шайн-шайн меттигашкахъ чIагIйина. Цу тIе, заводана го баьккхина а, кертахъ йолчу майданашка а луьстта доьгIна стоьмийн дитташ, шайн генаш дашочу стоьмаша саттийна! Иштта аьнгали санна некъаш! Клуб, спортзал, спортмайда!..

— И хъан гIан белхалойн лаам санна ду! — тидира Самид. — Ткъа белхалойн лаам закон ду! И хьуна гинарш вай деш а, дийр долуш а дерш ду!.. Бакъду, кхуза нислур бу Iамо безарш, кхио безарш, тобан безарш. Белхан хорма юхарх хилац белхало. Са, дог, кхетам, лаам, оила — шаерриге а амалш вовших ийна а, халкъан ирс лехна а хилар ду белхалочух белхало веш дерг! Иза атта дац.

— Кхета со, — жоп делира Зармас. — Вай кхузахъ хьеший дац!

Вай вешан цIахъ ду. Вай дерригенан а дай ду!.. Цундела кхоьру дастамчу адамех яьлла цамгар кхуза кхарна...

...Заводехула тидамаш а бина, белхалойн хьашташка ла а дегIна, Самид дIаваха новкъаволлучохъ тIеIоттавелира Арсина. Заводан директоран юьхъе хьаьжначу цунна гира бIаьргийн гонаха хIиттина IиндагIаш, кхоьлина хIазарш... Дуккха а ойланаш йойтуш яний Арсига кхузахъ... Ван тарлучух стаг вар, стаг хила ца туьгург юьстахваккхар хила там бу директорна Iеткъарг... Ткъа декхар ма ду хIораннах а стаг вар...

Арсин хьаьж тIе дийшинчу тачанаша, коьртан коьжалло, юьхъан бесалло гойтура халонаш а, гIайгIанаш

а оцу стага лайна хилар... Собаре, кхетаме, сема, кІадвалар довзаза вара хІара дукха хан йоццуш... Заманочул хьалха кьанвеш лаьтта вайнахах цхьаболчара шираллех бухайисина хьу дІа ца тосуш хиларо...

— Ас декьалдо шу заводан хьалхара цех йина яларца! — велакежира Самид. — Складаш а тхов кІел йирзина. Церпоштан керла га а заводан складех хоьтина даьлла...

— Баркалла! — тийна жоп делира Арсас. — Амма дан дезарш дукха ду-кх!..

«Масана хуьлу стеган дагахь, мел гергарчуьнга а ца дуьйцуш дерш, — ойла йора Самид. — Озабезамах ларвала а дац атта... Тайп-тайпана гергара нах болчунна атта дац цкьа а нийсонах гал ца волуш дІаваха... Парте ларамаза нисбеллачех вац хьо, Арса... Йоккхачу Іалашонехьа бечу новкьахь кьийсаман некьан тулгІенаша гІеххьа техкийна борз ю... Даймехкан Сийлахьчу тІамехь фашисташна йиттинчех ву хьо. ТІеман хьашташна оьшурш кхуллучу промышленностана дерриге а хьуьнар, корматалла, ницкь дІабеллачех ву хьо... ХІетахь хийла кхерстар тІедоьжнера... Хьежна хьо хІстахь кьаьхьачу дийне!.. Ятийна ярташ, гІаланаш, аьтта заводаш, фабрикаш, хІаллакьийна бошмаш, ягийна хьанаш, дагийна ялташ, тІе-кІел диттина цІерпоштан некьаш... Ирча аьгна латта... Ца бевзачу бІаьхойн, зударийн, берийн кешнаш... Масана гина хьуна, хІай советийн стаг? Хийла набарх вуьйлучу хьуна, баланийн сурташа лазош?! Бомбанийн, яккхийчу тоьпийн, минометийн кьекьар! Пулеметийн, автоматийн екар?!.. И шадерриге а ловш, оьзда турпал хилла чекхваьллачу ахь муха ловр дара хьарам, боьха адамаш?! Оцу халонийн кьизалло аьгна дог, чевнаш йина долу дог хийлачу лазамашна садиттина ду! Цо муха ловр бу зуламхой? Хьарам нах?»...

— Завод кхоьल्लीна кестта девр ду, — меллаша, шашега санна вистхилира Арса, Самидан ойла а цостуш. — Маьрша ирс а карош кхуьур бу кьона белхалой.

— Хьо бакь ву! — тІетайра Самид. — ХІинцца кхуллуш йолу вайнехан белхалойн класс шен социальни кхиам дукхабезаш а, шен декхарийн сийлахь маьІна девзаш а хила лаар ду дагахь...

Арсас, луйьш-олуш, заводера вухаверзийна Самид цуьнца юха а заводехула волавелира...

Самидний, Арсиний тІаьхьа а хІоьттина, ша маши-

наш ечу заводехъ Iамош йолу вайнехан йоI а ялош, цеха чу йогIучу XIаврех бIаьрг кхийтира Сарапан... Уьш хьалха тIекхьачнарг пхьалгIа яра. Механически варзап, пресс, нуьйжа, боккха морзаха, материалаш...

XIавра а йитина, шена зудчун гIайгIа бан дезаш волчу Сарапна дерриге а дуьне цIеххьашха дицделира. Шега иза йогIург цахилар хууш волу Сарап, хьекъалах тилча санна, тIевирзира цунна. Амма цунна тIе а вахана, вистхила карахдер доцуш вара Сарап. XIавра дерриге а дуьненан марзаллел генна тоьлла а, хазалла ялла йоллуш а хетара цунна. Цуьнга хьаьжча Сарапна хетара иза маьлхан зIаьнарех кхоьल्लीна сел сирла нур ду...

— XIара чохьхара склад ю, — бохура цо Iамош йолчу йоIе. — Кечийнчу машинийн меженийн склад... «Цех заготовок» олу кхунах. Аьчгачу некъа тIехь механически гIудалкхаш... еза хIуманаш дIасалелош. И меже наш чохь йолу яьшканаш...

— Прессийн моIа! — тIетуьйхира йоIа.

Кху шиммо и кьамелаш дечу хенахь кхарел хьалхарчу Самида Арсига бохура:

— ГIирсаш леррина зен беза. Шайн-шайн меттигашкахь баххаш тIехь кьовла беза... И гIуллакх кестта чекхдериг хилар гуш ду! Машинаш ечу заводу вайна кечбина белхалой луш хилар тамехь ду... Шовзткъа къона, говза белхало дика хIонс ю...

Дукха хан ялале Арсас Самид новкъаваьккхира. Цул тIаьхьа дукха хан ялале, шеца йолу йоI а эцна, XIавра Турпалийн гIала дIаяхара... Сарапна хийтира шен дог а, хье а цо дIабаьхьча санна...

«Оцу цахиндолчуьнга сатийсаран балех ваккхалахь со, сан дела!» — ойла йора Сарапа.

...Де суьйранга лестира. Белхалой шайн-шайн цIехьа баха новкъабовлира... Туьканна хьалхха цхьана ца вевзаш волчу стага, дуьхьал а ваьлла, Сарап сацийра.

— Къонаха! XIун оьшу хьуна соьгара?! — буьрсачу шелонца хьаттира цуьнга Сарапа.

— «На троих» оьцучу къаьркъанна догIург хьайгара схьа а лой, вадий гучуьра дIавала! — Сарапе куьг кховдийра безам боцчу писо.

— Ой, и сайгара догIу кхоллагIа дакъа дIаделча а со кедан декъа ца вуьтуш а ву-кха хьо?! — велавелира Сарап.

— Стенах йоьлу хьо, яшийна чаг'алкх! — оьг'азва-
хара и мара ц'ийбелларг.

— Хабар йита! — Сарапна т'е куьг кховдийра оцу
кхааннах лекхачо. — Нахарташ схьатасий вала!

Сел эвхьаза, сий доцуш болчу малархоша ц'еххьаш-
ха оьг'азвахийтира Сарап.

— Д'айовла, йовсарш, шайга ши дарц деттийтале!

— Х'иун дина? Х'иун дина?! — буй ай'зира лекхачо. —
Ой, и сох хьаьрчина пхьа и тайпа хабар йийцича хьаьр-
чина ма бу! И хабар ахь йийцарна пхи сом г'уда хьаьр-
чи хьох!

— Пхи сом схьа а тасий, вадий вала! — элира мара
ц'ечо. — Коьртана маршо ю хьуна!..

— Кхин д'ла дан а дац-кха! — куьйгаш д'асатеси-
ра мара ц'ечо. — Хьоьга кхийдориг масла'ат ду! Я корта,
я шай-кай! Хьайна луьург охьайилла!

Лекхачо кисана куьг Иоьттира, Сарапа иза, ц'ех-
хьашха катоьхна пхьарс т'ехьа а саттош, охьавожийра.
Шоллаг'чо Сарапна ластийна урс белхалойх цхьамма,
пхьаьрсах ка а тоьхна, лаьтта охьадожийтира. Ц'ех-
хьашха масех жима стаг кхечира хулиганашна ор-
цах.

— Стаг мелла хиларх вуьсуш вац вийча! — ц'евзи-
ра царех цхьа век'яниг.

— Кхеран урсаш схьало! — бохура шоллаг'чо.

— Х'иорш милицин кера болхахь тхан ч'ир д'лахь-
ийна ю! — шоллаг'ла а ц'евзира век'яниг.

— Сацийтал г'овг'ла! — буьрсса т'евеара царна
Махьма.

— Дехначу аш хулиганалла лелорна а, уьрсаш-
ца кхарна кхерам тийсарна а дог'лург милицис
дийр ду.

— Хабар хабар ду! Урсаш схьало! — элира лекхачо.

Ши урс а, вехна ши хулиган а белхалоша милице
д'авелира.

Уьш а эцна, ши милиционер д'авахча, царна орцах
баьхкинчех к'юзарш йолчуьнга собарца вистхилира
Махьма:

— Ладог'ал, х'ай к'юзарш! Кхузахь кхул т'аьхьа
аша а, оцу шун хулиганаша а г'овг'ла яхь, к'юзарш бух-
йохур ю шун! Яхийта!

Уккалш а таийна, д'абахара и к'юзарш ерг а, цуь-
нан накьостий а...

Сарап а, Махьма а меллаша ц'ехьа волавелира. Цу

шинга маршалла а хоттуш, тІехвелира цІехъа вьодуш воу Салман.

— Ша-тайпа беса го и Салман, — иза дехъаваьлча билгалдира Сарапа.

— Хьо бакъ ву, — тІетайра Махьма. — Беса а, эгІаз а ву. Вайн махкана кьиза фашисташ тІелеттачу шарахъ бала хьегначу кегийчу берех висина кхиънарг ма ву иза. ТІамо шен зил, шен хьу йитина ишттачарна тІехъ. Цуьнан ворхІалгІа шо хилла тІом болалуш. Цхъайтта шо бен ца хилла тІом чекхболуш... Мел инзаре бала гайтина дийна бисинчарна оцу шераша... Дийца а ницкъ ца кхочуш долу зуламаш... Царца, хица, дІаьвшаца, масана яра фашистийн ирчаллийн билгалонаш? Вайн партис, халкъо денвеш, чимашлара айъина кІелхьарваьккхинарг ву-кха иза!.. Иза хьовха, вай шадерриге а!.. Говза строгаљщик-фрезеровщик, масех говзалла Іамийна а, даггара кегирхой хІинца ша Іамош а воу Рамзан вайн доьзалах вукха! — дерзийтира Селимпашас. — Вайн кегирхой Іама хьакъ бу машинан чолхечу меженан маха тоххал йолу меттиг ган, Іораяккха хууш! Турмалца а бІаьрго халла лоцу меттиг а шен Іалашоне ерзош буткъа болх бан хууш!..

Эххар ша Махьмех дІакъаьстича а чІогІа ойланаш еш вьодура Сарап...

...Шайн цІенна хьалха ша кхоччушехъ цІена, хІинцца дуьххьара тІеюьйхина костюм а йолуш дуьхьал кхийтира цунна Хаим.

— Ой, хьо ма чІогІа хьоьжу! — цецвелира Хаим.

— ХІинца а хьан керла духар...

— Ой, нехан когашкара девлла-м дац вай! — куьйгаш дІасатосуш велавелира Хаим. — Костюм а хила, чуверза бен а хила кхоьल्लीна ма ду вай! — Дуьне Іовдалниш ша бууш, кхеташ болчаьрга ша дууьйтуш ду!..

ЗАВОДАН КЕРТАХЪ

Машинаш ечу заводехъ тайп-тайпана говзаллаш Іамийна комсомольцаш хІинцале шайн болх дІаболийна бара сурсатан промьшленностана машинаш ечу заводехъ. Шина декъе бекъабелла вовшашца йохье бевлира уьш, производствехъ а, юкъарчу белхашкахъ а керла толамаш бахар Іалашо йолуш. Шайн юкъараллин балхахъ хьалхара декхар лерира цара заводан кертахъ майда цІанъяр, массо а меттехъ дика порядок хІоттор.

Цхъана мукъачу дийнахъ белхан хорманехъ баъхкина, сихха хоържура цара шайний-шайний белаш, баъхъанаш, девзигаш, нехаш дIакхъа экханаш. И коьчалш сихха йийкъира царна жигархоcho, зoьртaлчу спортсменo Адама. ТIаккха забаршца, гIовгIанца, беларшца шайний-шайний билгалйинчу меттигашка дIасaxъaьлхира уьш. Церан зевне aьзнаш декаp хьул a деш, eвлиpa бeлийн, aьчгийн, тIулгийн зевне гIовгIанаш. МaьI-maьIпexъ экханаш тIexъ нехаш юcтaх дIaидoш, oьрнаш дIaду-къуш чутуьйсуш гopa aтaeллaчу кибарчигийн гaьргаш, цуьргаш. Уьш кхaьч-кхaьчнaчoхъ цIанлopa, шapлopa, сункаш, oчaкxаш дIaйoвpa. Дaггapa a, тIeтaьIиnа a цapa бeлxаш бapнa зaмa, дIaйoлий a цa хууш, дeлкъaнгa лeстипa, дукxaxбoлчу кoмcoмoльцийн cпeцoвкийн бaк-къaш хъaцapo тIaдийнa гopa. Зaвoдaнa юххeхулa тIex-вoлуш вoлчу Capaпнa хeзипa и кeгийрхoйн бoлx кxex-кapaн гIовгIa.

— Oй, мукъa дe мa ду! — элиpa цo хeхoчyнгa. — И къинхъeгaмaн aьзнаш мa ду oцy кepтaхъ дe-кapш?!

— Кoмcoмoльцaш бy зaвoдeхъ пopядoк xIоттoш, — жoп дeлиpa хeхoчo.

— Пopядoк тoхxapeхъ кхузaxъ xIоттийнa мa ю! — элиpa Capaпa.

— И цхъa пopядoк ю! — oьгIaзaллицa жoп дeлиpa хeхoчo. — XIapa пopядoк и вaжa пopядoк тoeш ю! Къo-нaxa, хъo cунa пoлитгpaмoтa хъeхa-м цa вea тaхaнa кхузa?! — хaьттиpa хeхoчo Capaпaн xIиллaнe вeлaкъe-жap шeн дeшнaш нийcа цa дoгIуш хилapнa тIeдoьгIнa a тapдeллa. — Co хъaн дoклaдaшкa лaдeгIa цa висиnа! Пoлитзaнaтe oьхуш a, пopядoк epг, йoцypг къaстo Ia-мийнa a вy... И шa ду. Aммa дуьнe чoлxe ду. Нaхaлaxъ хъo Iexoш вepг a, co Iexoш вepг a хир вy... Шeн бoзбy-aнчaллeх вaй кхуьуьйтyp a дoцyш!..

Цeцвaьллa лa a дoьгIнa, Capaп oйлaнe вaхaнa дIa-тийpa. Жиммa Iийнa шaбapш дипa цo:

— Xъo Iexoш вepг a, co Iexoш вepг a...

— Вy-кxа, — ишттa мeллaшa вистхилиpa хeхo, oлa eш дIaвoлaвeллaчу Capaпнa тIaьхъa a хъoь-жyш.

«Co Iexoш, — шa-шeгa шaбapш дopa Capaпa. — Нaх хъoвxа, co cуo a вy... Хyлигaнo чoв яpx я вepax co бeл-xaлoшa кIeлхъapвaьккxи. Гуш ду, сaн бeзaм цу тIexъ хъaьнгaxъa бy. Co айcа-caйнa ницкъ a бeш, слeсapaн

болх Iамо гIерташ ву. Амма сан пIелгаша пондарчин пIелгаша пондаран пиллигашца санна ца бо коьчалшца болх. Я цкъа а бийр а бац. Зармин, Сахьабан, Махьмин, Санун, Мархин, дуккха а уьш санначийн пIелгаша болх пондарчин пIелгаша санна бо! Царна шайн ирс карийна. Цу тIе, со шайн дарже ваккха ларамазачуха тайп-тайпана кепашкахъ суна гIо а деш, соьга ас ца доккху долу алапа а оьцуьйту цара. Шаьш саннарг сох хилча тоам а беш, шайн лаамехъ суна хьалхара гIуллакхаш до. Пусар а ца лосьху. Мелхо а шайн гIо сох а къайлехъ латто гIерта. Сайх ца хин верг хир ву а мутуьйтуш, ас уьш Iехабо. Шайна моттарехъ, цара со Iеха-во, сох ирс долуш, шаьш ирс лоруш дерг лосьхуш, говза, хьуьнаре стаг ван!.. ТIаккха шибосса хуьлу сан цаьрца йолун, церан соьца йолун юкъаметтигаш! Ши дог эцна цхьа стаг лелавала мега. Хаим а санна. Амма иза даиманна а шек, вон гIенаш гуш, ша-шен маьттаза хеташ хир ву. ГIаш гIаттийна лаьттарг хилла со лелар ву, я со цхьана агIор вер ву бохург ду къасто дезаш! И дискусси Хаимца яза ер яц! Чолхе дуьне! Чолхе синош... Хехо, тIехьаьжна, гIаз санна сонта хета. Амма шех цхьа хIуьмалгаш йохкуш ву... Къедош дерг, кIезиг де-лахъ а, дагахъ кхин дуккха а хилар гойтуш ду... Ша-тай-па сох цхьаберш боьлу а хир бу! Ой, со вела хIунда ца мега царех?! Хьовсур вай забарш ян а, ваьш ирс долуш хета боллу некъ къасто а!..»

Сарап сихха волавелла хехо волчу вахара.

— Оцу кегийрхошна гIо ас а дан мегар дацара те-хьа?! Дика гIуллакх ма ду цара деш дерг! — элира Са-рапа.

— Вайн белхалойх царна гIо дан веанчунна неI йил-лина ю! — жоп делира хехочо. — Амма хьо оцу балха-на араваьллачух тера вац! — Сарапан костюмана тIе пIелг хьажийра цо.

— Складчикан гIоьнца хорма хуьйцур ю ас! — ха-ийтира Сарапа.

— И ша ду, — хехочо завода чувахийтира Сарап. Ша заводан керта кхоччушехъ, могашчу жимачу стеган гIоргIо аз хезира цунна:

— Пхийтта минотехъ садаIа!

Сарапна гора кIадбелла а, хьацарш дийлина а ке-гийрхой. Шайгара белаш, баьхьанаш, эхханаш, шаданаш охьа а йохкуш, IиндагIехъ даржийначу шогачу га-тан тIе охьаоьгура уьш.

— Вай, сан лозу букъ! — элира гюдаюкъ юткъачу Светас.

— Сан куьйгийн пхенаш хедаш дохку! — бохура исбаъхъачу Хіаврас.

— Сан пхъаърсаш къажделла моьтту суна! — тевеара Валерий. — Со виталаш. Діадоьлхуш діадолла дахъа кийчча дакъа хир ду шуна!

И дешнаш а хезаш тевеана Адам забаре велакъежира: — Кіентий! Мехкарий! — массарна а хозуьйтуш чюгІа вистхилира иза. — Хиин шуна керт-ков цІена латтор пушт-пушт цахилар? Доха ма доха! Балхо адам дахчадо! Маззакъ дулуьйту!

— Хьо «бульдозеро» санна къаъьгега воьлларг хъаха ву діайолла шен кусок а ца карош вовр! — элира Валерийс.

— Гіара ма вала, Валерий! — элира Гиланис. — Сатоьхначу салтичух бен ма ца хуьлу дика эпсар! Кхана а, лама а юх-юха хіара болх бича, вуьйр ву хьо а кхунах! Белхан ирс, юьхъанца, ношбалаза сийна хъач бу, шех воьлча — моз ду!..

— Ой, даим нораш хъекха-м ца кхоьллина вай?! — цевзира Валерий. — Кхин а ма бу тамехъ белхаш!

— Бакълоь Гилани! — элира ша тІекхоччушехъ Лидас. — Новкъахъ Іуьллуш карош ерг яц ирс! Иза бокхачу къинхъегамо кхуллуш стом бу.

— Суьйранна институтехъ доьшуш, Іилма Іамо хала ду моьттара суна! — билгалдира Светас. — Амма атта-м еттинчу кибарчигийн нехех йоьттина экха діайдо а ца хиллера!

— Делахъ а дуьйр ду! — елаелира Лида. — Хіора кхиамах доьлла ду даккхийдер! Социалистически йохъаллин чІепалган дакъа хъалха лаьттачу кеда а доьжна, цо тоьхначу цинцаша хьоькх йинчу дуьххьарлерчу дарин куче біаьрг беттарх хастам хиларх лардолда вай...

— Лардийр ду, экха юззуш тІулгаш, йоьхна кибарчигаш діакхехъахъ, — элира Адама.

— Гювтта! — дийкира Лидин аз.

Хъалалилхина кегийрхой гювганца забарш еш, кхиссалуш, ловзуш, шайн-шайн меттигашка діасабирзира.

— Горлер кІентий яІ! — юкъятилира царна Са-рап. — Ирс яІ шун а, шун дайн, нанойн а!..

ЛАДЕГИАР...

Керла басар шена тѣхъ дакъаделлачу баъцарчу гѣнтахъ ойла еш Іара Сарап. Цунна хьалхахула бай баълла майда тийна хетара. Ткъа майданал дехъахъ тайп-тайпана машинаш хехкаяларо кхехкош болу некъ юкъъачу тулгѣх тарбелла гора. Шен къайле ша-шех а лечкъош хІинцалц собар дина Сарап хІинца оцу къайлено шен кара верзийра... ХІара индустрин сурт хІетахъ гена дара хІинца Архар станци хилла дІахІоьттинчу Урдийн эвлана. Амма дерриге а дуьненал деза-доккха дара хІетахъ Сарапна Урдийн эвлан хин йистехъ суьйренца Яхица къамел дан шен аьтто нисбалар. Ирс хила герга хийтира Сарапна цхьана сарахъ ша хин йистехъ йоле шен дагара дуьйцуш волчу минотехъ. Амма цѣхъашха кхуьнан, Яхин хабар а цостуш, тевеара Хаим. Цо ша-тайпа эвхъазаллица, гай тѣе буру хьовзадаран битамехъ, пѣлг хьовзийра Сарапан гай тѣе. Вехначу Хаиман и эвхъаза забар ца товш а, оьгІаз яхана а йолу Яха, кхаьрга кхин йистхилар доцуш, сихха дІаяхара. Хаимана оьгІазвахар сел тѣхдаларна вахьийна Сарап, вистхила а де доцуш, Іадийна лаьттара. Ша еш йолу чІиркъе забарш дІакхोьхьуш вара Хаим, Сарапна хетарг цхьана а тидаме а ца лоруш. ХІетахъ дуй биира Сарапа уггаре а Іазапе хин долчу кепехъ Хаимна бекхам бан. «Сайна тѣе пѣлг хъажо бахъана ца хирриг вуьйр ву ас хьо, — чІагІдира хІетахъ Сарапа. — Амма со Іаббалц жим-жимма ворущ, чІара санна, вара а ворущ». Хаим ша вийна хиларан дарже а вуьллуш, дІакъаьстира Сарап цунах, тѣехуленан гІиллакх дегаза дІа а кхоьхьуш... Хаима деш долчу хІора къоланехъ а, хІора зуламехъ а, хІора базарахъ а жигараллица дакъалоцура Сарапа. Хаим хІаллакван беш болу шен кечам кхачорна кхоьрура Сарап. Аьрха а, жигара а, доьналлехъ а волчу Сарапна шен гІора тѣдахийта меттигаш карайора. Амма и шен Іалашо кхочушъяр тІаьхьатуьтура цо.

— Ассаламу Іолойкум! — девзаш долу аз дийкира Сарапна тѣхъахъ.

— Ва Іолойкум салам! — юханехъа а хьожуш, шийла-къиза велакъежира Сарап.

Цкъа а шена кхул хьалха ганза долу лепар къедира Хаимна Сарапан бІаьргашкахъ. Цецваьлла хьожура Хаим цуьнан юьхье.

«Ой, и билгало, цѣргахъ ша санна, ешна дѣла ма ели! — оила йора Хаима. — Хьовсур вай и билгало мичара яьлла...»

Шайн къамелехъ екъа-чаьмазалла гора Хаимна. Багахъ цхьаь, дагахъ кхин дара шиннан а...

«Кхуьнан аьтто хьалххехъ дуйна а гучубуьйлур, — оила йора Сарапа. Цунна дагатеси́ра ша набахте а кхачале къоначу Хаиман аьттонаш хила болабалар... Хѣтахъ Сарап хууш вацара шен Хаимца йолчу чѣиро хийла шѣрашкахъ иштта хьу ІаІор йолуш хилар... Хѣтахъ Хаиман хІусам жимо елахъ а, нехачул гІоле яра... Пхи шо кхаьчначу Хаиман йолана гІутакхаш чохъ кега-мерса совгІаташ а эцна хьошалгІа вацара Сарап... И совгІаташ шена юххе а дехкина, зѣрталчу диван тѣхъ агІор яьлладохъ наб озийра Хаиман йолана ЖовхІарна... И йол кхиьна, хІинцале маре а яхана, доьзал а болийна ехаш ю... Со хІинца а доьзал боцуш ву... Хѣтахъ Хаима гай тѣе пѣлг хьовзор Яха сох къахкор хилла ца Іа...

Къамел дика дѣла ца доьдуш а, вовшихъ къаста ца хІуттуш а и шиь воллучу минотехъ тѣкхечи́ра царна Арса Дудаевич. ТІаккха шай-шай дѣваха лууш хилира Сарап, Хаим. Амма, къамел тасадаларна, дѣакъаста бѣгІийла меттиг хІотталц цу шимма собар дора.

— Керлачу статьяхъ сайна тосаделларг кхоччуш довза лууш хили со, — ша техникин бала болуш хилар директорна хайтархъама, техникин керла журнал Арсига дѣакховдийра Хаима.

— ХІа! — Арсас хьахийра цунах лаьчна. — Ешна вай хІара статья, доцца аьлча, кхуьнан чулацамо боху кханенан заводийн говзаллаш тахханехъ кхолла езаш хиларх... Нефтах къаьстачу парафинийн белокех дааран хьашташ дарал пайдехъ дерг карийна оцу гІуллакхана... Термодинамикан инженерни Іилманах дозуш ду техника производствехъ айъаран дѣкхарш... Іаламан къайленаш дукха ю. Амма кхин а чолхе ду адам...

— ХІаьа! — тѣевирзира оцу дешнашна Сарап. — Адабийн дегнашна чу хьажа тарлуш хилча хийла инзаренаш гур дара...

— ЧугІой вай тхан цига? — хьаьттира Арсас.

— Баркалла! ТІаккхахула! — жоп делира Сарапий, Хаимий цхьаьний.

Арса дѣваха́ра. Хаим, Сарап вуха новкъа волаве́лира.

— Сарап, хъан жинаша кхин хІун боху?! — цІех-хъашха хъаттира Хаима.

— ХьолтІам кхаллан бен бага ца гІатто дагахь ву со, — меллаша жоп делира Сарапа.

— Делахь а доттагІчун доттагІчуьнга ала хила ма деза! — куьг теси́ра Хаима.

— Ахь мел бохург а бакъ ду! — шийлла жоп делира Сарапа.

— Сарап, — собарца а, шийла а доли́йра Хаима. — Хьо сайн доттагІа а хиларна, хъан кхиам хиларе сатесна ву со. И ХІаврица болу хъан безам нуьцкъала бу. Бакъахъа а нисбелла, йоІ хьох ешаш елахь. Иза реза караяхь там-текъам, ловзар дІадерзо тІе а лоцу ас. И ша ду. Амма хьуна хІинца моьтту хир ду, оцу йоьІан сатийсам сайчух тера бац. Хьуна моьтту, иза а, нах а атта карадогІучу ахчанна кІелхевшина бац... Цара юьйцу хабарш шаьш долчул дика гайта гІерташ ю. Кхаьнаш обцуш гучу а ваьлла, и хьуна а вевзаш волу хъаькам дІаваккхар хІинца газета тІехь дийши вайшимма! Цо докладаш еш хезна ду вай! ДегІе зуз доуьйтуш хестадора Советски Іедал. Вай тешара цуьнан дешнех. Ткъа иза вайна «тІехула пашол!» концерт а хІиттош, цхъа куьг пачхьалкхан, важа куьг ша векхаш болчу боьхачу нехан кисанашкахь дохдеш воллуш хилла! Иза Іораваьккхина, шел лакхарчарна кІезиг дала гІортарна. И саннарш и болх говза бан а Іамо! ХІан, хІоттор цхъана ницкъо коммунизм! Боккха чада а хаьржина, тІетелар-кха вайшиь! Вайн хІун дов? Латтийта-хъа тайша даьхний, гай тІе шиньон лестош! Боккхачу тидамца ладуьгІи ас хъан нисъеллачу лекцега. Ахь боху, и айхъа бишиг тоьхначех ца хила хьо ударник хила кийча ву. Бакъ боху. Амма тІаккха а хилалур вуй хьох турпал? Айхъа ма гайти ахь цуьнан куьйгаш санна хъайн куьйгаш цкъа а леларг цахилар! Цуьнан, хъайн ойланаш галморзах юьйлуш хилар. Амма хьуна царех хила лаац. ЗармагІарех ца хила вина хьо вешшехь! Царех а, вукхарех а ца хилча юй хъан ваха меттиг?! Ойла е! Хъайба-м дац хьо? Хулиганаш, ЗармагІар хилла Іаш ма яц вайн юкъяраллехь социальни группаш. Юй техъа хьо шех хила, шеца хила хъакъ йолуш группа?! Космонавт хьох хир вац. Хъаькам а хьох хир вац, кхоан искусствона писаша шаьш Іамор тарлуш делахь а. Іилманча хилар а вайна генахь ду. Кхин хІун ю группа?! Ой, дуьне мел ду массанхъа а хин йолу и обзда

бандитийн группа ю-кха! — къамелаш а деш, Хаиман хIусаме кхечира и шиъ.

— Вуьшта а малъелла сан ойла мохо санна лестайо ахь, Хаим, — элира Сарапа. — Писел лакхарчу дарже ахь со айъар...

— Аса ца айъина! — юкъа дош кхоьссира Хаима. — Иза хъан законни социальни меттиг ю!

— Баркалла! — жоп делира Сарапа. — Оцу балхо гIеххъа тедо сан дог. Хъаькамашлахь долу айпаш газеташкахула а, вуьшта гинчаьргахула а гIеххъа хааделла ву со. Амма ЗармагIар а цIокый, чокой шина некъехь лелош бу аьлча, теша хала ду суна!

— Схьал хъайн куьг! — шайна юккъехь лаьттаху стоьл тIехула шен куьг дIакховдийра Хаима. — Схьал, хьо къовсавала стаг велахь?!

— ХIара ду! — майрра, къовллуш Хаиман куьг лецира Сарапа.

— Оцу ЗармагIеран дешнаш, дегнаш башх-башха хилар хено а, ас а чIагIдинчу дийнахь, и шеконаш а йитина, соьца ван тIелецин ахь?!

— Нагахь уьш дог, мотт цхъаь долуш карабахь, соьца а, цаьрца а нийса ван ахь тIелацахь! — жоп делира Сарапа.

— Барт хили! — элира Хаима.

— Хили! — доккха садаьккхира Сарапа...

...Денош сихха дIаохура. Кегийрхойн группаш муьчачу дийнахь заводан керт-ков тоеш болуш юха а нисвелира заводе Сарап.

Иза Ia ца лора мехкарий къайллах тергал база. Лидас, Рамидий вовшашка дешнаш кхуьссуш хезира Сарапна.

— Ахь иштта бахахь а, Лидочка, тхешан отецана бен-берса хеташ кIант ву со! Стеран тхьоз санна! Ченаш кего бохуш кхаьбна вацара со! Хъаькаман даржана бохуш кхийина вара.

— Хъайн десара юха а вола ма лолахь! — куьг ластийра Адама. — Хьо цкъа волавелча...

— Суна саца ца хаьа ала-м ца гIерта хьо? — юкъа дош теси́ра Рамида. — И дитал, бульдозер! Тасал мIараш оцу акхачу дечигана тIехула дуьйлинчу мерзех!

— КIадбелларш бита кIеззиг садаIа! — куьг ластийра Адама. — Товар!

— Стенна кхоайо ахь и кьохкан цуьрг?! Іахийтахьа! Цювзийтахьа! — бохура Рамида. — Гойтур вай дуьненна вешан догІамашкахь масех вагон електроэнерги хилар!

— КІур эkkхийта хІета, «Іахъаьлла пацан!» — олуш, Адама гитара лакха болабо, Рамид, кхоссалой юкъа а эkkхий, ветталуш хелха вуьйлу.

— Рамид! — мохь туьйхира эххар Валерийс. — КІадвала хууш вуй хьо ван а?!

— Дера, Валерка, — вела а кьежаш, хелхар а сацийна, жоп делира Рамида. — Хьан ненан жима ваша хууш ма вац «КІадвалар» бохучу дешан маьІна. Кхечу пачхьалкхера деана хир ду иза. Суна иза гочдан хаац! «Цкъа жимха ваьлча, шозза пенсионер ваккха!» — бохург хила а тарло. Пенсионер ца хиларна кьоначу стагах ерг зен а мегар! Тхан хьоме доттагІа Сарап! Гайтахьа хьайн элдар дегІан ансамблан корматалла!

— Со мукъа ма вац! — велакьежира Сарап.

— ГІуллакхаш мел луу кхочушде, амма тхуна кьена хабарш карла ма даха! — элира Рамида.

— Ма кхера! Со хьехамаш бан ца веана! — хаййтира Сарапа. — ГІиллакх-м...

— Хаьа, ши ворда йоттал хьобгахь хилар! — дош юкьатеси́ра Рамида.

— ГІиллакх-м вайна мел хьехарх сов дер дац! — юкъа дош теси́ра Светас.

— ГІиллакх вовшийн лардеш, вовшашна хьанал хилар ду, — элира Сарапа. — Вовшашца эвхьаза цадийлар ду.

Хорма а, мотт а, васт а хаза хила деза керлачу адаман...

— И ширан, керлан гІиллакхаш вовших кьестор муха Іамо деза? — хаьттира Адама.

— Ши́рачу гІиллакхех а ма ду дІатаса дезарш а, даиманна Іалашдан дезарш а, — жоп делира Сарапа. — Воккхачуьнгахь товш дац кегийрхошца эвхьаза вийлар. Кегийрхошкахь товш дац воккхачун дешнаш кегдар. — ЦІеххьашха Адамна тІевирзира Сарап: Адам еца хьан цІе? Хьо хьенан ву?

— Нана бено ю сан, — жоп делира Адама. — Да чарто ву.

«Іовдал ламарой тунталш ю ян-м» шен дагахь а доллушехь, элира Сарапа:

— Нана оздачех ю! Да-м хъаха хилла хъан урд де-
хачуъра, сту берстинчуъра.

— Хъуна вевзаш вара кхеран да? — цIеххъашха Са-
рапе хайттира Лидас.

— А как же? — куыйгаш дIаса а тосуш, хаттаран
маIнех кхетта ша валале эккхийтира Сарапа, кегийр-
хошца ма-хуьллу юкъаметтиг тоян а, чIагIъян а дагахь
лол бетташ волчу. — Вевзара хъаха! Дера вара иза ди-
ка къонаха!

— Иза-м хIинца а волуш ву, — меллаша хаййтира
Адама.

— Волуш ву?! — цецволуш, воьхна Сарап сихха
меттавогIу. — Ой, дера ву! Муха вац?!.. Дера, Адам, и
хъан да волчу хийла листина кIант ма ву со! Ву хъа-
ха! — ларамаза шен лерганчу мекхех ка хъаькхира Са-
рапа. — Дуй хъуна, ша ма-дарра лом дара-кха! Лом
ду-кха! Лом ду!..

— Цуьнан цIе-м Лом-Iела ю! — билгалдира Ада-
ма. — Лом-Iела.

— Ой, ас а ма боху изза Iела... лом! — куьг теси-
ра Сарапа. — Лом-Iела! Лом-Iела!..

Сарапан аз хийцалуш декаро а, цуьнгара кега-мер-
са гIалаташ лелхаро а белабала дог даййтира кегийр-
хойн. Амма цара собар дора. Вовшашка а хьоьжуш, бе-
лакъежарш а бара.

— ЙоI, хьо хъенан яра? — Свете хайттира Сарапа,
Адам вовзарца лилхинарш дайъа дагахь.

— Бабин ю! — Светин меттана жоп делира елакъе-
жачу Лидас.

— Мича Бабин?! — хаа лиира Сарапна.

— Жоьра-Бабин! — юха а жоп делира Лидас.

— Ой, хир яц! — цецвелира Сарап, амма сихха мет-
тавеара. — Хъажахъа, хъажахъа дуьненан балхе! — вок-
хавеш ша хиларан сурт хIоттийра цо. — Иза-м хъаха
ю суна вуно бехке! Дика стаг ю! Хьо цуьнан йоI хилча,
хъан тидам бан декхарийлахь ву со. Оьшшург схъа ала
деза!

Сарапа и дешнаш аьлча, кегийрхойх цхъаболчаьрга-
ра бертаза белабаларан аьзнаш лилхира.

— ХIорш вайн йижарех, вежарех хир бу! — тайп-
тайпанчу къаьмнех болчу кегийрхошна тIе пIелг хъа-
жийра цо.

— ХIинцале ткъех къомах адамаш ду вайн заво-
дехь! — хаййтира Адама.

— Вай шадерриге а цхъа довзал бу! — элира Сарапа. — Массо а къаьмнех болчаърца вошаллин барт а, доттагІалла а хила деза!

— Балха! — дийкира Адаман аз.

СадоІу миноташ чекх а евлла, уьш юха а шайн балха хІиттира.

ДІахъаьлхина боьлхучу а, баханчу а кегийрхошна ойланца тІаьхъахьобжучу Сарапна тІекхечира Махьма.

— ХІорш ма башха зезагаш ду! — мехкаршна тІаьхъа куьг а тосуш, велавелира иза. — Хьан кІез-мезиг сатуьйсийла а ю дуьненан ирсе! Амма со хан тоьхна борз ю! Ткье пхиь шо мукъа а со къоно велхъара, «дєра хаац суна-м», — бохуш, хьалха ког хьобкхуьйтур бара царех цхъаьнга. Пуллакх туданехъа а, суданехъа а лело хан дІаиккхича, пайда бац!.. Схъахетарехь, хьо царех цхъа лекъ караІамо маша бузуш лелачух тера хета!

— ХІусамнана йоцу хІусам цІе яьлла чан хола бу! — элира Сарапа. — Цундела дІа а, схъа а йоргІа хьекхар сан коча а деа! Кхуза сатийссал аьрха-м вац со. Амма шун гІоьнца цхъа пал вовшахтоха хьожур ву-кха! ХІоранна шен-шен хуьлу-кха цамгар.

— Хуьлу-кха! — тІетайра Махьма. — Сайгара догІу орца ишттачу балхана со кхоор доцуш ву! Диканна голда! — дІавахара Чадаев. Сарап цунна тІаьхъа вистхилла валале Рамид вухакхечира.

— Букъарш, хьо хІун йицїйна веа? — хаьттира цуьнга Сарапа.

— Батя, хьо ца гуш яьккхина хан хІаллакхилла яьлла! — жоп делира Рамида. — КІеззиг мукъана хьобга бІаьрг а тоха, хьан аз хазарца сайн лергийн миска-нашка зовкх а хьегийта вухаваза Іа ца вели!

Рамидан хІора даше сема ладоьгІуш волу Сарап хІинца тийшира и кІант шен даг чу хьажа хьажийна хиларх.

— Дєра, Букъарш, суна а ма хета, хьох бІаьрг кхеташехь, «аппІа!» олий, — пІелг лаккха айїира Сарапа. — Алям-пІулям! Завхоз Гулям!

— Изза гуляем ду-кха, Батя, дІахьовзїйча а, схъахьовзїйча а! — бохура Рамида. — Вай вовших даккхийдер! Хьох тешна аьр ас, со гича, «хах» олий маслалате вогІу стаг, ша мел эргІадваьлла хиларх! Хьанна хаьа, ловзар даза вай ца довлуш меттиг хІоьттича, сїхха «бабулеш» оьшург хилар?.. Цу балхана цхъана говзал-

лица тЕваха везара... Стаг шаерриге а шенна кхалла воьлча, гена ца волуйту. Жимма кхаьллинарг хЮрал-ла велла. Сов йоккха кхаьллинарг легашка хЮьттина велла! ХЮра гЮллакх шен хьесапца лело деза. И Ил-ма Iамор тIаьхьа а ца туьттуш, гЮллакхана тIевирзича, дуьне ша вайна тIедоьрзур дара-кха, дерригенах а курорт а хилла!

— Хьобга безам хиларний, и ахь кьедочу хЮьмал-гаша оьгIаз эхитарний юккьехь ву со! — собарца жоп делира Сарапа. — И хила тарлуш долу ловзар хьахо лур дара суна, забарш а йоцуш, и шега хьахо тешам берг нисвелча. Сарап лерана хьаьжира Рамидан бIаьргаш-ка. КIант, шек а воцуш, собарча вара.

— Захало доллошехь, хьо кхетар ву моьтту суна хиндолчух а, цахиндолчух а, — жоп делира Рамида. — Цу тIе, хьобца забарш ян хЮттур вац со.

— Кхин дерг-м, ахь хЮьа дийцарх, суна новкьарло ялош хир дацара! — велавелира Сарап.

Вовшашка шийла хьобжура и шиь...

...Тамехь дина цIенош алссам ду «Пхьидийн кЮотар» цIе йолчу эвлахь. Шира эвл керла заза доккхуш ю, керла хазалла кхиош ю. Кхузахь тIулган некь буьллуш то-дина урамаш цIена латтош го. Зоьртала-лекха акхтар-гаш лаьтта эвла йистерчу сирлачу шовданна гонаха. Шуьйрра дIасадаьржина уьш даиманна а шабарш деш ду олхазарийн ардангаца. Акхтаргийн ИндагIехь Iуьл-лу боккха масех тIулг. Наха тIехуьйшуш шарбина ца-рех хЮра а.

Оцу меттигана гена доцуш, ша кьаьсттина, кIайн лохо цIа лаьтта, тIе шифер а тоьхна. Хаза басар хьаькх-начу жимачу ученан дукхах долу куьзганан бIаьргаш доьхна.

Тата ца деш, меллаша, кIеда шершина машина яхара оцу керта, хьийкьина кьух а хьобшуш. Лекхочу дегIахь, буруш санна хьийзина Iаьржа мекхаш а долуш, ткье пхийтта шо хир долуш кьонаха веара машинна дуьхьал учара дуьйна кетIа боьдучу готтачу новкьа-хула.

— Ассалам Iалайкум, тхан хьоме Туртекха! — машинара схьа аз хезира цунна.

— Ва Iалайкум салам, Хайм! Охьадисса! — машинан неI йиллира цо.

— Соьца-м, тахана мукьа де а нисделла, Сарап а ма веана! — хаййтира Хайма, охьа а вуссуш.

— Баркалла хІара валорна хуна а, варна кхунна а! — элира Туртекхас. — Иза башха дика ду! Марша вогІалда, Сарап! Чу гІор вай!

Ши хъаша а эдна, Туртекха чувахара.

— Шофер воцуш даьхки шу? — хъяттира хІусамдас.

— Со ма ву шофер а, летчик а! — жоп делира Хаима.

— Охъаховшал, паргІатдовлал! — гІанташ тІе уьшар йира Туртекхас; хъеший гІанташ тІе хевшира.

ЦІенкъан цІен басар хъаькхна аннаш цІена а, тІе куз тесна а дара. Вайнехан маьнга бара аннех хІусамдас ша бина, шена тІехь тІе-кІел биллина кхо гІайба а болуш. Маьнга боцчу агІорхъа пенах кор дара, дуьхъал бой а оьллина, оцу корана хъалха хІотийна еакІов стол тІе силам хъаькхна шаршо тесна яра. Совнаха хІуманаш йоцчу чохь цІена дара.

— Хъан хІусамехь цІена а, могаш хІо а ду! — элира Хаима. — Амма хІара порядок къонахчун куьйго латтош хилар хаало. ХІусамнана кху чохь оьшуш хилар шеко йоцуш ду-кха! ХІокху довхачу дийнахь кху чохь шийла а, тийна а хиларна хъешийн дохделлачу догІ-машна там хилла хилар а шеко йоцуш ду.

— Баркалла, Хаим! — жоп делира Туртекхас, вела а къежна. — И кху чохь хила езарг хуна дагаяр хьо сел гергара хилар дуй хаьа суна. Хьо санна дикачех ца хилча, ахь Сарап вайн мискачу цІен тІе валор воцийла а хаьа суна.

— Дийцал, Туртекха, хъайн командировкин хьо-къехь.

— Ой, ва Хаим, ахь со-м хъайн доттагІа волчу сакъера доьлху аьлла ма валийра! — юкъа дош тесира Сарапа. — ХІинца юьйцург хІун командировка ю?!.. Со кхеташ вац!..

— Цхъаь кІел дисча кхин долош хуьлу. ХІинцца кхетар ву хьо. ЛадогІа! — жоп делира Хаима. — Баккъал даьхкина вай сакъера! Хуур ду хуна сакъерадала я гІайгІа ян бахъана хуьлуш хилар...

ХІинца и хъан тур хаза нехан санна тоькхуьйтур вай! ХІун оьшу иза такхийта?! Ахча! Ахча ду оьшург! И хъан Мисар болатан коьчал текхийта дохку вай! Чо-ко меца а, киса мохо локхуш а, цІока тиша а хилча такхац и зилбукъар!.. Цаьпцалгаша вовшашка саламаш а кхуьйсуш йолчу хІусамехь ваха аьрхо ду оьздачу ста-

гана! Вай хьан гІайгІа а бер!.. — Хьан Іаь ма дІатий-на! — элира Хаима Сарапе.

— Байттамал яІ! — меллаша, амма даггара вистхилира Сарап. Ойла а йина, юха а элира цо. — Хала а, генахь а ду-кха и ирс... Цкъа кІеззиг садоІур вай...

— Делахь цкъа чай мер вай! — элира Туртекхас.

— ХІан-хІа, — жоп делира Хаима. — Ший а вуьзна ву. Цкъа а кхаллалур йоцуш.

— Жимма агІор девр вай! — маьнгане бІаьрг туьйхира Сарапа.

— Вайн маьнга-м дера бу дийнна полк йижжал шуьйра! — олуш, Хаимний, Сарапний пхьацца гІайба биллира Туртекхас. — Говь яржайой? * Шаршош тосий?!

— Мачаш, хІумнаш дІа а ца йохуш, куза тІехь дІатевжар! — жоп делира Хаима.

Ши хьаша, мачаш дІа а яьхна, вовшашна юккъехь есса меттиг а юьтуш, маьнги тІехь агІор велира, шайн пиджакаш гІантийн гІовланех а обьхина.

— Вайна хьошалла дан карахь нахарт йоцуш лела мовтту суна, — меллаша шабарш дира Сарапа, шен Хаимца йолу чІир дага а ловцуш...

— Гуш ду, — жоп делира Хаима. — Декхарша са-дукъдина. Вайна обшур волуш стаг ву. Майра ву. Шен са мичахь доллу а ца хууш...

— И ду дош — билгалдира Сарапа, шен ойла кьай-лехь а латтош.

Вижжинчохь и шиь дІатийра.

Хьеший меттахьхьале тІейогІуш яра аьхкенан йовха суьйре. Шен хІусамехь зуда обшуш хиларан ойла а еш, шен доттагІчуьнца Хьаьдизца дагара а дуьйцуш, дечиган пондарх пІелг а туьйсус, шовданна йистерчу боккхачу шерачу тІулга тІехь хиьна Іара Туртекха. Хьаьдизе пондар дІа а кховдош, элира цо:

— ДоттагІа Хьаьдиз! ГІийла ву-кха шун миска Туртекха! ДІаэцал хІара акха дечиг! Дог обцуьйтуш хІара дечиг екаехьа! Лерг хьостуш мукьам тасахьа! Дох санна, дагна тІетаьІна ойланаш яйехьа!

Меллаша пондар схьа а эцна, лерг а хьийзош, Хьаьдиза пондаре кІеззиг зав-зив дайтира. ТІаккха ша тІаьхьара а олуш, йиш лекхира:

Малх схьакхеташ дуьне ду хьо.
Малх дІабузуш дуьне ду хьо.
Дера дац хьо маьлхан дуьне
Сайн Зазеха со хьегоза!..

Латта хьеша бахъана дуй?
Дегайовхо дуьненахь юй?
Заза йоцу маьлхан дуьне
Туртекхина хьарам дина!

И ца езаш мел верг лолда.
Вай доцург, и езарг лолда!
Зазин Южаллина велла
Вай ца дезаш мел верг Илла!

— Войт, со валарг я! — шен гоьл тIе куьг туьйхи-
ра Туртекхас. Еза а ца езаш-м вай а дац! Йо дела, хIун
де аса?!

— Заза еа — со виса. Ца еа — со вели. ХIай стига-
лан охIла! Хиллий техъа иштта нуьцкъала безам?!. Ой,
йогIуш яц хIара?!

— Ю!

Ший а хъала а гIоттий, шайна тIера бедар а тойой,
дIахIутту. ХIорш кьийлабалар гуш, кьайллах ела а кье-
жаш, Заза схьакхоу.

— Суьйре дика хуьлда шун! — аьлла, шен кIудал
юза йолаелира иза.

— Диканца ехалда!

— Дукха ехалда!

— Марша а йогIалда хьо, сийлахь-еза Заза! — жоп
делира Туртекхас шозлагIа а. — Малх, бутт, седарчий
хьан дуьхъа кхоьллина-кха!..

— Хьажахъа! Юха а и вайн даккхий хабарш! —
елакежира Заза.

— Со лолда хьан, ма алалахь и гIийла ойла йойту-
дерг! — элира Туртекхас. — Кхин тIе балин мухь баз-
лахь лан де доцуш ву хуна со!.. Стигалор, лаьттор...
Вац со ЧIишкахь шед ластийча дин Улас-Керте туьйсун
волу кIант!.. Амма хIокху Iаьржачу лаьттахь ахь са-
теснарг хуна хуьлуйтур долуш кьонаха-м ву!

— Дера, Заза, кхуьнга еача бакъахъа ма ду хьо! —
захало тодан юкъа дош тесира Хьаьдиза.

— ХIун дер ткъа? — елакьежира Заза. — Къамел
шен лар тIехь ду! Суна хьашт хилла хIума хилийта тIе-
лоцу-кха ахь?! Я суна тардели иштта?!..

— Ой, «тардели» бохург хIун ду?! — карзахвелира
Туртекха. — И шеко къадор муха ловр?!. Аьлла даьл-
ла! Хилла даьлла!

— Хабарна говза хилла хьо, Туртекха! — елаелира
Заза.

Кіеззиг дІайобдучу Зазина ойланца тІаьхьахьобжуш а лаьттина, Туртекха вистхилира:

— Бехке хьеший бу со волчохь.

Хьабдиз, Туртекхий вовших кьабстина, шайн-шайн цІехьа волавелира.

Хаиман хІиллано гІо дира цунний, Сарапний шовда-нехь дийцинчу захалонах кхиа. Шина хьешана, шаьш цигахь хилча санна, шадерриге а хиира, жим-жимма левеш Туртекха ле а вина. Церан карахделира Туртекхин ирсан бала кхаьчна шаьш хиларх иза тешо. Заза цаешаш хилар гучудаларо кхиболу сингаттамаш дІатеттира.

— Захало муьлххарг а ду харҗаш ярх дозуш, — меллаша билгалдаьккхира Сарапа.

— Базаран корматалло аьтто бо ахча ІаІо... — меллаша кьадийра Хаима. — Ишттачех цхьаь нисвелча.

— Жирге болх бу иза, — жоп делира Туртекхас.

— Дера цхьа лол ца биттича гуллуш ма дац ахча, — элира Хаима. — Баккхий кхерамаш а ловш, халла гулдо наха и ахча... Оцу балхана сатоха карахдаьлларг кьеллин сийсазаллех волу.

— Базар лелийний, нахана хьалхара ваьцний гулдеш долу ахча суна ца доьгІна, — чІагІдира Туртекхас. — Меттиг нисъелча и цхьа-ши тапчин кІурам лаха а мегар дара... Йиллинарг иштта йоккха шай-кай а хилча... Цкьа вахана и шун шайнаш яйьина ас, — даре дира Туртекхас. — Дина чекхдаьлла хІума а доцуш. Со хьарам воций шуна а хууш хилийта шуьца цхьаьна бен кхин ког боккхур бац...

Туртекха тароне ойла йолуш а, амма шайна веза гІоьнча хила ца туьгуш а карийна, ши хьаша цІехьа ваха новкьа велира. Хаиман, Сарапан дог-ойланийн галморзахалла марсаюьйлуш хаалора цу шиннан вовшашца долчу кьамелехь.

— Йитал и моттаргІанаш! — буьрса вистхилира собар доьхна волу Сарап. — Дуккха а дерш хии суна хьох!.. Автомобилаш ІаьІна, тІеттІа совьюьйлуш а лаьтта! Ткьа атта карош яц церан меженаш... Уьш арахоьцуш цхьа кьайлах артель кхолла гІерташ хилла хьо!

— Ой, цхьа кьинхьегам боцуш тІак-мак-м дера хир яц! — жоп делира Хаима. — Ткьа суна йоллу са хьуна а хир ма яра цунах!

— Массарна а гуш балхажь а долуш, — ша-шега

санна ойла юьйцура Хаима — мукъачу хенахъ вешан гуллакх а деш...

— Зарма а, и саннарш а вешан пхьалге а озош, — цо дуйцучух тардеш тлаьхъара элира Сарапа.

— Уьш а ма бу геш йолуш! — жоп делира Хаима. Цо машина Сарапан хIусамана герггахъ сацийра. Сарап охьавоьссира машинара. Хаим цIехъа вахара... Цуьнан машинна тлаьхъа а хьожуш лаьттаху Сарапна дагадеара шайш беран хенара довлучу хенахъ шена хьалха нисвеллачу Хаима мехкаршна гучохъ, буру хьовзош санна, шена гай тIе пIелг хьовзор. Иштганиг кIант аьшнаш веш ду... И чIир екхар мича кепехъ бакъахъа хир дара техъа?..

...Буйса дIаяхара. Хьалххе яьлла а, сихха гIадъяхана а йолчу бIаьстенан маьршачу дашочу Iуьйренан малхо шен аьхначу зIаьнаршца ховха хьаьстира Органан тоге. Архар-станцехъ тийначу урабийн йистошца дIа-яхъеллачу керташ тIе а юьйлуш, курра кхойкхура бесбесара, нисъелла нIаьнеш... Сурсатан промышленностанна машинаш ечу Архарски заводан гIишлойн тхевнашца ловзура Iуьйренан зIаьнарш... Дуьненна белалуш айъабеллачу малхо корпусийн пенаш серладехира...

Муттане баьццарчу гIашца шабарш деш, халла хаалуш техкачу синтаршца ловзура хIинцале беркатечу маьлхан и аьхна зIаьнарш... Дукха хан ялале адамаш балха эха дуйлададелира. ТIеттIа совъюьйлура болабеллачу белхан гIовгIа. ТIаккха а чу малх кхетаза яра заводан директоран йоккха кабинет. Оцу кабинетан диь кор малхбалехъа ду. Кхуьуш синтарш ду оцу корашна араьхахула дийгIина...

Къоламаш, календарь, цIеначу кехатийн туп, блокнот, масех керла газета ду оцу директоран стоьл тIехъ. Белхан кехаташ юккъехъ долу можа папка а Iуьллу директорна хьалха. Бай цо луьйзучу когаша тата ца дора. Телефон йийкира. Сихха тIе а вахана, трубка лере лецира цо.

— ЛадугIуш ву! Маршалла хуьлда!.. ХIа-а-а! Баркалла, Вячеслав Демьянович!.. Ма кхаъ бу иза тхуна! Сов дика хир ду! Вола сан десара!.. Дехарш ца деш тхо муха Iалур ду оьшурш шортта хилча?! — Арса телефонехула къамел дина воллушехъ, неI а йиллина, чувеара Хаим.

— Мегар дуй?!

— Мегар ду, — меллаша жоп делира Арсас.

Алсамо мара болу шен ховха юьхь серла а яьккхина, баьццара Іахаран Ёаьргаш кьежа а беш, директор волчухьа вьдурга Хаим...

Ткьес санна сиха ойла кхерстира Арсин коьртехь: «Масех де бен дац машинаш вовшахтийсархойн бригадан бригадир кху Хаимах вина. Ткьа хІара хІинцале а шен доцчу гІуллакхашна юкьагІерта волавелла... Заводан бала кхаьчна лела я шен хьалавалар кечдеш лела?.. Сел сиха карахдели кхуьнан ерриге а заводан масо а Іуьрг-Ёаьрг ган! ХІора белхалочун цІе хиьна вели. Специалисташца гергарлонаш тийса сихвелла. Архар станце кху заводана йоуьйтуьех мел, маса, хІун, муьлхачу сохьтехь кхочу хаа а, лара а кхуьуш ву... ХІун олхазар ду техьа хІара Хаим»?

Иштта ойла ян кхира Арса и Хаим шен стоьлана хьалха кхача кхиале...

Хаима а йора шен ойла: «ХІара кестта шен цІехьа гІон волу стаг сихха валахьара со шех тарвиний, шена юххе озийний! Хььожуш Іан йиш яц! Цу тІе, иза сингаттаме а ду...

— Охьахаа! — куьйгаэшарехь шена дуьхьала хІоттийна гІант гайтира цунна Арсас.

— Баркалла! — олуш, охьахира Хаим, директорна дуьхьал а вирзина.

— Со ладугІуш ву! — пурба делира Арсас кьамел доло.

— Со цхьа айп долуш ву, — долиьра Хаима. — Балхана сагатдар лазама уьйьуш... Эххар а лахьяла а тарло и сан цамгар...

— ТІаккха? — собарца хьяттира Арсас.

— Гуш-хууш верг хьо велахь а, хьан ворда дика дІаяхийта лаар совдаьлладех хьалхарниг со ву... Иза бакьдерг ду... Амма хІора стаг а шен-шен гІуллакх дика дІакхььуш хиларо аьтто бо йоккха ворда дІакхььарехь!..

— Иза а дикачех ойла ю, — собарца билгалдира Арсас. — Бакьду, оцу философски софистикехь жІаьла хьовха, атталла кІеза а кхаллаза ву со. Соьга кьамел деш верг дуьхьала шен дагара схьаалаза вер вац! ХІун ду и ворда дІаяхийта соьгара догІург?!

— Масана ву хьаькам? — элира Хаима, Арсин кьайллахчу Іоттарх ша ца кхетча санна. — Масална аьрвай. Москвара ван а ма тарло... Гуьнахь а доцчу вайга

бехк баккхяхь цатам хилаза буйсур ма бац... Юкьамет-тигаш дика хилча наб атта а, мерза кхета-кха...

Цеххьашха ша цевалар дIахьулдан а гIерташ, леррина Хаиме хьобжура Арса...

— Хьо директор ву, — собарца элира Хаима, директоран Iоттарх ша ца кхеташ санна, — со хьан белхалойх цхьаь бен вац... Шайн хьаькамна цатам ца хилийта цIерга лелха кийчча болчех ву со... Хьаькам кхиам болуш хилча белхалой баккхийбеш хуьлу!.. Ахь билгал-йинначу кепехь, сайна гонах белхалой а гIовттийна, заводан керт-ков куьзга санна тойина, кьагийна дIахIоттор яра ас, тхайн бригада оцу балхяхь массаьрца а йохье а йоккхуш!..

— Хьо дикачу ойланца веана, — билгалдира Арсас. — Бакъду, цехехь, мичча бахьанехь йисинехь а, аьчган-бетонан екьанаш йисина цIенжъех дIа а ийна. Уьш дIаяха доьлча цехера машинаш, механизмаш балхах юкьах а йохуш, совцо дезар ду. Производствон Iалашонашна гIуллакх деш болу гIирсаш совцоро план кIел йитарна кхерам бу... Завод хаза а, бIаьрла а гайтар товш делахь а, хIинца бIегIийла йоцуш ду... Баркалла, ахь и хаам барна... Кхин дIа хьем ца бер ас хьуна...

— Дика ду. Бакъахьа ду! — дог а ца догIушехь велакъажа гIоьртира Хаим. — Дегабаам баран хорша а кийрахь гIаьттира иза. ОьгIазалла а сецош, аравелира, сингаттамца ойла а еш...

«Арса шен амал йолуш хилла, — бохура Хаима ша-шега. — Дика ду ас цуьнца и кьамел дина. Цуьнан юхье хьаьжча хиира иза хIиллане хилар. Цунна Хаим бежана санна сонта веза хир ву... Шен болх а беш, дагадеанарг собранехь а хьахош... Хаима гойтур хьуна ишта а, вуьшта а!.. ХIаьа! Лохур бу, карор бу Хаимана хьан даг чу боьду некъ!»

«Ой, цIе хала хьо белхан! — шен ойла йора кабине-техь ша висинчу Арсас. — Москвара и хьаькам воьлуш хилар сел сиха муха хии техьа цунна?! Ша цкьа схьа-кховдийнарг тIеэцахь-м цо шадерриге а шега дIаоьцур ма ду! Диканна цо уьш айьиний хиьча хала дацара. Ловр дара. Амма иза дерриге а шена пайде ийзош хуьлучех тера хета!.. Цуьнца кьамел доцца хила деза. Порядок хилийта ваьш хьалхадовла деза!.. Ишттачу гIуллакхашна дагавийла Хаим Маштохов ца хоржур вай!»

Арсас стоьл тIера электрически гаргол бекийра. Сих-

ха чуеара лекха а, куц долуш а, тамехь йоI. Цуьнан можачу чIижех тера баккхий бIаьргаш исбаьхьа лепара... Директоре ла а доьгIуш, тийна сецира иза...

— Схьакхайкхал, Марина, вайн конструкторе! — меллаша вистхилира Арса.

— Бехк ма билла, Арса Дудаевич, — элира йоIа, — муьлхачуьнга?

— Кериев Хасига! — билгалдира Арсас.

— ХIокху сохьта! — олуш, дийкира йоьIан зевне, хаза аз.

Тата доцуш, хIавао айъина хьош санна, араелира иза.

«Маштохов Ханм марштухург хила там бара, — ойла йора Арсас. — Массарна а тIехула дехьа лаккха кхоссавала дагалаьцна хуьлу куц ду барзо!.. Кхин ву кьона инженер-конструктор. Иза шен гIуллакхан да а, пхьар а ву... Совнаха хабарш йийца мукъа а воцуш... Хан дIаэхаре хьаьжжина, базлуш дIаоьхур бу заманан белхаш... Пенаш дIахIитторний, тхевнаш тахкарний тIехь тидам латто хала дацара... Йина яьллачу гIишлош чохь машинаш дIахIиттор а иштта хала дацара... Хала ду адамийн амалш тоян»...

Меллаша еллаеллачу неIаро Арса шен ойланах ваькхира. Чувеара лохо, амма доьналлехь, тIахьаьлла, гIеххьачу дегIехь волу жима стаг...

— Де дика хуьлда, Арса Дудаевич! — шерачу собарца дийкира цуьнан аз... Кхевдина юьхьаг гомо хеталуш болу цуьнан мара симметри сел кIеззиг талхош ца хилча иштта товш хетар бацара. Цуьнан юьхь тамехь хьотуьйтуш дара кхечуьнгахь ца товш хета там берг...

ЖугIура кхетаме бIаргаш Iаьржочу басехь гора, къайленехь латточу забаре ойланна айкх ца бовла собаре а теIаш... Царна тIехула тийнера шуьйро-Iаьржа цIоцкъамаш. Шуьйро белшаш а йолуш, дурс аьлла волчу цо дагавоуьйтура иллешкахь вийцина Бабатин Беш.

— Диканца вехалда! — вела а къекжаш, маршалла схьаййцира цуьнгара Арсас. — Охьахаар доьху, — шен стоьлана хьалха лаьттаху гIанта тIе куьйга уьшар йира цо.

«Шен даг тIера охьавоьжнарг аталур волуш доккха хир ду кху кIентан дог! Амма муьлхха а гIуллакх шех тешо мегар долуш дика кIант ву!» — дагадаера Арсина шен накъост инженер гуш.

— Баркалла! — собарца охъахира инженер-конструктор. — Со ладуглуш ву-кха!

— Вайн главкан начальник ву кхуза воглуш, — хайтира Арсас.

— Лаа воглий! — меллаша хьаттира конструктор Хасис.

— Хаац, — доцца жоп делира Арсас. Жимма ойла а йина, элира:

— Хьалхара цех машинаш арахоьпчу хьоле кхаьчна. Шоллагла цех а оцу хьоле кхочуш лаьтта. Производствона новкъарло а ца еш, цехашкахъ жимма порядок хлогталур яцара техъа?!

— Даза йиш йоцург-м ду иза! — тетайра Хаси. — Хьуна дика хуур ду, муха-хлун дан хьакъ ду.

— Ахархойх доьлла дерг эзар шерашкахъ даьхна вайн хьалхенашкахъ, — ойла а еш, ша-шега санна, меллаша хьахийра Арсас. — И хьу дла а йоккхуш, белхалойн класс сихха кхио хала ду вайнахана... Белхалойн керлачу классе кхача ма беза церан кхетам. Вайн специалисташ, технически интеллигенташ хилаза ца бовлу оцу боламна хьалха! Цу тле, оцу халачу, амма сийлахьчу белхан маьне меттигаш длаьца езаш бу вайн кегийрхой. Архарски промышленни комплекс кхоллар башх-башха тлеэцна ма ду тайп-тайпанчу адамаша!

Шайн бежанаш, эсий дажо меттигаш гатгьяр я дла-яхар халахетарш а бу... Олхазарийн, пхьидийн концерташка ла а доьглуш, варшашкахъ тийна ийнарш а бу заводийн ловгланаш новкъа хеташ... Юкъа-кара куьйгана цена боцурш а нисло...

— Уьш а долуш ду-кха, — тетайра Хаси. — Главкан начальник а воглу-кха?

— Воглу! — жоп делира Арсас. — Белхан куьйгаш ца тоаро сингаттам бинначу муьрехь... Заводехъ шарамаш барна адамаш ма оьшу! Комсомольцаший, жаргохий шайн ницкъ кхочу лол битина заводан керташкахула... Цехашкахула... Арахьарчу стагана гур дац хьалха хилларг. Дан дезарг гур ду вуно атта...

— Иштта-м дера ду! — тевирзира Хаси.

— Дуьне дуккха а стагана теткъаш ду, — элира Хасига Арсас. — Вахчавеллачунна а заманан йохалла бляьргашна хьалхахъ эппазнаш хитта дуьйлало. Дог а дулу шен лазамашка ладегла... Собар а малло... Корта а гелло... Доцца аьлча, къанваларан билгалонаш йоглу-кха... Шайн кхоьлинчу кхоаца...

— Бакъду, хьуна хьеха гІертійла яц сан, — жоп делира Хасис. — Хьо суначул генна дукха гина ву. Балхо гІелвина миноташ а хуьлуш хир ю... Амма вайх хІораннан а декхар ду мелла а кІадвелларг айъар, сингаттам хиллачун гІайгІане ойла дІаяккхар. Вовшийн гІоьнчий ма ду вай хІора гІуллакхехь!

— Хьо бакъ ву! — гІетайра Арса. — Иштта бен кхин муха хир?.. Ткъа и хьаша вале вай дан хьакъ долчун ахь ойлаян лаъара суна.

— Кхета со! — жоп делира Хасис. — Ас шина-кхаа сохьтехь ойла а йина, сайна хетарг хьуна гІе деъча муха хир дара техьа?!

— Ма бакъахьа хир дара иза! — реза хилира Арса.

Хаси шен ойла ян дІавахара...

...Миччахь хІуьа а хилла латтарх Сарап вацара кегийрхошца тасаделла шен «хьан-сан» дІатосур долуш... Цуьнца цхьаьна шен ша-тайпа «доттагІа» волу Хаим шайн цехехь бригадир хІоттийна там хилла а вара иза. Ша къайлехь латтош йолу чІир иэца аьтто хилча заводехь шена гуччохь волу Хаим ден да волчу хьажор атто хила там бу аьлла хетара Сарапана. Цу гІе, и гІуллакх ша къайлехь а вуьсуш бен дийр доцуш а вара Сарап. Ма-хуьллу нахана а гуччохь ша даиманна цуьнан гІуллакх деш ву моттийтар чІагІдеш вара Сарап. Бакъду, мехкаршна гІехьийзар нахана а ша доггах леладо моттарх ларлуш вацара иза. Оцу кепе аьтто бора цуьнан Хаим а, кхиберш а шек ца хилийта... ЦІеххьашха дагадаара цунна шен цхьацца къайленаш хууш а, шена хьалхара набахтеш гезьеш лелла а хиларна Хаима шен бекхамах кхоьруш ша «дІаваккха» тарлуш хилар... И ойла хилира Сарап хІинца дуьйна дІа Хаимах ларвалар чІагІдеш. «Іаз-Іаз я! Со а, жуликашца хІумма а доцуш болу белхалой а бухкуш, са йоккхах ерг шена а оьцуш, гІуллакх Іорадаьлча кхечийн кочахь а дуьтуш лела дагахь ю борз!.. Хьовсур вай!..»

— Денна совдолуш алапа а долуш волу со моьтту дай цунна а, массарна а кІай нускал дало шовкъ яро гІаттийна ву, — шен ойланаш йора Сарапа. — Дуьне я! Шен гІаьхье йоцуш дІалисталуш дац дуьненан гІуллакхаш...

...Малх, шен цІестан бос гІишлойн тхевнийн гІехуленашца а лепош, дІабуза лахлуш бара. Тайп-тайпана автомобилаш дІа а, схьа а хехкалора керлачу, шерачу

новкъахъ. Суьйренца кечбелла богIучу кегийчу нахана тIеIоттавелира Сарап.

— Хьовсал доттагIуьнга! — велавелира Рамид.

— Шен аьрха къоналла халла сецош вогIу! — элира Адама.

— ХIаъа хIета! — велавелира Сарап. — Шен хеннахъ лустлуш ду седарчий! Вайн сахът ду хIара!..

...Сийлахъчу къинхьегамах дуьззина дIаохура де-нош...

Суьйре...

— Вовшашца забарш еш, синкъераме буьйлуш, юьзира белхалоша клуб. ТIаккха лоха а, жима а йолчу сцени тIехъ лаьттачу ехачу стоьлана дIанехъахула гучуелира хьалха Турпалийн гIалара ХIавра, тIаккха ши стаг, ши зудий. Президиумана хIоттийна йолчу оцу стоьлтIе шен хаза куьйгаш а дохкуш, охъахира ХIавра, тIаккха цунна юххе ши зуда а, ши стаг а. Сарапна хьалха шена гинчул екъано, юткъйелло хийтира ХIавра. КIайчу аьнгадох йича санна, цIена, сирла, тамехъ, исбаьхьа яра иза. Массеран а бIаьргаш цуьнгахъа хьуьйсура.

Мацца а парткоман секретаро лекци еша шена дош делча, иза, кехаташ а эцна, трибуни хьалха хIоьттира. Трибуни тIехъ йолчу микрофонехула массарна а шера хезаш дийкира цуьнан зевне аз. ХIаврас дечу къамелехъ заводан белхалошна сурташ хIуьттурса машинийн, гIишлойн, некъийн, ялтийн, бошмийн, дохнан. Вайн мехкан промышленносто а, юьртбахамо а луш йолчу шаерриге а продукцийн дикалла лакхаяккхарехъа дерзийна Коммунистически партис кхочушдеш долчу сов даккхийчу гIуллакхех дегнаш ойъуш дуьйцура цо. Цуьнца цхьаьна дуьйцура хьалха хIиттош долчу сийлахъ-даккхийчу декхарех.

ХIавра лекци ешна а ялале цхьа жунт хаттарийн кехаташ IаьIира цунна хьалхахъ. Хаттарш тайп-тайпана дара. Лекцин чулацамал юьстах долу хаттарш а дара. ХIара ХIаврий, кхул жимах йолу «ХIаврий» цхьатера хиларх тамаша беш волу Сарап тIехьарчу пенна юххе хиьнера. Кхунна тIехьахъ пен боцург хIума ца хиларна кхуьнан кIесаркIаг гойла дацара. Цундела кхо сцени тIе хьежош болу бIаьргаш «конкретно» хьаьнга хьуьйсу хаа атта дацара. И хууш волчу Сарапа меллаша шен портфелара жима турмал схьаяьккхира. Иза гIертара турмалехула ХIаврин исбаьхьаллин хIора хьаьрк ган.

Хетте а хиира кхунна юххехь Іачу Хаимна хІара хьаьнга хьоьжу.

— Сатоьхнарг... — шабарш дира Хаима.

— Салти ву! — иштта цуьнан лерехь шабаршца жоп делира Сарапа. — Хьо а ларвер цо...

— Хьайниг вон корматалла яц, — элира Хаима.

— Хьуна тайнарг бен хуьлийла яц сан специальность...

— Иза хууш ву, — даре дира Хаима. — Со паччахь хилахь, хьо хазнача ву...

— Баркалла. Шина доттагІчух цхьаьна зовкх хьега ши ваша хилийтар делан болх бу, — жоп делира Сарапа. — Цу шиннах цхьаь зовкх, важа бала хьоьгуш вар а хастам хиларан кхиэл ю-кха...

ХІаврин лекци чекхъяьлча, адамаша тІараш детташ клуб екайора. И гІовгІа дІатуьйшшехь, ХІавра жопаш дала йолаелира. Шен лекцин чулацамах хьакхалуш долчу хаттаршна жопаш а делла, ХІаврас элира:

— Масех хаттар ду космос караерзоран говзаллех лаьцна, советски адамийн кхетам лакхаболуш хиларх, вайнехан керла белхалойн класс кхоллаяларх, вайн халкъан дахарехь социальни баккхий хийцамаш хиларх лаьцна. Дукха ду Іилмано деш дерш Іалам талларехь. Адаман дог-ойланийн хазна, и ша-тайпа психологически дубне, могуш хилар, адам кьинхьегам дукхабезаш хилар, хьанал адамаш дезаш адам хилар — и хьелаш ду вайн денойн ирсана а, вайн тІаьхьенийн ирсана а доцуш ца торуш дерш...

Дерриге а хеттаршна говза жопаш делла а яьлла, ХІавра сирла елакьежна дІатийча, парткомаң секретаро заводан коллективан цІарах лекторна даггара баркалла элира. И баркалла чІагІдеш белхалоша дехха тІараш диттира.

Клубера арабевллачу накьостех дІакъаьстина вовдучу Сарапна шена тІаьхьакхуьуш хезира зудчун тупленийн кІажийн тата... Вухахьаьжначу цунна Лида езира.

— Хьо ю хІара, Лида? — вистхилира Сарап. — Ма бакъ а, пайдехь а ду лекторо вайна дийцинарг!

— Хьо бакъ ву! — тІетайра Лида. — Кхетаме мел волчунна гуш ду производствон ницкъашна цо луш долу маьІна...

ЦЕХЕХУЛА...

«Шина-кхаа дийнахь цехехь хЮккхул хийцамаш бан карахдаьлла аьлча тешар вац дий де хьалха хЮара цех шен бЮаьрга гинарг бен, — бохура цехехула бЮаьрг тухуш волавеллачу Арсин даго. — Таме ялийна инзаре цЮенкЪа, бечуьра производствон болх саца а ца беш. Лекха тхов а лаятта кхозлагЮа а шен чЮогЮалла зийна. Еза аьчган коьчалш атта а, каде а дЮасакхоьхуш ю тховх боьзначу аьчгачу некЪаца лела айЪаран нуьцкЪала кран. Кранан урхаллин будки чохь оцу чолхечу механизман урх лелош йолу вайнехан кЪона зуда Айсани хЮора денна шен говзалла шарЪян а, лерина болх бан а кЪарлуш яц. Диц ца ло цо алар: «Вайнехан масане йоЮана буьллу бай ас а кху сайн кранехула ирсе некЪ». Шен ирсах тешар а, ирс шен кЪинхьегамца шена кхоллар а, ша халкЪан йоЮ хила хЪакЪ хилар диц ца дар а ду Айсанис ХЮавра санначу накЪостийн лекцех, докладех, масалех схЪаэцнарг. Иштта адамера адаме кхочуш, адамийн кхетамийн, дегнийн дуьне хуьлуш кхуьу Коммунистически идеологин болх... Айсанига а, кхечаьрга а и тешам луш, хийла вайнехан йоЮана, зудчуна лакхене некЪ буьллур бу заводу, кхуьнан коллективо...» Лаккхара технически говзаллаш караерзонза а юьсуш, шен кхоллараллин белхан некЪ хЮккхузахь, Архарски «Пищемашехь» чекхболуш хетаро йойтура тайп-тайпана гЮийла ойланаш Арсига. Иза кЪанваларх я Юожаллех кхерар дацара. Иза дан хЪакЪ волчех ша кхочушдан ца кхиьнарш бахЪанехь болу дагахьбаллам бара...» Эххар аьчган тахта декош жЮов тоьхна даьлла аз лере кхаьчна Арса шен ойланех самавелира... Гена воццуш шена хьалхахь Зарма гира цунна. Даиманна а собаре а, синкЪерамна еш йолу кеп меженашка ларамаза санна дЮакоьхуьйтуш а хета Зарма производствон болх забаршца беш ву мотталур дара. Цуьнан оцу белхан суртах и гурш боьлла бара. Тахана Арсина хийтира иза цхьа карзахалла лан гЮерташ санна, вулавелла...

ХЮара цех еш а, машинаш шайн баххаш тЮех чЮагЮеш а, зуьйш а хийла хуьнарш гучудаха карахдаьлла ву Зарма. Белхан сихалло наб йоцуш де-буьйса даккхар тЮедожийна мур коьрте а, куьйгашка а кхачам боллуш гЮуллакх дойтуш дЮакхехьа карахдолура цуьнан. Иштта ша де-буьйса даккхар а, шен кЮадвелла хилар а цхьанне а хаа ца долуьйтуш дЮакхехьа карахдолу-

ра цуьнан. Заводан а, белхалойн а гIуллакхаш даиманна, самах а, гIенах а дагахь лаьттаху Арсина гора и белхалочун амал. И амал хийцаелча санна хеталора тахана Зармин сурт. Боккхачу яйн негIаран меже хуттуш а, цуьнан хила беза барам телхина кароро новкъарло йина а волу Зарма, морзахца таса а велла, цхьа зобртал винт хьовзо гIерташ воллура. Цу тIе, цуьнан юьхьа тIехь хIумма а дацара хIинццалц хиллачу кIеда-мерзаллех, векхаваларх, паргIат хиларх, забаре велакъежарх дисина. Сингаттаман Iаьржа ИндагIа дижинера Зармин бIаьргашна гонаха. Арсас оyla йора хIокху сел сихачу муьрехь Зармига садаIийта дезаран. Бакъду, иштта чIогIа ницкъ тIебахийтина заводан хьашташна гIуллакхаш деш цхьа Зарма хилла ца Iара кху муьрехь. Зармина дIанехьа машинан меженаш вовшахтуьйсусуш вулавелла гора Раман. Цуьнан юьхьа тIехь берцан буьртигийн битамехь долу хьацаран тIадамаш лепара. Ткъе пхий шо бен кхачаза волу Раман тахана шена гIеметтахIовттинчу кьонахчун битамехь гаро а цецваьккхира Арса. Цо тидам бора кIеззигчу заманахь шен хенал дикка воккха хетаран битаме и кIант вирзина хиларан. ДIанехьа механизмийн меженаш вовшаххуьттуш бригадир Хаим Маштохов воллура, кхечара а санна, махуьллу болх беш. Цо болх жигараллица бора. ХIетте а хийтира Арсина и Хаим шен болх гахьара бохучу оylано, ша-тайпа «гайтаран», «къедоран», гIуллакх долчул бIаьрла хетийтаран лаамо лелош санна. «Я со доцург а цунна тIехь ган лууш ву техьа?! — оyla йора Арсас. — Куьйгалхочун бакьо ма яц шен безам хиларе я цахиларе тидийта адамах долчун мах хIоттор. Ша динарг нахана ган лаар айпе ца хила а тарло... Иштта-м ду. Амма цхьанна а гайта а ца гIерташ Хасин кхаа-деа дийнахь адамаш гIовтторца заводан кертахь а, цехехь а дан карахдаьлларг?! Производственни а, заводехь порядок хIотторан а декъехь долчу адамаша кхаа дийнахь кхочушдина аьлча, цхьа а тешар вацара и гIуллакх дале а, шолгIа тахана а заводан керт-ков а, цех а ца гинарг. Шен доьналло мел сиха кхиам баккхарх, «ас хIара ди», — аьлла, цкъа а директорна тIе веана вац Хаси. Иза лакхарчу оьздангаллин да хиларан сийлахьчу дарже кхаьчна, оццул ша ханна кьона а воллушехь. Эрна да аьлла дайша: «Доллушехь ира долу кIохцал!»... Белхалошна юккъехь тийна а, собарца а волчу цунах ша-шах санна дегнаш ира-кара хIиттар дуьйлуро ада-

машина. Гиллакхе а, кхетапе а, тамехъ а иза дуьххьал дла шега хьажар тоьура белхалочунна ша дан дезарг хаа. Адамех сел ийна а, белхалойн дог дика хууш а, нахана хаза гиллакхаш марздеш а шен кьона инженер-конструктор хиларх воккхавеш вара Арса.

«Нохчийн нахах сайл хьалхарчу нахана доьгІна ца хилларг ду соьга кхаьчнарг, — оила йора Арсас. — Ткьа сан чкьуре а кхача тарлуш ца хилларг ду хІинца Хасига а, и санначаьрга а кхаьчнарг. Цуьнан аьтто бу шен лекхачу сатийсамийн Іалашоне кхача. Кьона ву. Хьекьале ву... Со хьобгу техьа цунах?! Амма хьагІ а йоцуш. Къанвелла да хьобгуш ма ца хуьлу шен дикачу кІентан хьуьнарех. Царех воккхавеш хуьлу».

Арсин ойланаш а цостуш, гудок йийкира. Халла хе-зара иза цехан гІовгІанехъ. Цеххьашха лахъелира, тІаккха дІаелира цехехъ гІовгІа. ХІума яа боьлхура белхалой. Дукхах берш столовехьа буьйлабелира. Ткьа Зарма шайн бедарш чуужку шкафаш йолчу вахара. Шен бедарш чохъ йолчу шкафан догІа даьккхира цо. Оцу чуьра схьаййцира яаХІума чохъ йолу тІоьрмиг. Пена юххехъ лаьттаху дехачу гІанта тІе охьахира иза, шена юххе и тІоьрмиг а буьллуш. Хьалха цу чуьра схьаэцна газета даржийна шена юххе гІанта тІе а диллина, вела-кьежира иза: «ХІун ю техьа Маьлхан-Аьзнес тахана су-на елларг?» — аьлла. ТІоьрмигара схьаэцна, хьалха йиллира цо кІеда-кІайчу баьпган кийсиг, жижиган тІус, масех кхехкийна хІоа, наьрс, кхо помидор, масех кхор, Іаж. И даар дара ша-ша цІенчу кехатан дакьошна юкьа хьерчийна. «ЦІений, оьздий-м ю-кхи сайниг!» — олуш, юха а вела-кьежира Зарма. Яа волавелира. ТІе мала йоьттира сир диллинчу куршки чу термосара йовха шу-ра. Чам тайна кьурд бира цо шурун. ХІара денош тІе-кхаччалц балха ваха араволуш дааран тІоьрмиг ша Зармига луш «Маьлхан-Аьзнес» дуьйцура ша цу чу хІун йиллина. Ткьа хІокху деношкахъ Зарма буьйса юккье йоьддуш цІа вогІура, сатасале юха балха дІавоьдура, цундела ца кхуьура хІусамнана и хаамаш бан. Цо хила беззачу метте дааран тІоьрмиг буьллура. Ша балха воьдуш, иза схьа а оьций, доьзалш сама а ца бохуш Зарма дІавоьдура. «Маьлхан-Аьзни» аьлла цІе туьйра-нера схьаэцна Зармас ша тиллинера шен зудчунна. Ам-ма ша цхьа Зарма воцург и цуьнан кьайле хууш ваца-ра. Уггаре а тамашена ду шен и цІе йоккхуш «Маьл-хан-Аьзни» шена а хезна цахилар. И цІе шен деган

къайленехъ бен хаайолуыйтуш вацара Зарма. Зармин, «Маълхан-Аъзнин» юкъа-кара дов-шов эккхара. Собарда Зарма шен берийн нана кхето гІертаро, цо дош чо-гІа цааларо дов кІаддора, «хІара хъуний», «хІара суний» бохучу ца долуыйтуш. Амма оцу шен хІусамненан дог-ойла бакъахъа ерза цатигаро, цуьнан, шен ирсан маълнех кхетар башх-башха хиларо Зармин деган кІоргехъ Іийжам латтабора. Ша харц а, зуда бакъ а лара бакъанаш лобхуш ойланаш еш хуьлура. Амма, цунна мел лаарх, и тайпа бакъана карош дацара. Исбаъхъа, къегаш, арахъарчу паччахъех цхъанна йохка кечийнчех «Волга» хилийта шена суьйренца дІасаяха, бІаьрла цІенош, куьпарчу бахархойн дерриге а цІеношна тІехула генна дІа лепаш, царех терра гІирсаш, гараж, керла кузаш, стол-гІант, Парижера деана — уьш ерриге а лулахой хъегош гайта хилийтар тІедожадора. Ткъа дІа-йиллина дешин-мешин хІонс-м, нахе бІаьргаш боьттуь-тучохъ йоцуш, къайлехъ а магийта реза хуьлура. Зудчо ца дуьйцура, и лехамаш шена мичара марзбелла. Тайп-тайпанчу кепашкахъ Зармига гІийла ойланаш йойтуш а, иза балхочул чогІа гІелвеш а дара и дов-шов. Ишт-тачу хьолах хІумма а ца хууш волчу Арсас ойла йора, Зармига садалийтар муха а, мича хенахъ а тарлур дара техъа, бохуш. Шен гІелвалар Арсас тергалдечу хенахъ Зармас дагалоьцура тахана сарахъ цІа вахча ша зудчуьнга ден долу къамел.

Оцу хенахъ ша Арса тергал а ца вечуха балхах тасавелла воллура Хаим, къайлах директоре а хьоьжуш: «Тамехъ юсаяла хууш ю хьо, хан тоьхна боргІал! — ойла йора Хаима. — Цхъацца бакъанашца гонахара гІортараш кег а елла, Хаимна тІетовжаза вер вац хьо кестта... ТІаккха хала хир дац, хьоьга а хоьттуш, белхалошца маша боза... Ватталхъана!»...

Циггахъ Зармина тІекхочуш Жамлайл а гина, церан къамел доладалале сихха тІевахара Хаим, ша «ца кхеташ» долу цхъа схемин сиз а эцна.

— Балхара воллушехъ, шина-кхаа сохьтана тахана а балхахъ хъевалаза валац вайшиь, — хаййтира Жамлайлас.

— Транспортран айп долу меттиг...

— Кхета со! — цуьнан дош цостуш жоп делира Зармас. — И болх вайшимма атто бийр бу нахачул. Баппи вайгахъ йолуш ю. Кхо сахьт, диь сахьт — это чипуха!

Оцу дешнашка ла а доьгІна, сихха шен схеми тІера

сизаш Жамлайле а гайтина, царех цо цхьа-ши дош аьлча, сихха баркалла а аьлла, шен метте юха дIа-хЮьттира Хаим. Белхан де чекхдоллушехь, сихха душ чохь лийчина, бедарш хийчина, заводера аравелира иза. Заводан кевнна герггахь такси паргIатйолуш тIе-нисвелира Хаим. Оцу такси тIера дукха миноташ йов-лале воьссира Хаим ЗармагIеран лулла. Иза шена дуь-хьал араяьллачу зудчуьнца чувахара. — Хьо ма дика веа, Хаим. Лаа вуй?! — хьяттира зудчо, хьаша куза тIе хЮттийначу кIедачу гIанта охьахуьшехь.

— Сингаттаме хIума дац! — жоп делира Хаима. — Схьакхайкхахьа луларчу пхьеран зудче. Минотехь бен хьейолуьйтур яц ала. Амма со сихха дIаваха дезаш ву.

— Кхета. Сайца схьаялор! — сихха араелира Занет.

— ХIей, мастеран зуда! — керта тIехула дехьа а хьобжуш, кхайкхира иза Зармин зудчуьнга.

— ХIун боху ахь, Занет? — олуш, бедарш юьттуш дашийна шен куьйгаш хьалхауллургах а хьобкхуш, ко-чо сеттина, керта юххехьа йолаелира Зармин зуда.

— Цхьана минотана хIинца тхайга яр доьху ас! — элира Занета. — Сов дукха пайдехь хабар ду вайна!.. Лергашна хазаза хьехам бу тайна!

— Иштта делахь-м, — аьлла, шена хьалха кхозу хьалхауллуг схьаяьккхина, уьйтIахь йобзначу тIийриг тIе а тесна, Зармин зуда шайн кех ара ураме тилира, и шен коча болар диц а дина. ЗанетгIеран кевнна сихха чохьхьаелира иза. Церан кузаша хаздинчу цIа чохь кIе-дачу гIантахь Iаш зобртала а, куьцехь а, дика кечвелла а стаг тира цунна. Лулахо цецъелира цуьнан Iахарчух тера хазацу бIаьргех...

— Марша вогIулда, хьаша! — олуш, кIеда-мерза йист а хилла, неIарехь сецира Зармин зуда.

— Маршалла хуьлда, — гIоргIо, тийна дийкира хье-шан аз. — Ший а охьахаар доьху ас.

Зармин зуда а, Занет а цхьацца гIанта охьахира.

«Зармина ган езара со хIокху стагаца иштта ирахь Iаш», — дагадеара Зармин зудчунна. Амма цо хезаш элира:

— Могуш-паргIат деца шу, хьаша?

— Могуш ду. Баркалла! Шу а деца могуш?

— Баркалла. Дика дохку.

— Сели, хIара тхан шича ву, — хаййтира Занета. Кхуьнгахула шун а, сайн а гIуллакх тодаларе са а тес-на, ас валийна хIара хьох дага а довла, кьамел а дайт.

Бакъду, вайн барт хилахъ а, ца хилахъ а, кхузахъ вай кхаамма йина кхеташо цхъана а сина хаа йиш яц. Тхох болчу тешамна юкъара со ю. Хьох тешаш со хиларна яхъйна со хIара гIуллакх доло.

— Ас хъашт доллу дуй боу и къайле ларъян! — жоп делира Селис. — Со ладугIуш ю-кха!..

— Сели, со шуна орцах веана! — хаййтира хъешо.

— ХIун хилла?! — цецъяьлла а, йоьхна а хьаттира Селис.

— Царах йогуш лавтта шун хазна кIелхъаръяккха!

— Бехк ца биллар доьху! — элира Селис. — И лик-безан нохчийн порска хууш яц со. Со кхетош алахъа!

— Гихъ гIулгаш кхехъна а, доьзална наппагIа лат-тор ду стеган декхар! — Хаиман меттана долиьра Занета. Сан стаг гой шуна?! ХIинца иза Москва вахана нехан йоцчу тайпана йолу «ворда» эца! Муха вара иза со йоьдуш? Галин гатанан хечина силам хъаькхначу гатанан голаш, айлий йоьल्लीна! Музейхъ гайта а йоцу неIаран мачаш а юьйхина цхъа мунда яра. Наха цунах бела кIорда а дина, тергал а ца еш йитина зIоьмалг! ХIара тхан цIенош, керт-ков нехачул тоьлла ду. Ялх цIа тхаьшшинна тоьур долу дела, техникумехъ волчу тхайн кIантана Турпалин гIалахъ эцна ков-керт а долу дела тоийтина гIишлош ю хIорш. Тхан «Волга» а, кхи-ерг а хьо гуш ю. Лаахъ, курорт, лаахъ, Париж тхан ю!..

Ткъа хIинцалц мега долчу йовсарна шена тIаьхъа «гIалх» ала а эхъ хеташ лелла и пекъар, и сан стаг, хIинца инженераш хьовха, хъаькамах а шех дага а буьйлуш стаг хили. Тохара мукъа ца Iен валиьра ас иза сайна, ишттанехъа а карийна. Ткъа хIинца ас иза айса а къонаха лору. Ткъа цо маршалла хьаттича, стагана хIинца шега воккхачу хъаькамо маршалла хьаттича санна хета, и новкъахула воьдуш шайн кетIахъ вистхуьлуш сецначунна, ден а велла, шайн ден да кеш-нашкара цIа веана моьтту. ХIунда?! Иза таро йолуш волу дела! ХIунда? Ас иза таро йолуш вина дела! Ас цунах къонаха вина дела! Шен майрачух мехкан тхьам-да веш ерг зуда ю! Шен майрачух пис еш ерг а зуда ю. Ткъа писах Таймин Биболат веш ерг дикачу зударш-лахъ наггахъ бен хилац. ГIеххъа къен хилча а нахана стаг а хеташ волчу Зармех и хила вогIург ца веш йолчу хьох тамаша бина ялац со! Ахъ боху иза хьераваьлла. Волуш хуьлу. Лор хьо ма ю! Ахъ тове! Ахъ хьекъалан да ве хъайн майрачух. Цунах милла а ван доккха къахъега

а ца деза! Хьох кѡа а хеташ, хъайн кѡна исбаѡхъалла кѡеллехъ ахъ йойѡуш кхоам а хеташ, хъан берех дог а дозуш ду ас хьобга кѡамелаш дар. ХІинца Хаиме кхайкхина со. ХІара шуна а, тхуна а дан гІо а долуш, дала хъекъал а долуш стаг ву. Амма хъайна орцах ас хІара валорна ахъ кхунна тешнабехк бан бахъана а ца го судна... Тешнабехк бу-кхи иза ахъ Зармига хьо нехан хьехамца гІаѡттина аѡлча. Хъайн хье хила ма беза хъан!..

— Ма дийцахъа, Занет, тоѡур! — йоккхачу гІайгІанца цІевзира Сели. — Уѡш Іеткѡар тІехдаларна кийра эккхаш боллу сан! Хийла башийна сан мелчу бІаѡрхиша гІайба, буѡйсанийн кІоргенашца гІийла елхарна! И ахъ мел аѡлларг а, цул совнаха а хууш ю со! Вац-кха сан майра самавала туѡгуш! Цуѡнан дагах мокхаз хилла. Лергех тІулг хилла. Хъекъал коѡртера дедда!

— Хъайн гІалат а лахал ахъ! — элира Занета. — Писех ветталур воцуш хІинца сан стаг хилар берриге а вайнахана хууш ду!..

— Писех Зарма а ветталур вац! — эккхийтира Селис.

— Хьо бакъ ю, Сели! — цІеххъашха юкѡа дош а тесна, ший а зуда сацийра Хаима. — Зарма ѡзда а, хъанал а стаг ву. Шен дог цІена хиларна, иза наха шег а ѡллагхуш тешаш ву. Ша цІена хиларна, нах а ша санна бу моѡтту. Амма цунна гонаха берш бу иза шайл дика вехаш хиларна кхоѡруш. ХъагІаш йѡлуш. Зармин а, цуѡнан доѡзалан а хъал-де тодаларна кхоѡруш. И шира, декъаза цамгар, шел тоѡлла мел волчух хъегар, цуѡнца хъагІ хилар, къайлах мостагІалла лелор дІадала гена ду.

Гоѡл тІе ког баѡккхина Іачу Хаиман пхийтта туѡма мах болу исбаѡхъа туфлеш гора Селина. Зоѡрталчу дегІана говзачу пхѡераша йина костюм товш яра цуѡнгахъ. Кремпленак костюм мах боккхуш ца йича санна хеталора, цунна тІехъ адамо куѡг тохаран лар хаѡлуш яцара. Цуѡнан васт а, кечвалар а иза таро йѡлуш хиларна тоѡшалла деш дара. Чилланан кІадинан кІайн коч, кѡорза галстук яра цуѡнан кечвалар кѡагош. Шовзткѡе итт туѡма мах болу бухаройн холхазан куй лепара цуѡнан кхетамечу коѡртахъ. Маштохов Хаимна дика хаѡара вайнахана, кѡаѡсттина вайнехан зударшна, таро йѡлчу стага дуѡйцург дош хеташ хилар. Таро хиларан билгалѡ дика кечвалар ю.

— Сели, хІара сан йиша масийттаза а кхайкхина

соьга. Хьоьга вистхила вагIахьара бохуш. — Жимма ла а доьгIна, хаййтира Хаима. — Со мукъа а вацара. Ткъа шегара ца лобху орца кховдо нахе вахана меттиг суна юьйцу а ца хезна. Массо а воллу шен-шен гIуллакхна мукъана а ларо гIерташ. ХIара тхан йиша хьуна орцахьаьлла. ЛадогIар я цадогIар — и хьан лаам бу. Ас сайна хуург эр ду...

— Баркалла. Со ладугIуш ю хьуна! — жоп делира Селис.

— Цхьаь ду аса хьох лачкъор доцуш, — элира Хаима. Ма моьтталда хьуна ас шавш хьал долуш дийр ду, сайна хуьлуш пайда а боцуш.

— Ой, иза ша-шах хууш ма ду! — тIетайра Сели.

— Хьан майра Зарма воллучохь болх беш ву со а! — бохура Хаима. — Дика а, говза а стаг иза хилар шеко йоцуш ду. Амма со ваьхьар вац цуьнга хьайна пайда бе, ас гIо дер ала. Эшахь и гIо дан сайн таро а йоллушехь. ХIунда ваьхьар вац? Цо, ваха а вахана, ала ца деззачу сайна дIаэр долу дела! Шен балхах юкъах а ца волуш, мукъачу сахьташкахь цхьана кIиранах цо болх бахь, цунна шенна кхочуш дерг бIе туьма ду... Къайллах тоян езаш цхьа машина ю. И болх бина ваьллачул тIаьхьа ас цунна хIоразза а иштта хIума йоккхийлаш нисдийр ду. Оьшу гIирс а, коьчалш а, тешаме болх бан меттиг а цуьнга лобхуйтур яц. И тайпа белхан гIуллакх хьан майрачуьнга ахьчул говза дуйцу дерг карор вац. Нагахь шайн барт хилахь, хIокху Занете схьакъадор ахьа. Барт ца хилахь, хьуна со а, я суна хьо а ца гина...

— Ишта а, вуьшта а ца гина! — чIагIдира Селис. — Иза яц сагатден агIо. Вуьшта...

— Бехк ма билла, со юкъаэккхарна, — Хаима це-стира цуьнан дош. — Кхин Iен мукъа вац со. Нагахь барт хилахь, цхьа шо далале хIокху ЗанетгIарел кхуза сов хьал долуш хьо ца хилахь, сан юьхь тIе туйнаш тухур ахь! И чIагIдеш баа хьашт доллу дуй бу сан! — Хаим хьалагIаьттира. — Марша голда! — сихха ара а ваьлла, дIавахара иза.

— Марша голда! Со тIаьхьа а ялац! — элира, учара цунна тIаьхьа а хьаьжна, Занета.

— Марша голда! — элира Селис.

Хаим юха а ца хьожуш, юханехьа куьг а ластийна, дIавахара...

...Зарма а, Жамлайл а шайна кхин тIе еана и зада-

ни кхочуш а йина, душ чохь лубйчуш волчу хенахь буй-
са йобллера. Дикка хан яьлча цIа кхаьчначу Зармина
бераш набарш еш карийра. Ткьа зуда яра ша йижин-
чохь сауьйзуш, кьурдаш а деш, йоблхуш Гуьллуш.

КIадвелла цIаеанчу Зармин дог Ювжийра цуьнан
сел гIелъелла елхаро.

— Ой, хьо оцул елххал бахьана хилча, иккхинарг
доккха хIума хила ма деза! — олуш, кIеда-мерза вист-
хилира цуьнга Зарма.

Сайзар, елхаран кьурдаш дар бен, Селис олуш
хIумма а дацара. Дуккха а Зармас кIеда-мерза дехарш
динчул тIаьхьа Сели халла, гIийла йистхилира.

— Хьоме сайниг, хIай декъаза миска! — юха а
йоблхура. Амма, елхар сеца а деш, дуьйцура. — Со-м
иййра ахь. ХIинца и бераш ахь, нехан берех хьегош,
гIийла дуьнене хьежориг хилар дагахь лаьтташ, сайга-
ра хьал дицдина эккхаш доллучу даго!..

— Ма яла хьо дакъаза, ма эрна ницкъ бо ахь хьай-
на! — даггарчу кьинхетамца жоп делира Зармас. —
Сан берашна даан, малан эшац. ХIинца кхуьур бу.
Шайш шайн дола далла хир бу. Со дийна мел ву ас
хьуна а, царна а хIума оьшуьйтур дац. ХIара лаппагIа
вешин берашна юьтур вай. Кестта лур йолуш квартира
а ю... ТIаккха хIусаман порядок лело хьуна а атта
хир ду...

— Екха а ца йоллу! — шийлачу Ювжамца йистхили-
ра Сели. — ХIинца, кхетаме варан меттана, со оцу кIа-
ри чу кхосса а воллийца хьо! Цу чохь, са а дукъаделла,
со а, бераш а делча, атта-м лелар вара хьо!.. Сели яц
хьуна оцу яьшки чохь садукъден дерг!.. Хьаха ца воллу
хIора берана, шен-шена кечдина пхиппа цIа а долуш,
гIишло ян-м! Хьаха ца воллу шен хIусамнанна ши бIе
туьма мах болу кетар эца-м! Машина эца-м!.. Тамаша
бу шен доьзалца сел кьиза адам хилар!

— Со кьиза вац! — олуш, жоп делира Зармас. — Со
белхало ву. И хIуманаш вовшахьетта ахча суна мичахь
каро деза?

— И ахча ду хьан дашочу куьйгашца! — элира Се-
лис. — Ма кхоадехьа уьш тхуна!

— Ой, айса оьцу алапа хьобга дIа ма ло ас!

— Делан дуьхьа, ма йийцалахь соьга араволуш хин
стаканий, автобусний бен йоцу и нахарташ! — меттахь
хьала а хууш, куьг ластийра Селис. — Ма лолахь соьга
и сагIийна тассал а йоцу кепекаш! Иштта тIех а ет-

таш-м муххале а!.. Ахь аса бохучуьнга ладобгІча, де дийне далале ас и Исмайлан Дуда вицвеш кьонаха вийр вара хьох!

— Ой, дакъаза хьо ма яларг, хьо хІун деш Іа, иштта доккха ирс хьайгахь доллушехь, цунах тхобга дакъа а да луш! — хаьттира Зармас. — И санначех стаг сайх а хиларе сатуьйсусх кьона кьанвели-кх со!

— Ас дийций хьуна?! — собарца хаьттира Селис.

— Дийца дера хІинцца-м! — элира Зармас.

— Со дийцина яллалц ла а догІа, юкъа дош а ма кхосса.

— ТІитІ дІа эр дац! — тІелецира Зармас. Аллане а! — Амма, хьо дийцина яьлча, жоп луш, ас хьайга до-гІаре терра ла ахь соьга а догІа деза!

— Реза ю!

— ЛадугІуш ву.

Селис доккхачу хІилланца а, ша дуьйцуш долчу гІуллакхах дерг дика хаарца а кьамел дарх цецваьлла ладобгІура Зармас. Цуьнца цхьаьна Селин карахделира Хаима а, Занета а, я кхечо а шеца цхьа а кьамелаш ца дина моттийта. Иштта шен дагара ша-тайпа шовкъаца шен хІусамнанас дийцаро Іадийнера Зарма. Иза кхий-тира хьал дезаран цамгар шен зудчунна гІайгІа-ба-лин ун хилла Іеткьарх. Кьахийтира цунна шен берийн ненах. Ойла йора иза лаза а ца еш, цуьнан психики-на дарба даран некъан. Зармина хиира шен дешнаш бен кхин молханаш цахилар оцу тамашена ирчачу цам-гарна. Цо ойла йора иштта дешнаш хержа гІерташ, ам-ма карзахалло новкьарло йора уьш каро. Цу тІе, ша дика оратор а ца лорура Зармас.

— Сели, шен хІусамнана дуьненахь мел йолчу зуд-чул дика яха лууш ву массо а стаг, — собарца, мелла-ша долиьра Зармас. — Шен зуда нехан зударел дика кечъелла хила ца луург хир а вац дуьненахь. Нахаца яхь массеран а ю. Яхь ша ду. ХьагІ кхин ю. Дикачу яха-ре шен зудчо сатийсарх куралла йо хІорамма, там хуьлу хІоранна. Оцу тІе доьгІна аьлча, цІена, исбаьхьа дол-чуьнга ахь сатийсар со кхеташ ду. Амма уггаре а йоккха хазна адам ша ду. Адамо шена ирсана гулдеш долу даьхний цІеначу некъаца а, цІеначу куьйгашца а гулди-на хила ма деза. Ишттачу некъаца а доцуш гулдеш до-лу даьхний пачхьалкхана, халкъана кьола деш бен хила некъ бац. Спекуляци а ю кьола. ХІан, юьллур ас, ма-сала, ахь ма-бохху и кьайлах частни пхьалгІа. Цигахь хин болу гІирс, коьчалш пачхьалкхан лачкьийнарш бен

хила йиш а ма яц. Цигахь болх беш верг, цкъа делахь, къу ву. Уггаре а сий доцчех. ШолгIа делахь, спекулянт ву оцу пачхьалкхан материалех базарш еш, кхозлагIа делахь, луьра ву, гуча а ваьлла и шен гIуллакх лело бакъо йоцуш.

Цхьа а дист ца хуьлуш, жимма хан елира.

— Ойла ел ахь! Сох мила ван гIерта хьо?! — Юха а вистхилира Зарма.

— Къелла кьикъ а бохуш, малик хилар хьашт дац суна! — шийлла жоп делира зудчо. — Хьо хIинца со а хьера йоккхуш воллу! Мила ву хьаькамашлахь а, нахалахь а сийлахьниг?! Ахча дерг ву! Газеташ тIехь доьшу вай кхаьгнаш бахьанехь хьенех я минех хьаькамаллех вохийна бохуш. Дукха хан ялале и газето кхайкхийнарш го вайна кхин а дикачу меттигашкахь. ХIунда?! Уьш оьшуш болу дела! Уьш газеташа кхайкхабаро боху: «оьцурш-лурш, шайн болх бе, амма гуча а ца довлуш!» Хьох, сох малик хиларх хIуттур ю хьан и дуьненан нийсонан ялсамане! Кху кьинийн дуьненахь каеттарш бу сийлахь, кьинош динарш бу сийлахь. Суна а лаьа нах санна хила!

— Цхьаь, шиь йовсар хиларх адамаш аьшнаш ма де! — собарца жоп делира Зармас. — Суна хаац, и ирча ун хьуна мичара, хьанах даьлла. И хьарам некъаш беш болу нах дахчадалаза долчу лергаш чу дитта говза хуьлу сутараллин марзо чIагIьеш долу дIовш... Кхана кхуза тхан хьаькам вогIу. Со мукъа хир вац... ХIинца мукъачу дийнахь ас цхьана метте юьгур ю хьо. Цигахь хьуна дагахь а ца хилларг хуур ду хьуна.

Иштта дешнаш Зармас аьлча, Сели дIатийра. Амма Зармас и дешнаш элира ша ваха дага лаьцна меттиг а йоццухехь, я ша ала кечдина хIума а доццухехь, и дов кIарг ца деш хIара буьйса чекхъялийтархьама. Са а даьIна, ойла ян дагахь вара иза кхин тIе ша Селига дан дезачу къамелан...

ШолгIачу дийнахь цехехь болх керлачу жигараллица кхехкачу хенахь Арса шен пхьаьрсахчу сахьте хьаьжира. Кхо сахьт даьллера делкъал тIаьхьа. Вела а къежаш шег а хьаьжна, Арса цехера араволуш, къона инженер-конструктор кхийтира цо цехан а, ерриге а заводан а тидам шег а кховдийна хиларх.

Заводан кевнехь лаьтгачу тIе гата тоьхначу таьIано-баьццарчу машина хиира Арса. Машина, новкъа а яьла, Турпалийн гIалехьа хахкаелира.

Селхана дуьйна Зармий, директоррий вовшийн газара. Цундела ца кхира заводан директор Зармин гелваларан бахъанийн кюргаллех кхета а, цуьнга садаийтаран гуллакх хьахо а. Хьаша тлеэца везаро Арсина иза цкъачунна дицира.

«Тховса мукъана а сadoийла хир яц техьа», — аьлла дагахь а долуш ца воьдуш вара Зарма белхан де чекхдаьлча.

Эххар шайн хусамна гергахьа кхечира иза. Цеххьашха бIаьрг кхийтира Зармин шен стун шича а, цуьнан доттагIа Чиркьа а шайн кех чу воьдуш. Цу шиннех бIаьрг кхетташехь, сецира Зарма. Ханна шел кегийчу оцу нахана неIарехь латта а, церан лаамаш кхочушбан а дог догIур долуш вацара кIадвелла вогIу Зарма. Цхьана дийнан болх хилла а ца Iара хIинца хIара кIадвинарг. Оцу стун шичана Хагожна а, цуьнца чулесташ болчарна а дог доцуш велакъежаза цавалар вуьшта а кIордийна вара Зарма. Къаьсттина дукха луьйш волу Чиркьа цуьнца а волуш, и дегаза велакъежар тховса шен коча дужуш гаро долчунна тIе а кхолийра Зармина дуьне. Уьш а болуш хIинца Селис дийца долон дерг а дара гIайгIа йойтуш. И хьашт доцург дийцина ца Iеш, Селис бен болу тIехбеттамаш а оьхура дага: «Элашна санна, хIиттадо наха шайн стунцахoшна шаннаш! Хьo сайчарна кIиран коьртехь цхьа-ши кьаркьанан тIадам а, йиъ-нихь кила жижиган цуьрг а кхоош хила воллу!..» Зарма кхоьрура, собар кхача а делла, шегара гIиллакх доцург даларна. «Со санна тарвала гIерташ, собаран кьурдаш деш, бала хьoьгург зударийн питане бага воьддушехь ерриге а Нохчийчухула кхайкхош чекх-воккху». Массо а пха а, кIозйохург а юьйлина болх барал совнаха, иштта дог этIош волу ша цIеххьашха лахь, шен берашка кхочу йолчу халонийн гIайгIа яра цуьнан дагахь. Пондарш локкхуш, гIовгIанца дIанехьарчу урамехула нускал эцна боьлхурш гира Зармина. Масех машинахь бара уьш. Пондарийн хаза аьзнаш ойланаш йойтуш дара. Исбаьхьачу эшаро, халонаш йиц а еш, дагатесира цунна дуьххьарлера шен безам а, оцу безамах воккхаверан сахьташкахь ша хьегна зовкх а. ДIадаханчийн гIан а доцуш, и мерза ирсан зовкх хIинца ша хьoьгуш санна хийтира цунна. Цуьнца цхьаьна бохура даго хIара дуьне хаза а, сирла а, даиманна а лаьтта дерг а ду. Ишттачу дуьненахь сатийсам кхочуш хир бу. Ишттанехьа ма дац дуьне сел тамехьчу эшаршца декар.

Иштта баккхийбеш кегиърхой дІанехъа синкъераме гулбалар. ТІехула сийна стигал. Малхбузехъа теІа малх лахлуш белакъежар, лепар, халла хаалучу мелчу мохо йохъелла юьхъ хъестар, дуьненан дерриге а хайра хила хъакъ ма ду дуьненца.

— Ва стаг, ахъ хІун до? — цІеххъашха шена гергахъ декаш Селин ах аз хезира цунна. — ГІенахъ сом карийча санна, гажа а гежна?!

ЦІеххъашха Іехочу дагалецамех сама а волуш, шайн уьйтІахъ гира Зармина Хагож, Чиркъий, цу шинца лаьтташ шен зуда Селий. БІарлагІийн мерза дуьне дІа а дахана, дегазчу невцаллин, оьшукъоьжучийн, девнийн-шевнійн дуьненахъ висира Зарма...

— Хъуна хІумма а ган а гой? — ХагожГарна курра тІе пІелг хъажийра Селис.

— Марша доГІалда шу! — халла даьккхира ГІийла аз Зармас шен боьхначу кийрара. — Зуда, хІорш го суна. Цу тІе, бага кІезиг а етташ, чІепалгаш сихан, жи-жиг каден дотгун ерг магийна хІусамнана. Со берамала а ца хъекхош, ахъ хъайн декхар кхочуше!

Зармас «Маьлхан-Аьзни» лерахъ а, наха шайн дагахъ Селин хазаллин хадийна мах «юкъанаккъара» аьлла бу... Ткъа хІинца, шен майрачо а критика йича, цуьнан юьхъ тІехъ цІеххъашха хІиттинчу сийнан, мо-кхан хъоькхнаша чаьмза яккхира иза. Цуьнан оьГІазалла хааеллачу Зармас, доккха са а даьккхина, ша учарчу яьшки тІехъахъ дІадиллина къаьркъанан ши шиша схъаийцира. Цицигчух тера Хагожан, ченала тесначу туйнах тера Чиркъийн бІаьргаш баккхийбеш къежарца лепара.

— ХІара Іаз-Іазан хи долуш ду-кха! — элира Зармас. — Зуда, даар хъоьгахъ ду-кха!.. Хъеший, чудуьйла!

— Ассалам Іалайкум, дог майра Зарма! — олуш, час дечуха шен йист тиллачу чолачу куйне куьг айъира Чиркъас. — Хьо дика кІант хилар наха чІагІдина хан, хІинцале кІайн маж а яьлла, тхъамданашна юххера меттиг дІалаьцна ю!

— Хъан бехк бац иза! — тІетайра Хагож. — И бехк, Зарма, хъуна тІе татта дагадеанарг Іуьллалда велла!..

«Хъажал оьпарчийн цІийзаре, оцу докъана тІехъ маларх бІаьрг кхетча! — дага деара Зармина. — И алкашкийн хабарш а юьйцуш амал дайъина сан кху чаГІалкхаша...»

Мерах шок а тоьхна, карзахе дІасанккхина, хъешийн

гІуллакхана тохаелира Зармин зуда. Оцу хьолехь иза гича, цІеххьашха дагадеара Зармина аьхкенан кхехкаш долу де. Ишттачу дийнахь некъан йистехь кІоццалийн кондаршлара цІеххьашха, шок а тоьхна, корта а айъина, сьхахьабда лаьхьа...

— Жижиган даар а хьелур дац! — элира Селис, помидорийн, наьрсийн, хохийн берам а, кІедачу кхалларан цастарш а шен шичаний, цуьнан доттагІчунний хьалхарчу стоьл тІе а дуьллуш. Зармас стунцахoшна кедаш боьттира.

— Жижигца кьовсур долуш бу хІара берам! — реза хилира Хагож, шена боьттина кад сихха буйна а лоцуш.

— Беркат яІ! — олуш, шен кад айъира ЧІиркьас а.

— ЯахІума хьейолуьйтур яц! — олуш, араелира Сели.

«Хьажал дІовш мала шовкъ еана сихвеллачу шинга», — дагадеара Зармина.

— Невцарийн гІуллакхаш а, гІиллакхаш а башх-башха ду дуьненахь! — элира ЧІиркьас. — Зарма, нуц ву аьлла доцуш, вайн даггара гергара стаг ву. Кхуьнан доьзална а, хІусамна а, кхунна шена а тІера мер вай! Дехалда вай! — мелира ЧІиркьас.

— Кху хІусаман беркат тІера! — кад айъира Хагожа. — Вайн оьзда нуц хьем боцуш хьал долуш хиларна тІера!

— Аьхна хуьлда! — элира ЧІиркьас.

Хагожа а мелира...

Шен гергарчу малархошна оьш-оьшург тІекхoьхьуш, чуй-арий лелхаш Сели а йолуш, шинна хьешана гІеххьа кеп хилира.

— КІентий! ХІинца рогІера кад малале суна цхьаши дош ала луур ду, — долиьра Хагожа. — Кхузахь вай дийца ца оьшуш, тхо ворхІе а дехь дуьйна яа сискал а, юха коч-хеча а йолуш даьхна нах ду. ХІинца а нахах таро ерш санна дехаш а ду. Оцу хьокъехь дуьйцуш ца хилахь а аьр ас. Зармех тхайн нуц оха вина хІара оьздачу нехан а, ша бакъахьара стаг а хиларна. Кхуьнца и гергарло дина тхо дохко а ца девлла. Шен стагана дика болх мел хили а сов бац! Зармина хиллачу дикачу белхан дакъа вайна а ду.

— Бакъ дерриг ду-кха иза! — тІетайра ЧІиркьа.

— Тхан йoІ-йишин тхуна бала бац аьлча иза харц ду, — элира Хагожа. — Кхо тхоьга шен къа-бала а ялхайо. Ткъа кхин хьаьнга ялхор ю кхо иза? ХІинца,

Зарма, кхо хьобга хьахийна и пайде боьду некъ. Иштта аьтто дуьненахь мел волчу стага а шега сатуьссург бу. Со тешна оцу новкъахь хьан сий а, хьал а доккха хирг хиларх! Зарма, хьан ахча хьуна шен хьесап дан хуучул сов долалда! Ас доьхуш дерг ду и хӀинца нисделла гӀуллакх, аьтто, некъ сихха схьалацар!

— Баркалла, Хагож! — жоп делира Зармас. — Ахь мел аьлларг суна дика болх лууш аьлла ду. Делахь а, бехк ца биллар доьху...

— Собар дел, Зарма! — Зармин дош а цостуш, юкъаиккхира Чиркъа. — Хьан куьйгаш дашо ду!

— ХӀора адаман куьйгаш а ма ду дашо! — элира Зармас. — Нагахь адам дуьззина адам делахь!

— Хила-м хьаха дезара! — куьг тесира Хагожа. — Амма и шайн дешин хилар даром-шаром направо-налево дӀа а ца кхуьссуш, шен гӀуллакх дан корта болчу стеган куьйгаш дай вай хестош дерш-м! Хьекъалах тилаза мел верг шен гӀуллакхан хьалхе яьккхина хила веза! Шен гӀуллакх далуш верг ма веза Ӏедална а! Шен гӀуллакх деш волчух нах дагабуьйлу. Цуьнан сий до.

— Билггал бакъдерг ду-кха иза! — тодира Чиркъас. — Куй тиша болчо дуьйцург дош хетарг лаха хала ду!

— Мел лехча а, нахана ца хуьлуш болу аьто ша тӀебогӀуш лаьтта хьуна! — бохура Хагожа. — Ишттаниг цкъа тӀехтилийтича, велла дӀаваллалц байттамало дог Ӏийжадо!

— Бехк ма биллалаш шайга хаттарх, сан стунцахой! — ша цавашар хьул а деш, велакъежира Зарма. — Селис соьга цхьа чалх хьеха-м йира... Со дика ца кхийтира... Ма-дарра хӀун ду, мила ду хууш делара...

— ЦхьамогӀа вайнаха и «Волганаш» эцна, — элира Хагожа. — Денна и машинаш зӀенан бӀогӀамех я самосвалех етташ, отуш бу. И тайпа машинаш тоечарна шайкайнийн татолаш тӀехецало... Бан болх шортта хуьлуьйтуш меттиг а ю...

— Шуна а, кхин тайпа гӀуллакхаш дечарна а цхьа шен маьӀана а долуш болх хила там бу иза, — жоп делира Зармас. — Цундела сайн бакъо ца лору ас оцу хьокъехь иштий, вуьштий бахар... Амма цхьа хӀума дицделла-кх шуна, сан хьоме стунцахой. Со белхало хилар...

— Эш-ш! Ма боккха болх а бу хьо белхало хилар! — куьг ластийра Хагожа. — Белхало-м тхан эвлара ПхьукӀеза а ву!

— Гой хьуна, Хагож! — сабарца долийра Зармас. — Хьо геннара хийра стаг хилча ас хьоьга иштта далхор а дацара. Советски белхало оцу хIуманийн стаг ма вац.

— Ой, хьайна ма-луьу хилахьа! — куьйгаш шуьйрра дIасатеси́ра Хагожа. — Хьайна луьу керла гIиллакхаш айьа! Керла дахар! Керла кхетам! Давай, давай!

— Оцу гIуллакхах шун, сан кхетар башх-башха ду, — жоп делира Зармас. — Советски стаг, ткьа советски белхало муххале а, иза партин гIуллакхах, идеях воьлларг ву. Цунах кIорггера дуьйна тешаш верг ву. Иза кьинхьегаман стаг ву. Шен декхарна хьанал ву. Аттачу пайданашка кхийдар хийра ду цунна.

— Хьовсал Iовдале! — олуш, аьрха чуиккхира Сели. — Нехан декьаларойн зударш шишша бIе туьманийн кетарш а юьйхина, пхиппа бIе туьманийн жовхIарш а оьхкина, «Волгаш» хохкуш лела! Ткьа со?! Ала а эхь ду! СагIа доьхучийн берел беркьа ду тхан бераш! ХIара кьеллий, писаллий тхо даьа араваьлла стаг ву! Массо а адамаш кхунах доьлуш эхь хеташ яла йоллу со! Бераш дацахьара, ас минот йоккхур яцара хIокху тунталехь! — цIеххьашха елха йолаелира Сели.

— Миска тхан йиша! — Iийжаме элира Чиркьас. — Бехк а-м дера бац хьан йилхича а, елча а!

— Ой, мокхазан тIулг а эккхал вухьхьа ма вели хIара-м! — куьйгаш дIасатеси́ра Хагожа. — ЦIе хала хьо белхан!

— ХIан, дIадовла! — куьг а ластош, гIаьттира Чиркьа.

— Зарма, кхетар ву хьо! — дарвелла хьалагIаьттира Хагож. — Амма гIаьхьа ма хуьлда хьан иза!

ОьгIазвахаро Iадийна, собар дан гIерташ лаьттара Зарма, вист а ца хуьлуш. Сел кIадвелла а, ойла йоьхна а садаIа цIа веанчу цунна йоьгIнарг йоккхачу гIайгIанан ирча буьйса хилира. Делахь а дийзира Iуьйранна балха ваха. ГIеметтахIоьттина, куц долуш, лекха стаг гира цунна цехехь директорца лаьтташ. Цуьнан кIайн юьхь цIен бос бетталуш а, сирла а яра. Сийно лепа бIаьргаш мекха йоцуш а, диканиг лууш а хетара. Гич-чошкара наггахь чо кьежбелла хьаьрса месаш йоцца дергина а, ехк хьаькхна шарйина а гора. «И Москвара веанарг хила там бара хIара сел дика кечвелла стаг», — дагадеара Зармина. Циггахь, ларамаза санна, хьаша а хьажавелира Зарме. Тахана беса а, кхоьлина а гора беснеш чукхетта йолу Зармин юьхь. Лекха-лоха воцуш,

векъано, амма доьналлехъ воу иза хьалхачул хийца-велла гора. Цу тӀе, дӀаяханчу буйсано хьегийнчу гӀай-гӀано Зарма меца лелачух тера хетийтира хьешана.

— Вячеслав Демьянович, хӀара ву и ас хьуна вийци-на тхан Зарма! — элира хьеше Арсас.

Диреторна а, хьешана а ша кӀадвелла а, ойла йоьх-на а хилар шен юьхьа тӀехъ хааделла аьлла хийтира Зармина. КӀеззиг шега аьлладу дешнашкахъ, доцчачу кӀамелехъ Зармина хааделира хьаша сурсатан промыш-ленностана машинаш яран гӀуллакхаш а, заводийн хье-лаш а дика девзаш хилар. Хьешо гайтира хӀокху завод-дан кхечу гӀаланашца тийсаелла зӀенаш сов дика хууш ша хилар. Дика хьегна а, доьзалехъ машар лаьттина а, тамехъ кечвелла а воу хӀара стаг тӀехуларчу суртехъ а интеллигент ву. Маттана шера а, технически гӀулла-кхаш кӀорггера девзаш а хиларна атта ду цунна вьоьдуш лаьттачохъ белхалошна а, инженерашна а пайдехъ долу хьехарш дан. Ойла йора Зармас: «Дьозалш а, зуда а хир ю кхуьнан. Балхахъ шен ирс нисделладу стагана зуда а кхетаме ерг карийча, цунна хала дац дьоне даа. Кьоначу зудчуьнца кьайлехъ сийлахъ-доьккха зовкх хье-га, цӀена марзо шен зовкхехъ Ӏаткьийта, шен дегӀан син-хаамийн сатийсамаш кхочушбан хийла кьахьоьгу ада-мо. Оцу безаман стоьмо кхуллу Ӏаламехъ тамашениг. Кхуллу керла адам. Дахар ло адаман сина. Оцу гӀул-лакхан маьӀна хууш болчу зударшна луур дац иштта сийлахьчу некъаца шаьш дьуьнен тӀе дохуш долчу берех вон нах хила. И уггаре а мерза зовкх хьегар хилла ца Ӏа. Керладу чкьурана, керладу тӀаьхьенна хьалха дай-наной декхарийлахъ хилла ца Ӏаш, царна тӀехъ жьопал-ла ду. Ткьа сутара, бӀаьрмециг, кьолаш деш, аттачу пайданашка кхийдаш кхоьллина доьзал юкьараллина зенехъ йолчу цамгарца хила тарло. Цундела халахета и саннарг хаза а, цунах кхета а ца лууш зуда нисъялар... Оцу безамехъ волчу лаккхарчу хьешаца ша доцца кьа-мел дечу хенахъ, ткьес санна, и ойла а кхерстира шен балхах доцца а, нийса а, хаарца а жьопаш луш волчу Зармин коьртехъ.

Зармина там беш, заводан тӀехиндерг дика хирг хи-лар билгалдеш, хаза дешнаш а аьлла, иза шен болх беш а витина, хьаша директорца цхьаьна дӀанехьа волаве-лира.

Лекхо а, векъана а, юьхьа тӀехъ бесо а жима стаг тергалвеш сецира Вячеслав Демьянович. Цунна шенна

хеззарг, цуьнан лерехъ вистхилира Арса: — ХIара ву Раман Сулимов!

Хъешана дагадеара Раманаш шена хезнарг: «Сиха кхиъна. Дуьххьарлерчу гIулчашкахъ говзаллица билгалваьлла. Кхетаме белхало, къона фрезеровщик-строгальщик. Жима стаг Раман Доккуевич Сулимов. Шечул совнаха кхин масех говзалла караерзош ву йоккхачу жигараллица. Завод а, шен гIуллакх а дош хеташ ву».

— Кхеташ ду, — шабарш дира хъешо, ойланца Рамане а хьовжуш. Цунна гора исбаьхьаллин шаронца, шен хIора меже тамехъ меттахъхьерца, гарехъ воккхаверан ойланца болх беш волу кIант. — Шен меттиг карийначех ву. Иза 1936-чу шарахъ яна. ХIета, Даймехкан тIом болалуш, иза диъ-пхиъ шо кхаьчна хилла. Балгаш, бецаш юуш, шело, мацалла хьовгуш, ирчачу тIеман инзаре юьхъ гуш, халонехъ кхиъначу берех ву Раман. Оцу халонийн лар ю цуьнан юьхъ тIехъ шен хьу йитинарг, дуккха а и санначийн яххьашна тIехъ а санна... ЦIеран шерех чекхдаьлла деана бер... хIинца турпалхо шех хуьлуш ду.

— Терго елаш цуьнан! — ша-тайпа кIедаллица Арсин лерехъ элира главкан начальнико.

Машинаш вовшахтуьйсун болчу слесарийн бригада на герго сецира хьаша а, Арса а. ХIинцале кхиънера Маштохов Хаим главкан начальникана ша вовзийта а, балхахъ бIаьрла вала гIерта а. Молуш йолчу продукцех: стоьмийн муттанех, минеральни хих, пиво, иштта кхийолчу тIуналлех а шишанаш дузуш йолу дуьххьарлера чолхе машина вовшахтасаран болх беш ша деш долу куьйгалла оркестрехъ дирижёр бечу балхах тардан карахдаьллера Хаиман. Оцу исбаьхьаллин битаме шен болх айта карахдаларой, кIеда-кхетамечу гIиллакхой, стаг тоьшуьйтуш болчу Iахаран баьццарчу, цIеначу бIаьргаший главкан начальникана гIеххьа бозбуанчалла динера, Хаиме цуьнан безам а бохуьйтуш. «ХIара тайпа нах, хIара тайпа сирла нах производствона аьхна а, белхалошна кIинхьегаман марзо кIорггера йовзийта карахдолуш а хуьлу...» — ойла йора цунах хъешо. Главкан начальникана хира заводан директоро а Хаим дика белхало лоруш хилар. Хаимах техник-технолог вар хьахийна хилар а хааделира хъешана. Вячеслав Демьянович дуьхьал ца хилира бригадир Хаим жимма хьалхататтарна. Хаиман участка дIанехьа девлча, хъешан бIаьрг кхийтира дIанехьара схьавогIучу тIахь-

аьллачу жимачу стагах. Иза шена гучуволлушехь клед-мерза велакежира Вячеслав Демьянович. И кьона инженер-конструктор хЮкху заводе веана дукха хан цахилар а, ша-тайпа кхетаме, кIадвалар хIун ду ца хууш иза хилар а хууш дара хьешана. Цуьнца жим-тIам кьамел дойла а хиллера. Бахьана а ца хууш дара хьешана ша оцу жимачу стагана гергахьа ийзар. Иза ган, цуьнга вистхила лаар дара мичара даьлла ца хууш. Совнаха дешнаш доцуш, доцца а, шера а, кхеташ а, стогаллин хьу кхетта а дара оцу жимачу стеган кьамел. Сирла, кхетаме юьхь, хIилланан кьедар сецош лепа таьлана жугIура бIаьргаш, кьамелехь собар хилар — шадерриге а дара оцу кьоначу конструкторе безам бохуйтуш.

Арса белхалойн гIуллакхе хьобжжучу минотехь хьаша цунна дуьхьал волавелира.

— Хаси Тарамович, кIез-мезиг луйьш-олуш меттиг йича хIун дара техьа? — гIиллакхе хьаттира хьешо.

— Вячеслав Демьянович, хьобга ладогIа лууш а, кийчча а ду тхо! — жоп делира кьоначу конструкторо.

— Делахь, заводан кертал ара хьа девр вай, — элира хьешо. — ГIовгIа кIезиг а хир...

Цехера ара а ваьлла, урамехьа волавелира пхьаьрса кIел можа папка лаьцна волу хьаша а, цунна аьрро агIорхьа вогIу Хаси а.

Заводан корпус а, гIишлош а басарш хьаькхна, кертахь ян тору цIано йина, лозунгашца кечйина, гIеххьа тамехь лаьттара. Заводана гонахара меттигаш а нехех цIанйинера. Хьешана ца хаьара кхузахь хьалха хилла чалх а, и шарамаш мел хала бина а. Цу тIе, цехехь станокаш, мотораш, механизмаш дIахIиттор мича халонашца хилла а ца хаьара цунна. Главкан начальникана гора хIинца сикха даза ца девн дерш. Ткьа уьш кIезиг а ца хиллера.

— Цхьа тамашена хIума хоттур ас хьобга, сан кьона доттагIа! — элира хьешо.

— Хатта! — сема ладоьгIура конструкторо.

— ХIун ду хьо хЮкху заводе валийнарг?!

Цецваьлла хьеше хьаьжначу Хасин бIаьргашкахь забаран, хIилланан цIе эьккхаш хийтира.

— Ой! — тамехь велакежира конструктор. — Жимачу стагана тоьал дозалла ма ду дийнначу заводан конструктор хилар..!

Хьаша волавелира, цо забар йой а хьйна.

— ХIаьа! — элира главкан начальнико. — Цхьа-

йолчу забаро а хоуьйту стагана шен болх дош хеташ хилар.

— Сайн болх хила ма-безза ца хиларна кхоьру со, — даре дира Хасис. — Сайгара догIург дан-м гIерта...

— Шадерриге а хетий хьуна кху заводан лар-тIехь? — Юха а хаьттира хьешо.

— Ца хета! — собарца жоп делира конструкторо. — Завод йина яла гена ю. Вуно яккхий литейни а, модельни а цехаш хила еза заводан проекто гайтарехь. И цехаш еш хилча, Нохч-ГIалгIайчохь хьовха, гонахарчу республикийн заводашна а лалийна метатлаш кепадет-таран белхан кхачо ялур ю хIокху заводе. Хетарехь, иштта Iалашо а йолуш ян йолийна хир ю хIара. Амма цу гIуллакхна яккхий харжаш еза. Дуккха а белхалой беза. Цунах доьзна столовеш, туьканаш, культуран цIа, берийн яслеш, берийн бошмаш, школаш, спортан комплекс, адамийн дахаран тайп-тайпана хьашташ кхочуш-деш йолу предприятиш, иштта дIа кхин а гIуллакхаш ду кхочушдан дезаш. Амма кхузахь и гIуллакхаш сов кIезигчу барамехь меттахьедеш а, промышленностан комплексехь IаьIначу а, тIе алсамдуьйлу долчу а адамийн хьашташ кхочушдарца ларор доцуш а хилар хIинцале гуш ду. Оцу дерригено а ойла йойту тхан заводехь хьовха, гонахарчу заводашкахь а, Архарехь а, массо а маьIпехь а дан дезаш хьалхахIуьттучу гIуллакхийн. Тхан заводехь дан хьакь дерг ахь ма-дарра хьийхи тхуна.

— Оха хIун дича бакъахьа хета хьуна? — хаьттира хьешо.

— Аша дан дезарг шуна шайна дика хуур ду, — жоп делира конструкторо. — Суна аша дан дезачех хета Архарски «Пищемашна» хьоцу ахча, материалаш совъялийтар. Кхечу заводаша тхуна яла хьакь йолу машинийн меженаш, тIаьхьа ца тоьттуьйтуш, схьакхачийтар, тхуна говза специалисташ алсамбахарехь гIо дар... И дерриге а ахча шен Iалашонна харж йина чекхдаккхар, заводана мел лучу гIирсех, материалех, заводан шен ницкъех буьззина пайда эцар, социалистически йохьалла керлачу тIегIане айъяр, белхалойн хаарш кIаргдар, керла вайнехан белхалойн класс а, технически интеллигенци а кхолларна мел оьшург деш болх бан кIад ца луш хилар, оцу дерригенна а берриге а ницкъаш тIеберзийна хIара ян йолийна завод, шен йоккхаллин

ницкѣ кхочуьтуш, айъар. Иштта ду, суна хетарехъ, тхан а, шун а коьрта декхарш. И шадерриге а гѳуллакхаш хъем боцуш дан дезаш а ду. Завод хІинща шен дуьххьарлера продукци арахеца йолаелла. КІезиг елахъ а, заводехъ белхалойн коллектив ю. Белхалойн доьзалш а бу даан, малан дезаш. Белхалойн алапашка хъаьжжина бен хила йиш яц церан дахаран хъал. Алапийн барам совбала йиш яц заводу беш болчу пайде хъаьжжина бен. Шен перспективни планашкахъ тхан заводу бан хъакъ болу пайданаш беш иза хилийтарна гІо ду тхуна шуьгара оьшург.

Оцу тайппана жимачу стага шен дагахъ дерг мадарра схьаалар, цо тамана хабар дІаса ца хьийзор товш хийтира хъешана.

Заводан тайп-тайпанчу хъаштех, белхалойн гѳуллакхех, кханенан декхарех дуьйцуш хІара шиъ вьодуш, хъешо тергалдира заводан кертана даьккхина Іуьрг — тІехула валавалийта яьккхина киртиг. Оцу айпашца гора заводан ков а ледара. Ткъа пропуск йоцуш чу ца ваййтаран гѳуллакх а дара чІагІдан дезаш. Хъалха хилла йоьхна кеп яцахъ а, и кхачамбацарш минотана а лан амал доцуш лерира главкан начальнико.

Сурсатан промышленностана машинаш ечу Архарски заводан хъаьрмера дІанехъавелира и шиъ. Промышленностан предприятин зьортала гІирсаш гора гонаха. Цхъа а вист а ца хуьлуш, ойланаш еш вьодура и шиъ.

— Кхузара керла заводаш шайн производствон гІирсашца ширлур йолуш хета керла говзаллаш шайга кхачале, — эххар а вистхилира къона конструктор. — Хъалхо хьоьжуш, кханенан ойла еш ца йина заводийн гІишлош а, ца хІиттийна оцу гІишлош чу керлачу техникан тІаьххьарчу кхиамаша кхоьल्लीна машинаш. ГІирсаш ширлуш беллахъ а, цаьрца даккхий гѳуллакхаш кхочушдар тхайн хъакъ хилар хаьа тхуна. Тхан заводан йина яьлларг цхъа цех ю. Иза а, вайн заманан технике йиллича, зьорталочу пхьалгІех тера хета...

— ХІаьа. Ахъ ойла йина хилла, — билгалдаьккхира Вячеслав Демьяновича. — Лаамашний, таронашний юккъехъ хуьлуш ю галморзахаллаш. Амма шун заводан сийлахъ истори кестта дІайолалург хиларх теша со. Шун заводан хинболчу кхиамийн сурт хІуьтту. Хала-м хир ду. Эххар шу шаьш а даккхийдеш хиндолу башха гѳуллакхаш дийр ду аша хІокху шайн заводехъ.

— Теша тхо! — даре дира Хасис. — Иштта бен хила йиш а яц...

Архарски промышленностан комплексан урамехъ тлавкан начальник а, къона конструктор а иштта къамелаш деш волавелла лелачу хенахъ жима Ано Турпалийн гІалахъ ХІаврагІаьргахъ хьошалгІахъ яра. ЦІахъ шен болх беш кІеззиг мур нисбелла, хІусамехъ йолу ХІавра оцу жимачу йоІаца воккхачу инженерца санна долуш яра муьлхха а хабар... КІеззиг къамел а дина, ХІавра шен белхан стоьл тІехъ чертежна тІейирзича, диван тІехъ Іа Ано шен книжка а йоьшуш дІатийра.

ХІаврина хьалхарчу белхан стоьл тІехъ зорба йиттина а, куьйга яздина а дуккха а кехаташ Іохкура, шайншайн жунташ а йина. Ткъа стоьла юххехъ Іуьллур логарифмически линейка, счет, арифмометр.

Ойланца хьесапашна тІейирзинера ХІавра. Яздеш, яздинарш тодеш, хьесапаш деш...

НеІарехъ гаргол бекаро ХІавра шен балхах юкъахъ-ьяккхира. Ано а, книжки юккъе куьг а диллина, ладобгІуш сецира. Сеницохъ хан тоьхна йолчу оьрсийн зудчун аз хезира Анона:

— Де дика хуьлда хьан, ХІавра Алиевна! — бохура цо.

— Диканца ехалда, Мария Петровна! Довху чур! — олуш, иза а ялош, ХІавра юхаеара.

— Жима хьаша еана? — Анога хьаьжира йоккха стаг. — Марша йогІалда, йоІ!

— Маршалла хуьлда! — олуш, Ано гІиллакхе хьа-лагІаьттира. — Тетя Хавра, со дехъа йоьду...

— Мегар, — елакьежира ХІавра.

Ано дехъачу яхара. Амма, юккъера неІарш йиллина хиларна, цунна шера хезара дехъахъ шина зудчо деш долу къамел.

— Мария Петровна, лаахъ диван тІе, лаахъ гІанта хаар доьху! — элира ХІаврас.

— Баркалла, хІокху гІанта хуур со, хьуна дувхьал йирзина, охІ! — олуш, Мария Петровна охьахиира. — ХІавра Алиевна, ас дукха зама йойьур яц хьан!

— Хан-зама кхоор яц ас хьан гІуллакхана! — жоп делира ХІаврас.

— ХІаь, халкъо эрна алац «халкъан гІуллакхча» бохург, — билгалдира йоккхачу стага, — дувьцур ас...

— ХІун ду хилларг? — хаьттира ХІаврас.

— Со, пенсионер йоллушехъ, хехочун болх беш ю! —

долийра йоккхачу стага. — Къинхъегамхо ю даиманна а. Со цхъа цла долчу квартирехъ ю. Сан хIусаман цхъа хьостам хийцаза ткъе пхиъ шо дIадели. Хи лела биргIа-наш мекхано яарна, чохъ уьшал а хIоттийна, хи дIа а къевлина, хи доцуш йитина со. Доккхачу кхаа цIийнан квартира йолуш лулахой бу сан. Кухни ю. Ванна ю. Массо биргIа кIайн никельца лепаш ю церан. ХIетте а шар-шарахъ, мах боцуш, пачхьалкхан чохтах еш ремонт-таш а ю царна. Церан чохъ полк атаке йобдуш санна декаш «ура!» ду. Сан чохъ сан цIийзар ду. Мичахъ ю нийсо?!

— Шайн цIенойн урхаллин начальникан цIей, телефон йийцахъа суна!

— Шиъ. Ткъа. Цхъайтта... Айжан Лукумович...

ХIаврас шайн телефонан аппаратана тIера терахьийн го масийттаза хьовзийча, чохъ дика хезара зIенан вукха юьххьера аз:

— ЦIенойн урхалла!

— Айжан Лукумович веца хьо? — хаьттира ХIаврас.

— Со ву! — кура жоп делира Айжана. — Хъаьнца къамел дан сий кхечи соьга? — хаьттира цо.

— Республикан Лакхарчу Советан депутат ХIавра Алиевна ю со...

— Ю тов! Сов чIогIа воккхавеш ву со хъан аз хезаш, — кIеда-мерза дуйцура Айжана. — ХIун гIуллакх хир дара техъа хъуна тамана сан дан ницкъ кхочур болуш?!

— Иванова Мария Петровнин квартирана ремонт яр доьху ас! — элира ХIаврас. — Иза дуккха а къахъегна а, хIинца а болх беш а ю... Пензионерка а ма ю иза! Муха тарлур ду ишттачийн терго ца ян?!

— Кхета со, — кIеда вистхилира Айжан. — Мотт биттина хир бу кхо суна?!

— Ой, и бохург хIун ду?! — цецъелира ХIавра.

— Иза-м хIумма а доцург дара. Цхъадолчу адамийн цамгар ю, — элира Айжана. — И дац хьесапе... Кху сохьта тхан цхъа а тайпа биргIа а, куьйгаш дила хIот-то раковина а, кхийолу материал а йоцуш ю... Янне а таро яц... ТIедогIучу шарахъ юха а дагадаийтахъа суна...

— Ой, цуьнан лулахошна ремонташ ян-м ма карийна шуна оьшуш мел ерг а! — оьгIазъяхара ХIавра.

— Дера соьгахула а доцуш, аьтто ма хили церан. —

Хьесталучу к'едаллица жоп делира Айжана. — Со хьаь-
ким вац-кха... Стигалара седа боккхурш а ма хуьлу...
Вайна ца доьг'нарш доцуш ду-кха...

— Ахь х'ун дуьйцу?! — цецъяьлла хьаттира Х'ав-
рас. — Хьо забар еш ву?

— Ма бехьа эрна дегабаам! — жоп делира Айжа-
на. — Хьуна хьалхара лолда со, хьоьца забар ян ваь-
хьар велахь! Сол лакхара ма бу массо а тхан систе-
мехь... Цара цхьанхьара материалаш а, белхалой а хи-
лийтича, цхьа лол бетта ницкъ кхача там бара...

Х'авра мел сихьелча а, собарх ца вухуш, Айжана
хаййтира оцу Иванова Мария Петровнина шегара ла-
дам хирг цахилар.

— Т'аккха, Х'авра Алиевна?! — г'айг'ане елакье-
жира хьаша. — Муха хета хьуна? Хьайга а иштта дуьй-
цучо соьга кхин а дика кхетош олий хайй хьуна?!

Йист а ца хуьлуш, трубка схьа а эцна, Х'аврас кхе-
чухьа телефон туьйхира.

— Де дика хуьлда, Тамара!

— Диканца ехалда, Х'авра Алиевна!.. Владимир Ни-
колаевиче йистхила лаьий хьуна?

— Тарлахь.

— Муха ца тарло? — телефонан гаргол г'ийлла бий-
кира.

— Со ладуг'луш ву! — хезира стеган собаре аз.

— Маршалла, Владимир Николаевич!

— Х'а-а! Х'авра Алиевна! Маршалла ду хьоьга!
Ахьа кхиамаш бохуш даккхийдеш ду тхо! Кура ма яла-
лахь!

— Баркалла! Оцу Iехадаларх ларлур вай!

— Сингаттам болуш меттиг-м яц?

— Хьоьга цхьа дехар ду.

— Ницкъ кхочург хала дац.

— Ц'енойн урхаллин начальник Айжан Лукумович
вевзий хьуна?

— Ой, муха ца вевза Айжан Лукумович?! — цец а
волуш, и стаг хьахош а воккхавеш жоп делира Влади-
мира. — Вайн ц'енойн урхаллин системехь уггаре а тоь-
лашха волу белхало ма ву иза! Хийлазза а делла цунна
совг'аташ! Сийлаллин грамоташ! Цунна г'ло дан-м хьа-
ха ву со даиманна кийчча! Т'аккха, х'ун ду цунна соь-
гара оьшург?!

— Владимир Николаевич! Иштта дика юй техьа
цуьнца юкъаметтиг кхечу куйгалхойн а?!

— Ю! Массеран а ю! — чагидира Владимир Николаевича. — Лакхарчех цхаболчийн къаьсттина... Сайчул а дика... Массанхяхула а шен зIенаш йолуш ву иза! Массарна а ша везийта кхиъна ваьлла!

— Маржа я! — деган лазамца йистхилира ХIавра. — Со а елара цунах и тайпа дика ойла хила йиш йолуш!..

— Ой, и бохург хIун ду?! — цецвелира Владимир Николаевич. — Оцу стагах ахь аьлларг суна хетачунна аьттехьа а дац! — Iаьвшшина жоп делира ХIаврас.

— Хьуна ишта хеташ сов халахета суна! — гIайгIане билгалдира Владимир Николаевича. — Ас цхьа хьехар дийр дара хьуна...

— Бехк ма биллалахь! — цуьнан дош цестира ХIаврас. — Сан дехар ду Иванова Мария Петровнин квартирана ремонт яйта гIо дар!..

— Пенсехь йоллушехь, хехо а ю иза!.. — жоп делира Владимир Николаевича. — Цунна гIо дийр ду.

— Ас баркалла олу хьуна, Владимир Николаевич! — меллаша йистхилира ХIавра. — И шун Айжан Лукумович хьаькамашца дика ву! МогIарерчу адамашца вон ву!.. Делажь а, со тийши накъост Иванована гIо дийриг хиларх!

— Оцу тIехь барт хили, ХIавра Алиевна!

— Баркалла! Марша голда!

— Марша голда! — ХIаврас трубка шен метта охьа-йиллира. TIаккха кехат яздира.

— ХIара кехат а эций, торсовете гIо. Владимир Николаевиче хIара дIало! — элира ХIаврас. — Хьан квартирана ремонт йийр ю хьуна!

— Баркалла, бехк ма биллалахь! — элира Мария Петровнас. — Адамаш дукха леста хьуна тIе. Иштта Iиттало-кха... Хьо депутат хилла а ца Iаш, тхан тхайн ю... Баркалла!

— Баркалла хазачу дашна!..

— Диканна голда! — неIарх араяллалц цунна тIаьхьаелира ХIавра.

ХIавра юха шен метта охьахууш, чу а еана, цунна хьалха хIоьттира цецъяьлла шуьйрра бIаьргаш биллина Ано.

— Иштта нах а хуьлу-кха, — элира ХIаврас меллаша.

ХIавра йолчохь дуккха а шена ца хууш хилларш гина, хэзна, царех ойла яр дахьаш Архаре юхаеара жима

Ано... Бутт чекхболу денош гергагІертарна, болх сих-
беллера. Белхалошца цхьаьна специалисташ а бара оцу
сихаллин юлаяларо шен тулгІене озийна. Адамашца ва-
ра хІинца Хаси, оьшшучохь белхалойх муьлххачунна а
сихха гІо а деш.

Заводан директор Арса Дудаевич гора цехехь цхьац-
ца белхалошна юххехь соьцуш, собарца хьохуш я гой-
туш дан дезарг. Амма вацара иза дош чІогІа олуш а, я
буьйр деш а. ГІуллакх галдаьлла, и лар тІе дало ца ху-
уш, хьем хилла воллучу кьоначу белхалочунна, вист а
ца хуьлуш, Арсас, пхьаьрсан гола а Іоьттина и жима
стаг дІахилийтира. Жимачу стагера винт хьовзон мор-
зах схьаййцира спецовка юьйхІна волчу Хасис. Стано-
кан жима айп сихха дІа а даьккхина, белхалочуьнга мор-
зах юха дІа а белла, уьшарца дан дезарг а хьехна, иза
дІанехьа волавелира...

Йина яьлладу цехан хьокьехь кьамел тасаделира
главкан начальникан, конструкторан. Хасис хаййтира и
цех а шена йина яьлла ца хеташ хиларан хьокьехь.

— ХІунда?! — ладуьйгІира хьешо.

— Аьчган пхьалгІа цехехь ю, — элира кьоначу кон-
структоро. — Ткьа иза ша кьаьсттина хила хьакь ю. Цо
хІо талхад, белхалойн могашаллина зен до. Кхечу
участкех дІакьастийна а йоцуш, цеха чохь ю басарш хье-
кхаран участок а, газосваркин участок а. Сварщикаш
чохь Іалашбалла йоцуш ца тору кабинаш а яц. Газех,
лалаш долчу металлах, хьоккхучу басарех дуьйлуш дол-
чу дІовшо талхош долу хІаваь белхалоша шайн пехаш-
ка уьйзу цеха чохь садеІарца... Тхан белхаш дІабуйла-
белладу юьххьерчу муьрехь дуьйна гІуллакхана яккхий
новкьарлонаш еш ду и аьпаш. Уьш дІадахар тхайн
хьуьнаршца хила дезар хаьа тхуна. Амма завод кога
яхаза а, оцу белхашна харж ян йиш йоцуш а хиларна
хьемаш хуьлу оцу декьехь.

Конструктор иштта жоп делла ваьлча, главкан на-
чальник кІезиг хенахь вист ца хуьлуш Іийра. Хьешана
дика хаьара и аьпаш шайн аппаратан специалисташа
шен хеннахь тидам ца барна хилар... ХІетте а эххар
хьешо юха а хаьттира:

— КІезиг кхечу декьера схьалаьцна ала а лаьара...
Адам а, юкьаралла а олу вай, — меллаша бохура цо.—
Со гомхо кхета оцу дешан маьІнех... Шун адамаш кІе-
зиг а девза суна. Кху меттигерчу хьолехь масала карор
дарий техьа оцу маьІнех кхета аьтто беш?!

— Тхан заводехъ вовшахкхета йолаелла коллектив дикачу адамех хилар шеко йоцуш ду, — жоп делира къоначу конструкторо. — Амма, цхъа а доьзал хилац цхъаь мукъане а айпениг воцуш, олуш ду халкъан кидца. Шира кидца иштта делахъ а, айпениг воцу коллектив ю кхолла луург. Белхалойн а, заводан куьйгаллин а ойла а, гIуллакх а цхъаьна дика догIу оцу некъехъ. Хууш ма-дарра, таханенан промышленностан предприятийн куьйгалхойх дукха бу шайн некъ белхало хиларера дIа-болийнарш. Амма, шаьш муьлххачу а чине айъарах, дIатасац цара шайн корматалла. Слесарь, токарь, дечиган пхъар, монтажник, моторист хуьлий чекхволу царех муьлхха а. Ишттачех ву тхан Арса Дудаевич а. Къоначу специалисташа, институташ чекх а йохуш, промышленносте баьхкинчара и гIиллакх схъаоьцу шайл хьалхарчу чкъурера. Оцу гIиллакхо аьтто бо хIора белхало а, юкъаралла а лаам а, Iалашо а цхъаь йолуш кхиарна. Социальни агIонаш ца юьйцу. Уьш евзаш ю.

— Ахъ дийцарехъ, слесарь а хилла виса воллу-кха хьо, хьайх инженер-конструктор вича а? — жимма ойла а йина, билгалдира главкан начальнико, вела а къежаш. — Хьажахьа!..

— Иза бакъ ду, — собарца даре дира Хасис. — Со муьлххачу дарже кхачарх, со белхало хилла вуьсур ву.

Цецваьлла хьаьжира хьаша конструкторан собаречу юьхье. «Атта лакхе езаш верг даиманна а гена хуьлу ишттачу ойланна. ХIара оцу ойланан да ву, цундела ву хуььнаре а, кIадлур воцуш а...» — ойла йора хьешо.

— Кхета со, — эххар вистхилира главкан начальник. — Арсех а ахъ дика эли, кIезиг аьлলেখъ а.

— Хьо бакъ ву! — даре дира Хасис. — Дуккха а карор дара цунах лаьцна ала. Чолхе долчу гIуллакхех атта а, кхетош а дийца хууш хилар ду цо карадерзийна. Директоран гIуллакх хаа ма-деззара цунна хаьа моьрту суна. ХIора механизм, хIора машина, белхан хIора коьчал инженерана санна евзина ца Iаш, церан ша-тайпа са доллу меттигаш хаало Арсина. Цу тIе, ледара мастер хуьйцуш, цуьнан метта хуььнаре верг тоттуш, и гIуллакх дIавоккхуш волчу мастерна а лазам ца беш до директоро. Боккхачу къинхетамца лахарчу балха ваьккхинарг гIайгIанах ларво.

...Иштта къамелаш деш, цехана хьалхарчу къоначу бешахъ лаьттачу гIанта охьалахвелира хьаший, Хасий. Кху шинна юххехула тIехваьлла, дIанехьа воьдучу Су-

лимов Раманах бѣаьрг кхийтира Вячеслав Демьяновичан. Иза велакъежира. Къоначу Раманца шозза-кхузза къамел дойла нийсьеллера хъешан. Раман къамел интеллигентан хотѣхъ, технически дешнаш юкъа туьйсущ деш хилар жимма беран амалех теро хетара цунна. Амма вайнехан белхалойн класс юьхъанца берочух тера мотт буьйцуш елахъ а, исторически хъелаша кхиаза юьтур яц...

Главкан начальнико тидамаш барца а, белхалошций, специалисташций къамелаш дарца а заводан гѣуллакх Іамор юкъах а доккхуш, белхан де чекхделира.

...Юоккха душ йолчу чувахара Раман. Душна хъалхарчу чохъ моглара лаьтташ шкафа~~ш~~ яра, белхалойн бедарш чохъ йолуш. Шен шкафан догла а даьккхина, тѣра дѣаяьхна бедарш цѣначех къастош дѣаохъжира цо шкаф чу, цѣначу бедарех хъакха ца лурриг. Душ чу вахара. Цѣзамех санна хиш мраморан экъашна тѣдетташ чохъ йоккха гѣовгла лаьттара. Раманан кѣаделлачу деглана там беш дегтара душо, серий санна, хиш. Вехха, сабанах, горгамах пайда а оьцуш, лийчаро метта далийнчу дегла цѣна бедарш а юьйхина, аравелира Раман.

Урамехъ шена дуьхъал йоглчу йолах бѣаьрг кхетча, дог айъалуш тохаделира Раманан. Цунна евзира ша сатуьйсущ йолу Тайса. Хѣара цуьнга вистхила вуллушехъ тѣкхъачначу Занета кхеран къамел цестира:

— Хьуна дуьхъал йоглуш ма ю со! Хъан деца яларг! — олуш, Тайса марайоьллира Занета. Тѣаккха, йо! шен марара дѣа а хецна, Раманна тѣейирзира иза: — Жима стаг, хьо мила ву хууш яц со. Амма схъагарехъ, хьо цхъана оьздачу нехан хила там болуш ву. Йо!е вистхила а, шен гѣуллакх хъахо а мегаш ду. Нагахъ гѣуллакх делахъ. Бакъду, оьздачу наха захалонаш урамашкахъ, базаршкахъ дийцац. Оьздачу хѣусамехъ дуьйцу. Хьо тхан йо!е вистхила лууш велахъ, тхан адрес ду! — олуш, и адрес ма-дарра дѣадийцира Рамане Занета. — Тхо хѣинца цѣхъа доьлху. Цхъана сохъетехъ дѣаван мегар ду хьо... Яло, Тайй! — аьлла, Тайса а эцна Занет дѣаяхара.

Эххар Раман Занетгѣеран керта кхечира. Иза гѣехъа цецвоккхуш дара и нисделла ков-керт, вайнахах уггаре а таро йолчийн хуьлуш долу. Куьзганан раманаш хѣиттийна йоккха уче яра, линолеум тоьхначу цѣнкъахъ исбаьхъа куз а бара баржийна. Дуьхъал еанчу Занета

доккхачу ца чу вигира Раман. Лепачу исбаьхьачу стоь-
лана юххе хЮттийначу кІедачу гІанта хайира Занета
кЪийлалуш волу Раман. Хьешана гора цІенкЪа бар-
жийна боккха, мехала куз. Стол-гІант оцу куза тІе
хЮттийна дара. Пенаца лаьттаху сервантийн аьнга-
лийн бІаьргех чекх варкЪ диллина еза пхьегІаш ле-
пара.

— Са ма гатде, жима кЪонаха! — элира Занета. —
Со хІинца кЪажбан тІаргІа а бахьаш, и лекЪ а далаш
схьайогІу!

Занет араьйлча, чухула бІаьрг а тоьхна, Раманна
дагадеара: «Иштта гІирс а дика бу хилча. Амма вайн
дуккха а когаш бетта дезар ду иштта пал вовшахкхе-
тале!».

Дукха хан ялале, Тайса а ялош, Занет юхаеара.

Лаахь а, ца лаахь а Раман шен гІуллакх дийцаза ца
велира.

— Со хІусамнана оьшуш ву-кха, — доцца хаййтира
Рамана. — Бакъду, со белхало ву. Цхьа кЪегина хьал-
таро йоцуш ву со.

— Лом мІарех девза, чагІалкх Іахарах евза, зуда
хІусамах евза! — элира Занета. — Иштта ду вайн дайн
кица. Ахь кЪамел доллошехь хии суна хьо захалонаш
юьйцуш лелла стаг цахилар! Хьо санна, вича хин вол-
чун гІайгІа бар сайн декхар лоруш ю со. Мего йолу
хІусамнана нийсьелча хьуна вахан, лелан, дуьне даан
аьтто болуш хирг хилар хаа башха доккха хьекЪал а
эшац. ХІара Тайса, бархІ класс чекх а яьккхина, бедарш
модехь тоьгучу меттехь говзаллица билгал а хилла, ша
а, шен цІийнан да а кхаба шен карах а дер долуш,
тоьллачех йоІ ю. Клубашкахула а, я кхиболчу синкЪе-
рабийн ченалахула а лелла яц хІара. Массо а вочух
ларъелла, чІурам санна, цІена ю. Шуьшиъ таханаллац
а вовшийн мелла а девзаш хилла. ТкЪа хІинца...

ХІинца...

И «хІинца» боху дош Занета аллалц Раман шена
хьалхарчу стоьл тІе ши бІаьрг хЮттийна, зударшна
дуьхьал дІа ца хьожуш Іаш вара. Занета «хІинца» ол-
лушехь, Тайсе хьаьжира иза. Малхо бІаьрса дІаэцча
санна, тамашена хийтира цунна цкЪа а шена ца гинчу
тайпана Тайса гича. ДеГе зуз деара. БукЪа тІехула
зингатиьн туьйлиг кхерсташ санна хетара. Догуш долу
дог ша-тайпа чІогІа детталора. Дашо тІамарша лепаш
кЪорзачу чилланан кІадинан гІабали яра цунна тІехь,

дашочу туьйдаргашна дехьий, сехьий накхойн мраморан горгачу шина тIулган айъаелла ши бухьмуцIар бедарх чекхъэккха йоллуш санна. Дашо доьхка дихкина гIода-юкъ юткъа яра кхул хьалха Раманна цхьана а йовIан ца гинчу тайпана. БIаьргаш, церан исбаьхьа лепар, гор-га-ехо юьхь... И цуьнан хазалла лаьтта тIехь йоцчу лакхенехь гора Раманна. Цо, и шена ма-гиннехь, ша Iа-дийна а воллушехь, бIаьргаш агIорхьа хьовсийра. Де дацара, эхь а хетара цуьнга хьажа.

Дуьне а, адамаш а девзина йолчу Занета кIантехь долу хьал а хууш дора шен къамел...

— Амал, гIад дайъина наха, захалонаш тIекховхьуш. Шайн хьолах, дохнах бIобулуш бoгIурш а бу. Хьаькамийн гIуллакхех дегайовхо йолуш оьхурш а бу. Тхо йоI юхкуш дац, олий, дохнан дай бухакъехкош, хьаькам тахана ву, кхана вац, олий, лакхарниш дIакъехкош дох-ку тхо. Амма тхуна хаьа, тхайниг а цхьана цIен тIе яха-за ер йоцийла. Амма тхан кхуьнан дех-ненах дагадовла дезар ду. Хьо хьайн нахах дагавала. Захало забар яц. Тхо тхайн йоI мича йобду а, хьаьнца гергарло тасало а хууш бен хIокху цIен тIера ког баьккхина а арайолуьй-тур йолуш дац.

— Нийсаниг ду-кха иза, — халла шабарш дира шена хьалхарчу стоьл тIе ши бIаьрг боьгIна Iачу Рамана.

Цхьа а вист ца хуьлуш тийна Iаш кIеззиг хан елира.

— Хьайн делахь, ахь кхин а къамел дан мегар ду, — элира Занета. — Нагахь хьо а, тхо а дагадовлалц со-бар дан лууш хьо велахь... Иза а мегар...

— Шадерриге а ахь ма-бохху ду-кха! — халла вист-хилира Раман.

— Мегар ду, — тIетайра Занет. — Хин дай ахь ма-бохху!.. Хьовсур вай... Кхин хьо хьевалийтар бакъахьа ца хета суна... Кху чуьрниг а ву кестта схьакхочур, — аьлла, гIиллакхехь араваьккхира Занета Раман.

Ке тIе кхаччалц Раман новкъа а ваьккхина, юхаеан-чу Занета элира хазачу йоIе:

— Вари, Тайй, соьга ца хоттуш оцу кIантаца изий-важий ма дийцалахь! Ас резинан чимчаргIа дер цунах! ТIаккха атта хир ду хьуна цунах таро ерг ван, цуьнан коьшкала хаа. Зарма боху и доплатный агитатор ца хилча а болх бан стаг хир вара оцу кIантах... И кIант а, Зарма а цхьаьна нисвелча, аьлча хIуттур бара!

— Ва деца, ахь хIун дуьйцу! Со ма ца кхета? — хаьттира Тайсас.

— Хинца хьо кхета хьашт дац, — жоп делира Занета. — Кхано хьо, децина хьалха а хуьттуш, ахчанийн кепаш ягарьян, аьчган шкафаш чу тарьян йолаелча, хуур ду хьуна децас хьайн гIайгIа беш хиллий!..

ОЦУ МУЪРЕХЬ...

Ойла ечу Зармас шен буьйнара циркуль беш болчу боккхачу яйна кечъечу кьамкьарга тIе охьайиллира. «В-69» аьлла цIе тиллина оцу зюьрталчу пхьегIина, чагIар дечу предприятия еш ю и белхан коьчал. Ши метр, кхузткьа сантиметр стомма а, пхи метр, ткъе исс сантиметр лекха а, ши эзар, пхи бIе килограмм беа а бу и яй. Схьаяхкийтина йолчу чертежаш тIехь ма-гайттара бинашшехь, и дуьххьарлера хIокху заводу арахоьцуш болу яй айпе хили. Зарма ву и айп карийнарг а, иза сихха дIадаккха некъ лобхуш верг а...

Арса, Зармина ойла ян а, и гIуллакх дан а маршо а йитина, аьчган тахтанаш тодечухьа велира. Заводехь долчу хьелашкахь заводана хIинццехь машинаш арахецаран план яла йогIуш шена цахетар хьахийра главкан начальнике Арсас. Завод шен декхар кхочуш-даре сихха айъа хала дара. Оцу халонех уьдура бахча-балаза болу белхалой. Оцу халонаша лестош болу белхалой самабаха, царна завод айъаран маьIна довзийта кхетаман болх беш яра партийни а, комсомольски а организовацеш...

— Болх декъала хуьлда хьан, Зарма! — тIевеара цунна Ладаев Мухьмад.

— Диканца вехалда! — жоп делира Зармас.

КIеззиг вистхуьллусехь кхийтира Ладаев Зармин балхах. Хинца Зармас беш болу болх Хайман хьехамца беш бу моьттучу Ладаевс элира:

— Кхетаме стаг ву и Хайм. Дика дагадеана цунна и гIуллакх...

— Цунна? — шийло хаьттира Зармас.

— И айп ша лахар а, тодан хьуна хьехар а хьехош хезира суна цо директоре а, кхечаьрга а...

— Уьш-м инженераша атта кьастон долу хIуьмалгаш дара! — жуьг ластира Зармас. — Коьртаниг гIуллакх дар ду.

— Ду-кха! — тIетайра Ладаев, ткъа и айп карадарал, иза дIадаккха аьтто кечбарал совнаха, и боккхажай бина балийтаран хан цхьаь ах яцъеш йолчу говзал-

лин схема а кхоьлли ша бохуш, чертежаш директоре а, коьртачу инженере а оьхьуш Хайм шена гар Ладаевс хьаха ца деш дитира.

Хетте а Ладаевс шега кьадийначо Зармига дегабаам байтира. «Массо а аглор дуьне нисделлачу оцу стагана хIунда оьшу техьа сан кьинхьегаман стом а шена берзо гIертар?» — ойла хилира Зармин, дог Iовжош.

Зармина а, Ладаевна а ца хууш дара оцу гIуллакхан хьокъехь Хайман директорца хьовха, главкан начальни-каца а дехха кьамелаш. Кьаьсттина кьегина дийцира цо ша кхоьллинчу схемехь «В-694» яйш арахеца ро лун болчу пайданийн хьокъехь. Церан хин йолу башхаллаш юьйцура, юкьа-кара математикаф, физикан, химин формулаш а, дешнаш а кхуьссуш. Иза гIертара и яй хьовха, и санна болу берриге а гIирсаш арахецаран гIуллакхех, машинех, механизмех, меттигех мел дерг дика девзаш ша хиларх главкан начальник а, заводан куьйгалла а тешо...

— Шек дIа ма вала хьо, накьост Ладаев Мухьмад, сан доттагIа! — лаамза велава а гIерташ, элира Зармас. — Собар ду-кха вайна оьшург. Балхахь хьовха, цIахь а!

— Дера, Зарма, хьо бакъ ма ву! — велакежира Мухьмад. — Собар ца хилча, сема кхета кийчча ма ю вайшиннан ворда!

— Изза ду-кха! — тIетайра Зарма. — Ткьа «В-694»-х дерг аьлча, цуьнан схема-проект нийса хIоттийна хилла. Амма хьесапан декъехь кIеззиг гIалат дисина хилла. Ткьа цуьнан зенан барам заводан балхана дуьххьарлерчу муьрехь дуьйна Iеткьар бара... Цундела уьйзира специалисташа вай а оцу белхан декъа. Мухьмад, хьой, сой вац ваьшшиннан цIе яккхийта гIаьттина. Амма нехан кьинхьегаман шена байракх ян гIертарг гена гIур вац. Цуьнан ворданан сема кхетаза юьсур яц. Вайн завод дика а, боьхачу нахах цIанйина а хир ю.

— Хиндерг ду иза! — реза хилира Мухьмад.

— Накьостий, шуьга Москвара хьаша кхойкху! — кьоначу йобIан аз хезира цу шинна. — Белхан де чакхдели.

...Гуттар а санна, кечвелла, куц долу Вячеслав Демьянович ирахIоьттира ша директоран кабинетте гулбинчу белхалошкий, специалисташкий вистхила:

— Хьоме накьостий! ДоттагIий! — собарца долиьра главкан начальнико. — ТIекхечи хIинца со дIавоьду

сахъташ. Сайна гинарш, хетарш ас шуна дийцина. Халонаш сихха дIаяхан, гIуллакх тодан хуьнаре адамаш кхузахъ хилар гуш ду. Дуьненан жобжахатенах бухадиснарш хIинца а кхачоза хиларх «инферно» олу. Вайн планета тIехъ, лаьтта тIехъ миллиардаш шерашкахъ лаьттина и Iазап. Оцу шерашкахъ доладелла дийнаташа шайх тоьлашханаш кьесторан некъ. Миллионаш, эзарнаш милиционаш шераш дезна оцу лазамен кьесторна. Амма оцу шираллин бухехъ тоьлашханаш кьестор бIаьрзаллица дIахьош хилла. Оцу новкъахъ милиардаш дийнаташ хIаллакххуьлуш схьадеана дахар. Кьизаллин Iазапехъ хуьлуш и хIаллакххиларш а долуш. Оцу балхо хьовсийна дийнаташ Iаламах ма-хуьллу маьршадовларе. Оцу балхо адаман синхаамаш ирбаларан новкъа берзийна. Нервни болх, дог-ойла, лаам самонца а, дика-вон Iаьткъаш а бина. Ишттачу балхо алсам ца даккха тарлуш ца хилла дахаран новкъахъ баланаш, Iазапаш Iеткъар. КIелхьарволийла йоцчу оцу баккхийчу баланаша цхьатерра а, аьрта а дийнаташ Iа-Iош хилла, хIорд лаьттинчохъ хуьлу гIум санна. ХIун ю а ца хууш хиллачу хIордан дийнаташкара кхетам а болуш адаман организм кхоьллина ялале багар ца лун болу дукха хийцамаш хилла. Миллиардаш шераш дIа-ихна. Мацца а, адамах адам хилла даьлча, иза шина Iазапе дирзина: цкъа делахъ, лазош дегI долуш, шолгIа делахъ, гIайгIанца дог-ойла йолуш. Хьалха адамна моттаделла хилла адамийн юкьараллех дедда ша Iаламе дирзича гIайгIанех, баланех ша хьалхадер ду. Оцу Iе-хадаларх схьадаьлла ду ялсаманен хьокьехъ долу туьйра. Суна сайна хийлазза хезна Iилманчо, яздархочо Иван Ефремовс оцу кьизачу исторех лаьцна дуьйцуш... Оцу баланех хьалхадала гIерташ адамо шегара дуьйлуьйтуш хиллачу бодане гIалаташа кхин тIе а чIагIьеш хилла хало, чIагIдеш хилла и Iазап. Мацца а, нуьцкъала паччахъаш, дийнна мехкаш схьа а лобцуш, шайн Iедалш хIиттош, чIагIдеш буьйлабелча, адамийн юкьараллехъ а яьржира и дуьненан жобжахате. И бIаьрзене-къаш Iазапаш deboш схьадогIура мацца а коммунистически идеяш кхиьалц. Карл Маркса аллалц: «Доцуш дахарера маршонан, паргIатонан дуьнена довла тарлуш дац юкьараллин дIахIоттам хийцаран некъаца бен!» Оцу керлачу новкъа вай догIу шовзткъа шо сов бен зама яц... Ткъа милиардаш шерашкахъ дийнаташкахъ кхиьначу акхачу синхаамаша шайна меттигаш лобхур

ю адамыйн ойланийн боданечу маѡагашкахъ. Цу тѡе, генарчу капиталистийн пачхѡалкхийн акха, реакционни лагеръ а ма ю шен ма-хуѡллу хѡекѡалш тилоран дѡвш массо а некѡашкахула схѡадетташ. Стаг, адам сийсаз а деш, ша лакхавала гѡертар, кѡола, базар, ямартлонца са лехар, шел лахарчарна ницкъ бар — и шадерриге а а ду дуѡненан жѡѡжахатенах бухадисина дѡвш. И дѡвш кхоччуш дѡадоккхур ду коммунистически юкѡараллин ирсо. И юкѡаралла дѡахѡотторехъ дакѡалацар ду хѡара шун завод тояр, айар, кхузахъ меттигерчу адамах белхалойн класс кхиор. Иштта исторически кѡоргга маѡна долуш шун болх хиларан хѡокѡехъ ала лии суна со дѡавѡдучу сохѡтехъ. Оѡу ѡвздачу шун кѡинхѡегамехъ кхиам хуѡлда!

Массара а лерана ладуѡгѡира главкан начальникан кѡамеле.

Массара а баркалла элира хѡешана иштта кѡамел дарна. Хѡешо а элира баркалла шена хаза хѡошалла дарна.

— Сан доттагѡа Зарма! Хѡуна хѡун хийти? — цѡехѡашха хаѡттира хѡешо.

— Оѡу кѡамело, суна там барал совнаха, соѡга ѡоккха ѡйла ѡѡту, — жѡп делира Зармас. — Хетарехъ, ас а, накѡосташа а шен ѡйла дуккха а ен дерг ду иза.

— Иза сан кѡамел хилла ѡаш ма дац, — хаййтира главкан начальнико. — Истори тѡера меттигаш ю. Ткѡа истори юкѡара ѡилма ду.

Тамехъ новкѡаваѡккхира и ѡвзда хѡаша заводан коллективо.

1961 шо...

Архарски «Пищемаш» заводан директоран кабинетехъ.

— Батаев Жамас, юха а хѡовсур вай хѡан кѡхаташка... 1937-чу шарахъ вина... — ѡйла ѡора Арсас жимачу стеган дахаран некѡан... Гѡиллакхечу жимачу стеган кѡѡин-цѡен бос бетталуш ѡолу юѡхъ безамехъ гора.

— Ас декѡалво хѡо заводан белхало эцарца! — элира Арсас жимачу стаге.

Иштта хилира Жамех механо-сборочни цехан слесарь. Машинаш вовшахтийсаран болх дѡаѡѡлийра цо.

— Марша вогѡалда, жима кѡонаха! — вистхилира цуѡнга Зарма.

— Маршалла хуѡлда, накѡост Зарма! — жѡп делира Жамас.

— Ой, хьо-м сан цѣ а хууш веана хилла тхьѡца хІара бала хьѣга! — вѣлавѣлира Зарма. Цѡ Жамина ма-сех накъѡст вовзийтира. — Ткѣа хІара ву Раман Сули-мов. Хьѡвсур ду шуьшиннаш йохъалле а!.. Гучувалар а дика хѣта суна хъан, Жам!а

— ХІунда? — хьѣттира Жамас.

— Цкѣа делахъ, курхалчо шѣгахъ портфель кІезиг гойту, шѣх дегабаам ца байта. ШолгІа делахъ, портфе-ло аѣтто бо мичча хѣнахъ а кхалла хІума герггахъ кара-йѣта, — жоп делира Зармас. — Ткѣа кху чохъ книгаш дѣло атта хилар ас хьѣха а ца до.

Бакъ хилира Жам!а шен портфелѣхъ книгаш, черте-жаш, йозанан гІирс лѣло марзвалар. Йоккхачу шѡвкѣа-ца тІѣвирзѣира иза техничѣски литературана. Книгийн кѣхаташ тата ца деш хѣрца Іѣмира цунна, шайн хІуса-мѣхъ бийшина набарш ѣчѣх ша бахъанѣхъ цхъа а сама ца ваккхархъама. Машинаш яран производствон гІулла-кхаш дуьйцу а, физикан а, чертежни белхан а книгаш дукха хьѡлахъ, ѣшна а ца Іаш, лоррий, собарца Іама-йѡра Жамас. Шѣна ца хуург ийза а ца луш накъѡсташка хоттуш а, шѣна хуург, лѣчкѣа ца деш, дІаолуш а вара Жам!а шѣга ладогІа луучуьнга. Оцу тайппана йѡлу цуь-нан юкѣаметтиг товш хѣтара Зармина. Цхъа хІума да-ра Жамас цхъаьнгга а ца дуьйцуш а, цхъаъ ша йѡцчуьн-га кѣадор доцуш а. И кѣадо ца хІуттуш хийла садит-тинчул тІаьхъа ѣххар а вахара иза шен кѣайленан ла-зам ѣзна.

Шѣна дикка кІѣранашкахъ нисдѣлла совнаха мукѣа де оцу Іалашонца дІадахъа вуьйлира Жам!а. Тийначу ѣвлан школера шен урокахъ чѣкх а ѣвлла, цІа яха ара-яьллачу Айзина дуьхъал кхийтира Жам!а, ларамаза санна.

— Марша вогІалда, — тамѣхъ хѣзира цунна йѡІан зѣвне, башха аз.

— Маршалла хуьлда! — жоп дѣллачу Жамина вай-нѣхан дуккха а мѣхкарѣх муьлхха а бохург санна схъа-лаьцча гуш йѡлу ѣхо-горга юьхъ гира. Амма кІайллѣх цІѣн бос ийна йѡлу Айзин юьхъ шен исбаьхъалла башха йѡлуш яра. Кѣаьсттина товш бара цуьнан жима, нийса мара, шен кѣгий-горга мѣрІуьргаш а йѡлуш. Жимачу бѣтан стоммо, могуш цІѣн балдаш цІѣчу жимачу пол-лано даржийна тІѣмаш дагадохкуьйтуш гора. ХІилла-нѣ-зѣбарѣ хѣталуш болу Іаьржа бІаьргаш бѣлакѣѣжара шуьйра дІаса тІѣмаш тѣсначу Іаьржачу цІѡцкѣамаш

кѣлахъ. Шайн Іаържа хилар сел къагарна сийналлица лепара Айзин хыйкъина Іаържа кІажарш. Лекхо куц долуш йолчу цуьнан юткъа гІодаюкъ, горго нуьцкъала хенаш, дехо хеталуш кІайн лаг, деха пѣлгаш долу хазз куьйгаш — шадерриге а дара йобІан исбаьхьалла тоеш.

Эххар а, шаьш могаш-маршо хаьттина девллачул тІаьхьа, елакьежира иза:

— Дийцал, Жама, хІун ду, мила ду?!

Жамас дийцира шен дийца дерг.

Иштта дийцарш юха а хилира церан... Эххар а барт а, ловзар а хилира.

Ткъа денош дІаобхура...

Эххар а Айзина хааделира шен хІусамда буйсанашкахъ хин къурд бан самавуьйлуш цахилар. Цъхана буса, сама а ваьлла, еккъа стоьл тІе серло етта лампа а латийна яз деш, доьшуш Жама Іаш, цунна тІехъашха тІехІоьттира Айза.

— Дийцал хІинца, хІун ду, мила ду? — хаьттира цо.

— Стенан хьокъехъ? — олуш, велавелира Жама, и хаттар хьалха шега цо дина меттиг дага а еана.

— И хІун ду, сел чІогІа ахъ сох лечкъош дерг?!

— Цъаъ дара, — даре дира Жамас.

— ХІинца дуьйций ахъ? — ладуьйгІира Айзас.

— Дийца-м хала дацара иза, бераллин цамгар яцаьбара, — элира Жамас. — Цу тІе, и дийцар сов сингаттаме, ладогІа дог ца догІучу битамахъ а хир ду.

— Сатухур ас! — жоп делира Айзас.

— Цкъа делахъ, тхайн заводан производствон гІуллакхаш дика девзаш хила, суьйренан институтехъ деша кечам беш ву со, — хаййтира Жамас. — Болх а беш деша атта хир доций а хууш. ШоллагІа делахъ, Іаьмнийн хиш дІовшах цІандаран гІуллакх Іамо а воллу... Вайн кхузахъ Іаьмнаш дуккха а ду... Царалахъ уггаре а гІарабаьлларг Ітум-Кхаьллана герггахъ берг бу.

ТІаккха тайп-тайпана химически реакцеш ярца и хиш цІандаран кеп йийцира Жамас.

— Іаьмнех ийна дІовш тІуьна ду, хих тера ду. Мышьяк ду иза, — дуьйцура Жамас. — ЦІастий, цинккий вовших эдича латунъ хиларе терра, хьокъала йоллучу тайпана кхечу элементех эйича и мышьяк-дІовш, шех тІулгаш а хилла, хи буха юьжур ю, цкъа а кхин хина зен а дийр доцуш...

Иштта хиш беҳдинчу дІовших тІулгаш дар, оцу тайп-

пана Іаьмнийн хиш цІандар Айза кхеттачу тайпана дийца карахделира Жамин.

— Суна хетарехь, и гІуллакх... — элира Айзас.

— Иштта-м ду. И тайпа белхаш Іилманчаша кхечухьа беш а бу, — тІевирзира Жама. — Ткьа вайн кхузахь специалиташ меттахьхьебан гІоьртича соьга кхин а хеттарш дийр ду. Оцу хойтту долчех дерг хаа гІерташ кхин а сан дикка кьахьега дезар ду...

— Кьахьега-м дезар ду, суна и сингаттам а латтош, — билгалдира Айзас. — Болх а беш дешар а мел хала ду... Ткьа вайна хІун оьшу? Дац оьшуш хІума. Даан-малан ду, духар ду, оьзда хІусам ю. Ирс ду... ХІетте а кхета со хьан ойланах, кьинхьегамах... Вайн Іалашонах а...

Иштта кьамел а дина, шен метта еана Айза, гІайби тІе пхьарс а биллина, тевжина Іуьллур, ах дегІа тІе кІайн шаршо а тесна. Могуш цІен бос богу беснеш, де-хо а, шера а гуш долу хаза лаг, горга пхьарс, горго белшаш, царна тІехецаелла Іаьржа месаш...

Тамашена хаза гора иза Жамина.

— Зударийн хуьлуш йолу аьрха амал йиц ма елахь! — елакьежира Айза. — Ша Іалаш ца йича, зудчуьнгара ларамаза кІон дош эkkха тарло.

— Хьоггара ишттаниг дер дац, — баккьал жоп делира Жамас...

...Еара сирла Іуьйре. Хуьлий а ца хууш хилира делкьан хан. Столовера а, буфетера а ара а буьйлуш, буьзна белхалой, шишша-кхоккха цхьаьнакхетта, маьІ-маьІпехь кьамелаш деш бара. Столовера дуьйна цхьа кьовсам бохьуш вогІу Мухьмад Ладаев а, Сарап а заводан керта веара. Циггахь Жама а гина, Ладаев цуьнга вистхилира:

— Жама, ладогІал кхо бохучуьнга!

— ГІаккха? — олуш, цу шинна юххехь сецира Жама.

— Жама, хьанна а хуур ма ду кхара дуьйцург лар тІехь цахилар. — Собарца билгалдира Сарапа. — ГІехьа Іилма а, специальность а йолуш волчу Хайма яькхина говзалла шайн доттагІичунна шенна йита гІерта хІорш. Ткьа де а гуьнахь а доцуш волу Зарма Хайма шен белхан, шен хІонсан декьа ваййтича а тоац кхарна! Ой, эхь хета ма дезара Хаймах! Зармин доьзал хиларна цо ша ма язъяйтина шена йогІу сом-ком Зармина.

— Ша дина хІума доцуш волчу Хайман оцу белхан

декъахъ ша ву моттийта карахдаларх цецваьлла со! — элира Ладаев Мухьмада. — ХIара хIун ду?..

— Накъостий, вай кхузахъ хабарш дийцарх къастам хир боцуш гIуллакх ду иза! — жоп делира Жамас. — Специалисташна дика хуур ду. Вай собар дан деза.

— Хьо бакъ ву, Жама! — реза хилира Сарап. — Ахъий, асий озабезамаш барна тIедойIна хила йиш ма яц иштаниг. Хуучара къаста а дина, хIетте а ца йогIу шай-кай Зармина а язйина, чекхдаьлла гIуллакх дара иза, хIорш хабарш а ца юьйцуш, тийнна IадIахъара! Ахь ма-бохху, иза вайн гIуллакх ма дац! Вайн гIуллакх — вайшка аьлладу жIов тохар. Морзаха хьовзор. Ткъа и чагIаран йоккха пхьегIа тьечохъ Зарме хIора жIов тохийтинарг Хаим ву! «ХIоккхуза! Эццига!» — бохуш. Вайгахъ харц эладитанаш товш дац!..

Юха а олу: и гIуллакх вайга къасталур дац, — жоп делира Жамас. — Нагахъ оцу хьокъехъ хабар я арз да-лахъ, иза а талла хьакъ болчара толлур ду. Амма, Сарап, цхьаь ала лаьа суна хьогъа. Хьой, сой санна волу белхало хилла Iаш вац Зарма. Шен йоцу кепек оьцур йолуш вац. Ша ца динарг дина эр долуш вац...

— Марша вогIалда, Самид! Хьо лаа вуй? — хаьттира Махьмас.

— Шу ган веана! — велакъежира Самид. — КIира сов даьлла вай вовшийн газа...

— Партин райкоман секретаран болх чолхе хилар а тхо долчохъ хууш ду, — элира Махьмас. — Район йоккха ю. ХIара йоцург а дуккха а заводаш ю. Юьртба-хам бу. ХIетте а тхайн тидам аша кIезиг бо ала йиш яц тхан!

КIезиг белхалошца къамел а дина, Самид директо-ран кабинетe вахара.

Велавелла, векхавелла тIеййцира иза Арсас. Сами-да ша дукха хан йоцуш заводехъ хилладу тIаьхьа кхузахъ хилладу хийцамех хIинцале шена хааделларг дийцича, Арсин сакъераделира. Арсина бIегIийла ца хийтира Зармин белхан декъа Хаим вахана боху гIул-лакх Партин райкоман секретаре хьахор. Иза жиргечех, дийца а ца луучех дара.

Белхан де чекхдалале луларчу заводе а вахана ву-хаван а кхира Самид. Белхан де чекхдоллушехъ сурса-тан промышленностана машинаш ечу Архарски заводан клубе гулбелира оцу заводера белхалой. Заводан хьо-лах, Iалашонех а, партис хьалха хIоттийначу керладу

декхарех а боккхачу кхетамца дийцира царя Самида. Цо хьахийра белхалойн доьзалех, хьаштех, дайн-берийн безамех, керла доьзалш кхиоран декхарех.

И кьамел чекхдаьллачул тлаьхьа дешнаш вовшашка клезиг а олуш, ойланаш яккхийнаш а еш, шайн-шайн цлехьа боьлхура белхалой... Машина йолаелла йоьддучохь Самида ойла йора: «Москвара Бакух а, Грознера Ведана а доьлху некъаш пачхьалкхо ша дехкина довллуш лаьтта. Оцу коьртачу некъашкара ярташка дла генаш тийса аьтто хир бу хинца когаях а йоьллачу колхозийн, совхозийн... Ткьа хинцалц коьрта тлехь тхов боцурш дукха бара районехь. Церан глайгла хьалхабакханза ца болура. Ткьа хинца цхьана метта тлехохжурю ерриге а совхозаш, колхозаш шайн-шайн меттигашкахь некъаш дахкарна, тодарна, тулг, жагла, асфальт тлеозийта гю а деш... Хара ду 1961-гла шо. Кхул тлаьхьа ши шо далале районехь некъаш хир ду, мел йочанаш хиларх шек а ца довллуш дерш».

«Маьлхан-Ирзе» длакхоччуш дуьхьалваьллачу стага кхеран машина сацийра.

— Ассалам Юлойкум, марша доглулда шу!

— Ва Галайкум салам! — жоп делира Самида а, Алима а.

— Хьо тхайн хьаькам вуйла хитна саций ас, — хаййтира хьаьрчано-эглаза дегл долуш волчу воккхачу стага. — Бехк цабиллар доьху. Сихха хьобга хьахонза ца долуш доккха глутлакх ду сан!

— Тлаккха? — ладуьйгира Самида.

— И цхьа керла кьегана машина яр-кха эцаза ца йолуш! — хаййтира воккхачу стага.

— Иштта таро йолуш ву хьо? — хаьттира Самида.

— Ахь иза мича аглор хоьтту хаац суна! — шийлачу собарца вистхилира воккха стаг. — Цундела хаац, айса дегабаам бан беза я ца беза.

— Доттагла, и сан дешнаш айхьа дегабаам ца беччу тайпана тидалахь! — тамехь велакъежира Самид. — Хиун ду хьан и машина оьцуш галдаьлларг?

— Кхин галдаьлла хлума а дац, — жоп делира воккхачу стага, — суна и машина Райпотребсоюзом ца йохкар доцург. Цу тле, хинца таро хилла велахь а, со мичара ваьлла хууш ву со. Стерчийн ворда нисьелча, бакхий а беш, вордано ха тоьхча, «я аллах!» — бохуш, старо «кхяхь» аьлча, «бехалда» олуш леллачу дайн клант ву со! Оцу тхан чохь йолчунна хааделла шен кхи-

но кІентан кІантана и чехка лела машина эцар. ХІинца тхайн кІентан кІантана цул кЪегина машина ца эцахъ, со дуьне диъна вели-кха!..

— Дера и машина хъен-хъеннан а эца чот ма яц, — собарца жоп делира Самиди, вела ца вала а гІерташ. — ХІинца иза ца хилча оццул гена долуш ду-кха гІул-лакх?..

— Ду-кха! — жоп делира кЪонахчо. — Дуьне а, эхарт а дицдина суна цо!.. Дала шена везачу стагана и тайпа зуда нисйо бохуш, баккхийчу нахах цхъаболчара суна тамана цхъацца лол а бетта. Чордо лол-м дера бу иза...

— Ой, хІунда юллу техъа кхоьллинчо иштта гІайгІа шена везачун коча?! — хайттира Самиди. — Мелхо а везачуьнгахъа озабезам беш ца хуьлу?

— Озабезам бар ду боху иза! — жоп делира воккхачу стага. — Дуьненан бала лайна хиларна эхартан балех хъалха а воккхуш. Иштта Іазапна кхоьллина хир ду-кха хІара кЪинойн пана дуьне!

— Хъан цІе хІун ю? — эххар а хайттира цуьнга партин райкоман секретаро.

— БугІаев Лом-Іела ю-кха сан цІей, фамилий, — жоп делира воккхачу стага.

— Балхахъ мила ву шун? — юха а хайттира Самиди.

— Балхахъ-м тхан гІаж таккхол мел верг а ву! — жоп делира воккхачу стага. — Амма хъаьжкІаш дика кхиорна хьолтІам санна йолу медаль елларг-м со ву.

ТІе верта кхоьллина волу и стаг цІеххъашха дагавеара Самидна. СовгІат оьцучу дийнахъ иза дика кечвелла а, кхечу битамехъ хеташ а вара.

— ХІа-а! Бехк цабиллар доьху! Вевзи! ХІинца верта ма ду хьобгахъ! — элира Самиди. — Бахъана хІун ду райпос дуьйцуш?

— Иза дийчица, со мотт тоьхнарг хуьлу, — жоп делира Лом-Іелас. — Ца дийчица машине даха дог дац!

— «Мотт бетта» боху и дастам цІе хъуна ца тиллийта тІелеци ас хІинца ахъ сайта бакъ дерг дийцарх! — элира Самиди. — Ткъа и беттарх хІинцалц ларвелларг хІинца а ларлуру ву!

— Баркалла. Теша со! — жоп делира Лом-Іелас. — Хаим бохуш цхъа кЪонаха ву...

— ТІаккха?

— ХІиндойн чайнех суна масех пачка а яхъаш, масех

лимон а яхъаш хьошалгIа веара иза, — хаййтира Лом-
Телас. — Хабар сел хаза долуш волчу цо хьовзийра сан
корта... Хьалха иштта гергарло а хьедина, цо хаййтира,
дхьана бехкечу нахана хьалхахь ша юьхьIаьржахIуттуш
меттиг а Iоттаелла, и машина оцу агIорхьа хьовзийна
даьлла. Цуьнца сискал яар а, и сайн хIусамехь нисвалар
а дагахь долчу сан карах ца делира цуьнца эвхъазвала...
Ройпохь зIе ю цуьнан, ша заводехь велахь а...

— Кхийти со! Жуликаш яI! — элира Самида. —
Кхийти! Хьо мотт беттарг а хир вац. Хьуна хьайн маши-
на дIа а хир ю! Кхана Iуьйранна исс сахьт даьлча со
волчу Райкоме вогIур хьо!

— Баркалла! — даггара вистхилира воккха стаг.

— Некъ дика хуьлда!

— Маршаллица дехалда!

Машина меллаша дIайолаелира.

— ТIаккха! — велавелира шофер. — Ларлур хьо ат-
та а, катухуш а яха гIерта берзалой кIезиг ю аларх!
Буйцуш лаьтташехь гучубуьйлу харжамашкахь соьга-
хьа куьйгаш уьйбу берш!.. Цхьа-ши декъаза борз каро
а тарло, хьо санна, даим марха кхобуш лелачех йолу!
«ХIара хьуний, хIара суний!» бохург бен дош дац!

— Дера ю и берзалой кестта кхачон ерш! — жоп де-
лира Самида. — Сел атта Iеха ма лолахь!

КЕРЛА IУЬЙРЕ

Iуьйренан зIаьнарш корана дуьхьал оьллинчу баьц-
царчу дарин шина кирхьанна юккъехула дутткъа нуьран
сиз хилла кхеттера Жамин цIа чу. Халла хезаш мелла-
ша са а доьIуш шена юххехь Iуьллу Айза самаяларна
кхобруш, ког байбина хьала а гIаьттина, Жамас буй-
санна латош йолу гIийла сийна лампа дIаяйъира, кора-
на дуьхьал оьллина дарин ши кирхьа ваьштауьйзира.
ТIаккха, тата ца деш, вахана ванни чохь лийчира иза.
ДегIах месала гата хьаькхира. ТIаккха цергаш йилира.
Дайделла дегI а долуш, вухавеара иза. Самаялаза йол-
чу Айзина юххе агIорвелира. Айзас шен бовха пхьарс
биллира цунна гIе. Мукъачу дийнан екхна-маьршачу
Iуьйранна дехха Iиллира и шиь дигина. Эххар а Жами-
на юха а мерза наб кхийтира. Цунна ца хиира шена юх-
хера Айза хьалагIоттуш а, ванни чу йобдуш а... Лийчи-
на, коьртах екх хьаьккхна, чухулара шен бедарш а хий-
цина, тIехула кьорза халат а юьйхина куьзгана хьаьж-

на Айза ша-шена елакъежира. Когахъ кІархаш а болуш
иза юха чуйоглуш, цо ког вуно бай баккхяхъ а, самаве-
лира Жама.

— Товур ю наб! — Айзас оллушехъ, кхоссавелла
цІенкѣа ирахІовттира Жама.

...Кухничохъ лепачу кІайчу жимачу стоьл тІехъ бовх-
ха лаьттару Іуьйренан кхача. Оцу стоьлана дехъий, се-
хъий охъахира и шиъ.

Айзас хІума юуш иза берахъ тера хетара Жамина.
Цунна Айзехъ къахетара. Даиманна а иза Іалашъеш ша
хила везархъ тешна вара.

Вовшихъ доккха а деш, хІара шиъ хІума йиъначул
тІаьхъа чохъ цхъацца гІуллакхаш деш долчу хенахъ За-
нетгІеран кІант веара Жамей, Айзей шен дай-наний
чукхойкху аьлла. ГІиллакхе могуш-паргІат а хаьттина,
ша деана гІуллакхъ хъахийна ваьлча, кхин хъем бо-
цуш дІавахара и хаза кечвелла а, кхетаме а волу
жимха.

Жамин портфелахъ конфетийн гІутахъ а, цхъацца
кІез-мезиг хІума а эцна хІара шиъ ЗанетгІаьрга даха-
ра. И шиъ цхъаьна дика товш дара, сийначу басахъ йол-
чу кремпленакх костюмаш а, Іаьржа лакови туфлеш а
юьйхина. БІаьстенан декхна сирла де нисделлера хІин-
ца хІара мукъаниг.

Селасат санна, къорза лепаш кечъелла Занет дуь-
хъал еара цу шинна, и шиъ кел чохъа доллушехъ.

ЗанетгІеран кечдинчу цІеношка хІара шиъ дирзинчу
хенахъ, шун хІотто сихъелла, шен къорзачу духарна тІе-
хула хъалхауллургъ оьллина хъийза Занет а, иштта цуь-
нан майра Бахтар а роьгІана кхаьрца къамелаш деш
дара. Кхаллар, салаташ, Іайгаш, мІаранаш стоьл тІе-
ехкина Занет йоллушехъ, кхиболу кхача хІотто иза
кхнале, хъеший баьхкира. Оцу хьолехъ зударш чохъ а
битина, божарий шашлыкаш яан, малан ЧІишка баха
дезаш хилира. Царехъ къаста бІегІийла доцуш нисдели-
ра и гІуллакх Жамина.

Дукха хан ялале шина машинахъ вахана хІара ит-
техъ стаг ЧІишкана тІехъ а ваьлла, Доча-Борзе кхачале
хьуьнан йистехъ, бухдуйлу шовда доллучохъ, хъаьтта-
рал долчу ирзехъ сецира. Аьчган гажарш дІа а тоьхна,
царна тІе болатан чІу а биллина кечбинчу кхерца цІе
латийра аренакх шаннаш хІитторан пхьеро. Оцу говзан-
чел гІоле и гІуллакхаш хуучара собарца, лерана куьй-
гаш дилира. Жимачу бочки чохъ хъалххе кечийна уьста-

гІан жижиган кийсигаш аьчган чІораш тІе йохка йолий-
ра. Жижиган буьз-буьзна чІу цІергарчу аьчган гІирса
тІе а буьллущ, хаза хьожа йогІуш йолу шашлыж ятта
йолийра. Хьуьнан ІиндагІехь, бай тІехь, шовданан
йистехь охьахевшира ткье итт шарера шовзткье итт ша-
ре кхаччалц хенаш йолу кьонахий.

— КІентий! — элира Бахтара. — Дуьххьара боьт-
тинчу кедаца хІораммо а шай-шай сан доттагІичунна
Жамина вовзуйтур ву, вайн гуттар а хьалхалерчу дай-
ша вовшийн бовзуйтуш хилла хиларе терра. Иза Евро-
пера даьлла гІиллакх ду моьттурш а бу. Баркалла аьр
царна вешан дайн гІиллакх тІеэцарна! Дош хьуна ду,
тхох воккха Тохтар!

— Баркалла, Бахтар! — долиьра Тохтара. — Аьр-
кха, рагІ тІейоьжча!..

Лепаш дашо бос болу куй куро агІор а саттийна,
чилланан кІадийнан кІайн-мозо лепачу кителан лакха-
ра нуьйдарчий дІа а яьхна, чухулара лавсанан коч а
гойтуш Іаш волу Тохтар заготовкин гІуллакхийн хьаь-
камах тера хила гІертара.

Куро йовхарш яран битамехь аз а тодеш, вистхили-
ра Тохтар:

— Аьр, — кІеда, гІиллакхе дийкира цуьнан стомма
аз. КІеззиг агІорхьа корта тІеюш велакьежира иза.
Дош алале шен юьхьаца сурт хІоттийра хІума тІейогІу-
чу а, куьйгаллин а балхахь ша хилар кьедош. Дуьне де-
заз а, дууш а ву ша бохура цо оцу кьедамашца. Амма
кегаделла акха цІоцкъамаш а, тІера чо тилла бІаьргийн
негІарш а, юьхьан мокхо-таьІна бос а тергалбича, дага-
тосура иза дастам а, кьиза а, саьхьар а болчу малар-
хойх хилар. Иза тергалвеш волу Жама цецвелира цо
цІеххьашха шен кхин цхьа агІо а гайтича. Велахь а,
вацахь а ша комаьрша а, дика а кьонаха хиларан сурт
хІиттадора Тохтара.

— Цхьа хан яра со техникан говзаллаш хаарх
хьаьгна а, дешарца и Іамо воьлла а! — бохура цо, Жа-
мига а хьоьжуш. — Дуьненан халонаша вайна коча
бежкина баланаш биц а лой, садоІу ас хІара Жама сан-
нарш гича. Вайн хьуьнаре, кьона тІаьхье гича. Кхеран
оьзда ойланаш! Кхеран кьинхьегаман а, Іамаран а жи-
гаралла!.. Жама, вехалда хьо а, хьо саннарш а, хІара
кІентий а!.. Сан цІе Тохтар ю!.. ГІурмин Тохтар!.. За-
готовитель а ву со, дуй хьуна!.. Шун могашаллина
тІера!

Тохтара, шен кад а мелла, тIаккха гIадвахана, бIаьргаш а хьаббина, чам боккхуш шашлык яа йолийра...

— ДоттагIий, ладогIал! — элира Бахтара. — Вешан хIокху меттитан тхьамда Тохтар хоржу вай! Реза дуй шу?!

— Муха дац?!

— Тохтар хьакъ ву тхьамда!

— Ву!

Бертахь тIейцира Тохтарх тхьамда вар.

— Баркалла, кIентий! — велакъежира Тохтар. — Iу воцу бажа бу тхьамда воцу кIентий! Низам доцу ада-маш акхаройн арданг ю!.. Дош ло, вай ша вовзийта дог майрачу Махьмина.

— Баркалла! — кад айьира Махьмас. — Бехк, гуьнахь а доцуш, сан машина а, цхьацца хIуьмалгаш а, сан маьхчан кIант жима хиларе терра, цуьнгара дIа-яьхна. Ловр дуй и саннарг цхьана а стага? Ас, законни некъаца гIайгIа а бина, эцна «Победа» ю хьаькама дIа-яккхийтина. И гIуллакх масех батте дели, суна зенаш а деш. Зен динарг хIокху Жамин маьхча ву! Бе а бехк боцу стаг а ву оцу гIуллакхна бехке ван хьийзош. Вай цхьана шуьнехь ду. ДоттагIий а ду. ХIокху Жамин маьхчица чIир ца лело реза ву со, хIокхо суна рагI йоцуш эца машина а нисъеш, и гIуллакх бахьанехь бех-ван билгалваьккхина стаг ца хьехош а вуьтуьйтуш, и сан эрна яйна шайнаш шайн маьхче схьа а токхуьйтуш гIуллакх дахь. Дича зе а, дича зулам а дуьсуш хилча, хIун дир дара кху дуьненах? Ямартло ю-кха суна йинарг!

— МаслаIат бакъахьа ду!

— Зен доцуш ма ца хуьлу машар!

— ЧIир хьашт яц!

— Ца моьттург ма ду когашна кIелахь!

— ЛадогIа! Ас аьр ши дош! — массо а дIа а тоьй-туш, вистхилира Туртекха:

— Къонахий! КIентий! Со нахана юккъе кIезиг хий-шина стаг ву, — долиьра Туртекхас. — Цундела со ишт-тацохь ала дош нехачул кIезиг долуш ву. Кхузахь Махьмас цхьана ямартхочунна Iоттар еш къамел а ди-ра, цул тIаьхьа цхьацца дешнаш а кхийсира. Амма и бехке ван хьийзош волчун цIе а ца яьккхи. ЧIир хьееш хилча, шадерриге а, керан юккъехь санна, билгал а до-луш хила деза!

— Шадерриге а билгал ду! — эkkхийтира Махь-

мас. — Оцу стеган цѣ ас хьуна йоккхур ю, Туртекха! Цу тѣ, иза хѣара Жамас воллучу заводехъ болх беш ву. Кхунна ас иза дуьхьал хѣоттор ву.

— Ахъ хѣун олу, Жамас? — хаьттира Тохтара.

— Эр ду ас а, — собарца жоп делира Жамас. — Со, сайга Бахтар шуьне кхайкхича, суо чѣир хьейн валош хилар дагахъ долуш вацара. Кхуза со валор шен цхьа Галашо а йолуш хилла. Бакъду, со сайн шичой, маьхчой, де доьхча, дѣатосур болуш вац. Цара сох а, ас царех а жоп луш меттигаш а иттаяла там бу. Амма хѣинцца Махьмас аьлларг суна хезна а, хѣун ду хууш а дац. Со гѣртар вац Гѣдало дѣаяхна хѣуманаш юхаерзо, уьш хьейнна хилча а! Махьма, и ахъ дуьйцуш долу хабар шен адресе хьажо деза. Соьца и тайпа хабарш йийца цхьа а некъ бац хьуна!

— Ой, сан даьхний а даьйна?! — оьгѣазаллица цѣвзира Махьма. — Ой, и бохург хѣун ду?!

— Хичаш, гѣовгѣий хьайнна йита! — собарца жоп делира Жамас. — Иза хьуна хезнарг ду. Кхин хьобца хабар дац!

— Ой, аса и шахалеш!.. — олуш, урс а даьккхина, чуххоссавелира Махьма.

Цѣххьашха катоьхна Махьмин пхьарс а Говдуш, иза сацийра Туртекхас. Тохтара Махьмера урс дѣийцира.

— Ладогѣал, Махьма! Хьо вехна велахъ а! — собарца вистхилира Тохтар. — Махьма, хьан сий а дина, хьо а, тхо а лерина хѣокху Бахтара а, оха а хѣоттийна шун аьшнаш ди ахъ! Бехк-гуьнахъ доьчу стагана коча а кхоссавели хьо! Оха бехк боьчу стагана тѣ хьайга пѣлг а Гуттуьйтург цахилар диьди ахъ! Оцу шадерригенах а жоп оха кхана доьхур ду хьобга!..

Цхьана машинахъ ловзарга даха новкъаделира Хѣаврий, Айзий, Жамий.

— Яртийн, гѣаланийн, поселкийн юкъаралла толлуш мила ву? — юккъехула хаьттира Жамас Хѣавре.

— Дуккха а хила тарло, — жоп делира Хѣаврас. — Иза хѣунда хьотту ахъ!

— Сайна цхьацца хѣуманаш дагаоьху дела! — элира Жамас. — Масала, эвлахъ вехаш цхьа эзар цхьа бѣе стаг ву. Царех ткъа стаг йохка-эцар лелош ву. Ткъа хулиган ву. Гергарчийн хоржах юуш ткъа пис ю. Нахах вехаш, начальнишкашний, къинхьегамхошний юккъехъ захалонаш лелош итт ву.

— Адамера цамгаран айпаш длаоьцуш лела схема-мунда хинца а кхоллаза ю Илманчаша, — хаййтира Хлавроас. — Адамийн собар кхачош долчу кладваларх йозуш ю карзахаллаш. И карзахаллаш шег длаоьцур ю цо. Тлаккха буса маьрша наб еш а, клад а боцчунна моханаш ца кхоьхьуш а хир ду адам...

— Кхин хлун ду цуьнан билгалонех? — хаьттира Айзаз.

— Хлора адаман нервни клеткаш, собаран некъан сел кегий цуьргаш — биотокаш — ган аьтто бен йолу говзаллаш хинца а кхоллаза ю... Еккьачу яьссаллех кхоьллича санна, мела дохк санна, сел экам хлума хир ю и схема-мунда. Яздечу кехат тлора шекъа длаоьцу «промокашка» санна, адамийн цамгарш длаоьцург хир ю цунах...

— Ой, иза-м кхоьллича а, гайта мегар йоцуш хуьлу куц ма ду! — билгалдира Жамас.

— Цхьа а хлума дац иштанехъа хуьлуш! — жоп де-лира Хлавроас. Хуьлучу хлора диканна дуьхьал шегара богу кьинхьегаман мах длабала беза адамо. Шен битамехъ я шенна аьлла иза кхоьллина адам бен тергал-дйр дац цо!.. Леррина цунна хаьржинчу адамна а цо деш долу дарба дуьззина маьрша хилийтаран некъ бу хинца а кароза.

Машинахъ аьхначу техкоран мерзачу набаро Айзин блаьргийн негларш боданечу ладдартгийн битамехъ дий-шийра, исбаьхъа блаьргаш дла а хьулбеш. Шаьш юьхьарлаьцначу меттиге длакхочуш, вистхиллачу Жамас самаьккхира Айза.

...Диканехъ а, вонехъ а цхьаьна хила марзлуш бара «Пищемаш» заводера тайп-тайпанчу къаьмнех болу белхалой. Вовшийн тезеташка уьш эхар, чурт доглан, велларг длавоглан заводан коллективо а, завкомо а гю дар, масана ду уьш. Иштта дикачу гиллакхех хили вовшийн ловзаршкахъ тайп-тайпанчу къаьмнех болчу белхалоша синкьераме дакъалацар а. Иштта синкьераме бахар хилира роглерчу мукъачу дийнахъ заводан дуккха а белхалойн. Жама а, Айза а оцу гуллакхан декъахъ ца хила тарлуш дацара. Хан тоьхна а, дуьненан гуллакхаш дика девзаш а йолчу Селсатан клантана Лабазов Абзона зуда ялор дара ловзаран бахъана. Абзо заводе балха веана клезиг хан елахъ а, накъосташа шайн хаза гиллакх церан керта а даьхьира.

— Ловзар ледара хилча чаьмза хуьлу, — элира

ХІаврас Айзе. — Цундела ловзарга ца йобдуш Іедал дара сан. ХІара-м боккъл а дерг ду.

— Кхузахь исбаьхьа кечбелла мехкарий а, нах а бу! — тодира Айзас.

Мехкарийн пхьаьрсаш дашо сахьташий, хІазарший лепадора. Тайп-тайпана дашо зІенаш, медальонаш, туьтеш къегара, дезачу дарийн исбаьхьачу бедаршца цхьаьна. Оцу хьоло ловзар тамехь лепадора. Аьчган-бетонан экъанаш ехкина йоккха уьйтІе цІена а, шера а яра. УьйтІе чуерзош некъаца дина рагІу лекха а, шен кІело изза бетонан экъанаш ехкина шарїина а дара. Леррина ловзарний, хелхаршний кечдича санна дара керт-ков. Ткъа рагІуна дуьхьал дерзийна цІенош шен аьтто а, аьрро а ши агІо, уьйтІе юккъехь а юьтуш, рагІун шина маьІе кхочуш дара, «П» элпан битамахь. Ков рагІу кІелахула уьйтІа вогІийла йолуш дара. РагІу а, цІенош а схьалаьцча царех еакІов гІап хуьлура, Хайман бахамах терра. Дика кхуьуш йолу беш цІеношна тІехьаьхь яра.

РагІун ИндатІехула моглара хІиттийначу гІанташ тІехь хан тоьхна нах а, дуккха а кегий нах а бара. РагІуна дуьхьал дерзийначу цІенойн куьзганан учена хьалхахула хІиттийначу гІанташ тІехь мехкарий бара. Нахана хьалха а, мехкаршна хьалха а шуьйрра майда — шера уьйтІе лаьттара. Нахана баьрчехьа веа стагана хьалха хІоттийна стол яра. Царех кхоь — пондарча, воьалгІаниг — вотанча вара. Масех йоІ а яра юкъакара пондар лакхарехь дакъалоцуш.

— Жамин зуда хаза ю-кха! — элира Зармас Махьмин лерехь.

— Дуьйцийла йоццуш! — тІетайра Махьма.

— И дІогара йоІ Айзел ирча яц! — элира Зармас.

— Біаьргаш, хаза мара, батт... куц... Тамашена хаза ю! — тІетайра Махьма.

Иштта къамел деш ши кьонаха Іачу хенахь хелхаккха юкъяьккхира и йоІ.

— И юткъа гІодаюкь!

— И куц!

— Исбаьхьа куьйгаш!

— Мел тамехь айьи!

ЙобІан исбаьхьалла лакхара хилар чІагІдира цара. Оцу йоІаца Жаман хелхавоккхуш йоІа цунах біаьрг тоьхча ХІаврас, Айзех пхьаьрсан гола а Іуттуш, эли-

ра: — Йо! Хъан бозбуанчаллех дош хир дац! Иза «занят» ву!

— Бу! — елаелира Айза.

Кхечу нахаца цхъаьна хлума кхалла ото чу вигира Жама. Тохтар, Туртекхий оцу чохъ карийча, члогла цецвелира Жама. Цара вовшашка могащ-парглат хоттушехъ, йоккхачу подносахъ кхехкийна котамаш а яхъаш хаза кечвелла Махьма чувеара:

— Барт цхъаъ хуьлда вайн! — олуш, шегара шун йоккхачу горгачу стоьл тле охъадиллира Махьмас. Сиха дехъачу а вахана, кхин цхъа шун а дахъаш вухавеара иза. Кегийчу наха гло дира цунна массарна а маларан кедаш ботта.

Махьма, тохарлерчух тера а воцуш, сов кледа-мерза, гиллакхе вара.

— Тохтар! — олуш, вистхилира иза. — Со юьхь! аьржа члогла хлоттарна вистхила хала ду суна. Ас доьху хьобга сайна орцахвалар а, гечдар лахар а!

— Доттагий! Цхъанна а пурба дац шуна хъалаглатта, сой, Махьмий воцчунна! — олуш, хъала глаттира Тохтар. Иштта, воьгча санна, ирахъ латтара Махьма а.

— Жама! Хара нах тешаш а болуш, тхо тахана хьуна хьесталуш ду-кха! Тхьоца цхъаьна бу хьобгара гечдар лехна тхан нах а! Вахочу маларо ша хьекъалх тилорна Махьмас цатам бира хьуна. И шегара даьлла галат сов члогла латкъарна, тахана, дуй а бууш, малар дити кхо! Долу-кха стагера галат. Даьллачу галатна даре деш стаг клел сецча, кьинхетам беш ледал ду вайнехан! Хлокху хлусаме керла ирс, керла нус йоьссинчу дийнахъ Махьмина кьинтлера валар доьху хьобга!

— Гечдар доьху! — гийла вистхилира Махьма.

— Жама, дала деза дехар!

— Геч дан деза!

— Маслалат оьзда ду!

— Машар хаза бу!

— И дехар дели ас! — жоп делира Жамас. — Кхул глаьхъа ца догтург сайга дуйцург цахиларах а тешаш!

— Баркалла!

— Вехалда дукха!

— Ирс хуьлда!

— Кхул глаьхъа соьгара хьуна цатам болу дош ца хазийта дуй боу ас!

— Баркалла! И дладели! — куьг ластийра Тохта-

ра. — Дицдан деза хила а ца хилча санна! ХІинца вешан сакъовур вай!

Ло санна, кІайн коч, кхокханан басахь галстук, оццу басахь кремплениан костюм, Іаьржа лакови туфлеш юьй-хина волу Махьма тахана дипломатех тера вара. Иза сел кІеда-мерза велахь а, цуьнан бертаза тохалучу бІаьргашкахь а, лакхара балда наггахь дегорехь а, халла хаалуш ирча хьажарехь а тидамечу адамана тосалур дара акха сингаттам кьедар, ирча кьизалла, дастам писалла, декъаза саьхьаралла...

Іохка-эцараллин дукхачу кепаший, хІилланаший, самонаший ша-тайпа бодане некъаш дан Іамийначех цхьаь ву и Махьма...

...Ловзаргара цхьаболу белхалой а, специалисташ а, делкьал тІаьхьа марненан, несан Іодика а йина, шайн-шайн цІехьа бирзира.

...Денош дІаовхура. Цхьана сарахь хІусамнаний, шай чудирзича кьамел дан лиира Зармина.

— Охьахаал, прокурор! — аьлла, шена дуьхьал стоьлана дехьа аглор охьахайтира цо шен хІусамнана.

— ХІун боху ахь, стаг! ХІинца мукъана а хьоналлек цинц ца кхетта техьа оцу хьан мохо локкхучу туьтан чу?! — хаьттира зудчо.

— Зуда, барт ийгІинчу хІусамдел, хІусамненал декъаза хІума хир дац, — долийра Зармас.

— Иза а хууш ду со хьо кхето гІертар! — юкъя сихха дош теси́ра зудчо. — Берийн дуьхьа мукъана...

— Зуда, со чІогІа сатесна ву хьо кхетаме яре! — собарца долийра Зармас. — Нахах эхь хета суна. Со сий доцчу, хьарамчу новкъя хьовзо гІертарца берашна а сингаттам латтабо ахь. Со а, хьо а оцу эрчоне дирэ́ича, бераш талхарна кхерам хир бара...

Доккхачу собарца Зармас дехха кьамел дира. Зудчо юкъя дешнаш туьйсуш новкъярлонаш йинехь а, Зарма ша дагалаьцнарг хала а, атта а аьлла ве́лира.

— Стаг, и хьан деса хабарш кІордийна суна! — карзахьелира хІусамнана. — Вала дІахІоттаяй берашний, суний машина! Товар лулахойн машинаша суна тІе ченаш еттар! «Жашт» аьлла царна тІе хоттан, Іоман дарц а тухуш, мохе шок тухуьйтуш тІехьэккхалц дІадаьлла кхетачуьра суна набаран суй! Хьовьга югІу ког баккха реза хиллачу секундехь елла елара со!

— Ой, ойла е! — кьамел дан гІовртира Зарма. Ам-

ма, белхар долийначу хIусамнанас кхин дийца а ца витина, иза гIайгIанца ара мохе велира..

Зармин гIайгIа кIез-мезиг хааеллачу Жамас шол-гIачу дийнахь цуьнга хаьттира:

— Бехк ма билла, Зарма. Хьо цигиаша хьекхийча санна ма ву!

— Тамаш а бац, — жоп делира Зармас. — Наб йоцуш текхи ас и балин буйса. Куьзгана хьабжча сайна а гин сайн бIаьргийн Iаржделла гонаш.

— Юхъхьа яьлла? — ларлуш хаьттира Жамас.

— ЧIогIа! — даре дира Зармас.

— ГIайгIанаш дукха ма е! — элира Жамас. — Ша лар тIе йогIур ю. Сой, Айзий а догIур ларIамаза санна... ХIинца балха хIуьттур вай!..

Кху шинга маршалла хоттуш юххехула тIехвелира Арса Дудаевич. Цуьнан бIаьргийн гонаш а гора, Зарминаш санна, Iаржделла. Амма кхарна хаьара цуьнан, Зармин гIайгIанаш башхонаш йолуш хилар. Зарма наха саьхьара яьккхина шен зуда кхето карах ца долуш вара. Ткъа заводан директор производствон кхачамбацарша ницкъ беш вара. Йина яьлла лоруш йолчу заводан маьI-маьIехь тайп-тайпана айпаш гучудуьйлура. Уьш сихха дIадахар хIора сохьтехь а юх-юха хьалха хIуьттура.

ХIинца юха а дагадеара Арсина Зармига садаIийта дезаш хиларан хьокъехь. Цуьнан а, шен белхан а ойланаш а еш, специалисташна цхьацца гайтамаш а луш воьдучу цунна шена сийсарлера буйса юха гуш санна хийтира. Иза юьстахъхьа кIеззиг сецира, даккхий яйш дIахIитто кечийнчу меттиге а хьобжуш... Набарш ечу шен доьзалийн садеIарш хезаш хетара цунна. Буйса кIаргъеллачу хенахь дерригенан а хьесапаш теллина а ваьлла, схемаш, чертежаш дIа а теттина, ладоьгIча, хиира цунна гертгарчу деношкахь заводан шена хIоттийна машинаш арахецаран план кхочушъян аьтто хирг цахилар. Оцу хьолан масех бахьна дара. Царех дукхах дерш хIокху заводан куьйгаллин, коллективан гуьнахь доцуруш дара. Кхарна байита хьакъ болу, амма байитаза болу гIирсаш, материалаш кхаьрга лахалур йолчех яцара. Цу тIе, хьалха дагахь а ца хилла долу цIеххьаша гучудийлинаруш а дара шайна сихха харжаш яр лобхуш.

Хецавелла оцу меттигера цехе вахара Арса. Зармин лерехь хаьттира цо:

— ХІун хета хьуна?!

— Ларор ву со-м...

— Вайн заводан балхах бохий ас-м...

— Дика хьуна хуур ду, — жоп делира Зармас. — Вайга далун дерш а, вайга ваьшка дан ца лун дерш а ду. Кху сохьта хІоьттинчу хьолехь... И дуьххьара ара-хецна шишанаш дуьлу автомат-м дика нисъели вайн!.. — ХІаь, сохьтехь кхо эзар шиша дуьлуш. — Ойла йора Арсас: «Кадраш кхиор... Цехан куьйгалла а ду чІагІдан дезаш...»

ДІанехьа а, схьанехьа а вуьйлу директор гучу Зармас а шен болх беччохь ойла йора: «Машинаш вовшах-тасаран бригадан бригадир хилла волчу Маштохов Хаи-мах дІадаханчу шеран декабрехь техник-технолог вира. ХІинца иза машинаш вовшахтасаран гІуллакхан мастер чІагІвина. Оццул яккхий догйовхонаш оцу стагах хила-ран бахьанаш мичара девлла? Хууш ма дара иза озьда боццу некъаца сан белхан декъа вар а...»

Иштта ойла еш волчу Зармина хаьара иштта хаттар дича шех догдер дуйла. «Ша хІот-хІоттийначохь тоха-велла болх беш ву Маштохов», — эр дара директоро.

Зарма а, и саннарш а чІогІа реза хилира инженер-конструктор хилла волчу Хасех цехан начальник варна.

Хаси Тарамовича хІора стаг шен-шен метта бакъон-ца дІанисвийр ву! — билгалдира Зармас...

ТІаьхьо хааделира Зармина Хаим шайн цехан на-чальник хила гІортар а, иза и меттиг ца луш вухатат-тар а. Цех сихха тояла юьйлира. Лекхачу тхевнна кІе-лахь кхозучу аьчгачу некъаца лела кран лелош йолчу, мохо мас санна, ядо а там болуш хетачу ховха-жимачу нохчийн йоІа дог айъадаларца беш гора шен чолхе болх. Атта дІасакхьхура цо яккхий аьчган механиз-маш, меженаш.

Мастер Хаим а вара ша-тайпа айъамца болх беш.

— Салам, мастер! — цуьнца забар яза Іан ца вели-ра и волчу нисвелла Сарап. — ХІинца виц ма велахь хьайн миска ваша! Амма тохарлерчу курортах лар а веш...

— Ша лобххучу кхочу-кха стаг, — собарца жоп де-лира Хаима.

— Кхочу хир ву, — тІетайра Сарап. — Шениг виц ца вича кийчча хьадалча а караво...

— Амма шен верасан гихь Іен хаа дезаш зама ю хІара! — элира Хаима.

— Иза а бакъ ду, — тІетайра Сарап. — Ша ор чу ца тасийта само йоцург бердах вoѳду...

— Сакъерало хьoѳца забарш еш, — элира Хаима. — Сан цІийнан неІ вешина йиллина ю. Некъ дика хуьлда!

— Марша Іалда! — дІанехъа волучу Хаимна тІаьхъа хъаьжира Сарап. «Гур вайна. Кхочий техъа хьo хьуо гІертачу?» — ойда йора цo Хаиман хьoкъехъ. — «ТІехуленан гІиллакх массаьрца а лело-м воккха пхьар хили хьoх...»

Ша болх беччохъ Жама а вара ойда еш: «Оцу Занетний, Бахтарний соьгарий, Айзерий хІун oѳшу техъа?! Иза ду хьалха хаа дезаш дерг. ШолгІа, оцу Зармин зудчун саьхьаралла хьерайохурш муьлуш бу тІехъа?! Я хІун бахъанаш ду техъа?! Тахана дуьйна дІа и ши гІуллакх толлур ас!»

ЦЕХАН НАЧАЛЬНИК

Сарахъ белхан стоьл тІехъ кІеззиг шен чертежни болх а бина, ойда еш тийра Жама.

— Жама, цатам-м ца иккхина балхахъ? — хаьттира Айзас.

— Болх дукха бу, — хайитира Жамас. — Цехан керлачу начальнико доккхачу хьекъалца цхьацца дан дезарш хІиттадо хьалха, сан Іемаш-кхиарна а. цехана а пайдехъ долу. Иштта уьйъу цo сан накъостий а. Цундела хІора денна а билггал долу гІуллакхаш дина гучудуьйлу...

— Дика ду-кха! — тодира Айзас. — Воккхаве ве-за! Иза-м дац гІайгІанаш ян бахъана!

— Кхин цхъаь ду!

— Дийца тарлуш дуй?

— Зармин зудчун хьoкъехъ вай хьахийнарг, — жопделира Жамас.

— Школера йoгІуш иза шайн кетІахъ а карийна, ахъ аьлларг дага а деана, оцу Зармин «Маьлхан-Аьзнага» йистхила гІoьртира со, — хайитира Айзас. — Амма цo шен пулемет тІеІанийра: «хьo, эрна алапаш а oѳуш, школехъ сетташ леларх, со ю бала хьoьгург! Сан яц нехан йoлу машина а...» Дийцина вер а вац цo тІекхoьхкинарг. Вуьшта а кІадъелла йoлу со, цунах кІелхьаръ-яларх ца тешаш, цІа хъаьдира.

— Хьалххе хІоттийна цхъа план а йoлуш, собарций, хІилланций бен дан ца деза цуьнга кьамел, — элира

Жамас. — Цо Зарме боху: нахана мехах белхаш а беш, нехан машинаш а тоеш даккха ахча. Хаа деза, пхьал-га а, материалаш а мичара хир ю боху цо. Нагахь къайллах и тайпа меттиг Зармин зудчуьнга кхийдош стаг велахь, иза тIаккха гучувала веза...

— Молодец, сайниг! — реза хилира Айза. — Хьан корта лар тIехь бу! Ахь и аьлча дагадаеа суна. Занет-х яций техьа и зуда марсайохуш ерг?! Шен кузех, кIадий-нийн кийсигех, датон, дашон хIуьмалгех со а хьего гIерт-таш ма яра иза!..

— Ой, Зарма вухагIоьртича и пхьалгIа соьга йил-лийта дагахь хила там бара ЗанетгIар? — велавелира Жама.

— Ой, муьлххачу некъех а хьожа а ца йогIуш бол-черан иштта проект а хила ма тарло! — елаелира Ай-за. — И шадерриге а лоруш хIоттор вай план. Со кест-та оцу балхе ладогIа йолалур ю. Хьох уьш ларлур бу. ХIинца сан аьтто хила там бу Ражаматехула а, Занете-хула а тидам бан...

Жамина а, Айзина а дика хаьара гIуллакх билггал девзина даллалц оцу хьокъехь хIумма а хьахо мегарг цахилар. Акхачу эладитнаша сихха цхьа кегаре бина шадерриге а къайладохуьйтур дара. Ишттачу эладита-нах кхоьруш кыйлало Зарма, шена тосаделларг а хьа-хо ца хIуттуш.

Иштта барт а бина, Айзий, Жамий паргIатдолучу хе-нахь неIарехь электричествон горгал бийкира.

Сихха неIаре вахана Жама шеца Хаси а волуш вуха чувара.

Могаш-паргIат хаьттина, Хасий, Жамий охьахиьна-чул тIаьхьа дукха хан ялале Айзас царна хьалха билли-ра суьйренан кхача. Сих а ца луш, меллаша къамел до-лийра цехан начальнико:

— Дикка денош ду директоро, специалистех дага а вуьйлуш, производствон план кхочушъяран некъ лоб-ху, — бохура Хасис. — Хьоьца а, Зармица а, кхечаьрца а хилла цуьнан оцу хьокъехь къамелаш. Оцу белхан хьо-къехь тайп-тайпана иттаннаш хетарш а IаьIна. Ахь а, Зармас а дагадаийтинарш а билгалдина. Башх-башха некъаш а хIиттийна. Амма куьйгалхойх а, инженерно-технически белхалойх а дуккханнах а хетарш вовших къастамаш болуш ду. Оцу дерригенах а литтина тоь-лашха дерг схьа а къастийна, цунах бIегIийла болу цхьа некъ хIоттор долийна ас. Директор а реза ву ишт-

таниг долорна. Ас сайна хетачу некъан йоцца план хЮт-тийна. И план цехехъ тоьлашха болчу белхалошца йий-царе ер вай. Юкъярчу хьекъалца а, хЮраммо зийначух пайда эцарца а къинхъегаман эвсаралла сихха айъар тЕдодъжна вайна. ХЮара ю сан ойлин йоцца билгало, — олуш, кисанара схъадаьккхина масех зорба тоьхна лист цехан начальнико Жамига дІаделира, кхано хьожур хьо, олуш.

Жамас и кехаташ шен белхан стоьл тЕе дехкира.

— Ойланаш йойла ду! — тЕетайра иза. — Шен проектехъ ма-гайттара завод еш хилча шен лар хир яра производствон белхан а! Цехехъ бан безаш хийцамаш гучубийр бу, хІинццехъ схъакхийдош план елахъ а... Лалийна металлш кепа деттаран гІуллакх, и литейни а, формовочни а цехахъ яр шуьйрра меттиг дІалаьцна ду проектехъ. Амма оцу декъехъ дина хІинца а хІума дац...

— Иштта-м ду, — жоп делира Хасис. — Амма уггаре а хьалха заводу машинаш дика а, плано боххучу барамехъ а яр ду хІинццехъ дуьйна дІа кхочуш дан дезаш.

— Иштта а ду! — тЕевирзира Жамас. — Даза ца даьндерг ду.

КІеззиг хан слира, цхьа а вист ца хуьлуш, чай молуш Іаш. Эххар а даьсса стака хедара а хЮттийна, Хаси вистхилира:

— Керла гІиллакхаш а, ойланаш а коллективехъ чІагІъяр а ду вай дицдан йиш йоцуш, — элира цехан начальнико. — И саьхъараллий, ахархойн-цхьалхасхойн психологий дІаялаза нах бу кхузарчу меттигашкахъ а. Масех масал ду, Жамас, суна хааделла. Къелло жимчохъ Іийжийна йолу пис, дерригенах а хьегнарг шена цхьана базаршца я кхечу некъаца хІума кара еача чІогІа тасало хьал гулдарх. Шена евзинчу къелло Іамийна иза мох, дарц, шело, йовхо, некъийн халонаш дика лан. Иза даиманна хьегна сийлаллех. Иза ша ахчанаш оьцур ду боху цо. Ишттацех гІуллакхехъ нисбелларш хуьлу хала. Сихха ирх тЕерта уьш. Шайн тайпанех шайна гІортараш ян хаь царна. Стаго стаг вацор ца могуьйтуш хиларна цара адамех пайда бакха тайп-тайпана некъаш а, кепаш а лосьху! Оцу цамгарх ларбеш къона белхалой кхиор ду вайн декхарех цхьаь. Ас иза дийци хьуна аванс луш! — велавелира цехан начальник. — Ишттаниг хьайна хааделча ахъ суна дуьйцург хилийта!

— Аванс схьа а ийци! — велавелира Жамас. — Де-

кхар д'адала виц а лур вац! Дуккха а ойланаш йойту ахь соьга, Хаси, хьо оццул ханна жима а воллушехь...»
— Дика ду ахь со Айза араяьллачу хенахь хастийна! — элира цехан начальнико. — Хьанна хаьара со кураволий а? Амма хьо-м воккха а ву ханна!.. Ханна вайл жима хилла Асланбек Шерипов.

СТАММИЙ АЙРАШ ДЕРШ...

...Суьйранна балхара ц'а вогуш волу Жама ц'ех-хьашха хезначу евзачу зудчун кхайкхаро сацийра.

— Хазаниг! Собар.

— Ой, хьо яц х'ара, Малика?! Марша йог'алда!

— Маршалла хуьлда!

— Хьо лаа юй? — хаьттира Жамас.

— Лаан, таран араяла-м йиш хьенан яра! — жоп делира Маликас. — Б'аьрга сара кхетча санна, хьо ловхуш лела-кха!

— Х'ун ду хилларг? — ладуьйг'ира Жамас.

— Оцу курачу Занетг'ара а, и санначара а сеттош йолу и стаммий айраш долу лакарони заббареш ю-кха чан тасийта езарш! — жоп делира Маликас.

— Цаьргара х'ун даьлла? — велакъежира Жама.

— Хьалха сан кога ца кхачар даьлла-кха! — жоп делира Маликас. — Турпалийн г'аларчу туьккана еккина уьш и хьан салам-ж'олам волчу! Очарт муьшал еха ю! Вайшимма, х'инцца дахана, т'ехьарчу не'арехула с'хьа-овьцур ю и елха яраш! И лаьтташ вайн ялкха йоцу ворда а ю, «жашт» аьлла хаьхкина, и зага-маганеш а эдна, вайшиь элп алале юхадог'ур. Йохкархочунна коньякан шишанал совнаха хьуна Парижера деана шуш-пуш ца хилахь, со г'уьллалда елла! Т'еховшур вай! — Машинехьа кувг тесира Маликас.

— Гой хьуна, Малика, хьо хьекъале стаг ма ю! — долийра Жамас. — Хьан кхетам! Хьан г'иллакх!.. Ойла ел ахь!..

— Дера, Хазаниг! — олуш, там хилла елакъежира Малика. — Лилбизан лерг кьора хуьлда. Цхьана зудчунна лело алсамо ма ю вайгахь и хьекъал боху х'онс.

— Иза вайгахьа ду! — тодира Жамас. — Амма кху-захь г'айг'ла бан дезаш...

— Г'айг'ла а дера нисло! — юха а хецаелира Малика. — Г'айг'ла еца хьуна иза: тхан Т'ирт'ина далоза ца долу нускал! Х'ордан эскаран доккхачу кеманара цкьа

ца воезур ма ву иза! Сиха йолу хан! Там, текъам, ловзар, синкъерам, лар-гловла ловр яра. — Амма нускал дукха луйш дерг нислахъ?!.. Иза ду хуна дала тохар... Хъеран клар-клар санна каде мотт а болуш, куыг лахар долчу нускалх лардолда вай дала!.. Шок а тоъхна, глаттийначу багахъ йиъ клумсар а лепаш, шалго мотт а лестош, корта а айъина, ярашлара схъаиккхина кърза текхарг санна, цхъа глам керта кхарстахъ?! Вай дала ларве цуънан латларан хъожанех!.. Шун ден шичаний, суний и керт-ков ма гаттийр яра цо!.. Иштта саърмик тхайн керта эkkхарна кхоъруш йоллу со яла! Гой хуна со?! Мел ларло сайгара совнаха дош даларх! «Малика дукха луйш ю!» ца алийта яла жийчча ю со! Ларлуш ю!..

— Со валарг я! — даггара эkkхийтира Жамас. — Хуълда и иштта!.. Дика хир дара...

— Долуш ду-кха иштта! — члагидира Маликас. — Ватта! Вай кхузахъ хлун дуыйцур ду?! Пхьид эkkхале чекхийолу суьйре. Туька ю длакъволур! Сихха дахана, и стаммий айраш дерш а эчна, вай юханехъа хохкур! Тлаккха хъой, Айзий эчна вайга глор! Чепалгийн тлелхагаш котамийн кхерзинчу глоглаш тлехула цубъян! Мега мел верг вайга хлунда леста моттту хуна?! Уьш леста вайн ца никх санна дуьзна долу дела! Даа ду, мала ду. Нахаца йолу меттиг тоелла... Оцу генарчу малхбалехъара, Тих Окъян хлорда тлера кеманара вайн Тпиртлера...

— Кхин ма дара вай дуыйцург, — хабар дацдан дагадайта глортира Жама.

— Хlай, глардаш! Собар де! — куыг тесира Маликас. — Оцу тле йоглуш яй со-м...

— Байттамал я! Сел генахула йоглу-кха! — глийлла билгалдира Жамас. — Тлаккха?

— Тпиртlин кехат лулахойн йоле Сериже доьшуьйтур аьлла лулахошний, тхайний юккъехула йинчу кертах дехъаелира со, — дуыйцура Маликас. — Тпиртlина хъехош а ю-кхи и Серижа! Оцу Серижин дас, Хъамида, эчна стол-гlант...

— Вай дуыйцург — юкъа дош таса глортира Жама.

— Ладогlал ахъ. И гlирс хъайн бlаьрга тича дуьне а, эхарт а дицлур дара хуна...

— Маржа я! Дицлуш делира хабар... — юха а дош ала глортира Жама. Амма Маликас шениг дуыйцура:

— И гlирс шена бухкург мехал совнаха ткъе ит

туьма а делла эцна бу иза. Серижас доьшучу кехате ладогла со ца юьтуш, доккха хIума дара цуьнан нанас Хузимата суна гонаха техкийна йоргла! И шайн гIирс суна дагабохийта гIерташ! Со хьего лууш! Амма со цуьнан хIуьттаренна и гIирс сайна ца гучуха Ийра! Ой, вай а ма дац хIуттутан бенахь!..

— Цкъа ваьш долийначух... — халла вистхилира Жама.

— Хузимат аьлча а, хIара хьардех дуьзна валти! — цуьнан дош юха а цестира Маликас. — Елла Иллалан хили-кха аьтто! Шен доьзална тамана маьIачуьра хьакхар доккхур долуш ву цуьнан майра! Хьан ден шича аьлча а, хIара лежиг-х даций оьшу-кьоьжучунна меттахьхьан а карахдолуш! ХIара хохийн хесан мунда! Бехк ма биллалахь, хазаниг, ас и бакьдерг аларх!

— Цкъа вай долийнарг! — эkkхийтира Жамас.

— И стол-гIант дика елахь а, суна санна, чIепалгаш дан-м ца хаьа оцу Хузиматна! — элира Маликас, Жамин сингаттам тергал а ца беш... — Ой, туька!.. Вай тIаьхьадуьсу...

Хала а, атта а Малика дIаяхийта карахделира Жамин.

«Кхиболчу сингаттамашна юккьехула ишттанаш а бу-кха» — бохучу ойланца тIаьхьахьаьжира Жама машинахь дIайоьдучу Маликина.

Гена ялале, куьг а айьина, дуьхьалваьллачу цхьана стага Малика тIехь йолу и машина сацийра.

— Ой, хьо вац хIара, Хаим? — машинара дIа йистхилира Малика.

— Ой, Малика! Марша йогIалда! Хьажахьа! Ма дика ду хьо сел тайна могуш-маьрша йолуш! — кIеда-мерза тIе-кера велира Хаим. — Хьо лаа юй?

— Оцу стаммий айраш долчу зударийн эткийн гIай-гIа бан араяьлла-кха! Жама сайца гIала воьгу моьртуш, цуьнца багаецташ лавти...

— Италера санарш мегар яц хьуна? — хаьттира Хаима.

— Нисьелча-м Парижеранаш езара, — жоп делира Маликас. — Уьш ца хилча Римера евлларш тоийтаза девр дац!

— Сан машина тахана цIахь яц, — элира Хаима. — Турпалийн гIала со вига аша мало ца яхь, уьш карор ю вайна...

— Машина хлара ю-кха! — элира тлехьахь йолчу Маликас. — Оцу хьалха Іачу ТІатІашна юххе хаа!

Дукха хан ялале Турпалийн гІалина йистерчу цхьана доьзало шайн керт-кехь динчу зюьрталчу ценошна хьалха машина сацаяйтира Хаима. Ценойн, рагІун гІишлош, керт-ков чудерзош, гІап санна, го баьккхина йина яра. Уьрсан дитт Іоттал хийра меттиг йоцуш чІагІдина аьчган ков дара. Машина керта яхара. Ков дІакъевлира. ХІорш машинара охьабиссира. КІезиг а, меллаша а вистхилар долчу хІусамдас хІорш чубигира. Куьзганан ученехула шаьш чекхдовлуш а, чукхаьчча а Маликас ерриге а меттигаш къайллах тергалйора, кхузахь вехарг таро йолуш хилар билгал а докхуш... Зюьртал а, могуш а волчу хІусамдена тІехь аьхкенан яйн, мокха бос болу костюм яра. Когахь можа мачаш яра.

Хаима а, Маликас а шаьш дахкаран Іалашо йийцича, Маликас, шен когийн номер а йийцина, церан оздангалла гайтира.

Оцу дерригенга а тийна ла а доьгІна, вист а ца хуьлуш, хлара шиь шаьш а дитина, хІусамда аравелира. Тамаша балла кхузахь кІезиг йистхуьлура лер сел дукха долуш йолу Малика. Цо ладоьгІура. Пенах кхозучу сахьто «тІак-тІик» деш хезара. Ткъа ТІатІаш шен машинна хьалхахь Іаш вара.

— Мачаш ледара хилча адам нахана дош ца хета, — эххар вистхилира Хаим.

— И дерташ вайна тІехь карор дац нахана! — шен кІайн лепаш йолу туфли юьйхина ког меттахьхьабира кечъелла лелар хьалхадаьккхинчу Маликас. Шовзткъа шо долуш хетара иза, шовзткъе итт шарал цуьнан хан тІехьиккхина дикка зама а йоллушехь...

Циггахь йоккхачу товзаллица хестийра шен хазачу кьамелехь Хаима Маликин хазалла, цІеналла, исбаьхьа кечъелла лелар, кура болар, тамехь хьажар, къаьсттина доккха хьекъал долуш хилар.

Ела а къежаш Іачу Маликина там хиллера.

— Ва Малика, хьо а яра бохуш хезна суна тохара и вагонаш хецаеллачохь, — меллаша билгалдира Хаима эххар а. — Вайн заводашна тІехецаелла уьш йолуш...

— ХІаъа! — даре дира Маликас. — И ирча хьалгира суна. Паровозана тІаьхьатесначуьра, зІе а хаьда, хецаеллера!.. Дика ду иза адамаш ца дойуш дирзина...

— Ахь ма-бохху хуьлу куц ду! — тодира Хаима. — Ткъа циггахь цхьа стаг а гина хилла хьуна.

— Муха ца гира! Гира хьаха! — даре дира Маликас. — «Йоха ма йохалахь! Юханехьа яда!» — бохуш, мохь беттара цо соьга.

— Дукха вехалда иза! — элира Хаима. — Кьонах хилла! Хьох кьахеташ хилла цунна!.. Карыхь винт хьовзо морзаха а бу бохура цуьнан!..

— Хаац! Хилла хир бу! — билгал доцу жоп делира Маликас. — Морзаха бу я жлов ю хуучохь ма дацара иза!..

— Иза а бакъ ду, — тлевирзира Хаим. — Амма, хлуьа елахь а, цхьаь хилла цуьнгахь.. Жлов елахь а, я морзаха белыхь а...

— Хилла хир ю, — тлейрзира Малика. — Цуьнгахь хлуьа хиллехь а, я ца хиллехь а, адамашна зен ца хилийта мохь бетташ хьаьддера иза. Шен ницкъ кхочу орца дара цо дахьарг. Тлаккха, заводе кхачале и вагонаш хаьрцича, цлехьашха некъана юххехь уьш Юхкучохь длатийча, воккхавеш ирх а иккхина, мохь туьйхира цо, шен коьртара баьккхина тлапа куй лаьттах а тухуш!

— Дог цена иза хилар гойтуш ду! — элира Хаима. — Цо орца даккхар бахьанехь оцу гонаха хилла масех зуда а, масех стаг а, бевдда нацкъара а бевлла, хлаллак ца хуьлуш бисина боху!..

— Со тешар ю цунах! — жоп делира Маликас. — Суна а санна, кхечарна а хаза там бара цуьнан аз, вагонийн гловла хиллехь а!

— Сайн йиш хилча, оцу стагана пачхьалкхе совлат далийта глайгла бийр бара ас! — члагидира Хаима. — Белхалочун сийна спецовка а юьйхина варий иза?

— Спецовка яра, — даре дира Маликас. — Сийна я лаьржа ала хаац суна.

— Хьо бакъ ю! — тодира Хаима. — Генахь волчу стагана тлехь сийна я лаьржа бедар цхьатерра бодане ма хета...

Сих а ца луш, хан ялийта дуьйцучу хабарех терра дара Хаима оцу стеган васташ билгалдахаран ойлане хлуьмалгаш тийсар. Жим-жимма дуьллуш оцу стеган сурт дуьллур цо. Малика, и стаг шена гуш санна а хеташ, Хаима гойтучу вастах теша юьйлира. Шена гина стаг Хаима ма-вуьйцу ву моьртира цунна... Ткъа Хаим, шен дешнаш галдовларна кхоьруш, кыйлавала вуьйлира, шоллагичу ойлане шен кхетам кхин цхьана аглор

а ийзорна. Цундела Маликица деш долу къамел, гом-
хачу екъан тле а даьккхина, зуда шех шекъяла йиш ца
хий йолчу хорша хьовзийра цо. Хинца доккха хьекъал
ца оьшура оцу тлехуленан къамелана. Хаймна хьалха
сурт хьобттира чагIаран белхан боккха яй айпех маьр-
шабакхаран, сиха а, борах а болх барца цуьнан ди-
жалла айъан Зармас некъ лехначул тIаьхьа белхан де
чекхдаьлча иза цехехь саца а вина, ша цуьнца къамел
даран...

— Делахь, накъост Исрапов, хинца чекхдоккхур
вай оцу рационализаторски предложенин гIуллакх, —
элира Хаима. — Схьахетарехь, вайна хетарг хир ду
моьтту суна и яй тобаран говзаллех.

— Хьо хIунда вацара ас и гIуллакх коьртачу инже-
нерца къастош?

— Оцу минотехь мукъа ца хилира со, доттагIа.

— Ца хиллехь, хинца хIун дуьйцур ду вай? Иза
дийцина а, магийна а чекх ма даьлла? — собарца хьаь-
жира Зарма Хаиме.

— Зарма, доттагIа, хьо ца кхетта специалисташа
хьайга аьлчух, — велакъежира Хаим. — Цара магий-
нарг и идея ю. Ткъа иза образовани йолчу специалиста-
ца кхочушъян езаш ма ю!.. Ойла ел ахь!

— Ас мел ойла йича а, цара тоде аьлла айп дац сан
оцу балхехь! — жоп делира Зармас, — ахь хIун дуьйцу
хаац суна.

— Иза ду уггаре а доьхнарг! — велакъежира Ха-
им. — Хьо кхетаме стаг а ма ву... Хаа безара хьайн
гIуллакх хин долу некъ!

Иилбазалла доцу Зармин бIаьргаш беран бIаьргаш
саина хьобжура Хаиме. Цунна дагадеара Хаим Петровс-
ьяккхинчу механически басар хьакхаран схемин декъа
вахар, ша дина хIумма а доцушехь...

Шена лобхучу сийн я пайдин дуьхьа а доцуш, оьгIаз-
вахара Зарма. Амма Зармина хаьара Хаиман хIилла.
Иза ларлуш вара.

— Хьо хIун ала гIерта? — хьаттира Зармас.

— Хьох къахета ала гIерта! — кIеда-мерза жоп де-
лира Хаима. — Хьайна хин долу сий, хьайна лун йолу
шай-кай ю хьуна дагахь. Ткъа коьртаниг вайн завода-
на а, пачхьалкхана а пайда бар ма ду! Хьуна цхьанна
цIе хилча а, я масех стагана цIе хилча а, я цхьа а цIе
ца хилча а иза хIун бен ду?! И говзалла вайн халкъана
хилчахьана лан деза шеца декъахь накъостий а хилар.

— Хаим, со цецваьлла хьо санна эхь доцуш а, хал-
къян хьаштех лаьцна эрна багаетташ а стаг кара-
варх! — элира Зармас. — Сан белхан декъа ван лууш
Батаев Жама велахь, Хаси велахь, со кийчча ву оцу
белхан авторийн цѣрашлахь сайн цѣ тѣхьа язъян!
Уьш бу суна гѣо динарш а, ден дерш а!

И дешнаш а аьлла, цехера ара а ваьлла, Зарма душ
чу вахара.

Мацца а, дегI цѣандина, бедарш хийцина Зарма ара-
ваьлча, заводан кертахь дуьхьалкхийтира Парткоман се-
кретарь цомгуш хиларна цуьнан метта волу Накъа.

— ДоттагIа, и хIун ду ахьа айхьа чуьра хи муьйлү-
чу гIу чу туйнаш деттар?! — элира Накъас Зарме буьрс-
са. — Инженер я академик тарвели хьайх! Накъосташ-
ца цхьаьна гIуллакх лелор сийсаз хета?! Коллективан
кхоллараллина дуьхьал гIаьттина?! Доккхучу ахчане са-
тесна?!

— Ой, Накъа! И хIун хабар ю?! — оьгIазвахара Зар-
ма. — Оцу балхах цхьа жепек ца эца, цунах йозуш
сайн цѣ ца хилийта дуй боу, хьашт доллу тѣлацам яз-
бина охьа а буьллу! Ахь а, Хаима а юьйцург хьашт
йоцург ю!

— Итал хIинца а хичаш, яккхий хабарш! — тѣчев-
хира Накъа. — И хьайн хIилла суна ца евза моьтту
хьуна?! Хьоьгара и авторан бакъо дIаяккха йиш яц. Ам-
ма вайн советан стеган, белхалойн классан гIиллакх
схьалаьцча...

— И хIун гIучгIа бу? — дарвелира Зарма. — Со-
ветски Iедал нийса ца догIу боху ахь белхалойн клас-
сан гIиллакхаца?!

— Юха а хичаш! — эьккхийтира Накъас. — ХIуь-
малгаш! Хьайн зудчуьнга ахьа дойтуш долу белхарш
дагадохкуьйтур хьуна! ТIаккха кхин йиш локхур ю ахь!

— Пис яI, Накъа! — эьккхийтира Зармас. — Йовс-
сар!

Цѣхьашха Хаим а, цхьа-ши стаг а схьахьаьдира.

— Шуна массарна а хези-кха, накъостий! — элира
Накъас. — Къамел дан деззадохь дер вай!..

И шадерриге а кхерстира Хаиман коьртехь иза Ма-
ликица къамелаш деш Iаччохь.

— Хьайна и хIетахь орца даьккхиначь гуш санна
хета бохий ахь?! — хаьттира Хаима.

— ХIинца сайн бIаьргашна хьалха лаьтташ санна-м
хета!

— Дера ву стаг совглат доглуш! — элира Хаима. — Ахь вийцарехь Зармех ма тера а хилла-кха иза!

— Тера вара! — даре дира Маликас.

— Иза Зарма хилла хилар ахь члагидича цунна совглат далийта хьовсур дара вай, — элира Хаима, Накъа аьшнaш варна Зармина тaлзар ца динехь а, оцу провокацес цуьнан белхан декъа ваха шен аьтто бар датахь а долуш...

— Зармина совглат боху ахь? — хаьттира Маликас.

— Ой, цунна доглуш ма ду иза! — члагидира Хаима.

— Хьеделла совглат ду.

— Мацца делла а делча бакъахь дац иза? — вела-кьежира Хаим.

— Бакъахь-м хьаха дара! — тлетайра Малика. — Вуьшта, соьга иза билггал Зарма вара аьлла члаглур дац кха...

Кхин цара дош алале, Маликас лосьхуш йолу эткаш а яхьаш чувеара хлусамда.

— Стигалан охлор ю нисъелла-м! — хастийра уьш Хаима.

— Италера ю! — элира хлусамдас.

— Ас боххурш ю! — реза хилла, елакьежира Малика.

— Гюза лелайолда ахь хлорш! — элира Хаима. — Оцу Зармина и дика болх...

— Нагахь оцу Зармина баккъал а цунах дика болх хуьлуш белахь, и вагонаш хецаеллачохь суна гинарг иза ву-кха! — члагидира Маликас.

— Яха дукха! — цхьаьна дийкира шина стеган аз.

— Зарма хилла-кха иза? — аьлла Хаиман хаттар а, «хилла!» — аьлла долу Маликин аз а магнитофоно къайллах даяэдира Малике эткаш кхаьчначул тлаьхьа...

...Цеххьашха эладитанаш даьржира: «Вагонаш хецаеллачохь Зарма хилла», — бохуш. «Боккха винт хьовзо морзаха а карахь...»

Аьттехьа а доцурш керл-керла тедетталора оцу эладитанашна: «Циггахь вагонаша вийначу масех стеган дакъа мича дахна ца хууш дайна». Генна новкъа ваханчохь вайна стаг кхузахь вийна моттуьйтучу кепе хийзадора и эладитанаш. Эххар а Зармина хезира и акхачу эладитанийн хабарш. И вагонаш хецаеллачу деношкахь Зарма када ваханера генна ваханчохь вайначу шен доттагIа хиллачу Говдех. Оцу Говдех йисинчунна шен майра хIаллакьвинарг ша ву моттийтина хилар а хези-

ра цунна. Иза Іаьткѣина Зарма вахара шен бехк цахилар хайта. Тийначу эвлан колхозан берийн бешахь, жимачу кѣнтан куыг а лаьцна, гІайгІане йирзина лаьташ карийра цунна вайначу ГІовдех йисина Ровзан.

— Де дика хуьлда хьан, Ровзан! — гІийлла сецира цунна хьалха Зарма.

— Кхуза ван а эхь ца хийти-кха хьуна? — гІайгІане, оьгІазаллица йистхилира дукха елхарна бІаьргаш бистина, цІийбелла йолу кьона, беса зуда. — Бекхамах кхоьрийла йоцийла хаьа хир ду хьуна!

— Ой, аьттехьа а доцург! — деган лазамера эккхийтира Зармас. — Хьо сий доцчу йовсарийн эладитанаша Іехийна. И кьиза, харц питана ма-хезза веа со! Вагонаш хецаеллачохь со хилла а вац!

— Хабарш йита. Гучуьра дІавала! — элира Ровзана. — Цкьа хир ю хьуна нехан а, делан а кхиэл!

— Хьайн ден а, ненан а дуьхьа догІа соьга цкьа ла! — доьхура Зармас, Іехаеллачу зудчун гІайгІано дог Іийжа а деш. — Оцу дийнахь со кхуза када веьна ма вара! Бахьана ма дац хьо сох шек хила!

— И хабарш юьйцучохь яц со! — элира Ровзана. — Хьо набахтех ваккха справка а хІинца соьгара еза хир ю хьуна!

— Набахтех я Іожаллех ведда ас ког боккхур бацара! — жоп делира Зармас. — Цхьана а таІазарх со ийзавала бахьана дац! Амма сан йиш яц хьо сайх шек хилар дІадаьккхина бен ваха а, я вала а! Ойла ел! Муха тарло хьо сох дегабаам беш хила?! Муха мегар ду ГІовдин гІийлачу байшна шайн да вийнарг бехк боцу со тарван?! Цхьа а гуьнахь доцчу сох шекъхилар дІадаккха деза сихха! Айхьа сел кьиза бехк суна тІетелор хьайна новкьа хетар ма ду хьуна хьо кхетта яьлча! ГІовда сан доттагІа вара. Вайна юккьера хаза гІиллакх, гергарло дІакхехьа деза!

— Дуккха а ахча хилла цуьнгахь, — елхар иккхира Ровзанан. — Ахчано дойту-кха... зулам...

— Ой, цІе хала хьо дуьненан! — карзахьюьйлур Зармин гІайгІа. — ГІенах ган а тарлур дуй иштаниг?! Ас ахчанан дуьхьа сайн доттагІа вуьйш?! Хиллий ахча?! Хиллий иза вагонаш хецаеллачохь?! Хьанна гина иза?! Хьанна гина цуьнгахь ахча?! Хьанна гина цигахь со?! Эзар хаттар хІоттийча, царех хІораммо а ма гойту и ирча эладита харц хилар!..

Оцу хенахь Малика толлуш воллур Жаме.

Цунна хааделлера Малика оцу хьокъехъ йистхуь-луш.

— Зармина совгIат далийта элира! — даре дира Маликас.

— Муьлш бу и цунна совгIат далийта арабевларш?!

— Хьуна хIун бала бу уьш муьллаш хилча а, царна луург Зармина диканиг хилчахьана!

— Вагонаш хецаеллачу дийнахъ Зарма, суна юххе а хIоьттина, балхахъ ву, — хаййтира Жамас. — Цунна хIетахъ и вагонаш ган тарлуш ма дацара!

— Ахъ хIун дуьйцу? — цецъелира Малика. — Хаим-гIара-м цигахъ адамаш кIелхьардахарна совгIат Зармина догIу ма элира! — гучуелира иза.

— Уьш а хилла цигахъ? — хаьттира Жамас.

Бацара. Цигахъ со яра, — жоп делира Маликас. — Цигахъ хиллачу стеган васташ ас дийчица, элира цара: «Иза Зарма хилла. СовгIат цунна догIу».

— Царна иштта тарделла хир ду, — меллаша жоп делира Жамас. — Ишттачех бакъ-харц гуш ца хилча эладитанаш хуьлу. Ткьа хьо махкахъ а йоккхуш хьайн це а йолуш оьзда стаг ю. Хьобгахъ бакъахъа дац базаран зударийн эладитанаш. Оцу нахаца хьайн хилла къамел цхьана а адаме багах ма даккха. Вайшиннан хилла къамел а цхьаьнге а хьаха ма де! Варе, Варе! Йиц ма лолахъ!

— Хьо бакъ ву, — тIетайра Малика. — Со кьонахалерина бевлла шаберриге а! Мичара кхин и тайпа хабарш юьйцуьр яра ас? Сту ю со! Эла ю! И гIуллакх багахъ шен кхаба корта безаш ду!..

— Бакълоь! — реза хилира Жама. — Со воккхавеш ву хьан кхетаман серлонах!..

...Иштта оцу эладитин духе а кхиъна, Тийначу эвла Ровзан йолчу мотоцикл хаьккира Жамас.

Зарма цига кхочушехъ дIакхечира Жама а. Мотоциклара воеьссина Жама ша Зарминий, Ровзанний тIевоеьдуш хезаш вара оцу гIайгIано лаьцначу зудчун аз:

— Хаац! Хаьрцина сан дуьне! — олуш, шеца волю жима кIант кераййцира Ровзана. — ХIун де оха?! Мича ваьхьи тхан да?!

— Ровзан, тхуна дакъа ду хьан гIайгIин! — олуш, хьалхахIоьттира Жама. — Амма, харц эладитанашка ла а доьгIуш, бехк боцчех дегабаамаш бар дац дика... Ас шадерриге а теллина, бакъ дерг деа хьуна, — аьлла,

Жамас дийцира цунна эладита мичара муха даьлла, амма Хаиман цле а ца йоккхуш. Дийцира и эладита лелар, хийцадалар, дла-схьа хьийзар... Эххар а самаяьлла Ровзан дерригенах кхийтира. Зармас доккха садаьккхира. Тлаккха Ровзанан йодика а йина, Жамий, Зармий, сихха Тийначу эвлах ара а иккхина, цлехьа вирзира.

— Хинца хлун ду техьа вайн балхана а, дегнашна а цатам бан роґлехь лаьтташ?! — хаьттира Зармас.

— Ша гучудер ду, — жоп делира Жамас. — Вайна оьшург собар ду!..

КЕРЛА БЕЛХАЛО

Директор шен кабинетехь цхьацца кехаташна тле хьоьжуш лаш чувеара кьинхьегамо куьцехь латтош деґ долу кьонаха.

— Де дика хуьлда, Арса Дудаевич! — директорна хьалха хлоьттира иза.

— Диканца вехалда! — жоп делира Арсас. — Хьан цле хлун яра?

— Алиев Салман ву-кха со, — жоп делира керлачу накьосто.

— Балха воґлуш ву-кха хьо. Охьахаар доьху, — аьлла, шен стоьлана хьалхарчу глант Салман охьахайра директоро.

— Баркалла! — ладуглуш длатийра Салман.

— Тхан белхан хьал хаьий хьуна? — хаьттира Арсас.

— Иза мича маьлница хоьтту? — хаттарна дуьхьал хаттар дира Салмана.

— Ахь даьккхина алапа доцург, кхин тле совнаха тлак-мак южийла нислац-кха кхузахь, — хайтира Арсас.

— Ахча дезаш ву со, — даре дира Салмана, — амма айса даьккхинарг бен хьашт доцуш а ву!

— Тлаккха хьем боцуш ду хьох белхало хирг хилар! — олуш, Арсас цуьнан заявлени тле буьйр яздира, цхьадолу дешнаш хозуьйтуш а олуш. — 1962-чу шеран июнь беттан йолхалга де... Салман Алиевич Алиев, ас декьалво хьо сурсатан промышленностана машинаш ечу Архарски заводе слесарь-сборщик эцарца!..

— Марша воґалда, Салман! — велакьежира Жамас. — Тхан бригаде хьо нисвелла дика ду!

Жамас, белхан меттиг а елла, тїейцира иза.

Кхузахь болх беш хьалххе дуьйна а ша хилча санна, вист а ца хуьлуш, машинан меженаш вовшахтийсан, тоян езачуьра уьш тоян волавелира Салман.

Иза болх бевзаш а, хьуьнаре а белхало хилар хууш вара цуьнан забарш евзаш волу Жама. Эххар а садоу-чу хенахь, Зарме бїаьрг а таїйна, Жамас Салмане хаьттира:

— Директора хїун эли бохура ахьа?

— Куьйгаш гайта бохура, — жоп делира Салмана.

— Хїунда?

— Шен доцчу кисана кхийда куьйгаш кхузахь почетехь дац элира.

— Ткьа ахьа?!

«Куьйгаш дац кхераме, охьахууш кїел нислучу меженех ларло», — элира.

— Хїунда?

— Шегахь бен мега долу гїант ца дита гїерташ нисло царалахь!

Накьостий белабелира.

— Аша дина кьамел кхечарна а хиьча зене дац! — элира Зармас. — Шен доцчу кисана а, шен доцчу гїанта а кхийда меженаш кхераме ю.

Сихха чекхделира садоу сахьт. Белхалой шайн меттигашка дїахїиттира. Салманна кхечарначул чїогло хетара моторийн эшарш, аьчгийн зевнийн, электро-газови сваркийн гловгїанаш. Оцу гловгїанехь кїезиг хезара адамийн аьзнаш. Меллаша волавеллачу Хаси Тарамовичан хьехам а, гїо а ша-шах санна кхочура мел оьшучунна...

АЗМАН

— Де дика хуьлда хьан, Арса Дудаевич! — дуткьачу озаца меллаша йистхилира тийна, юткьа йої, директоран йоккхачу кабинета чу ша йоллушехь.

— Диканца ехалда! — уьшарца шен стоьлана хьалхара гїант а гойтуш, схьанехьа а ялий, охьахаа бохучух кхетийра иза директоро.

Мохо хьош йолу мас санна, яйн а, тата доцуш а яхана хїоьттира иза Арсин стоьлана хьалха. «Ворхїалгїачу классера дешархо хир ю», — дагадеара Арсина, йоьлан їаьржа баккхий бїаьргаш а, севсано берачух тера балдаш а, куц а тергал а деш. Месаш кьовллуж дїахьуль-

еш дара йоІа коьрта тиллина йовлакх. Тіеюьйхина бас-мин басаяьлла коч а, когахь тишьелла можа туфлеш а йолу иза, директоро шоллагІа уьшарца а, хозуьйтуш а аьлча, меллаша цунна дуьхьал а йирзина, гІанта хиира. Цуьнан кехаташ тергалдинчу Арсина хиира иза 1940-чу шарахь йина хилар. Оцу буьрсачу хенахь иза йина хиларо цІехьашха дагадайтира директорна цуьнан хенарчу бераша хІетахь хьегнарг.

«Хьо мискано хІун хьегна техьа дуьнен тіе яьлладу беттанашкахь?..»

Арса шен кехаташка хьоьжучу хенахь йист а ца хуьлуш, бІаьргаш охьа а хьежош, тийна Іара йоІ, са а ца доьІуш санна.

— Цхьа а говзалла йоцуш ю-кха хьо? — кІеда-мерза а, меллаша а билгалдира Арсас. Цунна дагадеара иза байлахь кхиьна хила тарлуш хилар. «Ткьессана шо ду кхуьнан... Схьагарехь пхийтта шо хета.....»

«БІаьргаш Іаьржа хийтира... ТаьІна-жугІура бу... Ойлане хьаьжжина, бос хуьйцуш санна... Шен говзалла цахиларо гІийла ойланаш йойту хир ю-кха йоІе», — аьлла хийтира Арсина.

— ХІун дер ткьа, накьост Нутаева Азман?! — сирла велакъежира Арса. — Белхаш цхьаьна бийр бу-кха вай хІокху вешан заводехь. Амма халонаш а хаало. Уьш гуьевлча йоха мегар дац. Хаа деза кхуза хьо хьошалтІа еана цахилар. Оьрсашний дайна, заводан хозяин а хилла, хьо кхуза еана хилар.

Шен кочара цхьа беа мухь охьабоежча санна, док-кха са а даьккхина, йоІ елакъежира, бІаьргаш охьа а хьовсош. Ша-тайпанчу синхааман самонца йоІана хиира директор шена хІун болх лур бу ца хууш ойла еш хилар.

— Болх суна бен а бац! — элира Азмана, бІаьргаш хьала ца хьовсош.

«Сан ойла хии-кха цунна. Кхетаме бер ду», — дага-деара Арсина.

— Нагахь чоеьнашкахь цІано еш, нуй хьокхуш, не-хаш дІакхуссуш болх хилча а... — юха а жимма Іийна йистхилира иза, Арса жоп дала сих ца луш гича. — Ам-ма и болх а цеха чохь бан-м луур дара суна...

— ХІунда? — ладуйгІира Арсас.

— Эххар а цхьа говзалла Іамо карахдаларе сатес-на, — сихха жоп делира йоІа.

— Ойла нийса ю, — тодира Арсас. — Сов сиха ка-рахдели хьан со тешо...

— Хинцале шен болх беш йолчу вайн хьалхарчу цехе глур ю-кха хьо, — жоп делира Арсас.

— Баркалла! — меллаша директоран кабинетера ара а яьлла, йол хьалхарчу цехе шен хала болх бан яхара.

Цехехь шен глурлакхаш деш лелачу йолана шина стага кьамел деш хезира. Цара дуьйцург шен а бала болуш а хетта, Азман, цаьрга дла а ца хьожуш, аглор-хьа а йирзина, шен берриге а тидам тлебахийтина ладуглуш яра:

— Кьонаха, хьо куро ойла йолуш хилар со хууш ву! — элира безамечу жимачу стага шен накьосте. — «Цехехь хлунех яц, цех минех хилла ю!» — туьйра дийца атта ду. Ткьа довха худар даа а атта дац! Даза динсарг дан тхуна а, куьйгаллина а ахь гло де! Гин елара хьуна хлара стохка, 1962-чу шеран май бутт кхачале! Хьо тешар вацара оцу хьолера хлара цех хлокху 1963-чу шеран сентябрь бутт кхачале хлинца ерриг йина длахлоттийна аьлча. Цу тле, шен производствон глурлакхца а ларош! Хлетяхь майхь дуьйна хлинцалццехан начальник вара Хаси Тарамович! Цхьана стага оцу хенахь цо бина болх бина аьлча тешар вац цо деш долу глурлакхаш шена ца гинарг. Иштта ду, Салман Алиевич, глурлакхаш! Ас белхан де чекхдолуш аьр хьобга!

— Белхан де чекхдолуш тхан шичана зуда ялийначу ца доьлху вай?! — хаьттира Салмана.

— Делахь, цигахь шортта зама хир ю дийца, дагадовла! — элира цуьнан накьосто.

— Горлар Жама я! Дедиса хьо схьахьажийначун! — куьг теси́ра Салмана. — Балхахь а болх, ловзаргахь а болх! Ткьа дуьне маца даа дохку вай, дийнахь а, буса а иштта тасаделла даьхкича?!

— Ахь глалат эли! — жоп делира Жамас. — Хьакь бу балхахь болх. Ловзаргахь дийцарш...

— Хьо хьайн хоршахь члогла хуьлу куц ду, — элира Салмана. — Хаим а ву члогла жигара. Амма хьуний, дунний юккьехь башхонаш хилар хаьа суна. Хлун ю кьасто хаац. Кхузахь болх цо а ма бина!.. Цех тоеш.

— Хлаьа. Цехехь мастер вара иза 1962-чу шеран майхь дуьйна 1963-чу шеран феврале кхаччалц. Кхузахь иза ма-хуьллу хьийзира. Ткьа февралехь цунах ОТК-н талламан мастер вина...

— И Хаси хлинца технологически отделан коьрта инженер верг вуй? — хаьттира Салмана.

— Ву, — жоп делира Жамас.

— Хьо бакъ ву моятту суна, — элира Салмана. Цехех токарни станок тлехъ аьчган дукъарцийн аьхкех цхъа хаза хлуманаш еш хан тоьхна волу белхало гира Азманна. Эчиг хьокхуш долчу уьрсаца станокле левчигаш а туьйсуйтуш воллу и стаг исбаьхьаллин глудлакх кхочушдеш воллуш санна хийтира йолана.

— Болх муха хета? — хьаттира стага, йола ша тергалвой а хийна.

— Тамехъ! — даггара жоп делира Азмана.

Оцу доцначу жьопно тешийра токаръ йол и говзалла ламо лууш хиларх.

— Хьо реза елахъ, хлора денна а белхан хенал тлаьхъа хьуна токаран болх ламор бу вай, — элира белхалочо. — Важадерг хьоггахъ ду.

— Баркалла, — реза хилира Азман...

...Тохара Салмана ма-аллара, заводера дуккха а белхалой сарахъ цуьнан шичана зуда ялийначу гулбелира. Вайна евзачу пондарчин меттигана герггахъ хуьлу тхьамдин, цуьнан накъостийн меттиг. Ловзаран барч бу иза! Оцу баьрчехъ кхоъ-виъ хантоьхна стаг вара глантийн тевжийлашна тле куро баккъаш а дехкина, гоьл тле когаш а баьхна лаш. Суьпачу нахах тера йоцу и дуьне гина йолу берзалой глеххъа шайх муьста хьожа а, тоьал кледачу томкин хьожа а етталуш яра. Пондарчо йиш а лекхна, вотанчо вота тоьхча, оцу эшарна тлаьхъа вотанца нисъеш ша гоьл тле баьккхинчу коган этках сирникийн ботт а, плелгаш а детта волавелира царех цхъаь. Юххерчу накъосто шег барзочух буьрса блаьргаш лепош уьшар йича, и шен вота етгар, хлумма а ца хилча санна, белшаш а саттош, сирникийн ботт хечин кисана а тосуш, сацийтира и шен жимма хааелла самодеятельность. Хлукху веаннах цхъаь хелхаран майдана озийра. Цуьнца хелхаяккха юкъяьккхира куц долуш а, хаза а йол. Цунна тлехъ лепара дашо бос болу, сийна тламарш йолу хаза глабали. Ша-тайпа тамехъ доладелира и хелхар. Ширачу боларан йоргла шершочу кепехчу оцу стеган хелхаран исбаьхьалла йоллура бухъ богарх.

Корта лах а бой, блаьргаш тлехъ негларийн лаба йолуш санна хьотуйтуш, йоле хьожура иза. Тлаккха цлеххъашха иза тохалуш, хаалора глеххъа ерстина цуьнан гай тохалуш. Хлетте а вуно тлахъаьлла а, тамехъ гуш а вара и стаг. Цуьнан забаре хелхар адамашна

товш а, кест-кеста нах белаболуьйтуш а дара. Вотанца нисдина тIараш деттара дуккха а кегийчу наха.

Салмана шеца яахIума кхалла чувигира Жама а, Зарма а. Цигахь кхин масех стаг нисвелира кхарна вевзаш волу.

Циггахь, хIума а юуш, сих а ца луш, дехха къамелаш хилира заводах, цуьнан техниках, декхарех, адамех.

— Аша дийцарехь, — жамI дира Салмана, — аша дийцарехь, мичча а ша таттарх, шега еллачу меттиган дола дика деш стаг ву-кха и Хаси Тарамович!

— Хьо нийса кхийти цунах, — билгалдира Зармас. — Амма Iехаво хир ву вукхуьнан жйгаралло...

— Суна доьналла долуш го Хаим, — элира Салмана. — Къедор бен, аша олуш кхин билггалниг а дац.

— И билггал дерг шех лаьцна нехан кара ца дахийта хаар бу Хаиман ницкъ, — билгалдира Зармас. — Бохий, хезний бохучух сема кхета ерг вац иза! Сайн белхан декъа иза ца вайита со гIоьртича, мелхо а цуьнан балхах катобхначух со тарвеш дирзи. Нагахь со тоьлলেখь а юьсур яра цхьа дегазаллин лар, чIиркье хьу... Со гIалат хила а мега. Амма цунна гIо деш цхьа лом ду техьа олий хетало... Къайলেখь иза делахь а...

— Кегийрхойх белхалой кхиоран гIуллакхехь а ма бу цуьнан стом! — элира Салмана.

— Оцу декъехь а гайтина цо шен жигаралла! — даре дира Жамас. — Цунна шена гIо дийр дара нехан къинхъегаме кхийдар а, ирх гIертар а дуьтуш товала... Тован бахъана кара а ца доуьйтуш цо некъ кIаргбахь, дарба дан йиш йоцчу хьоле кхачарна кхерам бу иза. ТIаккха стаг хIаллакхуьлу. Вайн декхар ишттаниг цахилийтар ду...

Дехха дира къамелаш, хелхарш, забарш...

— Ой, сийсара оцу синкъерамехь дийцинарш тоьар дац?! — куьг ластийра Зармас. — Тахана хIара садоу миноташ мукъана яха вай адамех терра?

— Собар дел! ХIара вогIучу Тасов Беке хаттал! — олуш, шайца Бека сацийра Салмана. — Кхул говза дечган пхьар а, бакъ стаг а карор вац!

— Кхуьнга хIун де боху ахь? — хаьттира Зармас.

— Ла а догIий, шена хетарг ала боху!

— Дера, Салман, дечигах пхьегIа ян хьовсур дара вай, — жоп делира Бекас. — Амма хабаран пхьоланна дукха гIийла ву-кха со!

— Зарма ву вайн дерриге а хууш! — элира Салмана. — Со кхуыцца тоба деш ву, нагахь кхунна со кхуза хIунда веана хаахь! Дика болх а, план кхочушъеш а, премеш луш а йолу завод йитина ма веа со кхуза!

— Эшеш! И-м берана а хуур ду! — куыг ластийра Зармас.

— ТIаккха?

Массара а лерана ладуыйгира.

— Хьо кхуза веана айхьа а гIо а деш, вай хIокху заводе план даимманна а хIинца дуыйна дIа кхочуш-йойтург хилар хьайна хаарна, — долийра Зармас. — ХIинцачул тIаьхьа хIора пхеашеран план кхочушъяр ша-тайпа мехала хир ду хьуна а, вайх хIоранна а. Хьайн биографехь хила лаьа хьуна юьхьанца хало лайначу коллективехь баьккхина толам а...

Хьо теша цул тIаьхьа а вай боху болчу цхьамогIа сийлахьчу толамех! Хьуна хаьа хIора стага а кхочушдан хьакъ дерш шо шаре мел долу алсамдуыйлуш хирг хилар. ТIекхуьучу тIаьхьенашна масал диттал хан бен яц йисинарг. И хан ялале айхьа хIокху заводехь дина дика гIуллакхаш мехала хIонс йина адамашна дита веана хьо, Салман Алиев, хIокху заводе!

— ОстогIпираллахI! — ши куыг вовшахтуыйхира Салмана. — Ой, шайхана санна хии!..

— Хьуна хIун моьттура? — велавелира Бек. — Тхо иштта ду-кха!

— Хаарш ца хилча кьинхьегаман кхоллараллин болх балур бац, — меллаша билгалдира Жамас. — Иштта болх бар вайн заманан белхалочун декхар ду... Цундела лалац Зармига низам талхор, ледаралла, писалла, дастамалла...

— Жама! Со дуьхьал а хIюттий иштта ма хеставе! — оьгIазвахана кеп хIюттийра Зармас.

— Ой, хьо муха хасто веза?! — хаьттира Бекас.

— И Жамас дагардинарш вайх хIорангахь а долу гIиллакхаш ду! — жоп делира Зармас. — Сох ала деза «эккхийна сай лоцу»!

Массо а белабелира.

— Тоьар! СадоIу миноташ чекхийовлуш ю! — сахьте хьаьжира Зарма.

— Собар! — элира Салмана сихха. — ХIинца догIучу кIиран дийнахь ловзар хьенан керта?!.

— Тоьар и ловзарш! — куыг ластийра Жамас. — Цкьа мукъана а адамех терра садоIур вай...

Баккъал а хЮкху мукъачу дийнахъ Жама гЮшлакхе малх баллалц вижина Иллира. Эххар а самаваълча, Айза чохъ а ца карийна, цо яздина дитина кехат мукъана дуй хъаьжира. Цхъа а лар ца карийча, сихха белхан кабинетe ладуьйгира цо, тата доцуш неIаре а вахана. Хаза кечъелла Айза яра стоьл тIехъ кехат яз деш Iаш. Воккхавеш Айзе хъоьжуш лаьттира иза цо кьолам стоьл тIе охъа биллалц. Жимма иза йозан тIера айъалуш-шехъ, вистхилира:

— Хьо ма Iуьрре гIаьттина?

— ХIавра ма ю хIинцца схъакхочур йолуш!

— ЭхI! Дицделла! — аьлла, сихха вахана юьхъ-куьг а дилина, Жама а кечвелира.

— Хьо хIун яз деш яра?

— АтагIара дуьйна кхуза кхаччалц Органан тогIенца хъаннаш, бошмаш яра планан хъокъехъ дагаьхкинарш, — хаййтира Айзас. — Хъалха хилла и ерриге а меттиг дIалаьцна бошмаш, ледара елахъ а, хъаннаш. ХIинца беккъа тIулгаш бу... Оцу меттигех есачу дика тайпа хъаннаш, бошмаш йийгIича, адамашна башха садаIа а, доккхаден а хаза меттигаш хир яра. ХIавре а хъахийна ас иза.

— Хъажахъа! — Айзин чертежашка а, схемашка а хъоьжуш, сакъералуш цецвелира Жама. — Сан... Хьо-м хъаха хилла хъайх кхоллараллин балхах хIуьмалгаш дохкуш!

— Ой, хьой, Зармий воцчунна дихкина-м дац кхоллараллин гIуллакхаш?! — елаелира Айза.

НеIарехъ гаргол бекча, ший а дуьхаьл а хъаьдда, даккхийдеран гIовгIанца чуялийра цара ХIавра.

Могаш-паргIат хьаттинчул тIаьхъа чай малан, Iуьйренан кхача баан хъем ца бира цара. Цул тIаьхъа дийцира Органан тогIе денъяран гIуллакх. Эххар а кьамел доладелира Илманан, техникан хъокъехъ а...

— Юьххъанца хъовха, хIинца а ваьшна ца хууш дерш дийцина-м вай девр а дацара! — билгалдира ХIаврас. — Вайна ца хуучех дера дуьзна хIара дуьне-м! Ца хуучех кIеззиг мукъана а довза саьхъар хуьлу адам. Сайна ца хуучех цхъа-ши хIума дара юьххъанца сан чIогIа сагат деш. Хъалхарниг дара атомийн чохъхъара а, арахъара а химически цуьргаш хийцарца царех хъашт йоллу молекула кхолла некъ биллар. Ткъа и гIуллакх атта, харж кIезиг, пайда дукха болуш хилийтар. И болх

кхочушбарца оьшуш йоллу материалаш кхоллар вайн заманан производствон новкъа хIоттор.

Ткъа шоллагIниг дара лаьттан ерриге а хазнаш материкашкахь рожаца йогIлучу планаца дIа-схъа екъна хиларна тIе доьгIна, хIора республикан лаьтта тIехь хила йиш йоллучу барамашца хазнаш таллар, царех пайда эцар. Цундела хаа деза вайн республикан лаьтта тIехь хила тарлуш ерг бен лехарх карориг цахилар. Вайна моьттура, вешан республикехь таллаза йисина нефтан, газан, металлийн маьIданаш ю. Иштта тайп-тайпанчу минералийн маьIданаш а ю. ХIунда моьттура дикачу Iилманчашна иштта?!. Лаьмнашкахь а, аренашкахь а карош йолчу дешин, детин, дошан, цIастан, бронзан, наштаран, иштта дIа кхечу а химически элементаша муттуйтура иза. Дукха тайпанаш карайора хазнийн башхаллех. Амма муьлха хазна мича барамехь ю теллича, дукхахьолахь гучуйоккхура цхъана оьрсийн кицанан иралла: «шена дечу силонан мехе кхачац кхакха». Беран хенахь ас сатийсира вайн республикехь нефтан дийнна хIорд карабаре! ХIорде да кхаьчнехь а, нефть хилла. Иза даьккхина. Шега догIу гIо дина цо махкана. ХIинца нефть кIоргехь ду. Вайна ма-дезза дукха а дац. Амма химин ницкъ бу вайгахь хIинца. Керлачу ницкъашка боьду некъ химис билла беза!

— Тхан заводана а?! — хаьттира Жамас.

— Ой, шайн завод иштта миска пхьалтIа а хилла юьсур ю-м ца моьтту хьуна?! — цецъелира ХIавра. — Керла материалаш кераерзоза ер юй иза?!. Керлачу механизмашца электронни коьчалш йогIур ма ю!.. Ткъа производствон вукху дакъошкахь керла молханаш, искусственни молекула кхолларехьа беш болу белхаш... Лаьттан чкъораш вовшахъийначу тайп-тайпанчу кристалликех ду.

— Ма заьIап дане вай! — элира Айзас.

— Ма даккхий хьуьнарш ду адамашка кхойкхуш! — жоп делира ХIаврас. — Ишттачу новкъа гIерташ, шаьш-шайн ца кхоош къахьогуш дIабахана хийла оьзда Iилманчаш! Халонийн Iийжамаш, толамийн догхьяамаш. Изза хало ю-кха церан ирс! Кхин совгIат дац цаьрга кхаьчна. Шайл тIаьхьа тIаьхьенашна йитина цара Iилманан, говзаллин хазнаш.

— Хала некъ, — меллаша шабарш дира Жамас.

— И сийлахь гIуллакх кхочушдо Iилманчаша, белхалоша, механизаторша, колхозникаша, — элира ХIав-

рас. — И декхар доцург, хІора денна а кхочушдеш хила дезаш кхин цхьа декхар а ма ду: ялташ, даьхний кхиор, духар, хІусамаш яр, берашна а, кегийрхошна а хьехар, иштта дІа дерш... Атта дац дика адам хилар!..

— Іемар а дуй техьа вайна садаІа? — эххар шабарш дира Жамас.

— Дахар иштта ду-кха, — жоп делира ХІаврас.

...Тайп-тайпана дара тайп-тайпанчу хІусамашкахь мукъачу дийнахь деш долу гІуллакхаш а, кьамелаш а. Хаим, шен доттагІчунна хьалха даар-малар диллина а ваьлла, Сарапна дубьхал хиьна хІума кхалла волавелира. Қоньяках юьзна лаьтта ши рюмка тергал ца йора Хаима, Сарапа малар дитина бохург бакъ ду-дац хаа дагахь волчу.

— Сарап, хьо-м лаха а, каро а атта ма вац, — эххар а вистхилира Хаим. — Тахана а халла лехна, такхийна валий ас хьо кхуза. И хІун берзан гІулг ду вайшинна юккъехула даьлларг?! Я, оьрсашний дайна, хІун Іаьржа цициг ду вайна юккъехула иккхинарг?!

— Хьо хьаькамалле некъ беш ву, — меллаша жоп делира Сарапа. — Со белхалочун даржехь а чІагІвелла валаза ву. Хьан гІуллакхашна новкъа гІерта кьийлало со...

— Хьажахьа! Дипломат! — велавелира Хаим. — Шек а воцуш дубьцург?!

— Шек со хІунда хуьлу?! — жоп делира Сарапа. — Я хьо сох ца теша хьуна сох даьлларг хІун ду?

— Хьох хІумма а цадалар ду соьга ойла йойтург! — шийла хьажийра шен Іахарчух тера бІаьргаш Хаима Сарапе.

— И бохург хІун ду?! — хаьттира Сарапа.

— Борис Савенковх тера хиларе сатийсар ахь дитар ду-кха! — кхин а шийла вистхилира Хаим.

— ХІан, хІун ду, оцу стагах тар а велла, ас дан дезарг? — велакъежира Сарап.

— Нах байьар дац! — велакъежира Хаим ша-тайпа ирча. — И хІун ду ахь дагалаьцнарг?..

— ХІун ду? — хаьттира Сарапа, шек а воцуш.

— Коммунистически кьинхьегаман ударник хуьлуш воллу, доттагІчух лечкъа а деш! — пІелг айьира Хаима.

— Хьуна товш я ца товш, муха ду иза? — хаьттира Сарапа.

— Хьалха со Іанавохуьйтуш ду вай? — ладубьгІира Хаима.

— Со хІетал-металийн мотт дика хууш вац, — жоп делира Сарапа. — Со кхета а веш алахьа!

— Ас хьайга аьлларг хьовха, ца аьлларг а хууш велахь, сох хьайна сту-говр ян дагалаьцна велахь, кхуз-захь эькхалда хьо! — элира Хаима. — Ши доттагІа хиларе терра, вешан Іалашонаш а цхьана хорша ерзо чІагІо яр дицдина ахь?

— Ас иза диц а ца дина, дена уггаре а муьтІахь долу йовсар санна, тай ца хадош хьуна тІаьхьа а вогІу, — жоп делира Сарапа. — Ахь хьехарца волавелла со говзачу белхалойх тарвала. Адамо ца лов болчу балица Іемаш доллу суна и гІуллакх. Сонта а, аьрта а волу со и хаар я цахаар мичара даьлла ца хууш вара. Ахь иза классови башхоне а озна, со бандит хила кхоьल्लीна хиларх тешийра... Ахь Зарма спекулянт а, кьу а хилар айхьа суна гойтур ду элира. Гайтахь, хьан мурд хила ас тІелаьцна. Амма ахь гайтина хІумма а дац, хьо ирх теІар бен. Хьо хьакъ волуш я воцуш уьйьу хаац суна. Хинца а билгал дац, ахь со харцахьа я бакъахьа хьежаво. Иштта а доллушехь, со ахь бох-бохург деш хилар тоац хьуна?!

— Ас-м кестта сайн кьайле гойтур ю хьуна, — элира Хаима. — Амма хьо а ма ву біаьргаш, лергаш, сема хье а болуш. Айхьа тидамаш база ву хьо?!

— Вац! — жоп делира Сарапа. — Денна тидамаш беш ву.

— ХІета гуш дерг хІун ду?!

— Дуккха а ду!

— Вай сиха дац. Дерриге а дийца!

— Мел тасабелла белхалоша белхаш бича а заводе план кхочуш ца ялора, — долийра Сарапа. — Проект хІоттош ца гайтинчу тайпана завод йойтуш а, ешшехь иза тоян езаш хилар шен хеннахь тидаме ца оьцуш а Москвара вайн гІуллакхийн специалисташ Іар хилла новкъарлонаш йинарг. И шадерриге а шен хеннахь гинарг а, оцу балхана директоре орца даккхийтинарг а мила ву?!

— Мила ву?! — белшаш саттийра Хаима. — Со хьоьга ладугІуш ма ву.

— И тоян езаш йолу меттигаш гучуьяхнарг, завод болх бечуьра юкьах а ца йоккхуш, и айнаш дІадахаран схема хІоттийнарг ву!

— Ткьа иза?

— Хаси ву!

— Тіаккха?!

— Тіаккха и инзаре хала гІуллакх дан оцу стага адамаш гІовттор а, шен хьуьнар а, хьекъал а гучудаккхар а ду, Хаим, ас тергалдинарг! — жоп делира Сарапа. — Бакъду, хьо жигара болх беш а, уьйъуш а гина. Ас иза вайшиннан ширлучу Іалашонна туьду. Ткъа ас а сайн стом билла къахьобгу-кха оцу вай адамашна кхуллучу токхене...

И дешнаш аьлла Сарап валале, неІ а тоьхна, дуьхьал хІусамда варе ца хьожуш, чувеара гІеххьа кеп хилла волу Хагожжій, ЧІиркъій.

— Ассалам Іалайкум хІокху чу! — боьттина стоьл тІехь лаьттаху шина кеде біаьрг кхьоссира Хагожа.

— Ой, тІе тІо а лаьцна лаьтташ яц оцу дашочу тІуналлин ши пхьегІа?! — шен балдаш цІубдира ЧІиркъас. Вела а къежаш гІаьттинчу Хаима, сервант чуьра «Экстра» къаьркъанан шиша а деана, беа кеда къаьркъа, кхин шина кеда коньяк доьттира.

— Вай виь ву! БархІ бака а бу! — элира Хаима. — Дезачо коньяк, дезачо къаьркъа мер!

— Го, тхьамда! Хаьа, вай мичахь ду! Эдийр дац! — олуш, къаьркъанан кад айъира Хагожа. — Хаим, хьуна хьакъ а ду дуьне! ХІара хІусам ехалда, шу кІентий дехалда!

Хьалха Хагожа, тіаккха ЧІиркъас къаьркъа мелира. Хаима коньяк мелча, Сарапа, коньякан кад бете а баьхьна, юха стоьл тІе хІоттийра.

— ХІинцца тийши со, Сарап, ахь малар дитина хиларх! — велакъежира Хаим. — Суьпаллин шовкъ ю еанарг?!

— Могашаллин гІайгІа бу беш берг! — собарца жоп делира Сарапа.

— Могашалла ларъян йогІу! — Шен шеко а къадош элира Хаима. — Адамашна токхо боху ахь? — хаьттира Хаима Сарапе накъосташа хІума кхоллучу хенахь.

Ша кхаьллинчух сихха кърд а бина, цхьа а вистхилале карзахвелира Хагож:

— Массарна токхо?! Сарапа боху иза!? — ца вешаш велавелира Хагож. — Ха-ха! Хи-хи! Баганаш етта: «Халкъан дуьхьа!» Дагахь ю хІоранна а шен-шен гай! ХІорамма шен-шен бага Іуьтту! Суна хезна, шу заводан гІуллакхан толаман догІа лохуш ду бохуш! Мичахь ду и догІа?!. Даьхний кхиочу фермехь ду! Заготовитель вогІу фермин заведующи волчу, шийтта тонн

жигиг эца подотчетни ахча а дохъуш. Ялх тонн жигиг долу бежнаш фермехъ кхаба дIахIиттадо. Иисинчу ялх тоннах догIу ахча цу шимма «харс» олий юккбехула докбъу. Ахча докбъуш дуьненахъ ца хилла ялх тонна жигиг бежнаш бойне дигале завфермо хуьлуьйту, фермин докбар а, хIоь а шена ишттанехъа хиларе терра. Цара хIун взнос хъанна ло жинашна хуур дац! ГIуллакх дIа а ду. Схъа а ду! Иза ду токхонан догIа! Хъайна лаахъ, халкъан а ала цунах!..

— Хагож, вайлахъ ша ду, — хъехамца элира Хаима. — Вехна хабарш нахалахъ бакъахъа хир дац...

— Хьо бакъ хир ву, Хаим, — юкъа дош тесиращиркъас. Тхо-м ахъ боххург дийр долуш ду.

— Шуьшиъ заводе балха нисвар а ду дагахъ, — къадийра Хаима.

— Цигахъ малар тарлур дац, — билгалдира Хагожа.

— ХIаь, хуьл-хуьлу-у-уш хир ву шен дена хилларг санна! — элира Чиркъас. — Оцу Хасех бIаьрг буьзна нехан! Ва Хаим, вай бIарлагIашна тIаьхъахъаьлхина леллашехъ, нах бу шайн меттигаш дIаловцуш!

— Дера вай иштта леллачохъ сайн наьI къандаларна ма кхоьру со! — элира Хагожа. — Къанделла наьI яшийна цIока санна мела хуьлу. Кхоьру боххучу кхачале со букар воларна! Я сайх аларна: бирдолаг къена!

— Бу изза сатийсам тахана сан а! — илли санна долийра Чиркъас цIеххъашха. — Ваха дагахъ заводе, хили со цехехъ. Уборщица Азман ю бохура, хаьттича, и со цецваьккхинарг. Моьттур дара хуьна, иза ялсмане еана, хъаьжча цуьнан сирлачу елакъажаре!.. ДIакхоьхъурш яра нехаш. Амма лелара, пружинаш тIехъ санна, яйн техкаш. Мичара даьлла цуьнан йоккхаер? Сел тамехъ иза сеттар?! Гарехъ тера а яц иза Iовдалчух. Амма хIун ду иза хъераяьккхинарг?! Лаьа кхета оцу инзараллех?!

— Хагож, ахъ а, Чиркъас а дегабаам ма бе! — жоп делира Хаима. — Къаьркъанан Iаьнаро кхолийна хIинца вайн хъекъалш... Вешан гIуллакхех дерш кхана сарахъ дуьйцур вай...

— Мегар ду. Кхана дастаделла а долуш дуьйцур вай! — реза хилира Чиркъа. — Ца моьттург хуьлуш а, моьттург ца хуьлуш а дуьне ма ду хIара!.. КIезиг елахъ а оцу вагонашна гонах оха ца бинчу кIодана язйина и наряд... хили цунах а жим-тIам тIак-мак...

— Бинчу балхана йогIург луш хуьлу! — цуьнан дош цестира Хаима. — Кхана дуьйцур...

— Аса-м и запчасташ эцна вахар сане...

— ЧIиркъя! — юха а цуьнан дош цестира Хаима.

— Дика ду! — дIатийра ЧIиркъя.

— Делахь, сой, ЧIиркыйй дIагIор! — элира Хагожа. — Кхана сарахь, дастаделла а долуш, дуьйцур вай! Марша Iалда!

— Марша голда!

Хагож, ЧIиркыйй дIавахара. И шиь кех валлалц царна тIаьхьа а ваьлла, Хаим вухавеара.

— Ахь стенан ойла йо? — хаяттира Сарапе Хаима.

— Автомобилийн меженаш йоьхкина а, ца бинчу белхашна нарядаш язйина а, автоинспекцера справкаш йоцу машинаш тойина а пайданаш бар магош дара вай, — элира Сарапа. — Иштта магош хили, дика жигархой а хилла, таро лахар а. ТIаккха цхьаь ца хуьлу къяуша а, куьйгалхоша а, белхалоша а юьхьярлаьцна Iалашо?!

— Хорма хIуьа елахь а, дерриге а ахчанан дуьхьа леладо бохий ахь?! — хаттарна дуьхьал хаттар дира Хаима.

— Боху!

— Цуьнан маьIнех кхетий хьо?

— Идея, идеал бохург хабар ю, дерриге а ахчанан дуьхьа ду, — собарца жоп делира Сарапа. — ТIаккха белхалой, къяу вовших къясторан социальни бух боцуш бу, иза цхьана нехан аьттонна кхоьल्लीна бIарлагIаш ю!

— Теори! Дийнна теори! — бIаьргаш къяьрзира Хаиман. — Иза суна дага а ца еана! Хьо ву и аьлларг?..

— Хьан практикана тIедоьгIна ма эли ас иза! — жоп делира Сарапа.

И шиь вист а ца хуьлуш лерина вовшийн бIаьргашка хьоьжура.

«Автоинспекцера справкаш а йоцуш, авари йина автомобилаш тоян къяйлах йиллина пхьалгIа соьга болх байта кхоьल्लीна хилла барзо, — ойла йора Сарапа. — Хагожей, ЧIиркъей Iаьржа болх бойтуш гIо а дойту. Цу тIе, уьш заводехула Iама а беш... Иза соьга ала хIоттац... Кхуьнан а, сан а амалш хийцалуш ю... Вовших цатешар кIаргло...»

Оцу хенахь Хаим а вара шен ойланаш еш: «Аьрта ву а моьттина би ас кхуьнан аьтто сайн цхьайолчу

къайленех кхиа. Амма, хІара кхетаме хилар гучудаълча а ца хийтира хІинца гучу тайпана. Кхунах а пайде накъост, я вайн вечунна ма гарг хила тарло. Со эрна ца ларло».

— Вай дина договор? — эххар хаьттира Хаима.

— Билгал долчу масалца Зарма ахь боххург хилар чІагІлахь со хьан мурд ву! — жоп делира Сарапа. — Амма хан кІезиг йисина иза къасто!

— Айса аьллачу тІехь со а ву! — элира Хаима. — Кестта къаьстар ду!..

— Хьовсур вай!

ОЙЛА...

Буйсанан тийналлехь цІеххьашха самавелира СаьІид. Шен гІевлина юххехь лаьттачу жимачу тумбочки тІера цифрашца серло еш долу сахьт дІакхевдина схьа а эсна, хьаьжча гора буйса юккье яханчул тІаьхьа кхо сахьт даьлла. Сурсатан промышленностана машинаш ечу Архарски заводан цехехь волу сурт хІуьттуш гина гІан самаваьлча а гуш санна хетара цунна. Сахьт шен метте дІа а диллина, бІаьргаш а хьаббина, ша Іуьллу-чохь дІатийра иза. Заводан технически контролан отделан начальник волу Хаси шена гуш санна хетара цунна. Дикка хан хьалха цо билгалдар дагадогІу технически революцин хьелашкахь еш йолу керла завод ешшехь то а еш ян езар нийса цахетар. Социалистически бахаман планаш кхетамца хІиттош а йоллушехь, и тайпа гІуллакхаш мичара дуйлу хьожур районан масалш талларца... ХІора станокехь а, механизмехь а, иштта хІора участкехь а дан дезарш уггаре а хьалха Хасина карийра. Шен накъостех а, Арсех а дага а вуьйлуш, и сиха декхарш хІора белхалочо, специалисто муха кхочушдан деза гойтуш, билгал долу хьесапаш кечдира Хасис. Сиха а, кхачам боллуш а производствон планаш кхочушъ-ечу хьоле завод яккхаран некъ бара лехнарг а, белхалошна гайтинарг а... Керла белхалой кхиор а дара, хІинца а ду цуьнца цхьаьна дІахьош. Арса а, ОТК-н начальник а оцу гІуллакхаша наб ян ца вуьтуш...

Иштта ойла еччохь юха а наб озийра СаьІидана.

...Заводехь масех класс гора цунна гІенах. Иза царех цхьанна чувахара. Исрапов Зарма гора кегийрхошна хьобхуш. Вукху чохь Ужахов Ужах, кхоллагІчу чохь...

Хийла заводан гІуллакхийн ойла Іиткьинчу СаьІида-

на гІенах а дуьхьалтуьйсуре цуьнан белхалойн сурташ. Тоьлашха болчу белхалоша хьехархойн болх беш гора цунна гІенан кхоьлах цхьаца группашца... Масала, Чадаев Махьма, Тасов Бек, Сулейманов Мирза, Масаева Тумиша, мехкаршна хьоьхуш йолу... Иштта дерриге а довза хьаьгна волу кьона хьехамча Карамов Салман... Ишттачу хьолехь хезара СаьІидна оцу Тумишин аз: «Болх шера бар Іалашдан деза! Цатам, кхерам ца хирриг!.. Кхерамах адамаш лардеш йолу керла техника, хІаваь санна, кераерзийна а, дикачу хьолехь Іалашъеш а хила еза!.. Сурташлахь Хаиман сурт билгалделира СаьІидна... Хаим гора цунна, таса а велла, машинийн меженаш вовшахтуьйсус, белхалой кьинхьегамехь вовшашца йохье бовлар уьйъуш.

— КІентий! План кІелхьарйоккхуш ма ду вай! — бохура Хаима. — ДогІмаш кхоо мегар дац!.. ХІун?!. Белхан де чекхдели?! Делахь а болх кхехкийта беза! Кхин а сихбан беза!.. Тохало!.. Же кІентий! Мехкарий!

«Хаим билгалван дезар ду цо болх дика барна!».

Масех стаг гора цхьана станокана гонах гулвелла.

— Станок тохара вовшахтосуш хІора хьостам шеншен меттахь ма бара! — бохура Хаима. — Барий?!.

— ХІетте а станок мегаш яц-кха! — элира Зармас.

— Хьажал хьо, Зарма!

Станокана гергавеанчу Зармас маьІ-маьІе шегара морзаха а Іоьттина, бигалдира:

— Айп хІоккхузахь ду! — аьлла. — ТІаккха циггара станокан цхьа хьостам хийцира цо.

Станок тийначу шераллица шен болх бан йола-елира...

— Горлар Зарма я! Горлар Жама я! Шу долуш хала дац! — бохура Хаима. — Масана айпаш, сакхташ дІадоху аш!

— Сел сиха!

— Сел кхетаме!

— Ишттаниш а Іиттало! — юкъя дош тесира Хаима. — Коьртаниг заводан дика коллектив кхуллуш хилар ду!

Циггахь ша набарх волуш санна а хеташ, ха хаьрцира СаьІида. Кинохь гурш санна, хийцалуш гора цунна гІенах гуш долу сурташ. ГІаьттина ша юьхь-куьг юьлуш а вуьззина набарх валаза вара иза.

Балха ваха новкьаваьллачу цунна тІекхечира Жа-

ма. Вовшашка маршалла хьаттина а валале, заводан хьокъехь къамелаш доладелира накъостийн.

— ГІенах а, самах а дуьйцурш белхан, заводан гІул-лакхаш ду! — велавелира Жамас. — Заводан балхо йохурш дуьххьарлера гІулчаш бен а йоццухехь!..

Къочушхиллачу сатийсаман юьхьиг а тамехь хуьлу, — жоп делира СаьІида. — Производствох куралла ян Іама доьлла къам дикачу новкъахь хилар гуш хуьлу... Халкъан, пачхьалкхан чІагІонаш ма ю уьш. Вайна тайп-тайпана гІирсаш, металлаш, материалаш латточу заводаша а бо хьемаш. Кхидолчу вайн кхачамбацарел а совниг ду хьуна иза!

Оцу новкъарлонел вай толийта уггаре а аьтто болуш верг хьо ма ву! — билгалдира Жамас.

— Муха? — ладуьйгІира СаьІида.

— Слесарийн-сборщикийн бригадан бригадир ву хьо! — хаййтира Жамас. — Селханлера де чекхдолуш директоро приказа тІе куьг яздина.

Иштта луьйш-олуш, вахана шайн цехехь балха хІоьйтира ши накъост...

«Атта-м хьаха бац бригадиран болх а, — ойла йора Жамас. — Атта ца Іемаш верг а нисло цехехь... Халонаш Іеткъаро сел хьалхе талхайой хуьлу церан амалш... Ден, ненан халачу хьолан амалша шайн кхетам а, гІиллакхаш а талхийнарш нисло... Мел хьалхе дара и Ахильгах дерг... Хир вуй теьха кхунах вайца нийсавогІуш белхало, олий хетара... Шен харцахьараллин дуккха а агІонаш йолуш вара а дейтта шо бен кхаьчна воцу Ахильг. Ларамаза санна гира суна цьхана дийнахь цо чертежаш тІехь цьхацца билгалонаш еш. Специалисто бина болх, и чертежаш цьхацца меттигашкара тоян гІертачух тера хийтира суна къоламца цо хьоккху сизаш. ТІаккха, Хасех дага а ваьлла, оцу кІанте и шена безаш болу болх кховдабайтира, кхераме а доллушехь. Кхерам бара вуьшта а сел хала тобечу заводан балхана кІентан зерех зен даларна. Амма шех тешам хилар сов доккха леринчу кІанта цІеххьашха шен хуьнар гучудаьккхира. Тешамах пайдаэцар пайдехь карадо... Шен болх лоруш специалисташ хьежа боьлча, иттаннаш баркалла ала бІаьргаш хьежаро нур делча санна, Ахильг а, и саннарш а кІад ца луш Іамон, болх бан марзбелла...

...Юха а белхан де чекхделира.

Къоначийн собрани гулйира, дакъалоцуш тоьлашха болу говзанчаш а, белхалой а болуш.

— Вайн заводехъ болх бан, Іаман, садаІан аъттонна хІун олу шух хІораммо а, накъостий?! — олуш, хаттар дира гулбеллачаърга Хасис.

— Вайна тоххарехъ Хаси Тарамовича дийцинарш а, массарна а гуш дерш а ма ду хІинца а лаътташ, — элира Рамана. — ПхьалгІа ю пен хІоттийна цехах дІакъасто езаш. Иштта ю газосваркин участок. Сварщикашна хила еза леррина йолу кабинаш. Басарш хьакхаран белхан участок цехах къастор, и болх автоматике берзор, вентиляци яр. И гІуллакхаш ца дича, цехехъ хІо дІовшаца талхош хилар белхалойн могашаллина зенехъ ду. И шадерриге а вайна дика хууш а ду.

Рамана къамел динчул тІаьхьа цъямогІа кегийрхоша дикка билгалдехира кьинхьегаман эвсаралла лакхаккхархьама дан догІурш.

Эххар а трибунина юххе хІоъттира Ахьмад.

— Тхуна охъатоха летаршкахъ кьийсадала а, Іама а лаба! — элира цо. — Оцу гІуллакхна а, спортан тайп-тайпанчу белхашна а леррина йина гІишло хилар лаба! НийсалгІа тоьпаш етта Іамош тир хила а еза. Цу тІе,, сакъеран, садаІан клуб хила а еза. Клуб олуш йолу вай чохъ долу хІара зал собранешна тоьур ю. Амма кружокашна а, спортан балхана а мегаш яц.

Кегийрхоша деш долчу къамелаша лобхурш билгал а деш, Хаси Тарамовича шен блокнот тІехъ йозанаш дора. Церан оьздачу ойланех воккхавеш вара иза.

Массеран а къамелаш чекхдаьллачул тІаьхьа хьа-лагІаьттира иза.

— Накъостий, цехехъ а, заводехъ а и аша боху гІуллакхаш кхочушдийр ду вай, — элира цо. — Царех хІинццехъ дІадоло тарлурш а ду. Кестта кхочушдан аьтто хин берш а ду. Масала, цехера участкаш къасторан гІуллакхна харжаш ян ахча а, гІирсаш а лаха безаш бу. Аша мел аьлларг а дан уьш лохур бу вай! Спортан гІуллакхашна аьтто бан сихо а еш, юкъара белхаш барца дан дезарш а хир ду царех...

— Тхо кийчча ду!

— Хьем бийр бац!

ТІаккха шен къамелехъ хьекъале хьехамаш бира Хасис кегийрхошна. Болх а беш, доьшуш уьш хиларан маьІна а, цунах заводана болу пайда а, кхана кегийрхоша тІеэца догІург а дийцира цо. ХІокху 1965-чу шарахъ тоьал халонаш елахъ а, шух хІораннан а болх бу

вай кечъеш мел йолчу машинехъ а, халонаш эшо некъ билларехъ а.

Эххар а собрани чекхъяьлча, арабевллачу кегийр-хойн забарийн синкъераме аьзнаш декара. Стиглахъ буййсано генешкахъ даржийна лепара жовхIарийн туь-теш... Новкъа цIехъа воьдучу ОТК-н начальникна ах-гIенах санна сурт хIуьттурса тахана долчун, кхана хила хьакъ долчун... Гора кханенан кабинетехъ сапаргIат-доккхуш йолу тийна кеп... Хезара классически тийна а, шера а музыка. Оцу музыко гIо до кегийчу нахана ойла цъяна говзаллина тIе, шаьш лобхучунна тIе ерзо. Чоб-хъара схъа серло луш экранаш ю чертежни аннийн мет-тана... Оцу тIехъ Iемаш кирица йозанаш деш берш а бу. Зуьйш-лоьхурш а бу. ХIора сиз до лаккхарчу математически хьесапашца...

КЕРЛА МУР

Дайн-сихачу боларца чуреара Азман. Куьзга санна, шера стол лепара цIенкъа юккъехъ. Цунна юххерчу лекха гIовла йолчу, сийна хут тIетобхначу гIанта тIехула хьалхахъа бIаьрг кхарстийра цо. Дезачу аьнгалин вазн чохъ лаьтгачу кьорзачу зезагийн курса тIехъ севцира цуьнан Iаьржа-жугIура бIаьргаш. ГIодаюкъ а саттош, хаза хьожа йолчу кIайчу розашна тIе кховдийра цо шен сема корта. Халла хаалуш хезира зезагах хьожа йоккхуш, хIо чу а узуш, цо садоIуш. Оцу секундахъ бIаьрг кхийтира Азманан пенах кхозучу гIеххъа доккха горгачу куьзганах. Ша-шена дика гуччу кепехъ куьзганна хьалха а хIуттуш, гIодаюкъ а саттош, дегI агIорхъа а дерзош, куьзганчуьрчу шен сурте хьожура иза. ДегIа-на сов гIеххъачу сирачу коверкотан костюма юккъехъ гора цуьнан могаш, кьона, тамехъ, куц долуш лохочу зудчун эндаже дегI. Ша-шах бела а кьежаш баккхийбеш бара бIаьргаш.

Дахарехъ хийла халонаш лайна, бераллехъ йоккхаер кIезиг девзина йолу иза хIинца деанчу ирсо серлаяьккхинера. Юьхъ тIехъ халла хаалуш хилла кхоьлано хетар хIинца лар ца юьсуш дайнера. Йоккхаерца цъаьна шен хазалла тоелла а хааяларо кхин а там бира Азманна. Беза куз кхозура гIеххъа кечдинчу цийнан пенах. Баьрчехъа лаьтгачу тумбочки тIехъ дарин шаршо лепара, цунна тIехъ беран хенахьлерчу Ленинан скульптурни сурт лаьттара.

Азман, ша-шега хьежар а дитина, корехъа яхара.
Бешарчу диттан муттане-баыццарчу генаш тIехъ, гIаш-
лахъ, олхазарша тамехъ эшарш локкхуш хезара цунна.
Корехула транзисторо хозуытура локкху йиш:

Беша дуыттуш хъайн нур сирла,
КIад ма лолахъ, малх, тхо хьеста!
Дагна ели бIаьсте керла,
Сатийсамаш гене леста...,

— Ой, ва зуда, хьо ансамбле балха яхна?! — буй-
нахъ гатанан модаша дуьзна каранаш а долуш, неIа-
рехъ сецира басаяьлла сийна спецовка юьйхина волу
Балауди.

— Накъост, хьо мила вара?! — куро дагалокцуш,
хъан тIе куыг а хIоттийна, сецира Азман. — Гишлошъ-
ярхо-крановщик варий хьо? Асханов ярий шун фамили?
Я со йицъелла техъа?! ТIаккха? Хьо лаа вуй?!

— Ой, и хIун хабар ду?! — цецвелира крановщик. —
Гуттар а санна, белхан де чекх а даьлла, со сайн цIа
веана-кха!

— ЦIе хала хьо белхан! — цецвелира Азман. — Ой,
хIинцалцлерниг дIадаьллий хааза ву хьо?!

— ХIа?! Иза мича маьIнехъ даьлла дIа?! — воьхна
хъаттира Асханов Балаудис.

— Уггаре а дикачу, уггаре а озьдачу маьIнехъ даьл-
ла-кха! — жоп делира Азмана жимачу берачух тера
декачу шен озаца.

— Со лолда хъан, зуда! Дийца со кхета а веш! —
дийхира Балаудис.

Йист ца хуьлуш кIеззиг сецира Азман. Амма, шен
майрачун кхин са ца гатдан, собарца йистхилира:

— Тахана кхечи Iалашонан хъалхарчу тIегIане!

— Там бара хьо токарь хила?! — ладуьйгIира май-
рачо.

— ИолхалгIа разряд а йолуш!

— Баккъал?!

— Белхан норма хъалха а йора ас кхочуш. Тахана
цхъаь ах йи!

Балауди, кхин вист ца хуьлуш, сикха ванни чу ваха-
ра. Сикха лийчина, цIена хорма юьйхина, кечвелира
иза... Оццу хенахъ, шен костюман метта коч а юьйхина,
кIайн хъалхауллург а оьллина, Азман кухни чу яхара.
ЯахIума кечйира, хъалха йиллира цо сикха.

Ша яахIума хъалха йиллина ялале вахана веанчу

Балаудис кечийнчу стоьл тIе ехкина карийра Азманна шена совгIатна еана хIуманаш: кучана кIади, исбаьхьа пазаташ, IатIаран шиша...

— Баркалла, Хаза! — елакъедира Азман. — Кхин а хазди ахь, Хазаниг, хIара хаза де!

— Жима хIуттут, тохара а вара со хьох куралла еш! — меллаша билгалдира Балаудис. — Къонахийн балхаца ларош хьо хилар ду хьоладеза!

Балаудис шена тIера пиджак схьаяьккхина гIентан гIовлех оьллира. Зудий, майрий, стоьлана дехый, сехый а хиъна, хIума яа доладелира.

Кечдина цIа долчул а хаза дара.

«Сиха а, бен ца хеташ санна а кечлуш Iедал ду сан Азманан, — ойла йора Балаудис хIума юуш Iашшихь. — Амма муьлхха духар а товш ду кхуьнтахь. ...Дуьххьар-лера кIант йоккхачу стага гIудалккахь араваьккхина. Берийн яслехь, тIаккха берийн бешахь хир ву иза кестта... Могаш а, дика амал йолуш а кхио везаш...»

ХIума йиъначул тIаьхьа, пхьегIаш дIа а яьхна, хIара шиъ арадалале неI тухуш хезира.

— Чуволла! — неIаре вахара Балауди.

— Ассалам Iалайкум! — элира лекха-лоха воцуш, дуьзно дегI долчу стага.

— Ва Iалайкум салам, марша вогIалда, Мамед! Схьачудуьйла! Ано а еца хьовца! — олуш, Балаудис чудигира дай, жима йоIий.

Йиттина, иту хьаькхна басмин коч яра йоIана тIехь. И кьорза коч яра малхо бронзан базе балийначу буткьачу когийн голаш халла дIахьульеш. Тамехь, цIена, олхазаран битамехь хетара Анон хIора амат. Басехь Азманаучул таьIана-жугIура Анон баккхий бIаьргаш сингаттамечу хаттарца хьовжуш хеталора, йоьлан юьхьал ханна баккхий гора уьш. Йоьлан ехо-горга юьхь бронзан бос кхетта а, и бос кIайчу дегIан чкьурах эро хазийна а яра. Халла хаалуш бIаьргаш чуьра сингаттам дIа а бахана, елакъежира иза. БIаьргаш белакъежначул тIаьхьо, меллаша меттах а хьайна, кIеззиг елаелира жима батт. Дог дика хилар гойтуш лепара цIена йоьлан юьхь.

— Дера хаац суна-м! — бехказаваларан битамехь элира Мамеда. — Азман даггара декъалио охашимма. Тахана Анона хIара ган лии. Цундела деа тхойшиь цхьаьна...

— Баркалла, Ано! — Азмана йоI марайоьллира. —

Хьо иштта ойла а йина кхуза яр деза ду суна!.. Мамед, хьуна а хуьлда баркалла!

— Школера а ялале оцу заводе ойла ю кхуьнан! — хаййтира Мамеда.

— Тамаша а бац! — жоп делира Балаудис. — Шун берриге а добзалш ма бу оцу заводан школах бозуш! Уггаре хьалха, Мамед, хьой, шун хIусамнаний, тIаккха шун кхо кIант. Шун воккхах верг заводу ма вахийтина тIеман гIуллакхийн Iилманан училище! Заводан куьйгаллин бертахь ма ду важа ши кIант а эпсарийн говзалашка телар... Школа чекхьяьлча Анос а шен некъ хоржур бу... Муьлхачу классехь ю хIара?!

— ИолхалгIачу классехь! — жоп делира Мамеда.

...Къамелаш деш хIорш Iашшехь, веана кхечира хьалха Зарма, тIаккха Жама, цул тIаьхьа Махьма, тIаккха Мухьмад.

— Ассалам Iалайкум! — олуш, чувеара слесарь-котельщик Мусаев Мага.

Иза охьахиьна валале схьакхечира Селимпаша, дечиган пхьар Тасов Бек. ХIораммо а деара кега-мерса совIаташ, Азман даггара декъал а еш. Забарийн, беларан гIовгIа яра чохь.

— Азман, лаьттаж ког ца кхетаж, хьо тIахьяьлла хIунда хьийза хууш ду! — элира Зармас. — Амма тхо тIехтохам бан а кхиале хьо хIара шун хIоттийна ялар ду новкъа!

— Цу тIе, божарий кхузахь ах литарна алсамо а бу! — олуш, Балаудис стоьл тIе хIоттийра къаьркъанан шиша, шашлыкашний, тайп-тайпанчу салаташний юкье.

— Товар! — элира Зармас. — Ано мича яха?

— Иза кухни чохь ю, — жоп делира Азмана.

— Ца хьехчи а хууш ю шен меттиг! — бохура Зармас. — Балауди гIеххьа бIаьрмециг ву. Амма кхуо тахана лелош ерг къонахчун кеп ю!.. Малар шорта ду... Заводехь хила безачул белхалой тахана а кхузза кIезиг бу. Амма планаш кхочушъяр хIетте а шен бараме кхочуш лаьтта! Азманан стом а бу вайн кхиамашца!

— Бакъ ду иза! — тIетайра Жама. — Хаси Тарамовича дечу хьесапашкахь вай арахоьцуш болу гIирсаш таханачул пхийттаза алсамбовларе гIерта вай... Оцу гIуллакхехь Азман а, и саннарш а кхиар вай даккхий-деш ду!

— Ехалда Азман!

— Дукха ехалда!

«Азман санна зударш кхиаре сатийсина халкьо, — ойна йора Зармас. — Азман дикачех ю. Амма кхето халанаш нисло. Азмангара гю дийр ду уыш кхеторехь а...»

— Асий, со санначарий деш долу гуллакх а ду шен маъне! — элира Азмана, мацца а даар-малар чекх а даълла, наггахьчо юкъя-кара чайнан кьурд а беш, Ано а кухни чурра схьа а еана, хъеший гачу хенахь. — Ас тамаша бо Хаврин хьуьнарех... Цуьнан болх бу хала а, темашена а.

Анос самонца ладоьгура Хаврех дуйцуьнгга...

— Цо хьогуш долу къя оьзда ду! — элира Жамас. — Дуйненан дохнан дуйхьа доцуш. Цхьана шен ирсан дуйхьа доцуш. Адамийн дуйхьа.

Иштта химин, физикан хьокъехь а, шаьш ца кхетачу гуллакхийн хьокъехь а дийца герттачохь кьовсам а баълла, чохь говгIа иккхинчу хенахь чувеара Хаси Тарамович.

— Барт цхьаь хилда вайн! — элира цо цIеххьашха говгIанаш совцийна, ирахиттина лавттачу нахе. — Азман, ас даггара декъалию хьо!.. Накъостий, охьаховша!

Массо а охьахевшира.

— Баркалла, Хаси Тарамович! — элира Азмана.

— Шу сагатдеш доцу сурт ма хийтира суна! — велакъежира Хаси. ТIаккха, Азман кухни чу йобдий а хиъна, иза саца а еш, вистхилира:

— Азман! Чай мер ду ас! Чай ло. Кхин йолу хIума цкъа а кхаллалур яц!

Сихха деана чай а, пирожни а Хасина хьалха йиллира Азмана.

— Хаси Тарамович, тхо жIов тохарал, винт хьовзорал арахьа долчух а хьахоза Iалац, къаьсттина, мега яахIума а йиъна, тIе чIогIо чай мелча, — элира Зармас. — Хьуна а хезна хир яра и тхан говгIа. Газеташ тIехь а, журналаш тIехь а хийлазза доьшу оха: «кханенан цех», «кханенан завод», «белхан кибернетика», бохуш, иштта дIа а дешнаш. Дийцахьа тхуна: таханлерчу вайн заводах юьстича оцу «кханенан заводан» башхо хIун хир ю техьа?!

— Зарма, оцу хаттарна доцца жоп дала кхетам а, Iилма а тобуш вац со, — долиьра Хаси Тарамовича. — Амма сайна хуучу тайпана жоп дала хьожур ву со...

«Коьрта инженер волчу хьуна-м хаьара иза. Гилла-кхана боху-кха» — дагадеара Бекна...

— И кибернетика сов сиха кхуьуш ю, — бохура Хасис. — Иза кхана, лама муха хир ю ала атта дац. Цех-хьашха гучудаьллачу керлачо мояттуш мел хилларг а харцадо. Шовзткьа шо, кхузткьа шо хьалха хьанна мояттура атоман ницкьаша сел тамашена г'уллакхаш дийр ду?.. Духхьал д'ла йолчу серлонан з'аьнаро масех секундехь болатан стомма тахта, уьрсо к'алд санна, атта цостур ду аьлча теша атта хир дацара х'етяхь баккхийчу гилманчашна а. Ткьа оцу з'аьнаро йолб'аьргана б'аьрган пардо т'елатор ду аьлча мила тешар вара?!. Тахана лазеран з'аьнаро и г'уллакхаш атта деш ду. Вайн дайш эвлашкара Турпалийн г'алала стерчийн, буг'анийн ворданашкахь масех дийнахь некъаш а беш лелла. Турпалийн г'алара Америке масех сохьтехь кхочур ву х'лаваан кеманыхь аьлча, царех муьлхарг тешар вара?!. Ткьа лаьттара батта т'е масех дийнахь-бусий кхочур ву аьлча, царна еш ерг забар хетар яра. Оцу тайпана хала ду ткьа шо, ткье итт шо даьлча кибернетико ден дерг тахана дийца. Делахь а, х'инцале кхочушдинчунна т'е а тевжина, хиндолчех коьртаниг хьахо г'уртур ву со. Кханенан производствон бух хилла д'лах'уьтту ерш автоматаш-заводаш ю. Амма тахана йолчу автоматически заводех ч'ог'ла кьаьсташ хир ю уьш. Хийца ца луш йолу, программица шайна ч'аг'ийина йолу продукци арахоьдуш ю таханлера заводаш. Баьпган меттана кибарчигахь ян дезча, завод саца а йина, технологи а, т'ирсаш а хуьйцуш, и завод юха кечьян дезар ду. Ткьа кханалера завод механически кепехь а йоцуш, кибернетически кепехь хир ю. Церан автоматически з'енаш-некъаш программни урхаллица лелачу станокийн буха т'ехь хир ду. Программо бохху продукци механизмахь шайш ара а хоьцуш. Цара хийца еззачохь иза хийца а хийцина, цуьнан метта кхиерг а арахоьцур ю. Оцу программашна т'ехь тидам латтош а, станокашна оьшучаьрца кхачо еш а адамийн меттана роботаш хир ю. Уьш хир ю чолхечу шайн программашца производство шен лар т'ехь д'лакхоьхуш... Ткьа и хабар кхин а деха ду!.. К'ентий, чай а мер вай! — Хасис чайнах кьурд бира.

— Даккхий г'уллакхаш ду-кха! — доккха садаьккхира Бека.

— Чай довханиг дахьа! — элира Удис.

— Баркалла, тоьар!

Заводехъ гоьваьллера Хаим кІад ца луш куьйгалхой хесторца. Цуьнца цхьаьна дуккха а бара кхузахъ иза хьекъале, говза белхало хеташ а, цунах тешаш а. И тайпа къамел Хаима шеца заводан кертахъ далийча, Салмана элира цуьнга:

— Хаим, и аьшпаш нахана биттахьа. Хьо цхьанхьа цкъа кхетар вуйла а хууш, амма, нах а санна, оцу чІиркъе гІуллакхна юьстах Іаш ву со. Хьо санехъ хир ду со кІам ца вар!

— КІамвахь? — хаьттира Хаима.

— Са оьцур яц! — жоп делира Салмана.

Екхна, седарчех юьзна стигал а йолуш, амма беттан са доцуш яра тийна буьйса. Баьссачу урамехула вогІура и шиь.

— И тайпа санаш лобхуш со хиларх тешаш ву хьо?! — хаьттира Хаима.

— Санаш-м муьлхха тайпа хилча а къестор а яцара ахь, — собарца, шийла жоп делира Салмана. — Ахьа къедош дерг хьо майра хиларх делахь, хьо иштта волуш дика ду. Осал а волуш волу ирча стаг кхерамца а товаре сатийса бахьана ду. Хьо саннарг товаларе сатийса а хьашт дац.

— Хьо кура ка бу а аьлла, сайн дагахь хьох воьлур вара, хьан хІилла а ца къедахьара, — элира Хаима. — ХІун ду хьуна сох тосаделла?! И хьан Итттарш цхьана бахьаница хила ма еза!

— Ахь хьаналчу белхалойх цхьаболчарна догІу алапаш лахдайттар, — жоп делира Салмана. — Харц нарядаш а язъеш, ца догІучарна ахчанаш далийтар! Довзалш а болуш болчу белхалошна курхалш дар! Ирча дац иза?!

— Хьо могуш мукъана а вуй, накъост! — элира Хаима. — ХІора наряд толлуш директор вац?! Кхиберш бац?! Со хьайн коча вайта провокацеш а ца еш, и арз эций директорна тІе гІо! ГІо! Парткоме гІо! Хьо гІур вац. Цара хьобга билггал болу бехк гайта эр ду. Хьан гайта хІумма а дац! Со цецваьлла хьан сонталлех! Нехан эладитанна тІаьхьа а ваьлла, хьайна боьха цІе тиллийта гІерта! Нах, и цІе шайна йогІурш а, цунах ларло. Ткъа хьо хьайна и эхь доьхуш ву!

— Хабар! — куьг ластийра Салмана.

— Хабар?! — чІогІо жоп делира Хаима, амма иза сихха меттавеара. — Ой, со кхузахъ къайлах болх беш ву-м ца мьотту хьуна?! 1961-чу шарахь слесарийн бри-

гадан бригадир варий со?! 1962-чу шарахь сох мастер вирий? 1963-чу шарахь цехан контролни мастер вирий сох?! 1964-чу шарахь ОТК-н контролни мастер вирий?! Ткъа хІинца металлоконструкцийн цехан начальникан заместитель а виний?! Оцу тайппана некъ тешам боцчу стаге байтинехъ директор хІун ю?! Партком хІун ю?! Кхиберш хІун ю?! Сох воцург ван гІортахъ, царех Іоттавалаза вер вац! И десса аьрнаш хилла иттаза а! «Хайма алапаш белхалошна озабезамашца а, гІалатонашца а яздо» — бохуш! Аьрнаш динарш юьхІаьржа хІиттош дирзина хІоразза! Ой, директорх шек ву хьо?! —

Директор цІена стаг хета суна! — жоп делира Салмана. — Ахъ гучохъ хІайт аьлла болх баро Іехийначу цунна хьох хьо воцург тарвелла хир ву. Иштта хила тарло кхиберш ахъ Іехор а!

— Ас айса хьахор! — жоп делира Салмана.

— Цу тІехъ барт хили! — элира Хайма. — Марша голда!

— Марша голда!

Вовшах а къаьстина, шайн-шайн цІехъа вахара и шиъ.

ЦІа а кхаьчна, метта охъавижча а шен, Хайман къовсам дагахъ лаьтташ, наб ца кхеташ, дикка хан текхира Салмана. ТІулг санна, аьрта а, базбелла а корта а болуш гІаьттира иза Іуьйранна. Белхан де доладалале заводан кертахъ цІеххьашха директорна дуьхьалкхийтира иза. Лаахъ а, ца лаахъ а йиш яцара цуьнан директоре вист ца хилча.

— Іуьйре дика хуьлда хьан, Арса Дудаевич!

— Диканца вехалда!

— Со кІеззиг дешнаш хьогга ала дезаш ву, — элира Салмана. — Дийцар стенан хьокъехъ ду мукъана а хайий хьуна?..

— Дийцал хІета, — ладугІуш сецира Арса.

Салмана доккхачу собарца а, билггал долу масех масал далаш а, кхетаме а дийцира белхалойн алапийн гІуллакхаш Маштохов Хайма хьарамлонца лелоран хьокъехъ. Ша хаййтинарг кхачам боллуш а хеташ, къамел дерзош элира Салмана:

— Тамашена хета и цуьнан хІуьмалгаш тидам боцуш дитар. Маштохов аьлча а, хІара марштхург...

Собарца а, боккхачу тидамца а ладуьйгІира Арсас шег Салмана дечу къамеле.

— Салман, хьо кхетаме а, бакъахъара а стаг ву, —

собарца долийра Арсас. — Говза белхало ву хьо. Хьайн са а кхеташ ахь питанаш, эладитанаш лелор доцийла хаьа суна...

Иштта кьамел ша доллошехь Арсина дагадеара гIе-
нах санна шена туосаделла хилар «ондда куьг долчо
Хаимна гIо до», — бохуш. Цкьа а, шозза а Хаимна
тIехь хааделларг сихха дижийтар а.

— Хьуна а цхьацца нахехула хезна хир ду бакь-
харц эдинарш, — бохура Арсас. — Тхуна а хезна аьрз-
наш а, хабарш а. Теллича, кIеззигниг бакь хилла. Ду-
кхах дерш харц карийна. Хаиман гIалат вай тодийр ду.
Иза хуьушехь и тайпа гIалаташ дуьйлуйту долу стаг
ца хета суна. Иза гIуллакхашкахь хIора шарахь ийбар
сайггара ас дIахьош ма дац. Завком ма ю. Партком ма
ю. Хьуна а хууш, вай тIелаьцна социалистически
йохьалла айбар. ХIокху кварталехь продукци арахеца-
ран план йиллинчу хенал итт де хьалха кхочушъян! И
социалистически йохьаллин тIелацамаш кхочушбан кху
муьрехь йоккха гIортор хилла дIахIоьттинчех ву Маш-
тохов Хаим. Цо и ахь боху гIалаташ дийлийтинехь, уьш
толур ду атта. Со хьожур ву. Амма, хIокху сихачу муь-
рехь кIад боцчу эладитанашна тIаьхьа а девлла, вай
вешан коьртачу гIуллакхна новкьарло яр дукха сонта
хир дара.

ГIиллакхе а, кIеда-мерза а Арсас и кьамел дечу хе-
нахь Салманан дог Иийжара, цо хIора дош мосузза олу
шен кийра маха Iуьттуш санна. Шена тIе диларш юьт-
туш санна хетара цунна. Салманна халахетарг Хаим ца
везар а, цо еш йолу ямартлонаш яккхий хетар а хилла
ца Iара. Кхузахь гуччохь долу бакьдерг сел атта аьш-
наш деш хилар, ша теша Iеминарг де доцуш дисар, гу-
чудаьлла курхалла, гучуяьлла хьарамло Iораяккха аьт-
то боцуш хилар дара Салманна Iаьткьинарг. Оццу хе-
нахь кхушинна тIевеара Накьа.

— Ас а ма ца боху теллина хIума а доцуш Хаим
бехке ве! — элира Салмана. — И гIуллакх кIеззигчу
сахьташкахь кьастош аша белхан зама яйьинчу нехан
кIелдисинарг оха юкьарчу ницкьаца сихха меттахIоттор
ду-кха!

— Баккьаллий?! — ца вешаш велавелира Накьа. —
Хьажахьа! Аша и питанаш, эладитанаш айбарна вайн
социалистически тIелацамаш иьхьаца кIелбисахь?!. Эп-
паза нисдо аьлла бIе туьманаш зен дахь? Питанчина
там бо аьлла заводана вон цIе тиллийтахь?! Ма ирча

галдовлар хир дара цунах! ХIа-хIан, доттагIа! Больше-
викаш вайн исторехъ ишттаниг хилийтина дац цкъа
а!.. Лакхарчу органаша хьалха хIоттийна план кхочушъ-
ян еза, мерах цIий хьаддалц таса а делла!

«Накъин демагоги гуш ю, — ойла йогура Салманан
лозучу коьртехъ. — Ткъа Арса?! Луллахъ болх беш
хиллачу суна гора хIетахъ иза тIахъаьлла, гIуллакхана
ларош, дуьненах воккхавеш, шен ницкъах тешаш. До-
гучу дагца адамаш иракарахIиттадора, шегара масалш
гойтура. Мел хьуьнаре дегI а гIелдо-кха хено...»

Дог доьхна, «хьолина, гIайгIане шен балха хIоьт-
тира Салман. «Къийвалар — цкъа валар. Къанвалар —
шозза валар» боху кица дагадаара цунна. Болх бечу
Салманна тIевеара кадраш кхиоран гIуллакхийн стар-
ший инженер Иван Карпович, шеца вуьрхIитта шо долу
кIант а валош.

— Салман! ГIоьнча ву хьуна! — элира Ивана.

— Кхуо со а, хIара аса а, вовшийн Iамор ву-кха
охашимма! — жоп делира Салмана. — Къона слесарь,
це хIун ю хьан?

— Мовлад ю!

— Це-м оьзда ю! ХIара ю хьан белхан меттиг. Дан
дезарг вай хIинцца...

Шега велла ученик Iаморан, шен план кхочушъяран
ший а болх цхьаьна бора оцу дийнахъ Салмана.

«Кхо бIе говза белхало кечваза довлац, — цу шинга
а хьоьжуш, ойла йора Иван Карповича. — Слесарш, то-
карш, сварщикаш, сверловщикаш... Жама, Зарма, Сал-
ман — кегийрхойн хьехархой...»

...Белхан де чекхдаьлча кегийрхоша го бира Иван-
на, тайп-тайпана хеттарш а деш.

— Аша комиссина экзаменаш лур ю шайна Iамий-
нарг гойтуш, — жоп делира Иван Карповича. — ТIак-
кха шуна хьокъала боллу белхаш лур бу. Говзаллаш а,
технически Iилма а Iамо аьттонаш бийр бу. Суьйренан
школаш, техникумаш, институташ ю шуна кийчча! Лер-
рина йолу курсаш а ю. ЦхьамогIа гIаланаша гIо до
вайна кадраш кхиорехъ. Масала: Ростовс, Москвас, Ле-
нинградо, Подольско, Воронежа, Киевс, иштта дIа кхе-
чара а...

— Накъостий! Хеттарш кхин а ду, — хаййтира Зар-
мас, шен къамел доьрзуш. — Иван Карпович дика ком-
мунист ву. Иза 1941-чуй — 1944-чуй шерашкахъ хал-
къан ополченцийн отрядан начальник хилла... Кхо гIо

дийр ду шуна инженераш а, техникаш а хила! Кхиам хуьлда шун!..

Кегийрхойн группана юххехула тIех а волуш, шен кабинет вахара Хаси.

Меллаша чуеанчу Маринас цуьнга элира:

— Хаси Тарамович, директор кхойкху хьогьа!

— Баркалла! — Хаси директор волчу чувахара.

— Охьахаар доьху! — меллаша вистхилира цуьнга директор.

Директорна тIевирзина охьахиира коьрта инженер.

— Хаси! — велакъежира директор. — Къеналла хIун ю хаьал хьехам бо суна даго...

— Цомгаш-м къона стаг а хуьлура! — куьг ластий-ра коьртачу инженеро. — Болх чолхе бу. КIеззиг садаIа деза хир ду. Ши кIира далале лар а юьсур яц цамгарх. Сагатдан бахьана дац. ХIинца вайн гIуллакх тодала доьлла!

— Баркалла, Хаси! Баркалла! — элира Арсас. — Ас хьох лечкьор дац даиманна а производствон командехь лаьттинчу сайна цIеххьашха коллективах дIакъаста атта цахилар. Тийначу бешахь охьа а хиьна муха Iийр ву со?! ...Цундела со дика кхета хьан оьздангаллех. Со качвелла кеп хIиттош вац. Сайх къахетийта гIерташ вац. Дуьйцург баккъал ду. ЛадогIа. Со хIара завод ян йолочу деношкахь а гIеххьа хан тоьхна борз яра. ТIеман хало, цуьнан тIаьхьенех йовзна хало Iиткьинчех ву со. Проектаний, завод ярний юккьехь хилла галморзахаллаш, цунах хилла халонаш, цатамаш, материалаш, гIирсаш схьакхача хьебаларо хIиттийна киртигаш — уьш дерриге а хьо дика хууш ву...

Жимма соцунгIа хилира Арса, шен гIан дага а деана:

...ТIеман цIергахь цхьа тIам богуш лаьтта верта белших схьа а даьккхина, юьстах а кхуссуш, элира Асланбека:

— Туки! Хала хьо воцчунна а хилла!..

— Уьш хууш ву хьо! — юха а дIадолийра Арсас. — Кхерар дац. Вай Iожаллех а кхерац. Ша таханенна а, кханенна а пайда луш хилар лагIделча, меттиг шен хеннахь яла хьакь йолчуьнга дIа ца ялар зулам ду. ХIара меттиг суна язьелла. Кхузахь керла ницкъ болуш, сирла хьекъал долуш волу накъост хила веза!..

— Ой, хьо дика ларош ма ву! Оха а... — юкьа дош таса гIоьртира коьрта инженер.

— Хьашт дац, сан доттагIа! — куьг ластийра Ар-

сас. — Хьашт дац!.. Хьо кхуза веанчу дийнахь дуьйна тергалвина ас хьо. Башха ду со воцчара а хьо тергалвина хилар... Хийла диканиг ду хьох ала. Вайн гIуллакхашна генарчу гIаланашка ихи. Церан предприетшна вай кхехийтина машинаш дIахIитторан, болх бан йолаялийтаран гIуллакхаш хIоразза а дика кхочушди. Вайн заводан ахь даьхьна гIуллакх цкъа а кIелдисина меттиг яц! Иштта хьо ларош хиларна хийла баркаллин кехаташ кхаьчна вайга тайп-тайпанчу гIаланашкара. Иштта даиманна а ахь вайна юьхькIам латторна, хьуна баркалла ала лаба... Дукха вехалда хьо!.. Ялх шо бен дац хьо кхуза веана. Гуш ду оцу ялх, шеран хенахь хьан кьегина хьунар. Дуккха а ган кхии хьо. Конструктор, хьалхарчу цехан начальник, инженер-технолог, ОТК-н начальник, хIинца заводан коьрта инженер. Заводан шадерриге а гIуллакхаш доьлла хьан дагах, хьекьалх! Лотерейн билетех кхаж а баьлла нисвелча санна хуьлу хьох хIокху заводана директор. Хаьа хьо кхийнарг вайн парти хилар. ХIинца хьайга делла гIуллакх тоьуш а, цунах дозалла деш а хьо хилар хаьа суна. Хьан дуьхьа дац ас бохург. Вайн массеран а дуьхьа ду! Парти дика хаьа вайх хIоранга а далун долу гIуллакх.

— Ахь аьллачу хIора дашах даггара теша со, — жоп делира коьртачу инженеро. — Хьуна хуур моьтту суна со кач ца валар. Сихха кхиар нисделла суна, кхузахь вайзаманан технически говзаллаш а, Iилма а Iаморах хьаьгначу стагана муьлхарг тоьла шиннах: коьрта инженер хилар я директор хилар! Хьо кхетий хаьа суна.

— Кхета со, — гIийла жоп делира Арсас. — Изза сатийсамаш бисина сох а... Ишта а, вуьшта а хьо оцу гIуллакхна ларош хиларе сатуьйсур вай!

Арсий, Хасий заводера араволучу хенахь царна хьалххара дIаиккхира такси. Масана машинаш ю кхузахула дIай-схьай хехкалуш. Оцу таксис Турпалийн гIала хьош верг Маштохов Хаим вара. ДIа а кхаьчна, ша такси дIаяхийтинчул тIаьхьа Хаим тохара Маликина Италера еана эткаш эца аьтто бинчун керта вахара.

Тийна хIусамда дуьхьал а веана, Хаим чувигира. Ший а стоьлана дехьий, сехьий охьахира.

— ДоттагIа, и вайшимма нахана лелош долу хIилла хьо хIинца хьайн вешина шенна лелош ца воллу? — эхар а хаьттира Хаима вист ца хуьлуш Iачу шен доттагI-чуьнга.

— Шеконан бахьана?! — хаттарна дуьхьал хаттарца

вистхилира шен стоммачу, хуьтан битамахь долчу, кIе-
дачу озаца хIусамда.

— Хьо вист хIунда ца хуьлу?

— Кхераме ю хIинца багаеттаран цамгар.

— Хьоме ЧIимло, со хIунда веана хайий хьуна?

— Велара со шайх.

— Аса ца кьадийра хьоьга тхайн директор пенсе
воьдуш хилар? — хайттира Хаима.

— Кьадийра аьлла хета суна, — меллаша шабарш
дира ЧIимлос.

— Ой, хIета гучудаьлла хIумма а ма дац! — цецве-
лира Хаим.

— Иза новкьаваккхар сан гIуллакх ма дац, — со-
барца жоп делира ЧIимлос. — Завкоман хIума а, вов-
шашна гIо даран касса а шун шайн хила ма еза. Лаахь
цунна цхьа ярийн курс эццал хIума-м лур ю ас...

— Ой, хьо хьера-м ца ваьлла? — дегабаам бира
Хаима. — Ахь и забарш ечохь ма дац гIуллакх!

— Хьераваьлла хетар ву хьуна, — шийлачу собарца
жоп делира ЧIимлос. — Хьашт доцуш лелла хир ву,
хIора кIиранах хьо ирх вохуш!

— И-м вайн юкьахь долу асар дара! — куьг ластий-
ра Хаима. — Соьга хьайн пусар дайта а ца гIерташ,
алий вала, хIун ду хилларг.

— Хаац, — белшаш саттийра ЧIимлос. — Дера хир
вац хьо, Хаим, и директоран меттиг хьайна езаш-м?!.

— Ой, со дирша-м вац и меттиг ца еза! — эькхийти-
ра Хаима. Езаш ву, вайн Сарапна нускал санна!..

— Нах а ма бу и меттиг шайна езаш, — билгалдира
ЧIимлос.

— Ой, нах а ма бац Iовдал! — гIетайра Хаим.

— Цхьа хан ян а тарло вай хьох директор веш! —
элира ЧIимлос.

— Ой, кхана хуттур аьлла дитина гIелан цIога! —
бохура Хаима. — Мега меттиг нислуччу хьолехь атта ма
ду вайшиннан купчичунна тIам тоха!

— Луьчу тIам тухуш хилла и вайн купчи вац хIин-
ца оцу турпалчу гили тIехь, — жоп делира ЧIимлос.

— Воссийна?! — воьхна кIайвелира Хаим.

— Бердах ца кхоссарх воккхавеш хуьллучу хьо-
лехь! — меллаша хаййтира ЧIимлос. — Иза хьоьга ала
ца луш Iара со...

— Хайрци дуьне! — мера тIе сийна хьокхнаш а
хIуьттущ, кIайвелира Хаим...

Йоккхачу гІайгІано лаьцна и шиъ вист ца хуьлуш Іаш дикка хан елира.

— ХІара дуьне духуш а иза воха тарлац моьттура, — эххар доккха садаьккхира Хаима.

— Баппи яан бен бага гІатто йиш йоцуш еана киртиг, — элира ЧІимлос. — Волу меттиг туоса ца йолуьйтуш тебна Іен веза мацца а еккхалц!..

— Ишта а, вуьшта а дІадели, — гІелвеллера Хаим.

— Шун токаран Азманан тІуз тІебаьлла мур бу! — велакъежира ЧІимло. — Нохч-ГІалгІайн АССР-н Лакхарчу Советан депутат хоржуш ю иза!

— И саннарш а бу заводехъ, — шабарш дира Хаима.

— Юьхьанца со а санна, Іадийна ву хьо, Хаим, — элира ЧІимлос. — Амма вай делла а далале коша дийша стенна гІерта?

— Хаац! Со цкъа а ца воьхначу тайпана воьхна ву хІинца, — даре дира Хаима. — Ерриге а планаш, сатийсамаш хІаллакьхили. ХІун де вай?!

— ХІинца сихха доцуш ца терг ахча ду! — жоп делира ЧІимлос.

— И вайниг говрара вожаро боха ма бин ахчанан аьтто а, — жоп делира Хаима. — Цхьаннан тІома кІел волуш санна атта ма дац ахча гулдар а!

— Иза бакъ ду, — тІетайра ЧІимло. — Цундела артель йиллар а, къайлах автомобилыйн меженаш яран производствон гІуллакх а тІаьхъататтаза дер дац. Дехъа-сехъарчу нахана тІехъ долу декхарш сихха схьадерзор, вайн гІорторах а, зІенаш а зер ду сихха дан дезарг. И гІуллакх дешшехъ дерриге а серладала тарло. Арсин гІант хьоьга кхачахъ тахана кхочур, ца кхачахъ кхана а кхочур. И гІант а ма дацара вай селлакхара лоруш... Ломан ярташкара и декхарш схьагулдан воьдучу суна ворах а, тешаме а накъост хила веза.

— Мел ханна?

— КІиранна.

— Сарап мегар вац. — Ойла йора Хаима. — Хагож воуьйтур. ХІинца балха эцна а, аьрта а ву. Заводан гІуллакхна Махачкала воьду аьлла цунна документаш кечдан карахдер ду...

...Ломара тайп-тайпанчу ярташкара декхарш схьагулдан воьдучу ЧІимлоца новкъаволучу Хагожа шен можачу тІаьрсиган тІоьрмиг белшах теси́ра, аренца бІо Іамо воьдучу эпсаро санна. Эпсаран тІоьрмигахъ шен

гирс хуьлу. Хагожан тӀӀормигахь кхо холхаз дара. «Наха лоху тӀак-мак вайна хьарам-м яц?» — боху ойла яра цуьнан. Веданара ара а валале аьтто бира ЧӀимлос Хагожана холхазаш дохка. «Довха ткье итт туьма диси кӀантана», — там хилира Хагожна.

Веданара нийсса тӀеваха гӀашлойн боцург кхин некъ бац ДаьргӀий, БелгӀатий. Веданара а, цунна гонах йолчу меттигашкара а декхарш схьагулдина ваьлча и гӀашлойн некъ юьхьарлецира кху шимма. Гена валале новкъахь тӀаьхьакхира кху шинна тӀахьаьлла а, безамехь а волу жима стаг. ДаьргӀара поэт Ӏалаудин вара иза. Атта воьгучу цунна гора шина хьешана чӀогӀа хьацар даьлла хилар.

— Веданара дуьйна БелгӀата кхаччалц лерича а берхӀитта километр бен бац хӀара некъ, — хаййтира Ӏалаудис. — Ӏемина воцчунна хало некъ бу...

Дукха хан йоццуш аьхкенан догӀано башийна хилла некъ хьуьна юккьехула а, бердашна йистехула боьдуш а, готта а бара. Олхазарийн исбаьхьа эшарш хезара цу шинна хаддаза.

Сирла цӀена а, аьрхачу гӀовгӀанца а декаш долчу Гуьмс хи тӀе кхечира хӀорш. БӀаьстенийн йовраший, аьхкенийн догӀанаший хийла шерашкахь тӀе тӀамарш хьӀоккхуш шардинчу даккхийчу чхараш тӀе охьахевшира некъахой. Са а долуш, хӀума кхоллура цара. Гонаха попан, пхонан, ӀаммагӀийн, ножан, баганан даккхий дитташ лаьттара, шайн таьӀана-баьццара месала баххьаш нилха кӀайчу мархашка а кхийдош. Ӏалам исбаьхьа дара стигалахь наггахь кӀайн марха бен гуш хӀума доцчу декхначу дийнахь. Ирхе йоккхуш кӀаделла шаьш севцначохь ЧӀимлос дийхира Ӏалаудине кӀеззиг байташ ешар. Хьешаша дехарна йийшира Ӏалаудис оцу башхачу Ӏаламан хьокьехь йолу шен лирически стихаш. Гуьмс хино лаьмнаш охкуш даьккхинчу Ӏинан лекхачу басех хӀинцале дикка лакхабевллера некъахой. Якккхий ирхенаш яра цара йохурш...

БелгӀата дӀакхачале тракторан мотор екаш хезира царна. Гучуелира трактор. Хийла тоннаш еза йоккха трактор ламанан готтачу новкъахь, текхаш а йоцуш, ша-тайпа хелхайолуш гаро цецбехира хьеший.

— Ой!

— Тамаша!

— Тхан ломан некъ муха тобо ца хууш даний шу! — элира Ӏалаудис. — Сан цӀархо Чалаев Ӏалаудин ву

хІара. Некъана иту хьокхуш. Колхозан балхана а, ба-
хархошна а боцуш ца торуш некъ бу хІара.

— Ледара хьал ду дан-м, — элира Хагожа.

— ДоттагІа, ма ала иштта! — вистхилира тракто-
рист. — Меттигаш беркате ю. Некъаш тодеш тхо а ду.

— Иза бакъ ду, — тІетайра Іалаудин. — Амма не-
къаш юх-юха тодан дезаш хуьлу... Механизаторийн,
шоферийн ца буххург некъ чІагІбан таро лаха еза!

Шайн Іалашо кхузарчу механизаторийн, колхозни-
кийн хуьнарш довзар яцахь а, уьш газа ца велира ши
хьаша. Эххар а Іалаудин дІакъаьстира кху шиннах.
Шайн декхарш сьхагулдеш жела ши стаг цІеххьашха
Кировн цІарахчу колхозан правленин председателъна
тІеІоттавелира новкъахь.

— Ой, ЧІимло! Хьо вац хІара?! — верстина, гІемет-
тахІоьттина стаг маракхийтира ЧІимлона. — Марша
вогІалда хьо а, хьан накъост а!..

— Маршалла хуьлда!

— Маршалла хуьлда!

— Хьажахьа, ма сиха йолу-кха хан! — бохура вер-
стинчу стага...

— Зайт, ХІинца а веца хьо и деза дукъ дІакхь-
хьуш? — элира ЧІимлос. — ХІетахь и цхьа декъаза кхо
артель вовшахтоьхна йира царех цхьа колхоз. Миска
дара лаппагІаш чохь болчу колхозникийн дахар а.
ХІинца-м, гІалахь санна, башха ду кхузахь хІораннан
а цІенош. Коьрта билгало ю и адамаш таро йолуш хи-
ларан.

Зайта воккха а веш, куралла а еш бийцира колхозан
хьолан шаберриге а башха кхиамаш... Адамийн кхета-
мийн кхиар а, къинхьегаман турпалийн оьзда гІулла-
кхаш а...

ХІинца балхара дІаваьккхинчу, шен доттагІа лаьт-
тинчу хьаькамах шега Зайта хІумма а хоттий техьа бо-
хуш ойла йора ЧІимлос. Зайтан цуьнца дозуш тІехула-
ра гІиллакх бен хІумма а хилла цахилар хууш вара,
ЧІимло. Шегахула оцу хьаькамо балха нисбинарш а
хІинца шеца йолу юкъаметтиг шелъелла карабора
ЧІимлона.

Зайтана и дІаваьккхина хьаькам дагахь вацара. Иза
ЧІимлоца ша гуттара а хилларг вара.

— ХІинца со волчу чу гІор вай! — элира Зайта,
шайн къамел чекхдаьлча. — ТІаккха шун гІуллакхе а
хьовсур!

— Тхан кхин гІуллакх а дац, цхьацца нахах детта-далар бен, — жоп делира Чимлос. — Баркалла. Ийзалуш Іийр дац.

— Иштта, суна тІехь бехк а битина, дІадахий?! — Куьг теси́ра Зайта. — Иза хир дац! Сарахьо мичахь карор ду шу?!

ХІорш хин болу меттиг а йийцийтина, Зайт дІава-хара.

БелгІатойн юьртан урамехула воьдучу шина хьеша-на гІа дуькхьа бошмаш гора. Уьш екара олхазарийн зев-нечу эшарца. Шийлачу ІиндагІийн хаза хІо а, бІарийн гІан хаза хьожа а етталора цу шинна.

— Хагож, и РоІса волчу хьо воцуш кхетча хІун дара техьа? — хьаьттира Чимлос.

— Хьуна дика хуур ду, — жоп делира Хагожа. — Оцу чохь ма ву сан хьаша!

— Иза а хууш бохий аса-м.

— Делахь со оьшшучу минотехь и волчохь карор ву хьуна! — олуш, Хагож герггахь диллина лаьттаху кех чу вахара.

Урамехула воьдучу Чимлона гира шена дуьхьал йогІуш башха хаза йоІ. Куьцана, боларна, юьхьана ала хІума доцуш, исбаьхьа яра и Іаьржа бІаьрг-цІоцІкхам долу йоІ. Лекхочу дегІахь яра иза.

Шен дог Іаьвжаш хийтира цІеххьашха кІайвеллачу Чимлона.

— Де дика хуьлда хьан! — бертаза, гІийлла дийки-ра цуьнан хуьтан аз...

— Диканца вехалда! — доккхачу собарца, кьийла-яларх зирх а боцуш, тамехь йистхилира иза, Чимло шена дика вевзаш санна. — Марша вогІалда, хьаша!

Маьрша а, оьзда а дІаяхара иза.

«Нах эвхьаза бийн болчех яц!» — кхийтира Чимло.

ЙоьІан хазалла Іадийна а, бертаза иза дагайохаро дуьне дицдина а воьду Чимло ша лохучу ке тІе кхо-чуш воллура. Ков тоьхча дуьхьал веара цунна векъана, лекха воккха стаг. Иза гича, Дон-Кихот а, барон Мюн-хаузен а — цхьанаметта ший а дагавеара книгаш йоь-шуш Іедал долчу Чимлона.

Воккхачу стеган коьртахь бІегІаган кІайн куй бара.

ЖугІура бІаьргаш, кьежделла дехха мекхаш, яьш-начу екъначу юьхьан чІениган юьххьехь можан ира сунк. КІайчу гатанан китель, сийначу диагоналан хеча, можа, дика туфлеш яра цІена кечвеллачу цунна тІехь.

— Де дика хуьлда! — элира цуьнга Чимлос.
— Диканца вехалда! — жоп делира воккхачу ста-
та. — Марша воґалда, хьаша!
— Маршалла хуьлда! — элира Чимлос.
— Схьачувола, Чимло! Вай хийра ма дац!
— Бехк ма билла! — долиьра Чимлос. — Чу а во-
гӀур ву. Цкъа кертахь кӀеззиг дистхир вай...

УьйтӀахь шуьйрра бӀаьрла генаш даржийна лаьтта-
чу доккхачу бӀара кӀелахь лаьттачу дуьйцинчу гӀанта
хиира и шиь, вайнехан пхьеро йинчу стоьлана гергга.
— РоӀса, юха а хьогара орца оьшуш веа со, —
хаййтира Чимлос.

— Нахаца хьан тасаделлачу гӀуллакхашна юкъяра
волчу сан волийла дац. Хьан гӀуллакх дийр ду вай, —
майрра жоп делира РоӀсас. — Юучунна ахьа цӀе тоьхча
атта хир дара тхуна.

— Баркалла, ялтех кхетта ву. Хинца цуьнан хьал-
хе ца йоккхур вай! — жоп делира Чимлос. — Оцу хьу-
на дага деъанчу гӀуллакхо валийна со хиларна даредан
дийзи сан...

— Кхузарчу наха хьайга дехарш дарна атта лаха-
луш боцу гӀирсаш ахьа царна нисбар а, декхаршна со-
барш дар а тхо хууш ду, — элира РоӀсас. — Нахана ди-
качу балхана вахана со оцу гӀуллакхана юкъя. Шайна
дина дика ца хууш хила йиш яц нехан. Со жима вац.
Кхане, ламе хӀуш хуьлу хууш яц. И хьан декхар нахера
схьадерзийна сихха со вала хьакъ болу мур хир бу
хӀара... Цу тӀе, декхарш схьадала йиллина хан а тӀе-
кхечи. Хьо бакъ веана.

— Ахь дӀабаьккхи сингаттам, — билгалдира Чим-
лос. — Таханий, тховсий ахь ладутӀур. Со кхана дел-
къал тӀаьхьа схьакхетар ву.

— Тхуна-м ахь кхузахь мел йоккху минот а тхай-
гахь яккха луур дара! — элира РоӀсас. Говраш хехккал
масех цӀа ма ду десса лаьтташ!

— Баркалла! Газа хьарчарна кхоьру! — велавели-
ра Чимло. — Зайт-х ваций и тайпа шен декхар дуьтур
долуш!

— ХӀаьа! Зайтаца дерг экамо ду! — тӀетайра воккха
стаг. — Делахь, ахь боххучу хенахь со хьогга хьожуш
Ӏаш хир ву!..

...Новкъя вьодучу Чимлона дагара ца йолура и ше-
на дагайьохна хаза йоӀ. Хинца ахча Хаимах директор
варан балханачул а чӀогӀа и йоӀ яло шена оьшуш хета-

ра Чимлона... Маѣачуѣра хѣакхар доккхур долуш а, ахча гулдан хѣуѣа а ловр долуш а волчушен дегара и амалша сѣаѣнна дика хетара цунна. Кепек эрна ца ѣойѣуш а, сѣадоѣрзу долчу бен декхар ца дуѣллуш а волчу цуѣнан хѣинца дѣайиллина дика хѣума яра. Иштта Хаиман а хѣонс хилар хѣара цунна. Мухха а хѣаѣкамца юѣѣаметтиг хотта карахдаѣллачу цо дагахѣ а доцу гѣуллакхаш а, пайданаш а бора. Нахана тѣехѣ долу декхарш и шен гѣортѣор ѣожар гѣарадаллале сѣѣадерзо сѣхвеллера иза. Цунна хѣара эвхѣаза бевлча нахера декхарш сѣѣадаха хала хирг хилар... Дин а, ѣѣзавалар а доцуш волу Чимло кѣиноѣн лаѣттахѣ курорташкахѣ хѣега тарлуш долу зовкх шадерриге а хѣегна вара. Иштта Чимло лелачу хенахѣ шадерриге а кхоош а, беркате а ѣолу цуѣнан зуда Пихѣа дарин меттахѣ худалуш яра, шен майра цѣеххѣашха юѣхѣаѣржахѣотторна я верна а кхоѣруш. Шена езаелларг ша бохург даллац ца юѣтуш волчу Чимлона хѣара кхузахѣ шена гинарг ахчанах эцалучех цахилар. Чимло тѣехѣаѣжна шен хенал кѣона хетара. Шовзткѣа шо сов дара цуѣнан. Амма моѣттѣура иза ткѣе пхѣйтта шо долуш ву. Ахча а, хѣаѣкамашца керла зѣенаш а лаха саѣхѣара иза хилар чѣагѣлуш дара...

...Роѣсин учахѣ ѣачу Чимлона тѣе а оѣхуш, декхарна догѣу ахчанаш сѣѣа а луш, нах дѣаѣохура.

— Дерриге а декхарш сѣѣадирзи, цѣѣа Баѣа воцчуѣнгару! — элѣра шегарчу списки тѣехѣ билгалонаш еш ѣачу Роѣсас. — Иза долуш а, хѣинца сѣѣакхочур волуш а ву!.. Сѣѣакхечи хѣара-м. Сѣѣал, Баѣа, шай-каѣ! Лорур вай, хѣо сан стунцахѣйх велахѣ а!

Баѣас сѣѣаделла ахча цкѣа а, шозза а лерира Роѣсас.

— Ваѣадерг хѣалха дѣаделла ахѣ Чимлона?! — хаѣттѣира Роѣсас Баѣе.

Кѣайн коч хечи чу а ѣѣѣллиа, кисанаш чу куѣѣгаш а доѣхкина лаѣтта Баѣа ца вешаш велаѣѣеѣира:

— Роѣса, хѣокху балхана юѣѣа лелларг хѣо ца хиллехѣ, иза а ца догѣура кхунна!

— И бохург хѣун ду? — цецвелира Роѣса.

— Хѣара базарчѣй, курхалчѣй ву ца боху ас, — элѣра Баѣас. — Ца боху. Нагахѣ велахѣ а...

ѣаѣийна, кѣайвелла Роѣса ѣачу хенахѣ собарца вѣстхѣилра Чимло:

— И хѣан мукѣам хѣинцалц хааѣбелла бацара иштта башха!..

— ХІинццалц и хъан саърмик бара хІокху сан логах хъаърчина! — куьйга шен логан шед а лоцуш, шийла жоп делира БаІас. — ХІинца и йовсар дац! ХІетте а ас хъуна догІучул сов ло!

— БархІ бІе туьманан метта кхо бІе! — цІеххъаш-ха шена тІерачу кителал кІайвелира РоІса. — Саърмик буй, бац бохург хІун ду?! Со ма ву юкъара а, дийна а!..

ОьгІазаллица богура РоІсин бІаьргаш. Кхин дешнаш ала цхъа а кхиале чуеара доцо пхъуьйшаш долу кьорзачу басмин коч юьйхина, кисин кІайн хъалха уллург йолу йоІ. Иза шена дагайобхнарг хилар цуьнан юхъ а гале хиира ЧІимлона.

— Марша вогІалда, хъаша! — аьлла, учахъ лавттачу шкафара силам хъаькхна шун а эцна, дІаяхара иза. Сихха хиира ЧІимлона иза БаІин шича хилар. Шен лехна настарш егорна а кхоьруш, ловш вара иза кийрахъ шелой, йовхой цхъанаметта кхерстар... Учена хъалххакъ сецначу йоІаний, РоІсин зудчунний хезар дуйла а хууш, къасттош чІогІа элира ЧІимлос:

— Бала! Пхи бІе туьма бен дуй хъуна ас дита лууш дерг?! Ма кІадбоцург дара-кха иза сан РоІсица, шун невцаца долчу гергарлоне хъаьжча хъехо а!.. Вай стенна хъехайо пхи бІей... итт бІей, итт бІе туьманаш, миллионаш дІа-схъа а егташ лелачу?! Саърмик схъа а богІу, дІа а боьду! ДІабоьлхучийн а, тІебогІучийн а вайн кисанара бевлла баха меттиг яц!.. Бала! Хьо санначу оьздачу стагаца шай-кай ца кьийса карахдер долуш ву хъуна со!

— Баркалла, ЧІимло! Ма чІогІа эхъ хетийти ахъа суна! — элира БаІас, амма шена ахча дитина хаза а хеташ.

Тийна ладобгІуш РоІса а волуш, сирла елакъежаш чуеара хІусамнана.

— Марша вогІалда, хъаша! — элира цо. — ЧІимлона гуш дара шен къамел тайна иза чуеана хилар. «И пхи бІе туьма дуйтучул дика мах ас бина хир бац!» — дагадаера ЧІимлона.

Наха даош-малош дика кхобуш волу Хагож а эцна, юханехъа Турпалийн гІала хакха сихвелира ЧІимло. ТаьІана-баьццарчу, ший а сема болх беш йолчу «газико» ДаьргІан, БелгІатан, Курчалан башхачу бошмашкара Гуьмсехъа вадийра и шиь...

Малх кхетачу хенахъ хъаннийн, бошмийн мерза хІо даьржира лаьмнашца. ЧІимлона шен дегІ дайлуш а, ой-

ла ийъалуш а хетара. Шен тидам ламанан бошмийн, керлачу яртийн хазалла гарна а тЕхьийзабора ЧИм-лос. Лаахь, ца лаахь хІора кертара схьахезара дагна тЕмаш луш йолу эшарш радиохула а, телевизорехула а, дешархоша роялаш, пианинош лекхарехула а. И музыка а, асфальт йиллина урамаш а, исбаьхьа цЕнош а гинарг, хезнарг, Октябрьски революци хилале хьалхий, таханий бен кхуза кхачазниг нисвелча, цунна хета дерг дагахь дацара ЧИмлона. Машинан диллинчу корехула бетталучу мохо, бошмийн хаза хьожанаш а, мерза хІо а кхобхьуш, ЧИмлона там бора, йогу юьхь хьобстура. БІаьргаш а хьаббина, ойлане вирзинчу цунна наб хьегІара... Ах сема, ах набарх яра цуьнан ойланаш. Набарх гора Крыман, Сочин бошмаш, гІишлош, хІордан йистош... Оцу суртех йолу шеконаш кьедар дуьззина дІа а долуш, гІенан дуьнене верза лаьара цунна. Маьрша тулгІенаш мело техкочу сийначу хІордан тамехь гІовгІа хезара. Бес-бесарчу цинцашца маьлхан зІаьнаршлахь сел кьорза лепара кІеда гІум. Мичара ели ца хууш, мохо еача санна, оцу гІамар тІе йовьссира РоІсин стун вешин йоІ, БаІин шича. Цунна тІехь кІайн коч яра. Когахь боьмаша кІархаш. Хи ца летачу цІечу материалах бина цІен куй лепара коьртахь, месаш шена чу а хьулуйна. ХІорд, стигал вовшаххоттаделла, цхьа сийна дуьне дара йоьІан исбаьхьачу дегІана тІехьахь. ЧИмло цецвелира йоІа шена хьалха яржож тесна шаршо баьццара лепаш а, цунна тІехІоттош дуьйчина кьорза жимо тускар а гича. Тускар чохь йоьІан кечлуш оьшу гІирс хилар хира ЧИмлона. Цуьнан цІе Роза хилар дагадеара гІан гучунна. Меллаша меттаххьайра Роза. Мохо ша дІаэцча санна, йоьІан коч меллаша шаршо тІе охьаюьйжира. ЦІен, кІайн сизаш долу трикотажни лувьчу костюм яра Розина тІехь.

ДегІана тІелетта йолчу оцу бедаро оьзда а, ма-ярра а гойтура дегІан хазалла. Когара боьмаша кІархаш охьаййгира. ОхьатаьІна, можа лепа кІархаш буьйхира цо, геннара а атта гуш болу. Цхьа кІайн марха санна, яйн хьовра иза хІоразза а меттах. ХІора керлачу меттахьхаро гучудоккхура и хаза хиларан цхьацца керла хьаьрк. Шен исбаьхьаллин марзона хьере вора цо ЧИмло хІора ког баккхарца. Йичхьана ломан басешкахь некъаш баро, даиманна а кьахьегаро спортан хьалхе лелочу гимнасткех тардинера цуьнан куц. Аьхна техкачу хІордан тулгІенашна дуьхьал йолаелира иза. Гор-

го белшаш, горга, могуш пхъаърсаш, лакхахъ нуьцкъала стомма, лахахъ исбаьхъа буткълуш оьзда когаш, юткъа гюдаюкъ, тамехъ горга хенаш... Цкъа-шозза кхосса а елла, хюрдан тулглена тле бертал йижира иза. Хьобстуш а, хьесталуш а санна, кер-кера луш длакхобхура иза тулгленаша. Етта а ца луш, хюрдаца ловзучу Розина тле хъаьдда адамаш дуу акула олу чъара гира Чимлона... Цеххъашха самаваьккхира иза ша тоьхначу маьхъаро...

— Лаза-м ца ви хьо?! — вуханехъа хъаьжира хъал-хахъ шоферна юххехъ Iаш волу Зайт.

Ша хъаьккхна мохъ а, машина тохаялар а вовших до-зуш лериний хиъна Чимло меттавеара. Чимлона юх-хехъ Iа Хагож-м шен набарх сама а ца велира.

— Лаза-м ца ви? — хъьттира Зайта.

— Акха хьобжуш хиларна дели-кха и аз! — жоп де-лира Чимлос.

— Хиун аз?! Тхуна-м хаза а ца хезира, — билгал-дира Зайта.

...Лаьмнийн басешца, Iаннийн йистошца хийла некъ бина, хийла татолех лилхина машина арене кхечира. Гуьмсехула тIех а иккхина Архарехъ, Хагож охъавос-сош, сецира Турпалийн гIалахъ Чимлос шегара догIу хьошалла а дина, Зайт шен гIулакхашка хъажа пар-гIат витира.

Хагожа хаам барца оцу сарахъ Чимло волчу Ха-им схъакхечира. Ша бинчу некъах Чимлос дийцинчул тIаьхъа ахча дийкъира. Амма Чимлос лачкъийра ша Роза бахъанехъ БаIина дитинарг. Иза зен лерира. Ах Чимлона, ах Хаимна хилла зен.

— И вайн гIортор йожарна, цхъадолу иммансизаш дастам довларна, эвхъаза довларна хили и зен! — эли-ра Чимлос.

Декхарш шен хеннахъ схъадерзийна а лерина, цу шиммо билгалдаьккхира хIинца шайн зIенаш а, гIорто-раш а йохар. Тохара Чимлона хьесталуш леллачара иза шайга вистхила а ца вуьтура. Цхъаьнга а, шинга а алаза ца Iавелира Чимло:

— И хъайн цюка соьгахула эцна хилар дицдина ахъ? Ишттачу къамелашкара пайда хирг цахилар гуш дара. Карзахвийларо мостагIий совбохур бара. Ткъа иштта-ниг кху шина стеган Iалашонца догIуш дацара. ХIетте а цхъа прокурор шайца хила туьгу я ца туьгу хъажа Чимло вахар магийра цу шимма. Хаим заводе ладегIа

дешаш вара, цхъана датахъ а доцхухула шех директор
варе сатуьйсусуш воу. Шегара и меттиг дйайолий хуьу-
шехъ, Чйимлох а лечкъош, цуьнга сатийсаза йалуш ва-
цара Хайм.

...Шолгйачу дийнахъ Чйимло оцу районан прокуро-
ран кетла кхечира. Шен кйесаран кйаг гуш а прокуро-
ран гйуллакх кхин шеггахъ ца гун долчу кепехъ воьхна
и прокурор ша кйелхъарвакхар а, балхахъ витийтар а
дагахъ а долуш, кевнан нейарехъ йоллучу электрогар-
голан нуьйдан тйе пйелг тайййра Чйимлос. Ерстина, хов-
ха, японски дарин халат юьйхина, кйеда кйархаш буьй-
хина дуьхъал еара Чйимлона прокуроран зуда Айнисат.

«Ма харц ца хйлла хьо сонта ю бохург!» — дагадае-
ра Чйимлона иза гучуьйоллушехъ.

— Де дика хуьлда хъан, Айнисат! — кйеда-мерза
вистхилира Чйимло. — Сила-а долу хйокху цйийнан
дукъ хъайн белшаш тйехъ а доллушехъ ю-кха хьо Маьл-
хан-Аьзнел исбаьхъа, паччахъан зудчул кечъелла!..

— Диканца вехалда хьо а! — йолчунна тйе а качъ-
елира цхъа са болуш ерг. — Хйорш-м даккхийчех даца-
ра! Хъаша, бехк ма билла. Хъан цйе йицло суна, — ела-
къежна шен кйайн цергаш гучуехира цо.

Хъешо шен цйе йийцира.

— Чйимло тов! Чувола хйета!

— Хйажарца гйуллакх хйлла веана со, — хаййтира
Чйимлос.

— Хйинцца чувогйур ву, — аьлла, Чйимло керта ви-
гира цо. Айнисатана хаза хабарш а дуьйцуш, прокурор
цйа кхачале керт-ков теллина велира Чйимло.

Эххар цйа веанчу Хйажара и хъаша чу а вигна, ше-
на дуьхъал а верзийна стоьлана юххехъ охъахаййра. Мо-
гуш-паргйат хаьттинчул тйаьхъа Хйажара элира:

— Хьомер Чйимло, хьо лаа вуй?!

— И тохарлера вай дижийтина гйуллакх ду-кха юха
а, оьрсашний дайна, мехкдаьттанан хьожа хъееш...

— Масана хйлла гйуллакх? — шена наб хъегйаш
санна, дуьхъал куьг а лоцуш, бага гйаттийра Хйажар-
а. — Кхетавехъа: хйун ду? Мила ду?..

— Хьо балхара дйаваккхар а, генна маьхза цйер-
пошт хахка иьзор а ма сиха дицделла хъуна?! — элира
Чйимлос. — И мажделла кехаташ-м циггахъ лардеш ду
хъуна...

— Хйунда ца лардо, — тйетайра Хйажар. — Царна
ахъ сагатдан бахъана ца го суна.

— Ас царна сагатдан бахъана дан а дац, — жоп делира Чимлос. — Амма ахъ сагатдан бахъана ду!..

— ХІа-а-а! — велякѣжира ХІажар. — Хъажахъа! ХІинца сан гІайгІа беш деца вай?!

— Ахъ, паччахъ санна, дика ларбеш бахийтинчех и ши борз цІа ма еана! — элира Чимлос. — И шиъ бакъ хилар а, хъалха ишттанаш лелор чІагІдарал сов долу персональни гІуллакх а... Царна тІе, и сан керара даьккхинарг а хилча... И берзалой йолчу лаьттахъ хІокху хъан гІопан го а аьхза бу-кха...

— Нисвелла-м ву-кхи хьо, Чимло! — юха а бага гІаттийра ХІажара. — Ой, хІара наб а... ТІаккха? Вай-шиъ хІун дуьйцуш вара?! ХІа-а! И кехаташ, цхъа-ши борз!.. Ма хьоьгу со хьох, Чимло! Ирс ду-кха хІокху нехан! КІад а боццух цхъа хІума а дой, хьолхий лела! Хаза-м ву-кхи хьо! Пачхьалкхана бала болу гІуллакх нисделча а цу тІе верза цу вуьту со мукъачу наха!

Оцу ша аьллачунна тІе ХІажаран зуламех кхин тІе масех масала далийра Чимлос. ХІажар, уьш шена ца хезаш санна, шек а воцуш Іара.

— ХІара ков-керт, кху чохъ мел дерг сан гергарчу нехан ду. Нотариусехъ кечдина кехаташ а долуш, — элира ХІажара. — Иочанах ларвала тІехъ тхов хилийта гІайгІа бан а де доцуш миска ву со... ХІинца сан дог эца, сан самукъадаккха веанчу хьуна баркалла!..

— Сан цхъана а хаттарна жоп ма ца дели ахъ?! — цІеххъашха хаьттира Чимлос. — Цхъана а!..

— Бакъахъа веана, бакъахъа! — арахъа кІеда-мерза вистхилира ХІажар. — Айнисат! Кийча хІун ю хъан?! Хъешо хІума юу хан тоххарехъ тІех ма яьлла!

— Вайн аьхкенан столовехъ хІоттийна лаьтта шун! — араара схъа йистхилира Айнисат.

Шкафара французски коньяк а, лимон а схъайцира ХІажара.

— Хьоме Чимло! Цкъа хІума кхоллур вай! — элира ХІажара.

— ТІаккха кехатех ловзур. Я синкьерам бойтур. Лулахошка еана Яраш-Хотера хъаша а ю!..

ХІажар, Айнисат шеца сел лерина гІиллакх лелош хиларо аьтто бохийнера Чимлон, Иттарш яро вагош а воллушехъ. Цо ма-хуьллу собар дора.

— Бехж ма билла! — эккхийтира цо. — Барамал сов

Йиъна, деГІ дика доцуш ву! Марша Іалда! — сихха ара-
ваьлла Чимло дІавоьдуш, ке тІе кхаччалц тІаьхьадели-
ра хІусамдай, хІусамнаний.

КЕРЛА ДИРЕКТОР

Сурсатан промышленностана машинаш ечу Архар-
ски заводан клуб адамех юьзна яра. Сцени тІехь прези-
диумна хьалха хІоттийначу ехачу стоьл тІера цІен кІа-
ди лепара лампанийн сирлачу зІаьнаршлахь. Аьхкенан
кІайн духар дуьйхина Арса Дудаевич стоьл тІе куьй-
гаш а дехкина Іара Хасина уллохь.

Собрани дІайолаелира. Дош делира Арса Дуде-
вична.

Ша-тайпа воккхаверан, собаран, кІоргачу чулацаман,
бакъдерш нийса гайтаран некъаца хІоттийна йолу Ар-
син доклад ладогІа дог доуьйтуш яра: ...башха токарь
Айзан, бригадир Жама, говзанча Зарма, слесарь-ко-
тельщик Муса, Мухьад, Жахов Хожа, Волкова Вален-
тина, Тасов Бек... Бекх ма билла, массеран цІерш яьхна
вер вац! Уьш санна болу башха белхалой а, специали-
сташ а бу и вайн хазна. Царалахь шен меттиг дІа-
лаьцна ву заводан керла директор вайн Хаси Тара-
мович!

Доцца а, къегина а къамел дира Хаима, Арсина док-
кха баркалла а олуш.

Парткомо, завкомо, комсомольски комитето иза де-
къалвеш, адресаш а луш, чекхъяла гергаяхара собрани.
Эххар дош делира партин Сирлачу районерчу райкоман
секретарна Самидна.

— Оьздачу бакъонца садаІа воьдучу директоран до-
клад а, цуьнан хьокъехь кхузахь мел аьлларг а нийса
а, тамехь а ду, — элира цо. — Партин райкоман, ком-
сомолан райкоман, райисполкоман цІарах ас даггара
декъалво Арса Дудаевич сийлаллехь садаІа вахарца.
Могуш, воккхавеш, ирс долуш дукха вехалда хьо, Арса
Дудаевич! ГІиллакхе, кьинхетаме, оьзда накъост ву
хьо. Доклад цІена, хьанал, нийсса бакъдерг олуш йин,
цхьана а кхачамбацаршна кІелхьаравала дІа-схьа а
ца хьийзош... Хаза дара заводан керлачу директоран
Хасин говзалла, хьекъал, хьуьнар, оьзда ГІиллакхаш ахь
хьайн докладехь тамехь дийцар... Партин ЦК-н керла
сацамаш дика Іаморца ГІовгта деза и дийцина кхачам-
бацарш дІадаха...

...Заводан а, районан а керла декхарш дийцира пар-
тин райкоман секретаро...

Собрани чекхъяьлча шен совгIаташца машинахь цIа
вигира Арса. Нах шайн-шайн цIехъа буьйлабелира. Ха-
си партин райкоман секретарца цхъаьна заводан керта-
ра аравелира. Ша машина хууш Самида заводан керла-
чу директоре элира:

— Хъайна хуьлуш болу цатамаш лан Iама веза.
Хъайн гамо йолчаьрца собаре хила Iама веза. Балхахь
сайна везачу стеган ца могуьйту дерг ца везачуьнан мо-
гуьйтуш меттигаш ялийна ас.

ХъагIо шегара далийт тарлуьчу гIалатах ларлуш хи-
ла веза... Марша голда!

— Марша голда!

...Буьйса дIаяхара.

Хан тоьхна пхьар а, ялхитта шо кхаьчна жимха а
вара аьчган пхьалгIахь пхьола деш. Левсис марсабоху-
чу пхьалгIин кхерчахь аьчган дукъарцаш цIийлора
кIайн бос эцаре кхаччалц. Царех кIай бел-белларг мор-
захаца схъа а обций, нуьйжанна тIе тосура. Оцу се-
кундехь цунах, саттабой, гола а йолуш цхъа механизман
меже а йой, юстах тосура. Iемаш волчу жимхин декхар
дара еш йолу и меже еззачу хормехь сихха йина валар.
Эчиг шелдала я Iарждала кхиале. «КIалцI», «цIак»,
«тIах», иштта шен мукъамехь, цхъана рожан хьесапехь
татамаш а деш, пхьерой, кIантий еш йолчу меженийн
гIеххъа барз хиллера. Моссуза IаьIа уьш яьшканаш
санначу вагонаш чохь цехан чохъярчу аьчган некъаца
дIакхохъура токарш, слесарш, шлифовальщикаш бол-
чу. Хьокъала йоллучу барамашка ерзош, эшахь хир я
Iуьргаш дохуш, цигахь уьш кхачам боллуш кечйора.

Яххъаш тIе Iаьржа кIурз а биллина, тIера хъацарш-
модашца охъа а Iийдалуш воллура пхьар а, кIант а, хъа-
царша спецовкаш баккъашна тIе а летиьна.

Цехехула хьожуш вогIу Хаси тIекхечира цу шинна.

— Болх ирс долуш хуьлда шун! — сецира Хаси Та-
рамович. —

— Диканца вехалда, Хаси Тарамович! — жоп дели-
ра пхьеро.

— Жима кьонаха ахь Iамийна моьтту суна болх
бан! — элира заводан директора.

— Дера, морзаха дIалацал а, жIов шен пIелгаш
тIе ца тоххал а хIума-м Iемина кхунна! — велавелира
пхьар.

Жимха велакежира.

— Галат а ца долуйтуш, цо сихха деш долу гүл-лакх ду кІантана дика тоьшалла! — элира директора.

Оцу дешнех там хилла кІант лаяттан бІаьра хьаьжира.

— Кхин новкъарло ца йо ас шун балхана, — юха а вистхилира Хаси. — ЦІа воьдуш со волчу чу а хІутгуш вахар доьху ас.

— Дика ду, — жоп делира пхьеро.

Участкашкахула волавелла Хаси «гильотинан тукар» олучу механизмана юххехь сецира. «Истори шен ирча йолуш коьчал ю францин кІентийн кортош догІмех хедийнарг, — дагадеара цунна, — хІинца аьчгаш цовстург...» ТІаккха прессаш, штамповочни механизмаш тергалйора цо, белхан леларан некъаш а толлуш... Тоян хьакъ йолу меттиг билгалйора... Йина а ялазчу, амма балхах тасаеллачу шолгІачу цехе вахара иза. Механо-оборочни цехе. Машинаш вовшахтуьсура. Транспортераш, трубащ сеттош йолу механизмаш, сваркийн отдел, басарш хьокху отдел кхехкачу балхо дІалаьцна гора. Генара дІахьожучу цунна гора Жамин бригадо «ТІ-ВТГ» марка йолу шишанаш дублу машина а, МТ-250» марка йолу кондитерски мерза хІуманаш еш йолу машина а вовшахтесна йолуйтуш сихбина болх.

Дозанал арахьарчу социалистически мехкашкарчу вежарша хІинцале заказ йина шайн сурсатан промышленностана Архарски заводу еш йолу машинаш. Жоблалла доккха ду... Белхан де чекхдаьлча керла директор дагавелира белхалойх, специалистех сихха дан хьалхахІиттинчу гІуллакхийн хьокъехь. Заводан коллектив реза а йолуш, оцу белхан леррина йолу план тІеийцира.

Оцу кхеташонера араваьлла цІа воьдучу Зармас ойла йора: «И болх кІордор я ца кІордор хІунда хьахийра?! ХІора денна а керл-керла хІуманаш балхо Іамош ма ду! «Иштта ойланаш а еш воьдучу Зармин букъ а гуш, цунна тІаьхьа воьдучу Жамас шен ойла йора: «Нийса элира белхалочун куьйгаш музыкантан куьйгех тера леларан хьокъехь... Іилманан-техникан кхиар ловш болу белхалой кхио хьакъ хиларх а... Ерриге а механизаци яржаро мужьаллин кхерам кхолла тарло. Оцу цамгарх ларвеш хила деза керл-керла хьалхахІиттош долу чолхе технически декхарш... Стаг мукъаллехь мадваран меттана керла говзаллаш лехарна саьхьар ван веза!..

Хасис хьахийра Зармас дакъа а лоцуш йина маши-

наш генарчу гІаланийн заказчикаша баккхийбеш дІаоь-
цуш хилар. Церан хоьттина меттиг мичахь ю ца хууш
хуьлу. Исбаьхьалла ю иза. ХІета Зарма белхало хилла
ца Іа. Цунах материални хьал кхоллархо хиларца
цхьаьна исбаьхьаллин стоьмаш кхоллархо а хилла... За-
водехь хІора денна а хуьлуш болу хийцамаш ца го хІо-
ра сохьтехь балхачь воллучунна. Хийцамаш кхиамаш
бу. Амма шо даьлча?! Итт шо даьлча?! Дукха хан йоц-
цуш хІун дара кхузахь? Уьшалш. Эрз. Коьллаш...»

Жамина дикка тІаьхьависина вогу Сарап цІехьаш-
ха сацийра цуьнан букьа тІехьахь вистхиллачу Хаима:

— Сарап, хьо хьайн доттагІчух кьехкаш ма ву? —
забаран битамехь хаьттира Хайма.

— Мелхо а хьо мукьа цахилар ду моьтту суна, —
жоп делира Сарапа.

— Со волчу гІой вай? — хаьттира Хаима.

— Со волчу герга ду, — жоп делира Сарапа.

— Мегар!

Дукха хан ялале Сарапан хІусамехь кьамел деш Іа-
ра и шиь...

— Со даре дан веана со эшна висарх! — элира Хаи-
ма. — Ас дагалаьцнарг кхераме а, харц а гІуллакх хил-
ла. Зарма а, и саннарш а суна моьттинарш ца хилла.
Дерригенна тІехь хьо бакь хилла!

Сарап леррина хьаьжира Хаиман юьхье.

— Ца теша хьо? — велакьежира Хаим. — Лазеран
зІаьнарийн тапчин хьокьехь ас забарш лелор. Ткьа за-
бар а йоцуш, автомобилыйн меженех базарш яр... Ишт-
таниш хир ду хьуна дагахь. Уьш дІадевли. Хьо хьалха
кхийти. Со хІинца кхийти. ХІинца а кхетаза верг дуьне-
нан балхо ша кхетор ву.

— Ас масийттаза ма элира хьобга хьо цкьа кхетар
ву, — жоп делира Сарапа, ша цхьа зирх а Хаимах ца
тешаш а, тешар воцуш а хилар кьайлехь латто а гІер-
таш. — Дика ду-кха и Іехаваларан цамгар хьох дІа-
ьялла!

— Иштта атта а ца ели! — дуьйцура Хаима. — Дог
Іийжош ойланаш дукха йира. Дагахь шина ойлане кьи-
за кьийсам латтийра. Атта пайда лехар, нехан кьинхье-
гамах вакха лаар кхачам боллуш дагара дІадаккха
ницкь ца кхочура... Делахь а, хІора денна, хІора сохь-
техь хьалххачь гуш бакь долу адамаш, бакь долу дуьне
хилча уьш лараза ца вели. Шина ойланехь болу некь ге-
на дІаобьдуш цахиларх тешар тІедобжна суна.

— Кхета со, — меллаша жоп делира Сарапа, цунна ша оцу хабарх теша моттийтархьама...

Хайма дехха тайп-тайпана хабарш дийцира, дерриге а Сарап шех тешорна тедерзийна а долуш.

— Хинца со паргIатвели! — элира цо эххар а. — Боккха синтем хили сайгара хьал хинца хьогга дIа-далхийна а... Хинца со цIа вьоду. СадоIу хан ю. Марша голда! — хьала а гIаьттина, иза аравелира. Лами тIера охьавоссалц иза новкъа а ваяккхина, Сарап вухавеара. НеI дIа а кьевлина, шена чай дохдан кухни чу вахара иза. Цо ша-шега шабарш дира:

— Ча тешахьара хьайх-м! Сан тешам байна хьох. ХиIла кIаргдина. Говза лар а луш гIертар ву шен Iа-лашоне...

...Денош хьалхачул сиха дIаоьхуш санна хетара заводан керлачу директорна. Мукъачу дийнахь цIахь бора цо кIинхьегаман эвсаралла лакхаяккхарехьа болх. Иштта болх бечуьра хIо кхетийта араваьллачу цунна урамехь цIеххьашха дуьхьал кхийтира цхьа жима йоI.

— ХIа, тхан жима лулахо, де дика хуьлда хьан! — велакъежира Хаси Тарамович.

— Диканца вехалда, Хаси Тарамович! — жоп делира йоIа. — Цхьа дош ала мегар дуй?..

— Дика мегар ду! Алал!

— БархI класс чекхъяьккхи ас, — хаййтира йоIа. — Хинца дуьйна дIа болх а беш деша лаьара суна.

Малхо, мохо гIеххьа бронзан бос тоьхна йобIан цIена юьхь а, цIеххьашха кхуьуш йоллучу цо сиха даьккхина куц долу дегI а тергал а деш, ойла йора директора.

— Ано, хьуна хIунда лаьа заводе балха ян? — хаьттира цо.

— Сан да а, нана а ду заводехь, — элира йоIа, сан вежарий а бара заводехь. Хинца Эскарехь болу. Со а хила ма еза вайн заводехь.

— Инженеран болх-м ца беза хьуна?

— Беза! — собарца жоп делира йоIа. — Амма хинца юьхьанца, цкъачунна соьга балун болу болх бакъахьа бу суна. Производство а, техника а, Iилма а, заводан хьелаш а ас Iамийча хиндерг ду важа.

— Кхета. Ахь дийцарехь, завод езаш хуьлу куц ду хьо, — ойланца вистхилира директор. — Ахьа...

— Тергалдина белхалоша деш долу г'уллакхаш, — элира Анос. — Завод муха ца еза?! Вайн завод ма ю иза!..

— Суна хезна, хьо оцу черченин балхана говза ю бохуш, — билгалдира директоро. — Заводехь чертежнича йича х'ун дара техьа вай хьох?

— Сайх хьо тешар эрна ца хилийта хьожур ю-кхасо! — доккха садаьккхира йо!а. — Баркалла хьуна...

— Кхана Iуьйранна исс сахьт даьлча, хьайн кехаташ а дахьаш, заводе, со волчу, д'айола! — элира директора. — Вайн заводе...

— Баркалла! — юьхь ц'ийелира йоккхаш йолчу йо!ан.

— Марша голда! — директор д'аволавелира.

— Марша голда! — йо! цунна ган тарлучохь меллаша а яхана, ша кех чохьа яьлча, цигиг санна, кхоссаелла уча иккхира.

...Оцу минотехь Зармина гучуелира шайга еана йо!:

— Ой, Хеди, хьо яц х'ара?! — цецвелира Зарма, и г'айг'ане йо!, шайн заводан крановщица, шена евзича. — Шуьшиь лаа юй?!

— Цкъа х'ара заявлени дешахьа! — Хедин меттана йистхилира цунна хьалхаяьлла еана зуда, Зарме кехат д'а а кховдош. — Хьажал хьо! Директоре яздина ма ду х'ара!

— Хьогьа ла дика дуг'ур ду цо, — элира зудчо. — Цкъа дешахьа!

— Сайн хьолехь ша-тайпа киртиг х'оттарна, — доьшура Зармас, — доьху ас сайх счетоводан ученица яр... крановщица Хеди Нанаева...»

— Бехк ма биллалаш! Со х'инцца схьайог'у! — олуш, х'усамнана сихха араелира. Зармина хиира цо Хединий, цуьнца йолчунний шеца къамел дан парг'ато йитина хилар.

— Х'ун хьал? Х'ун киртиг? — хаьттира Зармас. — Со кхетац!

— Ой, ца кхета х'ун ду цигахь? Белхалошна алапаш декъар вон ду? — бохура зудчо.

— Со ма вац директор!

— Цо лоруш ву хьо.

— Со юкьайизош хилча, суна хаа ма деза бахьана?!

— Дийцал, Хеди! — элира зудчо.

— Счетоводой, кассирой алапа мел оьцу хаьий хьуна? — собарца хаьттира Зармас.

— Крановщицо оьцучул кхузза клезиг, — б!аьргаш ц!енкъя а хыйсош, жоп делира Хедис.

— Ой, оха куралла йо хьох! Нах иштта аьтто лобуш бу! — элира Зармас. — Сел тайна хьайн нисделла г!уллакх д!а х!унда тосу ахь?!

— Тхов к!елхула яьшка хобхкуш лела бохуш кхайкхай! — Хедин меттана жоп делира зудчо. — Т!е муха йолу? Охья муха юссу?! Цу юккье жирге забарш кхуьсу!.. И забарш яр бахьанехь кхо хаьржинарг а ву х!ара аьчгачу отохь ларьеш хила еза бохуш!

— Тентаг! — оьглазвахара Зарма. — И осал хабарш а ца юьйцуш, д!атоьгур вай хулиганийн батош! Х!ун бен яра цу писаша х!уьа йийцича а?! Цаьрга ла а доьг!ур дац, я царех дешар а дац вай! Х!инца ирс, сий, адамаша ларар долуш йолу хьо шина-кхаа йовдало хьераьлла баганаш лейо аьлла кхераяла еза?! Уьш суна карор бу! Ас тухуш гур хьуна церан батошна дог!а! Ишттачохь а лестича хуьлий вайх белхалойн класс?! Х!ан! Х!ара кехат! — шегара Хедин заявлени хьалха лаьттачу стоьл т!е охьатесира Зармас. — Айхья эт!аде иза! Ас дош ло х!ара цхьана а адаме ца хьахо! Кхул т!аьхья и хабарш хазахь сох бехк боккхур ахь!..

— Х!инца-м г!еххья со а ма кхийти! — к!еда Хедига хьаьжира йоккха стаг...

Хедас, заявлени схья а эцна, хьакхош, хьарчийна буйна кьевлира...

ЛАДОЬГІУ...

Ленинан ц!арахчу Дом культуран ц!ийнан йоккхачу зал чохь Нохч-Г!алг!айн АССР-н Лакхарчу Советан сесси яра. Садо!у зама т!екхаьчча, оцу зал чуьра депутаташ фойе чу бахкаре хьобжуш, газета а доьшуш, г!антахь !ара Ч!имло. Эххар а и минута т!е а кхаьчна, арабуьйлучарлахь Жамий, Айзий гича, велакежаш серлаваьлла Ч!имло, шуьйрра мор а баржийна, вахана Жамина мара кхийтира. Иза дика кечвелла вара: кхокханан басахь лепаш кремплена костью а, оцу басахь исбаьхья туфлеш а йолуш. Зоьртал а, куьцехь а волу иза интеллигентан битамахь вара.

Жаминий, Айзиний там берг-берг дуйцура цо, хаза забарш а еш. Цу шиннах д!акъаьстинчу минотехь сов т!ахьаьлла хыйзара иза хьаькамашна гонаха, мало де-зачунна мерза хи малаш, кхалло езачунна пирожни я котаман меже кхаллош, х!оранна а шен-шена там болу

дешнаш карош, мерза вистхуьлуш. Цхьа моґла телефонийн померш а, адресаш а нисделира лепаш можа мужалташ йолчу цуьнан кисанан жимачу книжки тӀе. ЧӀимлос таханенна юьхьарлаьцна план кхочушхилира. Керла гӀортораш лехаран некъ дӀакхехьаран кепаш дагаловцура цо. Лела-аш фойехь кӀамелаш дечу Жаминий, Айзиний, ХӀавриний юххехь сецира ЧӀимло церан пурбанца. Цо ладоьгӀура цара дечу кӀамеле.

— Истори вайнехан хилла а яц Октябрьски социалистически революци хиллалц! — элира Айзас. — ХӀора денна а хуьлуш хилла кегий а, даккхий а зуламаш...

— Хала-м хӀинцачул тӀаьхьа а хир ду, — билгалдира ХӀаврас. — Сов жима планета ма ю вайн латта. Адамийн юкӀаралла зуламех ларьярх терра Ӏалашъян езаш ма ю лаьттан ког биллал мел йолу меттиг а. Завод, фабрика яр, я хазна йоккхуш предприяти йиллар хуьлуш дац Ӏаламан цхьана кийсигна зулам деш бен. Оцу белхан ойла ца еш гӀуллакх дӀакхехьча, тахана хало ӀеткӀа, ткӀа кхана мел ирча хир ду иза?!. ХӀетте а технически революци сацо йиш а яц! Мелхо а иза тӀаьхь-тӀаьхьа сиха а, нуьцкӀала а кхуьур ю. Амма цуьнан хӀора керлачу гӀулчо ден долу зен хӀалххе лара а, и зен меттахӀоттон долу некъ лаха а йиш ю. Индустрийс, технико хӀоразза а деш долу зен хӀоразза а метта а хӀоттош, адамо болх бахь, вайн жима планета — латта — вайна а, тӀаьхьенашна а Ӏалашлур ду. Оцу зенех латта а, зуламхойх адамийн юкӀаралла а ларьяр ду вайн декхар...

Церан кӀамелашка ладоьгӀуш волу ЧӀимло оцу дерригенах а ша дика кхеташ лоруш вара шен дагахь. «Вайн латта», «вайн халкӀ», «тӀаьхьенийн дуьхьа» боху дешнаш ашачул вон ца олу ас! — ойла йора цо. — Амма сан дог бехчалгех дилх а эдеш кхоьल्लीна дац. Дерриге а дилхан ду! ХалкӀ ша ду. Сан безам, сан лаам, сан зовкх ду дуьненал деза-доккха... Шуьгара суна гӀо хили... Соьгара шуна а хир... Важадерш цӀен, кӀайн гомха хабарш ю...

...Лаьтто шен го туьйсу малхана гонах. Ша а хьийза латта, дей, буьйсий хуьйцуш. Ло диллинчу лаьттахь шийла дарц хьийза. Дорцехула хьаьдда Ӏаьржа «Волга». Дерзинчу диттийн генаш карзахе лестош зевне шокетта аьрхачу мохо. КӀур хьийзоран битамехь кхоьлина Архар поселкан урамаш автомашинаш сиха лелорна кхераме дара. Сурсатан промышленностана машинаш

ечу Архарски заводана хьалха сецира и «Волга». Цунна тѣра охъавоѣссина Самид заводан урхаллин конторе вахара. Заводан директор цехехъ вуйла а хиъна, иза волчухъа вахара Самид.

Непарехъа болу белхалой, арахъара шело хаалуш елахъ а, белхан сихалло бохбина, яхъаш цѣийелла бара. Винт хъовзочу морзахашца, жѣавънашца, тайп-тайпанчу коьчалашца гѣуллакхаш деш болчу цѣран куьйгаш атта а, шашах а лелаш санна хетара. Аьчган пхьалгѣа цѣхах бев йоккхуш бина пен а, и дѣакъасторан балхах довзна гѣуллакхаш дина довллуш а гора цунна. Иштта бев яккхаран пѣнаца цѣхан участкѣх дѣакъастийна йоллуш лаьттара басарш хъекхаран гѣуллакхийн участок а. Иштта бев йоккхуш яра газосваркин аппаратура а. Леррина кабинаш кечийнера сварщикашна. Баккхий хийцамаш гора Самидна цехехъ сел тамехъ хилла. Вайн заманан заводан дика цѣх хилла дѣахѣуттуш яра иза. Производствон белхаш тобарца а, дѣакхехъарца а цѣхъа-на кхочушдеш дара цѣх тояран гѣуллакхаш а. Белхалой дегнаш ира-кара хѣиттина хетара цѣран хъѣжарехъ, леларехъ, гѣуллакхаш дарехъ. Иштта, меттигаш а, белхалой а тергалбеш, металлоконструкцийн цѣхехула чѣкх а ваьлла, аравелира Самид. Дорцан мохо техка а веш, шолгѣачу, механо-сборочни цѣхе вахара иза.

Кѣайн, цѣен бос ийна могуш, сирла юьхъ а, сийна лепаш бѣаьргаш а, таьѣана бора чо а болуш жима стаг гира цунна. Дегѣана лекха вацахъ а, ондда дегѣа долуш волу иза, кегийрхошна гайтарца хъѣха а хъоьхуш, цаьрга катоьххна белхаш а бойтуш, механизман меженаш вовшахтосуш воллур. Самидна вевзира и тоьлашха волу комсомолец Адамов Гѣха. Цунна гергахъ, Гѣха а санна, накъосташна пайда а луш Золотавский Дмитрий воллур. Партин райкоман секретарна хууш дара и жима стаг кѣинхъегаман жигараллица билгалваьлла хилар.

Токарни станокаш тѣехъ болх бечийн могѣарехула бѣаьрг тоьхча Азман, Тамара гора цунна. Цу шиннах хѣораннан а станокашна гергахъ цара еш йолчу машинийн меженийн баьрзнаш айъалора. Орденаш мелаш йолу ши зуда Нохч-Гѣалгѣайн АССР-н Лакхарчу Советан депутаташ а ю... Шолгѣачу цѣхан участкашкахула чѣкхволлуш, заводан директорна тѣѣоттавелира Самид. И шиъ, цѣха чуьра а ваьлла, директоран кабинетѣ вахана, охъахира.

— Проектехь ма-гайттара завод йийр яц моьтту суна, — элира Хасис.

— Муха?! — ладуйгIира Самида.

— Литейний, формовочний цехаш еш хилча, цера баххаш дIахIитто долор дара, — жоп делира Хасис. — Нагахь и литейни цех еш а хилла, йина яьлча, цо ара-хьцу йолу материал тоьар яра вайн а, луларчу а республикийн ерриге а промышленни предприятишна... Завод, и цехаш а йоцуш, хIинца хIюьттинчу барамехь юьтуш хилча, кхузахь оьшшучу барамехь и материалаш кхечу заводаша атта кхоьхьуйтур ю...

Вист а ца хуьлуш Самида ойла йора керлачу директоро беанчу хааман.

— Заводан маьIна... — эххар шабарш дира цо.

— Шен бараме хьаьжжина и маьIна хилаза йиш яц заводан, — жоп делира Хасис. — Технологех кхеторан гIуллакх а лар тIехь догIу. Иза лаахь дагахь а Iамалуш дерг ду. Ша кечьеш йолу машинан меже белхалочунна шен синхаамца гуш хиларан хьоле айъа беза уьш. Цуьнан хормий, барамаш, терзанан хьесап девзина ца Iаш, дикачу белхалочунна уьш го деган кьайленца. Амма цIеххьашха хуьлуш дац иза. Юьхьанца ницкъ бо белхалочунна ша еш йолчу машинийн чолхалло... Машинийн, механизмийн хьийзар, лелар, лестар, вовшахтийсаялар, цу тIе, уьш шен бехкенна талхар, кегъялар гIенах а го белхалочунна...

Иштта шина накьосто буьйцуьрш бара заводера суьйренца шайн-шайн цIехьа оьхуш. Шайн хIусамашна аьтхьа автобусара йоьссина цIа йоьдучу Тамарин йовхачу эткашна кIелахь цIийзара гIорийна ло. БIаьсте йолучу хенахь ша Турпалийн гIалахь зударийн собранехь а, орден луш йоккхачу собранехь а, Лакхарчу Советан сесехь а хиларан сурташ дагаоьхура цунна. «Болх бан, хаан дезарна иза Iамийна. Болх барх йоккхаеш, гIуллакх дика дан гIиртина. Изза бахьанехь оццул сий догIий?!» — ойланаш йора цо. «Тамара, хьо ма ойлане яьлла?!» — шена юххехь Зармин аз хезира цунна.

— Цкъа делахь, сий лан хала ду, — жоп делира Тамарас. — Хийла ярташка а, меттигашка а кхерста а, собранешкахь президиумашкахь хиъна Iен а карахдала деза. Цу тIе, оцу тхайн аьрхачу кьонгийн доладар а ма ду сан яьIни тIехь!

— Тамара, хьо бакъ ю! — тIетаьра Зарма. — Иштаниг Iотталуш хуьлу. Тхан кIант а хаавелира шен вуьр-

хИтта шо кхочуш цхъана кхерстачу кегийчу нахах кхетта... «КІант, болх, дешар доцчу метте хьо кхерстар жимма дитаза дер дац!» — элира ас цхъана сарахь иза аравала кечвелча. «Папа, ахь са стенна гатдо?! — цецвелира иза. Арахъа дика тІакІ-мак яккха меттиг хааелла тхуна! Аса шай-кай кхоьхьур ю хьуна!» ОьгІазвахарна хьере хуьлуш воллучу ас, халла собар а дина, хаьттира:

— ХІун хилла?! ХІун тІак-мак?!

— Цхъа меттиг ю къа кІезиг а хьоьгуш, ахча алсам а оьцуш. Бага шегахь кхаба хиьчахъана, — эвххъаза жоп делира кІанта.

— ЛадогІал, кІант! — элира ас, цкъа а цунна ца хезначу тайпана. — ДІакхуссур ахь хъайн коьрта чуьра и «тІак-мак» боху ойла! Хъайна гІенах а дага ца йогтІург! Хьо велла дІаваллалц диц ца дер ахь аттачу ахчано стаг атта хІаллакьвеш хилар. Зармин тайпатукхаман цхъаь бен некъ цахилар. Хъаналчу кьинхьегаман некъ бу иза! Кхийтин хьо?! — Ишттачу кІоршамаллица сацо дийзира сан кІант. ХІинца нах а, тхо а реза долуш стаг хуьлуш лаьтта цунах!

— Бакъ ду иза, Зарма! — элира Тамарас. — Хъан кІант ву, хир а ву адамаш реза долуш. Оцу хъан дашочу куьйгаша эчиг мел ийъина? Мел аьгна, хьекхна, сеттийна, нисдина, хиттина?! Белхалочун куьйгаша...

— Шун кегийрхой а хир бу иштта! — жоп делира Зармас. — Хъан болх, хьекъал, хьуьнар ду царна масал гойтуш...

Иштта вовшашка дист а хилла, шай, Зармий вовших дІасхъа къаьстинчул тІаьхъа а, ша йовхачу хІусаме кхаьчна паргІатйолуш а ойланаш еш яра Тамара: «Зармин собар, балхо маззакъ волор, векъано, спортсмен санна, дегІана аьндаже а, тІахъаьлла а хилар, гІиллакхе хилар... Иштта волчу Жамин васт кхин ду, юхь профессорачух тера ю, амма изза белхан хьуьнар ду...»

ГІорийна ло, шийла, тийна суьйре... Мелачу дахкарх чекх хьалха лампанийн зІаьнарш а етташ, Архарера гермчигахъа хъаьддера Іаьржа «Волга». Оьздачу ойланнийн, гІуллакхийн белхалой болчуьра цІехъа вьодуш вара Самид.

ВОВШИЙН ТЕРГО Е...

Заводе дуюххъара еанчу Анона тамашена гІовгІане хийтира моторийн хедаш йоцу эшарш а, аьчгийн кьер-

— Проектехь ма-гайттара завод йийр яц моьтту суна, — элира Хасис.

— Муха?! — ладуьйгIира Самиди.

— Литейний, формовочний цехаш еш хилча, церан баххаш дIахIитто долор дара, — жоп делира Хасис. — Нагахь и литейни цех еш а хилла, йина яьлча, цо арахьцу йолу материал тоьар яра вайн а, луларчу а республикийн ерриге а промышленни предприятишна... Завод, и цехаш а йоцуш, хIинца хIоьттинчу барамехь юьтуш хилча, кхузахь оьшшучу барамехь и материалаш кхечу заводаша атта кхоьхьуйтур ю...

Вист а ца хуьлуш Самиди ойла йора керлачу директоро беанчу хааман.

— Заводан маьIна... — эххар шабарш дира цо.

— Шен бараме хьаьжжина и маьIна хилаза йиш яц заводан, — жоп делира Хасис. — Технологех кхеторан гIуллакх а лар тIехь догIу. Иза лаахь дагахь а Iамалуш дерг ду. Ша кечъеш йолу машинан меже белхалочунна шен синхаамца гуш хиларан хьоле айта беза уьш. Цуьнан хормий, барамаш, терзанан хьесап девзина ца Iаш, дикачу белхалочунна уьш го деган кьайленца. Амма цIеххьашха хуьлуш дац иза. Юьхьанца ницкъ бо белхалочунна ша еш йолчу машинийн чолхалло... Машинийн, механизмийн хьийзар, лелар, лестар, вовшахтийсаялар, цу тIе, уьш шен бехкенна талхар, кегъялар гIенах а го белхалочунна...

Иштта шина накъосто буьйцуьрш бара заводера суьйренца шайн-шайн цIехьа оьхуш. Шайн хIусамашна аьттехьа автобусара йоьссина цIа йоьдучу Тамарин йовхачу эткашна кIелахь цIийзара гIорийна ло. БIаьсте йолучу хенахь ша Турпалийн гIалахь зударийн собранехь а, орден луш йоккхачу собранехь а, Лакхарчу Советан сесехь а хиларан сурташ дагаоьхура цунна. «Болх бан, хаан дезарна иза Iамийна. Болх барх йоккхаеш, гIуллакх дика дан гIиртина. Изза бахьанехь оццул сий догIий?!» — ойланаш йора цо. «Тамара, хьо ма ойлане яьлла?!» — шена юххехь Зармин аз хезира цунна.

— Цкъа делахь, сий лан хала ду, — жоп делира Тамарас. — Хийла ярташка а, меттигашка а кхерста а, собранешкахь президиумашкахь хиьна Iен а карахдала деза. Цу тIе, оцу тхайн аьрхачу кьоьнгийн доладар а ма ду сан яьлни тIехь!

— Тамара, хьо бакъ ю! — тIетайра Зарма. — Ишттаниг Iотталуш хуьлу. Тхан кIант а хаавелира шен вуьр-

хитта шо кхочуш цхъана кхерстачу кегийчу нахах кхетта... «Клант, болх, дешар доцчу метте хьо кхерстар жима дитаза дер дац!» — элира ас цхъана сарахь иза аравала кечвелча. «Папа, ахь са стенна гатдо?! — цецвелира иза. Арахь дика тлак-мак яккха меттиг хааелла тхуна! Аса шай-кай кхоьхьур ю хьуна!» ОьгIазвахарна хьере хуьлуш воллучу ас, халла собар а дина, хаьттира:

— Хиун хилла?! Хиун тлак-мак?!

— Цхъа меттиг ю къа клезиг а хьоьгуш, ахча алсам а оьцуш. Бага шегахь кхаба хиъчахъана, — эвххъаза жоп делира кланта.

— ЛадогIал, клант! — элира ас, цкъа а цунна ца хезначу тайпана. — Длакхуссур ахь хьайн коьрта чуьра и «тлак-мак» боху ойла! Хьайна гIенах а дага ца йогтIург! Хьо велла дIаваллалц диц ца дер ахь аттачу ахчано стаг атта хIаллакьвеш хилар. Зармин тайпатукхаман цхъаь бен некъ цахилар. Хьаналчу кьинхьегаман некъ бу иза! Кхийтин хьо?! — Ишттачу кIоршамаллица сацо дийзира сан клант. Хинца нах а, тхо а реза долуш стаг хуьлуш лаьтта цунах!

— Бакъ ду иза, Зарма! — элира Тамарас. — Хьан клант ву, хир а ву адамаш реза долуш. Оцу хьан дашочу куьйгаша эчиг мел ийгина? Мел аьгна, хьекхна, сеттийна, нисдина, хиттина?! Белхалочун куьйгаша...

— Шун кегийрхой а хир бу иштта! — жоп делира Зармас. — Хьан болх, хьекъал, хьуьнар ду царна масал гойтуш...

Иштта вовшашка дист а хилла, шай, Зармий вовшех дIасхъа къаьстинчул тIаьхъа а, ша йовхачу хIусаме кхаьчна паргIатйолуш а ойланаш еш яра Тамара: «Зармин собар, балхо маззакъ волор, векъано, спортсмен санна, дегIана аьндаже а, тIахъаьлла а хилар, гIиллакхе хилар... Иштта волчу Жамин васт кхин ду, юьхь профессорачух тера ю, амма изза белхан хьуьнар ду...»

ГIорийна ло, шийла, тийна суьйре... Мелачу дажкарх чекх хьалха лампанийн зIаьнарш а етташ, Архарера гермчигахъа хьаьддера Iаьржа «Волга». Оьздачу ойланьин, гIуллакхийн белхалой болчуьра цIехъа вьодуш вара Самид.

ВОВШИЙН ТЕРГО Е...

Заводе дуюххъара еанчу Анона тамашена гIовгIане хийтира моторийн хедаш йоцу эшарш а, аьчгийн кьер-

сиге татанаш а. Механо-сборочни цехехъ цунна дийнна цхъа моґІа станокаш гора. ХІинцца бархІ класс чекхъ-яьккхинчу Анона хаъара уьш токарни станокаш хилар. Вайнехан зударш бара станокашна тІехъ белхаш беш. Газеташ тІехъ, журналаш тІехъ шена хийлазза сурт гина йолу Азман сихха евзира цунна. Азмана дайн а, атта а куьйгаш лелор, ша-тайпа дайн дегІ меттахъхъадар — цо деш мел дерг исбаъхъа гора. Цуьнан машино цунна, цициго санна, туьйра дуьйцуш хетара, цуьнан белхан тийна йиш лекхаялар дезаделлера йоІана. Машинан юьхьигаш горга йолу тІемаш а, горга чкъургаш а сел муьтІахъ яра Азманна. Йиша яьлла машинан цхъа меже юьстах а йиллина, стомма аьчган гІуй тІечІагІбира станокана Азмана. Цо меллаша хьовзийра къегаш болу чкъурган тІам, эчиг хадеш долу урс оцу аьчган горгачу гІуйнна тІе а хІоттош. Машино тамехъ кІеда, тийна йиш йолийра, и гІуй а керчош. Цунах хъекхалора и ира урс, халла хаалуш беса кІайн кІур а гІиттош. АгІорхъа оьгура сийна, бодане, хохан парддол юткъа эчиган яІалуш йолу левчигаш... Секундана машина сецира. ЙоІана гора тохара гІуй хиллачух йина кІайн лепаш йолу машинан башха меже.

ЙоІа ша тергал йой хиъна Азман, цуьнта а хъаьжна, елакъежира.

— Ма сиха а, дика а йин ахъа хІара, — элира йоІа.

— Хир доккхучо цхъана юьххье хир даьккхичхъана, кийчча ю! — жоп делира Азмана.

— Хьуна хаьий хир даккха а? — хаьттира йоІа.

— ГІехъ хаьа! — хаййтира Азмана. — Амма хІора гІуллакхан а шен-шен белхало ву... ХІара болх Іамо лаьа хьуна?

— ЧІогІа! Сов чІогІа! — даггара жоп делира йоІа. — Ахъа со Іамор елара!

— Іамор ю! — жоп делира Азмана.

— Делахъ, со кхуза дІаэца олу ас!

— Ала!

Ларамаза санна и къамел хезна волу инженер Ахьмад Масаев велакъежира, дайчу боларахъ цехера ара-яла сихъеллачу йоІана тІаьхъа а хьоьжуш.

«Хир юй техъа кху жимачу йоІах Азман санна къишхъегаман турпалхо? — ойла йора Ахьмада. — «Сирлачу новкъа» цІе йолу кино дага а еана, — «инженер хила а мега», — ша-шега шабарш дир цо... Сох сел хьалхе хьакхаеди хІара цамгар. Диплом схъаэццалц массарех

лечкыйра цамгар. Больнице а вижийна, дешарх юкбах-
вакхарна кхоьрура. Нефтеинститут чекхъяьккхича ша-
рахь ломахь садаьира. Больница сихха ара а ваьл-
ла, сурсатан промышленностина машинаш ечу веара.
1938-чу шарахь ахархочун доьзалехь вина. Ломан баса-
не йиллина хаза юрт ю тхан Махкате... Бляьстенца
гла-бацо ялсаманех тарьеш... Жима волуш дуьйна ги-
на аьхкенан довхачу деношкахь дас а, наха а дохнна
докьарш кечдеш... Шийлачу шовданийн йистошкахь дит-
тийн Индаглашкахь са а долуш... Деша дийзира 1944-
чу шарахь дуьйна. Трактористийн курсаш. 1956—1958-
чуй шерашкахь трактористан болх бира, суьйранна де-
ша а доьшуш... Веданан районерчу Тевзанахь ценош
дан дийзира. 1959—1962-чуй шерашкахь советски эска-
рехь гуллакх дира. Эскарехь велира комсомоле...
1968-чу шарахь нефтеинститут чекхъяьккхира. Паккха
инженер, старший инженер... Амма ямарт цамгар шен
болх беш ю... Цамгар члагьяларан миноташ тлехитти-
ча, балхахь хьакь доцург ша далийтарна кхоьруш ма-
хуьллу кыйлалуш, садетгара Ахмада... Йоккхачу ой-
ланца болх бора сарралц. Белхан де чекхдаьлча ца-
воьдура олалой, бляьргийн гонаш ларжлой, тлеллой.
Хлетте а глаьхьатуьттура шена дарбанаш лелор. Боль-
ницашкахула лела воьлча накьосташна ша клезиг хе-
тарна кхоьрура. «Вон клант-м вацара Масин Ахмад,
шех старший инженер вешшехь, вуьйжи-кха, «глаьхь-
ло йолуш белхало ца хилла, нана ма яларг!» — бохур
ду моьттура. И цуьнгара хьал хаа а делла, тевеара
цунна Гелаев Иса:

- Ахмад, хуна тхо муьлш ду моьтту?!
- Дика клентий дац шу?! — забар йира Ахмада.
- Тхо дика клентий ду! — баккьал а жоп делира
Исас. — Ахь тхаьш ца ларахь а!
- Ма алахьа, Иса! — элира Ахмада. — И тайпа
ойла шун хьокьехь еана а яц дага!
- Айхьа тхо адамаш ларахь, сихха яздел заявлени!
- Хиун заявлени?!
- Санаторе путевка ло алий!
- Иштта шегара хьал гучудаьлча, накьостий карийра
Ахмадна шеца хьалхачул а дика, гиллакхе...
- Накьостийн тидамо лобрашчул дика до суна дар-
ба! — дагахь ду Ахмадна.
- Клентий, вовшийн терго е! — олуш ледал ду Исан.
- Клентий а, йоларий а хуьлу башх-башха. Ахмадан

терго Иисас йина и белхан де а чекхделира. Еара суьй-ре. Тийна а, то дика дІакъевлина а долчу ЧІимлон кеч-динчу цІа чохь Хаима а бохура:

— Вовшийн терго е!

— Ян езаш ю-кха иза! — тІетайра ЧІиркъя.

— Бакъ ду! — бохура Хагожа.

Тхьамда Хаим а волуш, охъахевшина бара уьш.

— ЧІимло, хІара ши стаг хьуна а вевза, — долийра Хаима эххар а. — ЗармагІаьрца дІа ца яхана и ворда кху шимий, вайший дІайолайолуьйтур. ХІара шиъ, хаза болх а Іамош, малар юха а тоьхна, шайн баганаш шайгахь а кхобуш, кьонахий хилу...

— Со и шадерриге а гуш а, кхарех тешаш а ву! — жоп делира ЧІимлос. — Вайн болх боло де ма-кхеччи со кийчча ву-кха!

— Делахь вайн кху сохьта кхин дийца хІума дац, — элира Хагожа. — Оцу тІехь барт хили. Хьо кхузахь Іаш велахь, Хаим, сой, ЧІиркьий дІагІор.

— Мегар. Диканца голда! — жоп делира Хаима.

ЧІимлос Хагож, ЧІиркьий новкъаваьккхира. И шиъ автобусаш совцучу вахара.

— ТІаккха, ЧІимло? — хьаттира хІусамдега Хаима, и вуха чувеъча. — ХІун ду и оцу партийни конферен-цахь хилларг?!

— Шун заводан директор Хаси Тарамович партин обкоман бюрон член а, секретарь а хьаржина.

— Ой, ахь хІун дуьйцу?!

— Вайшиъ хІокху чохь хилар санна, билггал бакъ-дерг ду-кха иза! — чІагІдира ЧІимлос. — Кхана газеташа дерриге а дуьнене дІакхайкхон дерг ду иза!

— ТІаккха? ДІа муха яхана боху конференци? — юха а хьаттира Хаима.

— Ва Хаим! Хьуна хІун хилла?! — цецвелира ЧІимло. — Хьо-м собар а, кхетам а болуш кьонаха ма вара! Ой, хьотту хІума ду иза?! Дьатта хьаьккхна ворда санна, хецна дІа дера яхана! БорхІалгІачу пхеашеран план кхочушъеш а, уьссалгІачу пхеашеран план кхочушъяр хІинца дІахьош а тоьлларш хеста а беш. Иза дац вай дуьйцург. Архарски «Пищемаш» заводан директоран меттиг паргІат йолуш хилар ду! Обкомана-м секретарь нисвели. Завод а мегар юй цхьа да воцуш?!

— Дера заводана а цхьа бакъахьара директор бакъахьа ма вара, — билгалдира Хаима.

— Цуьнан гІайгІабар ду-кха сан дагахь а! — жоп

делира Чимлос. — Хийрачу нахе йолуьйту меттиг яцара, да ватIарг!..

— Чимло, цхьа мIара тосийла йоцуш-м хир ма вац хьо?!

— Сайн ницкъ кхочу лол тоьхна, — жоп делира Чимлос. — Хьожур ву ша аьлла стаг а ву... Амма со тешац цуьнан ницкъ кхочург хиларх. Ахь а нека дан деза!

— Гуллакх хили — лол тоьхнарг хьо ву, — элира Хаима. — Ца хили — ницкъ ца кхаьчнарг «и» ву.

— Иштта дуьне ду-кха! — куйгаш дIа-схьа тесира Чимлос. — Цу тIе, обком а, райком а ю-кха... Хьовсур вай... — Машинна хьалха шофер волу шен вешин кIант а хаййна, Хаим, шай тIехьа а хитна, маьI-маьIе кхеташ волавелира Чимло...

Эххар дIакхечира. Чимлос яница тIейцира Хаиман тешамах долу жоп. Кечдинчу цийно, дашо бос болчу холхазан куйно, исбахьачу духаро, гIирсо гойтура хIусаман ден таро. Векъана-лекха стаг шуьйра хьаж, боккха мара, сирделла даккхий мекхаш долуш вара. Цуьнан Iаьржа бIаьргаш хIилланца хьожура.

Чимлос, Хаимий шена тIе деана гуллакх дийчица, оyla еш дIатийра иза.

— Доцца аьлча, Хаим, хьох заводан директор варан пхьола ду-кха хIинца дан дезаш дерг! — меллаша хезира стеган гIоргIа аз.

— Иза ду-кха! — даре дира Хаима.

— Говзалла йоккха езаш пхьола ду-кха иза! — билгалдира хIусамдас.

— Бакъ ду, — тIетайра Хаим.

— Говзалле хьожжий хуьлу-кха цуьнан мах а.

— Иза а бакъ ду, — юха а даре дира Хаима.

— Иза а ловр дара, — меллаша мекхех ка хьаькхира стага. — Оцу говзанчина тIе боьду некъ а шена харж йойтуш бацахьара!

— Коган ял а лелаш ма хуьлу нахалахь, — реза хилира Хаим.

— Маржа яI! Сан зама дIайоьдуш лаьтта! — ойланца вистхилира хIусамда.

— Со хаьал хилчахьана а ву со ишттачу метте са-туьйсуш! Со валарг яI, и директоран лекха гIант!..

Кхара деанарг дишделлачуха тайп-тайпана хабарш дуьйцуш Iара стаг. Эххар юха а шаьш деанарг хьахийра Хаима.

— Говзаллий, коган ял вай хьахийра! — велакъе-
жира важа.

— И пхьола аванс кара алссам езаш ду-кха.

— Гота аьхча каралург лур, — элира Хаима. — Бер-
кат чудерзийча важа а лур...

— Даьтта ца хьаькхча йолалуш яц-кха и гота.

— Гурахь илли эриг луш ахча а дац.

— Директоралла ца деза хьуна?!

— Со директор х'отторан хьокъала боллу сацам
схьаба! Доггу ахча д'аэца!

— Ой! Хьо а хилла нах саннар! — велавелира стаг.

— Я хьо со саннар! — даре дира Хаима.

...Юьртбахаман техникаг г'уллакхийн конторера
араволийла суьйренца нисделира Абу Сослаевичан.
Лампанийн серло урамехь г'ийло йолчу меттехь кхо
жима стаг дуьхьал вогура цунна.

— К'ант, хьо-м хьайн элдарчу дегах мох кхоьтуьй-
туш хуьлу сурт ду! — элира оцу жхааннах юккъе х'оьт-
тина вогуру лекхачо

Уьш шегалуйш хилар дагахь адоуш, я уьш тергал
а ца беш д'авовдучу Абун пхьарс лецира оцу лекхачо.

— Кьонаха, хьо-м к'енташца хьан-сан ала а ма ца
веша! — олуш, сацийра цо Абу.

Цеххьашха ластийна пхьарс цуьнан буйнара маьр-
ша а боккхуш, собарца, амма хаддош вистхилира Абу:

— И забарш жхечахь ер аша!

И кхо жима стаг эвхьаза велавелира. Юккъерчу де-
гахь а, шуьйра белшаш йолуш а волчо элира: — Тхьо-
ца кура хабар ян г'оьртинарг Органо, т'е г'ум а туй-
суш, ша д'авулла!..

— Дистина дацахь а ду цигахь дакъа д'ахьулдалла
хи! — элира лекхачо.

— Ой, и г'ум шайна т'е ца тиссийттал ницкъ хила
ма беза шух х'орангахь а! — жоп делира Абус.

— Сел аьрта хуьлу?!

— Ма кхоам бара хьан!

— Интеллигент ма ву!

— Тхо а, нах а кхето!

Вовшийн дешнаш а цоьстуш, сихбелира уьш.

— Хьан г'айг'ла ма бу оха беш берг! — элира ле-
кхачо.

— Тхьоца договор дахь, волу к'елхьара! — билгал-
дира белшаш шуьйра йолчо. — Я и хьайга кхийдо г'ул-
лакх духататтахь а волу!

— Тобар! — велавелира Абу. — Яхийтал хІинца шайн алашаш!

— Хъажахъа! — Абуна меракІел пІелг кховдийра лекхачо.

Аърро куьйга катохна хулиганан пхъарс а хъовзош, абтто буй тоьхна дІакхоьссира иза Абус.

— Урс! — мохъ а тоьхна, белшаш шуьйрачо кисана куьйг Іоьттира. КхозлагІаниг аьчган гІаж а айъина чухоссавелира.

Ощу секундехъ маьхъарий хезира:

— Абу!

— Тхо догІу!

Схъахъаьлхинчу адамийн татанаш гергадогІура. Хулиганаш юьйхира, амма кхерамаш туьйсура цара:

— Бехк боккхур!

— Гур!

— Доькхур!

Писаш евдда сихха яйра.

Дегаза хетара Абуна оцу боьхачу хІуманашца шен дар-дацар Іоттадалар. Цуьнан дагара хууш санна, накъосташа, цуьнга иза хъаха а ца деш, кхин къамелаш дора. Царех дІа а къаьстина, ша цІа кхаьчча а вара Абу цхъа диларш шена кхетча санна вон хеташ... ШоллагІчу классехъ доьшуш йолу шен йоІ, шуьйрра бІаьргаш а биллина, шегә хъаьжча Абу велақъежира:

— Жим-тіам кІадвелла хуьлу куц ду хъан папа!

Дехъа чу а вахана, тіера бедарш дІа а яьхна, шкафа чу уьш дІаоьхкира цо. Пижама а юьйхина, юьхъ-куьг а йилина, газеташ, журналаш эцна, диван тіе агІорвелира... Жимма Іийна, метта велира. Амма наб кхета ца туьгура. Эххар а цхъа синтем боцу наб озийра цунна, заводан гІовгІа хезаш санна хеташ... Самавелира Іуьй-ранна. Сихха кечвелира балха ваха.

Доладелира заводан кхозлагІчу директоран белхан дуьххъарлера де.

Ощу дийнахъ заводе веанчу Самидна конторан ехачу сени чохъ дуьхьалкхийтира Хаим. Цо Самиде кІеда-мерза могуш-паргІат хаьттира, тіаккха иза шен кабинетте озийра.

— Доккха маьІна долчех ю заводан кьинхъегаман, алапийн отдел, — билгалдира партин райкоман секретаро. — Дукха хан юй, накъост Маштохов, хІокху от-делан начальник хьох вина?!

— Кху шеран январехъ ели соьга хІара меттиг, —

жоп делира Хаима, и хаттар а дина, вистхила шен аът-то барх там хилла. — Хаси Тарамовича озийна со кхуза. Дера вара иза кадраш шайн-шайн меттигашка нисъян сов дика хууш! Эрна дац иза партин обкоман секретарь вина лакхаваккхар! Мел хала тойина дIахIоттийна цо хIара завод. ХIинца кхин дIа гIуллакх тодан аът-то бу. Керла директор а ву башха дика стаг. Совхозан коърта инженер, юьртбахаман техникан хьаькам волуш белхаш бина, хьуна а ма-хаъара... Теллина аша чIагI-вина... Аса сайн ма-хуьллу болх бо, бийр а бу, Хаси Тарамовичан а, шун а сайх болу тешам хьакъ болуш хилар чIагIдеш. Ницкъ ма-кхоччу гIо дийр ду керлачу директорна!..

Керла директор хIоттийна ша воккхавеш хиларан хьокъехь лерина къамел дира Хаима партин райкоман секретаре.

— ХIоранна а шен-шен гIуллакх цIена а, дика а кхочушдан лаар вайн юкъараллин гIиллакх ду, — элира Самида. — Адамийн дегнаш болх бан лууш хилар Iалашдечех цхьаь ду кьинхьегаман хьесап нийса лелор. Белхалошна алапаш нийса далар... Баркалла, Хаим, ахь хаза къамел дин... Юха а гур вай, — аравала хьала-гIаьттира Самид.

— Баркалла хьуна ду! — тIаьхъавелира араволучу цунна Хаим. — Баркалла, иштта тхан гIайгIа барна а, хаза хьехамаш барна а... Диканна голда!..

— Диканца голда!

Хаим, сени чуьра вуха а вирзина, шен кабинете вахара. Партин райкоман секретарь заводан директоран кабинете вахара.

ГIуллакхийн, декхарийн хьокъехь къамелаш дира цу шимма. Эххар а, цхьа а вист ца хуьлуш, кIеззиг хан елира.

— И дош хеташ-м ца боху ас, — доккха садаьккхира Самида, — делахь а хьуна хиъча бакъахьа дукха... — И дешнаш аьллачохь Самид кIеззиг соцуна хилира. Ойла йора: «Даиманна а нехан гIуллакхаш а деш, шен зовкхан гIайгIабан мукъа а боцуш нах хуьлу. Къарлур воцуш ву олу ишттачу стагах. ХIара Абу ву ишттачех. Цуьнан доттагIа велахь, иза доттагIа ву. ДоттагIа ву, и шен доттагIа партина а, халкъана а пайда беш мел ву. Цо беш болу некъ нийса бу. Амма и шен доттагIа а кхоор воцуш ву, нагахь иза, гIалат а далийтина, иза то а ца деш Iен гIортахь. Ишттачу киртигехь

Абу инзаре кѣиза ву...» Кѣизигчу секундашкахъ иштта оила кхерстинчул тѣахъа юха а шен кѣамел дора партин райкоман секретаро.

— Сагатдан, иза дош хетан мегар дац! — чѣагѣдора цо. — Цхъа жунт анонимкаш язѣйна хъуна а, суна а... Ткѣа царна южкѣехъ хъахо а там боцуш дерш а ду... Масала, хъо девнан стаг ву боху... Буй-тѣара ца кхоош... Заводе кхачале ахъ юѣртбахамаман техника зѣиз ѣйна... Цу тѣе, нехан мехкаршнѣий, кѣоначу жерошнѣий тѣекховда мало ца еш а ву боху хъо...

— Ёовсарш яѣ! — Эѣира Абус, оѣгѣазаллехъ лепа бѣаѣргаш гатт а беш. — Юѣртбахамаман техниках, заводах кхоам бу моѣттий хъуна цунна дагахъ?!. Мила ю и пис?!. —

Самидна гора цуѣнан бѣаѣргашкахъ а, цѣехъашха басаяѣллачу юѣхъа тѣехъ а ѣѣйцалур ѣоцуш ѣолчу гѣаѣгѣин ѣеткѣар. И эладитанча мила ву хѣинцца хаа ѣиш цахиларан ѣазап дара Абун оѣзда дог сел лазамае Ёовжийнарг.

— Ша боѣхъа хѣума хиларна, ша лелиѣначу ирчачу гѣуллакхийн лар ѣѣѣархъама гѣаѣттина цхъа иммансиз хила а тарло, шена гонах писаш а ѣѣзош, — жоп делира Самидна. — Ишттанѣг цкѣацкѣа мостагѣчул а кхераме хуѣлу!

— Ёора муха воккхур ву? — ларамаза эккхийтира Абус.

— Муха?!

— Иза сѣхха ца хила там бу, — меллаша билгалдира Самидна. — Ма-дарра аѣлча, ишттачунна ца тоѣхначу буйнах дан хѣумма а дацара... Амма вайшиннан декхар диканна а, вонна а оцу хулиганашна аѣттехъа ца эхар ду-кха. Муха нисделира ахъ сѣйсара царех цхъанна буй тоѣхна церг ѣаккхар?!. Кхѣн масех мал а еш?..

— Цара а ѣздина? — хаѣттира Абус.

— Уѣш гучубовла лууш боццух тера ду, — жоп делира Самидна. — Анонимщѣко ѣздина иза а сѣйссарехъ, ѣуѣѣренан почтица схъакхоччург...

Тѣаккха Абус ма-ѣрра дѣаѣѣйцира шена сѣйсара ѣйна провокаци.

— И тайпа провокацеш тоххарехъ дуѣйна а гучуѣѣѣлла меттигаш ю, — хаѣѣтира Самидна. — Вай сема хила деза. Мегар дац царна бахъана далиѣта...

— Кхета со, — меллаша жоп делира Абус. — Амма тамаша бу-кха и писаш сел эвхъаза лела ѣхъар!..

— Царех кхетамо совцо езарш а ю! — жоп делира

Самида. — Та!зарца совцон ерш а ю. Шинна а декъехъ бан беза болх вайна т!ехъ бу...

Кхин а тайп-тайпана а, сихха дан дезачу г!уллакхех дозуш а дерш а хъахийна, партин райкоман секретарь д!авахара. Самид новкъа а ваьккхина, Абу белхан кехаташна т!евирзира. Заводера сарахъ ц!а вахча а наб йоцуш, заводан балхах дозуш долу г!уллакхаш деш сатасаре волура Абу. Цкъа а вуьжуш а воцуш санна хетара иза. Цуьнан к!адвалар доцуш болу къинхъегам гора белхалошна а, специалисташна а. Цунах !ама а г!ерташ, теша а тешаш айъира цара х!ора дийнан а жигаралла. Иштта болх кхехкаш дукха денош довлале цхъана дийнахъ цецваьлла хьоьжура Абу шена хъалха стоьл т!ехъ !уьллучу кехате...

Иштта иза !ачу хенахъ чувеара Хаим:

— Кехаташ д!адахъа мегар дуй ас?! — хаьттира цо.

— Охъахаал! — шен стоьлана дуьхъал лаьттаху г!анта уьшар йира Абус. Т!аккха Хаим, директорна т!е а вирзина, оцу г!анта хиира.

— Хаим Маштохович, — собарца долийра Абус. — Наха хъуна цхъацца аьрзнаш дича царех юьхъанца ца тешаш вара со...

— Нах-м дера !ийр бац юьхъанца а, т!аьхъенца а цхъацций, шишший йийцанза! — куьг ластийра Хаима. — Ла а ма де!а эладитанашка! Вай мукъа дац эр-на хабарш йийца!

— Делахъ а, цхъа тамашена хийти суна нахах цхъа-болчара алапаш т!ехъ шайна еш йолу хъарамлонаш хьехор, — меллаша билгалдира Абус.

— Абу Сослаевич, хьо хьекъал долуш стаг ма ву! — к!еда-мерза вист а хуьлуш, бери санна, шен !ахарчух тера баьццара б!аьргаш хьовсийра цуьнга Хаима. — Дера хир яц-кха оцу эладитанчаша хъан ойла хьовзий-на-м...

— Х!ай къонаха, хабар хабар ма ду, — собарах ца воха а г!ерташ, жоп делира Абус. — Гуш дерг гуш ма ду... И хъайн корта ларбехъа хъийзарх. Муха мегар ду белхалочунна шена дог!ург д!а ца дала?! Хъаналчу стагана дог!ург д!а ца лучо ца дог!учунна, хъарамчунна ца дог!ург дала тарло!

— Ой, дакъаза ма вала хьо, Абу Сослаевич, хьо схъа а кхачале сох шекъвуьйлуш вац?! — карзахвелира Хаим. — Ларлолахъ, сан доттаг!а! Ас тар а луш, хьол бак-кхийчаьрца а белхаш бина хъуна!

— Церан карахдаьлла хьо шен зилехь латто, — элира Абус. — Со керла волу дела зуьйш хир хьо. Я со аьрта ларарца ишттанаш мегар ду моьттина хьуна. Мухха делахь а, и гIалат сихонца тоде. Кхул тIаьхьа ишттаниг суна...

— Собар, доттагIа! Сих ма лолахь! — цуьнан дош а хадош, долиьра Хаима. — Хаси Тарамовична а, кесткеста кхуза лесташ волчу Самидна а со дика вевзаш ву хьуна! Царна а товр дац ахь иштта, чу а хажкавелла, суна тIехь доцург айьича...

— Хьо царна ма-варра ца вевзина, — собарца жоп делира Абус. — ШоллагIа делахь, со хьуна а, нахана а чухехкалуш вац. КхоллагIа делахь, хьобга хьайн гIул-лакх хьанал леладе аларх уьш а, кхиболу хьаькамаш а оьгIазбаха бахьана а дац, — Абус, кехаташ юккьера цхьа кехат схьа а эцна, Хаимна хьалхатеттира. — Хьа-жал, хIара ю ахь кечийна наряд. Цехан мастери теллина, шен хьесап цу тIе дIа а яздина! Башхо мел ю?

— Цхьанхьа гIалат нисделлехь хьовсур, — кIеззиг маслалате веара Хаим. — Амма, хIун ду, мила ду хиьна а валале куьйгалхо сихвалар а ма ду кхераме...

— Сайн гIайгIа ас бер! — шийлла а, хаддош а жоп делира Абус. — ТIе, хIинца даре даран меттана, эхь хетаран меттана юьйцург хIун ю! Даймехкан тIеман да-кьалацархочун, воккхачу стеган беттан алапехь дий-туьма лахдинчо хIун дийр дац?

— Учетчикан гIалат! — олуш, бос байра Хаиман.

— Цхьа гIалат хилла Iай! — кхин масех наряд Хаимна хьалха тесира Абус. — Ткьа хIара? ХIара?! ХIара?!.. Тоьар!.. Кхин цхьа зирх ахь талхийна меттиг хилахь, хIокху заводал чIогIа ларьечу метге хохкур ву хьо!

— Со цхьаь аьшнаш вина ца Iа хIинца! — Эккхийтира Хаима. — Партис а, халкьо а лоруш долу сийлахь адамаш...

— Уьш йорах хичаш ю! — куьг ластийра Абус. — Демагогех ворда хир яц! ХIара кехаташ а эций валал ара! Тодел сихха! Ларлур хьо!

Кехаташ юккьехь долу можа мужалташ а эцна, Хаим сихха аравелира. Карзахдаьлла дог тедан гIерташ, Абу кабинетерчу кузан новкьахула дIасаволавелира...

Директоро шен жуликалла сел сиха Iораяккхаро Iа-дийначу Хаима учетчикана дов а дира, шен бехк цунна тIе а туьттуш, и гIалаташ сихха тодар тIе а диллира.

Шен белхан меттехь стоьл тIе пхьаьрсийн голаш а гIортIйна, шинна а куьйга корта а лаьцна, ойла ян хиира иза. Ша белхалошна везийта гIерташ биттина лол а, цаьрца йолу юкъаметтиг дика хилар а дагалоьцура цо. ЦхьамогIа белхалойн васташ кхерстира цуьнан ойланехь. Уьш шена гуш, церан аьзнаш хезаш санна хетара цунна!.. Цаьрца долу гергарлонаш сикха чIагIдаран кепаш дагалоьцура цо... Слесарь-инструментальщик, цехан комсорг Цукаев Амад а ву хьалавала мегаш, — ойла йора цо. — Жима велахь а, эххар а. Суьйранна доьшу нефтяной институтехь. Цо гIо дер кегийрхошлахь орам таса... Директорца тар ду хала... Кеп лохур... ГIараваьлла спортсмен, *дика белхало Тасаев Амад. Дика гIорттор хир ю. Коллективца уьйр чIагIьелча директорца товр вара...

— Хаим Маштохович! ХIара инструкци хьогьа яла езаш хилла! — цуьнан ойла а хадош, кIеда-мерза йистхилира лекхочу дегIахь, Iаьржа бIаьрг-цIоцкъам долуш йолу, юткъо кьона зуда. Кехаташ чохь долу йоккха пакет Хаимна хьалха охьайиллира цо.

— Баркалла, Тумиша, баркалла! — кIеда-гIиллакхевистхилира Хаим. — Хьо дукха сикха яцахь, кIеззиг охьалахьялар доьху ас!..

— Со ладугIуш ю-кха, — олуш, Хаиман стоьлана хьалха лаьтгачу гIанта меллаша охьахира Тумиша.

— Хаза зама ю хIара, Тумиша! — долиьра цо. Дашо гуьйре! Вайнаха аьлла ца Iаш, кхечу къаьмнаша олу иштта... Беркате зама ю!..

— Ю-кха! — тIетайра Тумиша, иза соцунгIа хилча.

— ХIай-хIай! Можа хьаьжкIийн баьрэнаш, церан дашо буьртигаш лепар! ГIодмийн, чан можа такхораш, холош! Хохийн деха можа кочарш! Кхобш. Мажделла гIаш!.. Хаза ю дашо гуьйре!..

— Ю-кха! — шоллагIа а тIетайра цунна Тумиша, цо хIун дуьйцу хаа а гIерташ.

— Амма цул а хаза ю-кха советски зуда-ламанхо! — даггара элира Хаима. — Иза лакхайоккхуш долу советски Iедал! Вайн гIарабевлларш: Азман, Тамара, Хеди... Масана бу уьш?! Механизацин хьесапийн техникум чекхьяьккхина, кхин дIа а Iемаш йолу хьо, Тумиша! Хьо, планови отделан старший экономист йолу! Хьо тхуна дан гIо а долуш кестта дIахIуттур ю! ХIинццехь

дуйна а вовшийн гюртораш хила еза вай!.. Сан аьтто хир бу хьан аьтто бан!.. Хьо лакхайолуш го суна... Хьох куралла йо оха!..

— Баркалла! Хун ду хинца соьгара оьшург? — хаьттира Тумишас.

— Сайн гайг!а хьогга ялхо лаар ду сан дагахь! — жоп делира Хаима.

— Хун гайг!а?!

— Тумиша, оцу кегийчу учетчикаша дина галаташ ас таллаза даьхьн директорна те, — хайтира Хаима. — Цхьацца сингаттамаша корта хьовзийна дели соьгара иза. И бераш бехке дан бегийла ца хеташ, и галат сайна теэцарца оьглазвахийти ас директор. И ша-дерриге а цунна дийцар оьзда дац! Амма хьуна иза дийцаро сайна синтем барга дог дохуш далхад ас хьогга!

— Кхета со, — меллаша жоп делира Тумишас. — Зуламечу ойланца далийтина галат ма дац иза. Цу те, иза тодан тарлуш а ду. Директор кхетор ву оцу балхах...

— Яха дукха! — там хилира Хаимна. — Шух ваьлла ваха меттиг яц сан. Вовшийн гюртораш ма ю вай!.. Сан дог маршадаьккхи ахь! Хьуна а, хьо санначарна а сайн дог-ойла хаа лууш ву со. Баркалла!

— Сох а тешна, иза хьахорна хьуна ду сан баркалла! — олуш, Тумиша, хьала а гайттина, даяяхара.

Тумишига санна, гиллакхе кьамелаш а деш, цхьацца нахаца дагавуьйлуш лела Хаим болх беш волчу Сарапна телоттавелира:

— Сарап, сарахь хьогга дан дезаш кьамел ду сан, — элира Хаима. — Тарлахь со волчу вар доьху ас.

— Мегар!..

Йиллийчу хенахь Сарап веара Хаим волчу.

И шиь охьахира стоьлана дехьий, сехьий.

— Хун йоу? Хун молу?! — хаьттира Хаима.

— Баркалла. Юуш-молуш зама ца йойьур вай, — собарца жоп делира Сарапа. — Пуллакхах аьр вай. Таккха? Д!аваха сихо ву со.

Хаима ша Тумишига а, кхечаьрга а динна кьамел кхин а тодина а, дахдина а хазийтира Сарапна. И даьлла галаташ шен бехкенна цахилар а хьехош.

— Дийцина велин хьо? — хаьттира Сарапа, мацца а Хаима шен кьамел сацийтича.

— Вели!

— Иза суна стенна дуьйцу ахьа? — меллаша хаьттира Сарапа.

— Ой, хьуна муха ца дуьйцу ас иза! — куьйгаш дIасхьа теси́ра Хаима. — ДоттагIий ма ду вай! Хьо цкъачунна ойланаш еш велахь а... Сан дог-ойла хьовца долчунна хийца́лур йоцуш ма ю!..

— Заводан массо а белхалошна дийца долийна́рг а, массарна а бакъ хета луург а ду-кха хIинца ахь суна дийцина́рг? — меллаша хаьттира Сарапа.

— Ца теша хьо? — цецвелира Хаим.

— Ца теша, — доцца жоп делира Сарапа.

— ХIунда? — дехаран бита́мехь юха а хаьттира.

— Сайна хьо вевза дела.

— Суна хьо а ма вевза! — куьг теси́ра Хаима. — ХIетте а со хьох ма теша!

— Со хьо а, адам а сайх теши́йта гIерташ вац! — элира Сарапа. — Хьо ву. Иза йоккха башхо ю. Амма ас хьовга бен ца юьйцуш агIонаш ю сан ойланийн. Уьш юьйцу, хьуна со вевза дела.

— Хьо кхетамо ма валийна белхалочун дарже! — билгалди́ра Хаима. — Кхетамо со а вало ца мега керлачу не́кье?!

— Мега, — жоп делира Сарапа. — Хьо а, мила а вало мега. Амма оцу магарний, стеган лаамний юккъехь чолхе галморзахаллаш хуьлу. Сайн хьекъалехь а, ойланехь а, дахарехь а, сайх Iиттаделлачу гIуллакхашкахь а хилларг, лелларг талларо ша-тайпа само елла суна. Оцу самонехь хаало, хьо хIинца а ца ваьлла хьайн не́кьах маьрша... Цунах маьрша валлалц хуур дац, хьан керлачу новкъа вала карахдер ду, я хьо каглур ву!

— Шайх ву хьо?! — ца вешаш вела́вала гIоьртира Хаим. — Хьо-м расписани а хIоттийна Iаш хилла сох хиндолчу дерри́генна а!

— Шайх хила хьашт дац хьан Iалашо евзаш волчунна, — жоп делира Сарапа. — Шен Iалашоне кхача ша пайда оьцуш йолу коьчалш, кепаш, таронаш шаерриге а кхачийна йовллалц стага атта ца лоху шоллагIа не́кь... Хьан гIирс хIинца а кхачоза бу! Цундела суна хала ду эххар а ахь хьокху долу не́ка довза...

— Ахь дийцарехь, со тешам боцуш ву-кха?!

— Тешам буй-бац бохург вайшинна башх-башха маьIне ду, — билгалди́ра Сарапа. — Тийначу эвлан колхозан председа́телан меттиг паргIатъяьлча, и меттиг езаш хилира сан доттагIех цхьаь. Суна а, цунна а вев-

заш вара хІетахъ райисполкоман председатель. Оцу хъаькамана тІе со вахийтира доттагІчо... «Де дика хуьлда хъаь, тхан дика хъаькам!» — аьлла, чувахара со цуьнан нисъеллачу, йоккхачу кабинетана.

— Диканца вехалда, Сарап! — олуш, хъала а гІаьттина, куьйга уьшар йина, шена дуьхьал лаьттаху гІанта со охъахайтира цо... — «ТІаккха? Схъадийцал!» — элира цо.

— И хъан доттагІа ву-кха оцу Тийначу эвлан колхозан гІуллакх тодаза ца Іаш! — хаййтира ас.

— Иза а хила тарлучех ду, — собарца жоп делира хъаькамо. — Амма оцу кадран политика иштта хила езаран бахъана дуй?..

«Бахъана ца хилча, эрна бага стенна етта?» — олуш, конверт чохъ ахча хъалха тесира ас цунна. ХІара ворхІ эзар туьма а ду. Кхул а мехала вайн гергарло а ду!

— ХІара а дика ахча ду, — элира хъаькамо. — Кхул доккха вайна юкъара гергарло хиларна а со даре деш ву. Амма оцу вайшинан доттагІчуьнга кхул дукха луш берш а бу ала... «ХІара хъуний, хІара-суний» бохург бен мах бац... Гуьйренан де санна, йоккханий, йочаний хийцалуш дуьне ду хІара, Хаим. Хъан гІуллакх кІоргачу оран бух санна бодане ду!..

Иштта цхъацца хабарш а дийцина, шаьш дІасакъаьсташ, ша-тайпа шело хааелира шен кийрахъ Хаимна. Цунна хаалора шен Іалашо аьпаш долуш хилар...

Новкъа вьдучу Сарапна гора заводан директор чохъ Іаш волчу цІийнан корах араетталучу серлонан аса. Стоьл тІе тайп-тайпана схемаш, чертежаш, хъесапаш тІеяздина долу кехаташ даржийна Іаш хир ву иза. Иштта партин некъе диллича, Жебир тешам боцуш ву, цо кхаьнаш эцарна. Амма Советски Іедалехъа гІо доккхуш летта вала карахдер дарий цуьнан?! Цхъа а шеко йоцуш дер дара!

— Багахъ цхъаь, дагахъ кхин хила тарлац бохуш ма вара хьо?! — велавелира Хаим.

— Цу тІехъ ЖебиргІар саннарш бицбарна со гІалатваьлла, — даре дира Сарапа. — Ткъа Зармий, Беккий саннарш ишттачех беттарна хьо гІалатваьлла.

Цхъа а вист ца хуьлуш Іара и шиь. Ойла йора Сарапа...

...Директорна хъалхарчу оцу кехаташлахъ дара Тумишас дина хъесапаш а...

Директоро ойла йора заводан производствон, баха-

ман гѹллакхашна масех шо чулоцуш перспективни планаш хІитто йолчу таронийн а, оышучийн а... Сихха харжа безара заводерчу дерриге а адамех, церан говзаллех, машинех, берриге а гІирсех, материалех уггаре а пайдехь хин йолчу кепехь пайдаэцаран некъ. Шунах дозуш лоърура директоро кѣинхъегаман эвсаралла лакхаккхаран некъаш, производствон продукци арахецар сихдар, материалаш ма-хуъллу кхоор. Тумишас дуьххъара хІоттош йолчу техпромфинпланан хъесапаш толлура директоро, тоян бакъахъа хета меттигаш билгал а еш. Къоначу зудчо техникумехь Іамийна теори хІинца заводехь цо дуьххъара дахаре ерзош хилар дагахь а долуш. Керла араховцуш йолчу машинийн, механизмийн мехаш муха хІиттийна а, материалах йина харжаш лерар а, адамийн ницкъ а, электроницкъ а мел механ бу а хъесапашкахь муха го а, заводан хъолан гѹллакх муха хІутту а толлура Абус. Цаърца цхъаьна толлура станокийн, механизмийн, коьчалийн балхахь къанъяларо заводана дина а, деш долу а, дендолу а зен мел ду...

И талламаш беш Іаччоь шен ши пхъарс стоьл те биллира Абус, тІаккха ша буьллий а ца хууш корта оцу пхъаьрсаш те биллира. Наб кхийтира. Набарх а и шен болх дІакхьохъуш вара заводан къона директор, самах санна, сирлачу хъекъалца. Алапийн, планийн гѹллакхаш толлура цо. Болатан ша волуш санна, халонаш ловш волу стаг набаро шен некъашца вуьгура...

...Денош дІаохъура...

ЧІимлон гІоьнца шена карийначу электричествон белхан дикачу пхъераца бовзам тесна, кІеззиг хенахь цуьнга гІеххъа хІума а яккхийтина, и зен гІоьртира Хаим. Эххар а Хаима цуьнга шен Іалашо дІакъадийра. Пхъеро, ша реза велахь а, ойла яйта шега а аьлла, цу шимма вовшахкхета меттиг а, хан а билгалйира. Эххар а вокзалан буфетехь стоьлана дехьий, сехьий охъахира и шиь.

— ТІаккха?! — хаьттира Хаима, тоххарехь долийна къамел шаьш дІахьош долуш санна.

— Вайшиь воцчунна хаьий и заказ ахъа соьга къадийний?! — хаьттира пхъеро.

— Цхъанна а хууш дац! — чІагІдира Хаима.

— ЧІимло ма ву вай довзийтинарг!

— ЧІимлона кхунах хІума хаа хъашт дац.

— ТІедачу гѹллакхах ларлуш ву хъуна со! — хайитира пхъеро.

— Вай а ду ишттаниг ца дезаш! — жоп делира Хаима. — Кхерор, лазор, кьовзор, сонта ваккхар, гIалат ваккхар! Масана ду дика хIуманаш?

— Уьш шадерриге а башха безамехь гIуллакхаш ду! — элира пхьеро. — Со электричествон специалист ву...

Кхузахь пхьеро велча дIаболла чим а ца карочу да-ло тарло-кха...

— Цига а ца долуйтуш дер вай гIуллакх! — элира Хаима. — Кхераме доцчу тайпана... Хьайна эшахь, на-кьост айхьа лохур ахь!

— Меттиг ган езар ю суна сихха, — элира пхьеро. — Ден дерг доккха хIума дацахь а, деш дерг бехке гIул-лакх ду...

— Меттиг ган аьтто а бийр бу, — жоп делира Хаи-ма. — Мах бийца дезар ду...

Адам гергахьа нисделча хабар кхечу экъан тIе а док-кхуш дIахьора шайн дийцар пхьерой, Хаимий...

...Буфетера ара а ваьлла, ша новкъя волуш, Хаима ойла йира, Чимло волчу а кхеташ, цIехьа ваха. Жимма доьттина рюмки чохь коньяк а долуш, ша шашлык юуш Iаш карийра цунна Чимло.

— Дейиса хьо берзан! — велавелира Хаим. — Борз санна, кьонаха хилла хьо, Чимло!

— Цхьа лол бу! — велакъежира Чимло. — Толлан багара гарзан сегIаз санна, вайгара меттигаш цIалц-цIехь дIа а оьцуш Iаш болу нах бу-кха кура кой!

— Иштта дуьне ду-кха! — велакъежира Хаим. — Церан ма хуьлу цатамаш Iуьйшийла... Мацвелча белха-ло а ма вуху гIиллакхах...

— Цара бер шайн гIайгIа! — элира Чимлос. — Кад молий ахь?

— Цхьа тIадам мер! — юха а велакъежира Хаим.

ЮККЪЕХУЛА ХИЛЛАРГ

Абу Сослаевич заводан белхан схемаш тIехь болх беш волуш буйса юкбал тIехьбелира. КIеззит секун-дашна корта хьала тайийначу цунна дехьа чуьра схьа тийналлехь хезара бераший, церан кьинхетамечу нанас-сий набарх садоьлуш... Шайн заводан ичженерийн гов-заллин таронийн дозанаш мел-хIун ду лоьрура цо юха а... «Дерриге а гIуллакхийн тайп-тайпана агIонаш чу а лоцуш долу керланиг лоьхучохь мела хуьлу даиманна

а цхъана говзаллина тѣхъ болх беш кхиъна специалист. Заводан шина а цехан ерриге а участкийн дерриге а гуллакхаш цхъанаметта ган, церан башхонийн лехамаш бовза Iамо дезар ду хIинца кхузара специалисташ... Амма, шайн говзаллин буткъа лехамаш лах а ца беш, мелхо а, заводан юкъарчу Iалашоне хъаьжжина, кIарг а беш, — шен ойла дIаязйора Абус, — дикка шераш-кахъ марзделлачунна нацкъара валар хала хилар диц а ца деш, Iамо беза технически говзаллех, Iилманах пайда эцарна тѣхъ урхалла дан... Иза марз а деш...»

Иштта ша-тайпа яккхий Iалашонаш атта кхетачу кепе ерзош, билггал долчу заводан производствон гуллакхех юзуш, дан хъакъ дерш дIаяздеш Абу Сослаевич Iачу хенахъ буййсанна ши сахът даьлла карийра цунна, ша сахъте бIаьрг туххушехъ. Оцу секундехъ цунна хъалхахъ телефон йийкира. Бераш, хIусамнаний самодовларна кхоьруш, трубка буйна юккъе ерзийна бете а яьхъна, иза меллаша вистхилира:

— ЛадугIуш ву!

— Хан яьллачу хенахъ хъан сагатдар бакъахъа доций хууш, ладийгIи оха! — дегош аз хезара воьхна хеталучу хехочун Мумадин. — Вайн завод электрозIенех дIахадийна... Цхъа а серло яц. Телефоно болх ца бо. Шекаран заводера луйьш ву со. ХIумма а гуш цахиларна завод ларъян хала ду...

— Цхъаъ ков лардеш, важа меттигана го бохуш ший а сема хила! — буйр дира заводан директоро. — Со хIинца дIавагIу!

Доккха са а даьккхина, трубка охъайиллира Абус.

— ХIун ду хилларг? — гIийлла шабарш а деи неIаре хIоьттира хIусамнана.

Абуна цецъялар а, йоьхна хилар а гора цуьнан Iаьржачу бIаьргашкахъ...

— Доккха хIума дац! — иштта шабаршца жоп демира Абус, сихха бедарш тIе а юхуш. Бераш сама ма даха! Охъайижа. Со кестта вухавогIур ву. Заводехъ лампанаш телхина хуьлу куц ду...

— Ой, хьо монтер-м вац?! — элира зудчо, шен къоначу майрачун бIаьргашна гонах дийшина кегий тачанаш тергал а деш. — Оцу заводе а хъажийна, и дика болх ма бин белира-кха хъуна! Де а, буйса а, синтем а...

Цѣххъашха легашка шед а хIоьттина, дIатийра шен

майрачунна атта доцийла хууш йолу кѣинхетаме овзда зуда.

— Хіумма а дац. Са ма гатде! — цуьнан дог эца гѣртара Абу. — Хіинца схавогіур ву. Мила ву ца хуучунна неі ма елла. Бераш дийшинчохь Іалашде... — Бедарш тѣхула сихха плащ а юьйхина, таллархойн топ а эцна, Абу дІахъадыра милицин герггарчу посте. Милицера а, электроцентралкера а орца а дехна, сихха дІакхечира иза буьйсана бодано хьулйинчу заводе. Хехочо хъакхаран чиркх белира цуьнга. И чиркх а латийна, шен кабинете вахара иза. Телефон болх беш яцара. Завод ларъян милицис гІо дора. Сихха орцах кхаьчначу монтерашна карош дацара электроІенехь айп. Кабель мичахь телхина хаа гѣртара уьш хіинца. Абус сихха тракторан мотор кечйира, белхалошка гІо а дойтуш, ца торуш йол-йолчу меттехь лампанийн серло ян. И гІуллакх дина Абу а, цуьнан накъостий а бовллушехь, сатесира. ДогІуш долу догІа сихделира. Ирча а, кхоьлина а, йочане а и Іуьйре ша-тайпа гІайгІане хийтира Абуна. «Ой, сел атта а, хьалхе а-м вухург хир ма вац», — ойла цуьнан хуьллучу секундехь схъакхечира Жама а, Зарма а. Абу белхан сихалло, кхин ойла ян ца вуьтуш, шехахь верзийра. Иза а, цуьнан накъостий а, монтерашна гІо а деш, авари хилла меттиг лохуш бара. Амма цуьнан духах ца кхуьура. Белхан де долалу сахьт деара. Заводе гулбелира белхалой. Амма мотораш, машинаш, елча санна, тийна лаьттара. Коммунистех, комсомольцех цхьаберш а, иштта жигара говзанчаш а заводехь а совцийна, директоро важаберш берриге а шайн-шайн цІа бахийтира.

Дукхах болчу белхалойн де эрна дайра. Иштта дайра кхин масех де а.

БІаьргаш цІийбелла, наб ца яр Іаьткѣйна, дикка азвелла директор вара ишттачу кепехь гуш волу Жамий, Зармий тергалвеш. Эххар а хьалхахІоттийра директоро керла декхар:

— Накъостий, вай кѣахьийги, амма Іалашоне кхочуш дац, — элира цо. — Лаахь а, ца лаахь а даза ца даьндерг ду кабель лаьттах йоллу некь, электроІенан муш биллина некь, бульдозершца ахкар!

КІоргга, йоккха саьнгар а йоккхуш болх бора бульдозерша. Дехха ор даьккхинчул тІаьхьа карийра и кабель, стомма металлически серийн муш, цестина меттиг. И цестинчу а хьуьйсуш цецбуьйлура ЗармагІар:

— Латта дика тІехъакхаро а, йочано а чІогІа дІа-
лачкѣйна хилла хІара зулам дина меттиг, — элира
Зармас.

— И шаберриге а хууш-лоруш бина болх бу! — тІе-
тайра Жама.

— Тамаша бу сел сийдоцург дан карахдалар! — цец-
вуйлура Тасов Бек.

— ХІаѣа! Электрикаш керла муш хуттуш божку!

— Авари дІаели!

— Собар...

— Тахана болх болор бу...

Вовшашка дешнаш кхуѣссура оцу аварис дегнаш до-
хийна хиллачу белхалоша. Уѣш ~~м~~жуза бахказа Іе ца
беллера, муш цестина меттиг гучуялар ма-хиѣинехъ.

— КІентий, хІинца ялтех, чорпех тасалу хан хи-
ли! — аѣлла, столовехѣа волавелира Бек. — Балхах
тасадала дезар ду, хІума а йиѣна...

...Столовехъ дикка белхалой бара.

— Тахана завод сецна елахъ а, харчони, гуттар а
санна, шен болх беш ю! — олуш, кІо чам болчу харчо-
чорпех буѣзна Іайг бете баѣхѣира стоммачу гатанан спе-
цовкех хатташ беттабеллачу Селимпашас. Меллаша
чорпин кѣурд а бина, элира цо:

— ЭхІ! Чомехъ ю!

— Ишттанехѣа ца яѣлла гоѣ шеф-повар Миловна! —
билгалдира Ладаев Махъмас.

И дешнаш хезначу гонахарчу стоѣлаш тІехъ хІума
ѣочара забарш йора:

— Нисѣелла а ю, елха яриг!

— Зоѣртал ю!

— Хѣо вахѣахъ, бІаѣца ел цуѣнга!

— ДІавала! Цо хѣошур ву!

— Накѣостий, компот!

— ХІун хилла?

— Мерза ю!

— ХІа! И ала ваѣхѣар ву: «Ахъ йина коктейль ком-
пот ю!» Хѣовха, «мерза ю!»

— Ассалам Іалайкум! — олуш, карахъ поднос а
йолуш, оцу чохъ шашлык, бепиг, компот а йолуш, хаза
кечвелла, зоѣртала стаг тІевеара царна. Дессачу гІан-
техѣа коѣртаца уѣшар йира цо:

— Мукѣа юй и меттиг?!

— Ва Іалайкум салам!

— Меттиг паргІат ю.

— Охъахаа!

— Баркалла, — парглатчу метте охъа а хиъна, хъаша хIума яа волавелира.

Хагожа, Чиркъин лере а таъІна, элира:

— ХIара ву техъа иза?!

— Хъанна хаъа? Сарапна хаа там бара.

Гена воццуш Іачу Сарапна тIе а вахана, Хагожа цуънан лерехъ шабарш дира:

— ХIара вуй иза?

— Мила? — цецвелира Сарап.

— Ой, керла директор!

— ВогIу боху?

— Ой, хъуна ца хаъа?! Авари ярна лакхаваккха вогIу бехкениг?

— Хаац! — белшаш саттийра Сарапа. — Оцу хъеше хаттахъа!

— Марша вогIалда, хъаша! ХIун ду керла?! — хъешана тIе вахара Хагож.

— Шуначул сов суна хIун хуур ду? — жоп делира хъешо. — Радиол, газетел сов суна хаам бан мила ву, даиман балхахъ воллучу?!

— Газеташ дешар а кIезиг нислуш ду хъуна тхан-м, — элира Хагожа. — Къаъсттина кху тIаъхъарчу деношкахъ...

— ДIадовлийша! — куъг ластийра хъешо. — Кхузткъе итт стагана Ленин вина бIе шо кхочуш юбилейни медальш елла коллектив ма ю шуниг. Царех цхъаболчийн цIерш, газеташ, радио бахъанехъ, шуна хъовха, суна а шаръелла! Абдулаев я Газиев вуй шуъца?

— Вац кху чохъ-м.

— ХIара Мусаев-м ву!

— И Афанасьева а ю!

— Цаърца ю хIара Вера а, — элира хъешо.

— Суна ма ца вевза хъо, — жоп делира Верас.

— Суна а, кхин а дуккханна а хъо евза, — билгалдира хъешо. — Тхо массо а девзина хъо ер яц.

— Верица а, тхобца а йохъе яълла и Иванова Надя а ю.

— Ишттачу шун белхалойх хIораннан цIе хиъна а, уъш бевзина а со вер вац, — элира хъешо. — ХIетте а авари хилар ду тамашена... ХIинцалц и тайпа меттиг хуълуйтуш дацара шу...

— Ой, и авари оха йина ала-м ца гIерта хъо? — хъаттира белхалойх цхъамма.

— Ишттаниг моьттуш хилча со шуьца хабарш еш
Ийр а вацара, — жоп делира хьешо. — Куьйгалхой
кест-кеста хийцабаларх а ма дац хуьлуш беркат... Дика
куьйгалхо шу лардеш... вара хIинццалц... Сан бала бо-
луш ма дац шун заводан пайданийн хьесапийн а, цу тIе
а доьгIна луш долчу алапийн хьесапийн а гIуллакхаш
а... Делахь а, вайх хIоранна а диканиг лаьа-кха... Мар-
ша Галда! — сихха аравелира хьаша.

— Некъ дика хуьлда! — цунна тIаьхьа бистхилира
белхалойх цхьаберш. Столовера ара а ваьлла, хьаша
«Волга» машина хиира. КIадвелла а, бIаьргаш цIий-
белла а волчу Хаимах бIаьрг кхийтира цуьнан. Хьешо,
машинан неI а йиллина, куьйгаэшарехь Хаиме тIекхай-
кхира.

— Маршалла, — меллаша вистхилира Хаим, маши-
нан корехула чу корта а кховдийна. — Хьо лаа вуй?

— Заводехь авари хилла аьлла а хезна, хьан балхах
кхеравелла веана со. — ХIун ду, мила ду суна а хитча
бакъахьа дац? — хаьттира хьешо.

— Сайна хIун ду ца хууш иккхинарт эцна хьо вол-
чу хьадар сонта хир ма дара, — жоп делира Хаима. —
ЧIимло, хьо а ма вац мукъа. Хьайн балхахь тарвала
гIерташ воллу.

— Иза бакъ ду, — тIетайра ЧIимло. — ХIинца вай
хьанал кIинхьегамхой ду... Хьалха а санна. Сарахь дIа-
кхета, дагадевр вай. Марша голда!

— Марша голда! — жоп делира Хаима.

ЧIимло тIехь волу машина дIайолаелира.

ШоллагIчу цехан маьIлехь шина яьссачу яьшки тIе
газет даржийра цIен картол санна, цIийбелла мара а,
халла бен белла ца луш бIаьргаш а болчу Бовкаловс.
Шен тIоьрмигара ши шиша къаьркъа а, хи чу йоьхкина
наьрсаш а, масех хох а, баьпган цастарш а оцу газета-
на тIе дехкира цо.

— Цкъа кортош тодер! — элира лекха а, векъна а
волчу Залаковс. Боттал цхьацца, накъост Амхалов!

— Суна стака дуззий дотта! — бохура Лабановс —
Со белхало ву, завод денъяларна тIера кад мала йиш
ю сан! Белхан де чекх а даьлла, цIа боьлхучу белхалойх
цхьана-шина накъостана дуьхьал а бевлла, маьттаза ба-
ганаш лееш уьш бохкучу хенахь цIеххьашха тIекхечи-
ра царна комсомольски организацин секретарь Галаев Iиса.

— Нах тIетаьIина болх бан буьйлабеллачу кху
дийнахь хIун ду аша лелийнарг?! — бехк баьккхира

цо царга. — Кхин нахала ца довлуш сихха цІехъа гІол!

— ХІа-а! Комсомольски вожак! Приветик! — эвхъа-за сеттира Залаков.

— ШайтІанан хих цхъажимма хІума ю соьгарчу четох чохь! Кисанахь! — элира Амхаловс. — Цхъа къурд бехъа!

— Тахана вайн завод юха а болх бан йолаелла! — сеттира Лабанов. — Цунна тІера кад мала богІу!

— Тхох ца вешарг мила ву?! Оха цунна... «дІаш» аьлла буй латор бу! — буй ластийра Амхаловс.

Малархой зилал тІех бовлаза ца Іай хиъча, Іисас тІебаьхкинчу шен накъосташца цхъаьна бигира уьш бехнарш метта балочу метте.

Шайш бастабеллачул тІаьхъа хиира царна заводехъ шайна кхин меттиг хирг цахилар.

ШолгІачу дийнахь Амхаловс, Іиса а лехна, цуьнга элира:

— Кхул тІаьхъа ларлур дара тхо. ГІо дехъа тхуна.

— Аша мосуйттаза шайш делла дош дохийна! — жоп делира Іисас. — Со хІуттур вац шух долу жоп сайна тІе эца.

ТІаккха Амхалов Хаим волчу вахара:

— Хаим, хъуна а ма хуъу ду-кха, — элира цо. — ХІинца гІо дехъа!

— ХІа?! И бохург хІун ду?! — тІечевхира цунна Хаим. — Ас ца элира шуьга заводан кертахъ ма мала! Шайн цІахъ мала ма деллера аса шуна и докъана тІаьхъа маларг! Суна шу нах ду моьттурса. ХІинца со а нахала ваккха дожку! Кхул тІаьхъа хуур ду суна шух ларвала! Кхул тІаьхъа шу девзаш вац со. Тешам боцуш хилла шу!

— Ма алахъа иштта! Тхо хъуна тешаме ду хъуна. — ГІийлла жоп делира Амхаловс.

— Белхалоша, яккхий халонаш а ловш, меттахІоттий завод сел сиха! — хаййтира Хаима. — Аса мел хыйги къа?.. Къинхъегаман эвсаралла лакхаяккха бохку белхалой!.. Директор, инженераш мел жигара болх беш бохку белхалошца цхъаьна! ХІинца мукъа мила ву шун хулиганалла эцна лела?!

Оццу минотехъ телефон йийкира. Хаима трубка лере лецира:

— ЛадугІуш ву! ХІинца дІавогІу! — аьлла, трубка

шен метта охъа а йиллина, юха а Амхаловга вистхилира Хаим. — Шун оцу гуртана хыйзош ву со! Дѣаала хъайн доттагашка, со волчу ма дуыйла! Хъо а дѣаго! Шу ба-хъанехъ юхуш лаьтта сан меттиг.

— Тхо кхин гучудевр дац кхузахъ, — жоп делира Амхаловс. — Марша голда!

— Марша голда!

Амхалов сихха дѣавахара. Хаим директоран кабинетѣ вахара.

— Банко сацийна белхалошна алапашна луш долухча, — хайтира Абу Сослаевича. — И хун ду хайи хуна?!

— Хаац, — доцца жоп делира Хаима.

— Белхалой оьгѣзбахана а, дегнаш ѣавъжина а бу.

— Оцу гуллакхан хъокъехъ доцца хайитаран кехат ѣздел! — шогга тѣдиллира Абус.

Хаим, вист а ца хуьлуш, аравелира, шен оьгѣзалла цѣххъашха эккхарна кхоьруш. Ойла еш дѣатийначу Абуна дагаохура белхалоша беш болу дегабаамаш, даьржина эладитанаш, провокацеш. Сихха талла волавала деза ахчанан хъокъехъ йолу отчеташ, банкаца лелачу гуллакхийн кехаташ. Ма мукъа вацара уьш лело! Самид тахана районѣра дехъа-сехъа вахана ву. Обкоме вахча хун дара техъа?.. Хѣан-хѣа! Аса хун эр ду! Мох а хъакхале хъьрцинарг, бѣарлагѣа а хѣоттале воьхнарг лорур ву...

Иштта ойла еш Абу ѣачу хенахъ меллаша не ѣелла-елира. Меллаша чувѣара жима волушлѣра Яков Свердлов. Цѣцваьллучу Абус шен бѣаьргех йовлакх хъаькхира: «Ой, хѣара Свердлов хѣла тарлуш а ма дац! Бѣарлагѣаш хѣуьтгучу дели техъа сан гуллакх?» Ойла кхѣрстира Абун коьртѣхъ. И кѣона Свердлов маж дѣаьшна вара. Иза шѣна тѣволавѣлча хиѣра Абуна иза партин обкоман промышленностан отѣлан заведующи накѣост Оленков хѣлар. Тѣаккха оцу шѣна тарделлачух жѣмма вѣла а вѣлла, Абу вистхилира:

— Накѣост Оленков!

— Де дѣка хѣлда, Абу Сослаевич!

— Дѣканца вѣхалда, Геннадий Гавѣрилович! Хъо ма шен хѣннахъ вѣа-кха!

— Суна-м хъо белхан сѣхалло дѣалаьцний хъа, — жоп делира хъѣшо. — Аварин балѣх дѣвллачул тѣаьхъа хун хъал ду шуьгахъ?!

Абус заводехъ долу хьал а, алапийн хьокъехъ хилла бохам а, хIинца сихха хьаштхиллачу материалех а ша-дерриге а ма-дарра дийцира.

— Делахъ, хIинца хIун дан дагахъ ву хьо? — хаьттира Оленковс.

— Хьалха алапех дерг а, заводан пайданийн хьокъехъ дерг а дерриге а документашца талла лаба суна! — хаййтира Абус.

— Нийса ду, — тодира хьешо. — Амма цхьана стагана сихха бан алсам бу и болх.

Оцу декъехъ гIо дан пайдехъ берш хьахийра Оленковс. Оцу декъехъ а, кхечу дерриге а гIуллакхашкахъ а хIинца дан дезачийн хьокъехъ собарца а, кхетамца а хьехамаш а бира.

— ХIинца тхоьгара хIун гIо оьшу шуна? — эххар а хаьттира Геннадий Гавриловича.

— Баркалла! — гIайгIанех гIеххьа марша а волуш, вистхилира Абу. — Оьшург еха со вогIур ву. ХIинца, ахъ бинчу хьехамех пайда а оьцуш, гIуллакх лар тIе да-ло хьожур ву со.

— Кхузахъ са а гатдина, хьо ган веанера со, — элира Оленковс. — ХIинца гIуллакх тодан гIерташ до-лу хьал девзи суна. Марша голда!

— Марша голда! — Абу тIаьхьавелира дIавоьдучу Оленковна.

...Дийнахъ а, буса а кьар ца луш толлур а Абус шадерриге а алапийн гIуллакхех хьакхалуш долу доку-менташ. Эххар а иза кхийтира, кхира заводу беш бол-чу пайдано алапаш шен лар тIехъ латтош хиларх. Пла-нал совнаха кхин тIе хIора шарахъ а заводу ялх я ворхI процент йоккхуш йолчу сано, белхалойн алапаш мет-тахъ латтийна ца Iаш, царна премеш яла а аьтто беш хиларх. Белхалошна, шайн разряде хьаьжжина, хIора денна бархI сохьтехъ болх барна луш долчу алапийн гIуллакхах отчет ша кьаьсттина лело еза. Иштта ша кьаьсттийна лело еза белхалошна луш йолчу премийн а, алапийн а алсамдийларх йолу отчет. Оцу тайппана, ялх-ворхI процент пайда барх а, цунах харж ярх а дозуш мел долчу гIуллакхийн и отчет кьаьсттийна лело еза. ТIаккха хIотта тарлуш дац хIинца заводехъ алапийн хьокъехъ хIоьгтинарг. Абуна гучуделира и ши тайпа от-четаш кхузахъ вовших эйина хIиттош хилар. Цунна хира деа шарахъ оцу ялх-ворхI процентийн декъехъ дерг отчеташа ца гойтуш хиларо оцу процентийн бара-

мехъ заводах гIуда хьарчийна хилар. Дерриге а лерича, и гIуда алапийн шовзткъа процент бараме кхаьчна. И шовзткъа процент банко белхалойн алапех сацийна. Цуьнца цхьаьна отчетийн балхо гайтина заводу деа ша-рахъ цхьа а пайда бина цахилар.

Оцу дерригенан а ойланаш дукха ечу Абуна хетара и гIурт а, провокацеш а, эладитанаш а шен хIуьттаренна лелош хилар. Амма и шен дегабаам цхьаьнге бийца ца хIуттура иза. Халонаша кхерийна Абу, шен ледаралла нехан коча яхийта гIерта аларна кхоьрура. Амма ишт-таниг ца алийттал бакъдерш карадаьхкира цунна. Цун-дела Хаиме шен кабинетe кхайкхира иза.

Шен, Чимлон хIинца гергарло тасаделла гIалара цхьа накъост шен догйовхо а лоьруш, куро а, шек воцуш а чувеара Хаим. Абу цецвелира цуьнан эвхьаза хиларх. Цавашаран велакежар дара цуьнан юхь тIехь хаа-луш.

— Со ладугIуш ву-кха, накъост директор!

— Охьахаал! — собарца гIант гайтира цунна дирек-торо. — Кьонаха, хIара хIун ду ахь динарг?!

— Ас а, кхечар а хьекхна сизаш ду, — жоп делира Хаима. — Арса Дудаевич а, Хаси Тарамович а ву-кха кехаташ тIе куьйгаш тIейнарш, цу тIе, заводан алапех а, отчетах а жоп луш коьрта бухгалтер а, директор а ма ву!

— Алапийн, заводан пайданийн ша-ша къастийна луш хила еза отчетах вовших изяр лелош мила ву?! — хаьттира Абус.

— Бухгалтеро цхьаь йийцина хир ю! — куьг ластий-ра Хаима.

Абус, цхьацца гойтуш, масех кехат гайтира Хаимна.

— ТIаккха?! — аьлла, ладуьйгIира.

ОьгIазалло карзахваьккхина сурт хIоттош хьалаик-кхира Хаим:

— Нахера даьлла гIалаташ суна тIе ухкуш тохара а ницкъ бира ахь суна! — бохура Хаима. — Хууш ву со хьо нахах леташ хилар! Хьо хилар тухуш! Хьажал хIин-ца сан коча ван гIертарг!..

— Тобар! — Абус сацийра Хаим. — Дика ду, иза хьуна хууш! Ревизис деш дерг иза ша ду. Ахь, хьайн вочу гIуллакхашна дуьззина даре а дина, товала тIе а лаьцна, хьанал некъ ца болабахь, ас, лампин баI сан-на, хьовзийна, къамкъаргца цхьаьна и тIуьсиг схьато-суьйтур ю хьан! Кхийтин хьо?!

— Хіун некъ?! Хіун даре дар? — кхоссавелира Хаим. — Хіун эладита?!

— Нехан алапашна айхъа хъарамло ярна даре дар! — элира Абус. — Белхалой бахош хулиганалла лелор!

— Харцо айъина, со аьшнаш вар ловр дац ас! — жоп делира Хаима. — Партийни организаци кхузахъ а ю! — Хаим сихха арахъаьдира кабинетера.

Катоьхна заявлени а яздина, парткоман секретарь Саркисов Сергей волчу вахара Хаим. Парткоман секретаре Хаима дийцира директоро ша инзаре аьшнаш вар, цо ша виэн кхерамаш тийсар, белхалой карзахбийлар шен бехк цахилар. Уьш директорна реза цахила бахъана талла дезаш хилар, иштта кхидерш а чІагІдина дийцира Хаима. Цо тІаккха дІаделира и заявлени парткоман секретаре Сергейга.

Хаим дІавахча, парткоман секретарь коьрта бухгалтер Ахьмад волчу вахара. Ахьмада кхетош дийцира Сергейна алапийн хьокъехъ дерг а, харжаш ярх дерг а. Дуккха а хІуманаш гина волу Сергей цецвуйлура Хаиман балхах.

Белхан де чекхдоллушехъ йолаелира парткоман заседани.

Хаиман заявлени довзийтира парткоман членашна.

— Накъостий! — элира Сергейс. — Со дагаваьлча хии суна Хаим бакъ веш а, харц веш а накъостий хилар. ХІинца хІораннан а йиш хир ю шен бакъ гайта! Накъост Маштохов, алал бакъдерг. Дош хьуна ду!

— Накъостий, сайн ала дерг оцу заявлени тІе дІа-яздина ас! — долийра Маштоховс. — Шуна со вевза дикка хан ю! Кхуза вале хьалха а советски учрежденешкахъ белхаш бина кьинхьегамхо ву, масех хастаман грамота а йолуш! Шух муьлххарг а санна ву-кха со а! Вай муьлххачуьнгара а дала тарло гІалат. Соьгара а даьлла хир гІалат. Иза ша ду. Амма заводан директоро, кхайкхина чу а вигна, шен кабинетехъ, дений, нанний а бохуш, ша нахана еттарх дозаллаш а деш, виэн кхерам тийсар ду соьга ла ца луш дерг! Иза ловр дац советски цхъана а стаго. ХІинца а ца кхетахъ, кхуьнан гІалаташ зилера а девлла, ша вохарна кхераме ву хІара! Бишиг тухуш хІара хилар шуна а, нахана а хууш ду. Октябрьски революцино кІелхьарадаьхна вай жан-дармаший, паччахъан полициссий етташ хІаллакьдарх!

Хіара маршо вайна вайн хьаькамашка еттийта-м ца яьккхина партис, халкъо?!

Жимма собар а дина, чохь болчаьрга бляьрг кхар-стийра Хаима.

— ХІан, со-м доккха хІума хир дац вийча а, ваьк-кхича а, — элира цо. — Белхалойн алапаш лахдарна со бехке лору кхо. Стенна тІедобгІна?! Арсий, Хасий кху-захь волушлера документаш, цара чІагІийна отчеташ юха кега а еш!.. ХІинца оцу нехан лар толлуш гІатта со де долуш а, я лаам болуш а вац! Со воцчо талла и лар, ша Іалуш вацахь! Ой, шаьш ойла ейша! Юй сан мачаш уьш охкуш лела?! — куьйгаш дІа-схьа тесира Хаима. — ЛадогІийша балхе! Оцу сийлахьчу нехан цІе-раш яьхча, эли директора: «Уьш а ю-кха хьо санна...»

— Сов тІех ма вийла! — ларамаза делира Абугара.

— Собар! — меллаша Абуга шабарш дира Сергейс.

— ХІара нах болчохь ма велахь со! — элира Хаи-ма. — Со хІинца а ийзалуш ву! Амма, эшахь, суна те-шаш карор бу, кхо соьга аьлларг чІагІдеш болу. И дов а, кхидерш а хезна а, гина а болу! Абу Сослаевич! Сан коча ма веа велира хьо! Лакхарчу органашка а ца док-кхуш хІара къасто парткоман членийн стогалла а, хье-къал а тоьур моьтту суна! ХІетте а хаьа: гали чу бол-ларх цхьамза Іораболу. Шух тешаш доккху ас шуьга орца! — Хаим меллаша шен метта охьахиира.

— Хаттар дуй Хаим Маштоховга? — элира Сергейс.

— Ас хоттур ду, — элира Шедага. — Накьост Маш-тохов, кхул хьалха хиллерий хьан, заводан директоран дар-дацар? — хаьттира Шедага.

— Стаг аьшнаш веш а, дастам дош олуш а хІара даиманна ву! — чІагІдира Маштоховс. — Амма ас иза ловш дара. Ткъа кхо хІинца айьинарг матийта тарлу-чех дац!

— Кхин дуй хаттар?

— Дац!

— Заводан директорна ду дош!

Меллаша шен папка дІа а йиллина, цу юккъера цхьацца документ: отчет а, алапийн хьокъехь дерш а схьа а оьцуш, церан чулацамаш а, Іалашонаш а, уьш лела дезаран некъаш а, порядок а юьйцуш, кхетош, бакьдерг а, доцург а къастош дара Абун жьамел. ГІул-лакх атта Іора ца даккхийта йина моьтту суна и отчет-таш кегарица гІурт беш. И гІучІа Хаима бина хилар

чІагІдеш масех документ гайтира цо, цхьацца гойтуш. Документашца чІагІдеш доцу дош ца олура цо.

Ша кѣамел дина ваьлча, шега дечу хеттаршна жопаш а делла, собарца охьахира Абу шен метта.

Пренехь кѣамел дан хьалхара дош ийцира Шедага.

— Накѣостий, кхузахь заседанин рожехь дийца хІоттийнарг цхьаь ду, — долийра Шедага. — Иза ду заводан директоро коммунист аьшнаш вар. Партис ца могуьйтург ду директоро динарг. Ас ладовІура, директоро шен кѣамелехь шегара даьллагунна даре дийр ду а моьттуш! Хала хета директоро лело хІилла. Дийцаре диллинчу гІуллакх тІера вай нацкѣарадаха а гІерташ. Цо юкѣатуьтту алапийн гІуллакх. Иза а ду доккха маьІна долуш. Шедаг, хьо директоро юьхІаьржонах хьалхаваьккхира. Тамаша бу хьуна эхь цахетар! Кѣай-লেখь нах а бацош, шабашка йилла гІортар а ма дара! Уьш дерриге а гушшехь, шу цкѣа кхетар-кха, бохуш, ІадІийна тхо. ХІинца вайна хии Хайма а, цуьнан доттагІчо Шедага а ямартчу пайде сатуьйсуш хилар! Иза ду ирча! Шайн предприяти, цуьнан проект а хІоттаяле, харцар гича, аш ойла ер моьттура.

Дуккха а накѣосташа масалшца даггара кѣамелаш а деш, дІайоьдура парткоман и карзахе заседани. Хаймехь а, цунна дуьхьал а шина декѣе бекѣабеллачу нахах хІораммо а шайний-шайний хетарш хаййтира. Дукках болчарна Хаймна строгий выговор дар бакѣахь хетара. Доьрзуьйтуш олу дош делира Абуна.

— Накѣостий! Хала хир ду заводера белхалой кху балхах кхето, — элира цо. — Ерриге а заводан коллектив шолгІачу цехе а гулїйна, кханнехь собрани ян еза. Массарна а хезаш Хайма дІадийца деза дерриг ма-дарра. Нагахь оцунна хІара реза ца хилахь, со вер вац докладной записка язѣяза. Вер вац документашца цхьаьна прокуратуре а, Парткомиссе а хІара гІуллакх дІада-лаза!

Иштта сацам бира парткомо. Заседани чекхѣелира.

Буйса юккѣе яханчул тІаьхьа сахьтал сов хан яьл-лера Абу тата ца деш догІа а даьккхина, цІа кхаьчча. Бераш, хІусамнаний самадовларна кхоьрура иза. Бедарш дІа а яьхна, вижа кечвелча, тийна бІарлагІа санна, неІаре а еана, зудчо шабарш дира:

— Хьо лаа хьевелин?

— Заседани яра.

— Яа хIума хьалха юьллий?

— ХIан-хIа. Со йиъна ву... Охьайижа.

Абу набарна вижира. Амма наб юхатуьттуш йолу ой-ланаш совца ца туьгура... Муьлххачу балхахь велахь а, партин тешаман бух бу стаг латтош берг! Гонахарчу адамашка ша ларийтар стеган шен карахь ду. ХIокху 1971-чу шеран октябрь чекхболлуш веана хIокху заводе. Аварех завод кIелхьара йоккхуш эрна дIадаха октябрах дисина денош. Иштта ноябран хьалхара денош а! ТIекхечи деза денош. Шеран йоьалгIачу кварталан план кхочушъян бисинарг беккъя цхьа бутт бен бац... Маржа доладелла директоралла яI?

Сатоссуш наб озийра Абуна. ХIетте а хьалххе сама-велира иза. Корта лазар, кIадвалар хIусамненах лечкъя а деш, сихха кеч а велла, заводе вахара.

Адамаш балха хIуьтту минот тIекхачале Галаев ваьллера тахана хинйолчу собранех белхалойх хIоранна а хайитина. Иштта хаам беш ша лелачу хенахь цунна гора белхалойх дукхах берш сингаттаме а, кхоьлина а. Амма Азман, ойлане йирзина елахь а, балхана мало еш яцара. Берриге а кхетамца, шен хьуьнарца тIейирзине-ра иза балхана. Цеххьашха станок а сацийна, лерина хьоьжура иза ша йинчу машинан межене. Оцу хенахь цунна гергахь сецира мастер.

— Ой, ма лерина хьоьжу хьо оцу детале?! — хаьттира мастери.

— Технологин гайтамел сиха ялур яцара техьа?! — элира Азмана. — Лаккхара дикалла а йолуш?! — Ир-йина резец яра урсо нехчел атта металл цостуш. Иза нисйира Азмана оьшшучу барамехь аьчгах чкьор даккха.

Дукха хан ялале гучуделира Азманан коьрто а дика болх беш хилар. Азманан станокана герггахь цо кечъечу машинийн меженийн барз сихха боккхяхуьлуш гора. Шайн цехехь заводан юкъяра собрани хуьлу сахьт тIекхачале цхьана дийнан, эха дийнан белхан норма кхочушйина елира Азман. Цехан йоккха гIишло юьззина гулделира адамаш. Собранехь дийца дезарг цхьаь дара. Алапийн гIуллакх. Собрани дIайиллира. Дош делира заводан директорна.

— Накъостий! Заводан алапийн гIуллакх телхина ду, — долийра директоро. — Шен хеннахь белхалошна алапаш ца хилча, церан доьзалийн а яц йиш. Иштта

гІуллакх телхина вай долчу хенахь цІеххъашха иккхинчу аварис зен-зулам ди вайна. ЙоьалгІачу кварталан план кІельюьсуш лаьтта. Вуьшта а йоьхна алапийн меттиг тІаккха сов ирча хир ю! Оцу дерригенах а лаьцна дийца говза цхьа стаг ву заводехь. Иза ву вайн заводан кьинхьегаман, алапийн отделан заведующий Хаим Маштохович Маштохов.

Тийна ладоьгІура массара а.

Везо волавелла, массарна а гуччу хІоьттира Хаим. Цо дийшира ша отчеташ талхор бахъанехь заводан коллективан алапа ткъе ткъесна процент лахдина хилар. И гІуллакх тодан йиш йолчуьра дІадаьллий хаййтира Хаима. Воьхна, Іадийна, сийсазваьлла лаьттаху Хаиме оьгІазе хьоьжура адамаш. Цара иза сов вон лорура. ДІаделира царна Хаимца дика а я вон а хьашт хилар. Тийна ладоьгІуш лаьттара белхалой.

— ХІинца иза гуш ду, — элира Бека. — Шина беттан алапаш нийсса ах бохург санна лахдар-м хала а, атта а лалург хир ду вайга. Амма кхаа беттан план кхочуш муха йийр ю?

ТІаккха хьалхяхьа елира токарь Амадова Тамара.

— Накъостий, со хІокху заводе еана 1968-чу шагахь, — долиьра Тамарас. ВерхІитта шо дара сан хІетахь. Морзаха буйна лаца а Іаманза яра со... Говзачу белхалоша гІо дарна хилира сох станочница. Иштта йолийра ас уьссалгІачу пхеашеран сайн план хенал хьалха кхочушъян. Кхо шо бен дац хІетахь дуьйна схьа даьлларг. ХІетте а со балхахь ларош белхало ю. Хьуьнарш долу говзанчаш дуккха а бу вайн коллективехь. Ахчанна зен хиларна Іийжа вайн дегнаш. Вайн завод ма ю хІара! Сайна йогІуш йолу кхаа беттан план йийр ю ас кхочуш оцу цхьана баттахь! Хала-м хьаха ду довха худар даа а! Со шуьга йохье кхойкху!

— И йохье кхайкхар тІеййци ас! — элира Азмана.

— Азманний, сой — тхо зударий ду! — жоп делира Тамарас. — Ой, шу ма ю балхахь яхчаелла берзалой! Эхь ма ду кьонахий, дика кІентий зударел эшча!

— Бакълов!

— Реза ду!

— Ларор ду!

Маьхьарий деттара белхалоша маьІ-маьІера схьа. Иштта кьамелаш дира масех белхалочо.

— И яхь тІеобцуш, ас аьр! — элира Зармас. — Ок-

тябрьски революцин дезачу деношкахь сийлахьчу вахте хІттаре кхойкху со шуьга массаьрга а!

Собрани чекхъяьллачул тІаьхьа хиира Хаимна белхалойн шеца йолу юкъаметтиг шеллуш, йоьхна хилар. Белхалой буса а заводехь Іара.

Болх кхехкара. Буьйсанна кІезиг ханна бен садаІа а, наб ян а ца кхуьура белхалой. Массара а дІакхоьсина Хаим, сихха шен гІайгІа а бина, заводера дІавала дезаш хилира.

Декабрь беттан хьалхара кІира дара цехашкара хааман кехаташ отдел кадран белхахочо Абуна хьалха докхуш.

Иштта отчет еара и волчу и кІира чекхдоллуш.

Абу масийттаза а лерина хьаьжира отчете.

Директоро сихха Галаевга хьажийра и отчет кхин цкъа а талла, цу тІехь гІалат даьлла я ца даьлла хьажа. Вухавеанчу Галаевс чІагІдира отчет бакъ хилар а, кварталан план цхьа бутт а балале кхочушийна хилар а. И план кхочушийний шена а хуьушехь, ша воцчо, кхечо иза бакъ хилар чІагІдар лиира Абуна. Оццу минотехь телефон йийкира.

— ЛадугІуш ву! — трубка лере лецира Абус. — Маршалла хуьлда, Хаси Тарамович!

— Керлий? Кхин хІумма а дац.

— Кварталан планний?! Кхочушийна!

— Со-м вац забарш еш, — бохура Абус. — КІезиг планал сов а йоккхуш. Шо чекхдала дисинчу деношкахь балхах дика тасалур ду тхо!.. Хьо шеко йолуш велахь, схьавола кхуза. Гур хьуна!

Заводе ша кхаьчча Хасина хиира Абу бакълуйш хилар. Цехашкахула волавелча, белхалойн яххьаш сирла гора Хасина.

...Заводан шеран а, йоьалгІачу кварталан а планаш тІех а еш кхочушийна яра, керлачу шеран буьйса тІекхочучу муьрехь. Белхалой а, специалисташ а шайншайн хІусамашка хьаьлхира. Берриге а белхалой бара керла шо тІеэца кечлуш. Шен хІусамнана цІийнан гІуллакхаш деш а йитина, Жама вуха а заводе вахара. Шен бригадо болх бечохь ерриге а бригадан членаш шена карийча там а хуьлуш, цецвелира Жама.

— Марша вогІалда хьо, бригадир! — елакьежира могаш-зоьртал Вера. — Оха декъалво хьо тІекхочуш лавттачу керлачу шарца!

— Баркалла, сан доттагІий, — жоп делира Жа-

мас. — Декъал до ас шу дерриге а! Керлачу шарца кер-
ла ирс хуьлда шун!

Забаре хьовзийна юьйцура цара шайна керла завод
кхолларехь Иттаелла халонаш. Шаьш кхоьллинчу за-
воде баккхийбеш хьовса арабевллачу царна гонахара
адамийн иллеш, эшарш хезара.

1971-гIа шо чекхдолуш заводу бан хьакъ болу пайда
5,66 процент бара. И цIена пайда 6,79 процент хи-
лийта ницкъ кхечира заводан башхачу коллективан!
Цундела дика алапаш ийцира белхалоша а, специа-
листа а. Керлачу 1972-чу шеран белхаш боккха-
чу айьамца дIабуйлабелира хьалхарчу дийнахь дуьй-
на...

— Иштта таронаш а, доьналла а долуш ду тхо-м! —
элира слесаро Висаловс. — Ткъа кхин хIун ду хьан
шайн эвларчу нахах ала дисина?!

— Аддаме а хIумма а ала а ца оьшуш, леррина
юьхькIайллина кхоьллина ду тхо Архархой! — жоп де-
лира Тасовс. — Хьажал, дIо воллу лекха-лоха воцуш,
нисвелла, могуш жима стаг гой хьуна? Архархо Шамхан
ву иза! Эскарера хастамийн совгIаташ а дахьаш цIа
веана! Куьг-пIелг ца лазош жIов-морзаха лело цунна
ас а Iамийна. Хинцале масех стага беччул болх ша
цхьамма беш ву и нисвелла кIант. Жима а, воккха а
тоьлла волу тхан эвл муха юстур ю шун «Пхьидийн кIо-
тарх?» Хьажал! Муха хета хьуна тхан кIентан белхан
меттиг?! ВЯА-6 марка йолу машина вовшахтосуш вол-
лу, дукхавахарг!.. Дарбане минеральни хих, стоьмийн
муттанех ялх бIе шиша сохьтехь дузуш ю и башха ма-
шина! Iеха-м вели тхайниг шен хьехархоша и машина
вовшахтосуш шена дуьххьара гайтича и болх шена туй
тасале керабьрзур бу моьттуш...

— ХIинца ларош ву, — гIетайра Висалов. — ХIаьа...
Баккхийбен Iаьржа бIаьргаш а, мохо-малхо дахчий-
на юьхь-куьг а долуш гора иза...

Иштта гора Висаловна ша Iамош болу кегийрхой а...
Царех цхьаь гора транспортеран голатухучу метте гIе-
кьийла кечьеш турбанаш сетточохь. И шолгIаниг кон-
дитерски промышленностана «МТ-250» машина вовшах-
тосучохь... Кхуззахь го «ДУ-111-5 марка йолу машинаш
вовшахтосуш гIараяьлла Жамин бригада. Массара а
цара белхаш бора бист ца хуьлуш, уьшаршца вовшашка
хаамаш беш. Вовшашка хьаьжча, куьг меттахьхьадича
тоьура царна вовшийн дагахь дерг хаа.

Жамин бригада цѣ тиллина «машинаш болх бан
Іамош йолу бригада», — аьлла.

Машина, механизм, автомат, дикачу куьйгашка ша
елча йоккха а еш, шен декхар кхочушдеш хуьлу! Иштта
машинашца юкъаметтигаш йолуш кхио хьакъ бу ке-
гийрхой. Шайн nanoша Іамадо олхазарш тІома лела.

Баккхийчу белхалоша иштта Іамабо кегийрхой болх
бан, гал ца бовла. Цхьа масал далор: Зарма кегийрхош-
на оьгІазваха бахъанаш ворда йоьттина хир дара. Амма
Зармин карахдаьлла шен оьгІазалла сецо. Аз ца ойъ-
уш, собарца, оьзда дІало цо кегийчу нахе шен хаарш.
Зармин тоьлашха амалш цара дІаоьцуш а, ша-шах сан-
на Іамош а хилар шеко йоцуш ду. Цундела гучубуьйлу
завахь дайшкара схьаьогІу оьзда амалш, баккхийчу
белхалашкахь йолу дика амалш схьаоьцурш...

...Луьйш-олуш, автобусана герга кхечира белхалой,
белхан де чекхдаьлча.

— Диканна голда! — автобуса хиира Бек, цунна
тІаьххье Шамхан а.

— Некъ дика хуьлда! — Жама меллаша цІехьа во-
лавелира. Цунна геннара гора повкъахь сецна Айзий,
Зармий. Иза цара дуьйцучун дакъа ша лаца деза я ца
деза ца хууш вара.

— Хьо ойлане ваьлла ма хета суна? — ларлуш хаьт-
тира Айзас, саца а соцуш.

— Оцу хьан хІусамдех цецвуьйлу со, — хайтира
Зармас. Иза ма чІогІа хийцавелла!

— Муха?

— Адамех къехкаш, йистехьа гІерташ, — жоп дели-
ра Зармас. — Шега цхьаь хаьттича, гІам-гІим а дой
дІанехьа гІерташ. ХІинццалц ма вацара иза иштта.
Цомгуш ву техьа?!

— Могуш вац ала яьхьар яц со, — жоп делира Ай-
зас. — Амма суна хезна, керла говзалла кхолла гІерта-
чех дукханга и тайпа амалш цкъачунна юьссуш ю бо-
хуш. Шун завахь дан дезаш долу цхьа хІума дагада-
на хир ду цунна. Кхин долу гІуллакхаш, ойланаш юха
а туьтгуш, оцу шен цхьана Іалашоне дерзийна цо шен
хьекъал а, ницкъ а. Ишттачу сохьтехь Жама, тергал а
ца веш, витар бен кхин дарба дац. Доллийнчуьра аьр
ас хьобга. Мукъачу хенан дерриге а сахьташ заводан
гІуллакхна цо дойъуш хилар хууш верг хир вац, цхьа со
йоцург. Шена карийнарш чІагІдан керла кепаш, керла
некъаш лобху цо... И хьуна хааелла цамгар изза ю-кха!

Хьо а ма ву, Зарма, юкѡа-кара и тайпа цамгар йогӱчех! Хӱа, и цамгар-м хӱусамнаноша хала а, атта а ловр яра. Тхо зударш ду шун хьокъехь ойла хуьлуш. Хӱора денна, садоӱчу муьрехь, новкѡахула воьдучу хенахь, накъосташца кѡамел дечу хенахь, мукѡачу деношкахь а санна, хӱора минотехь аш кѡайллах шайн хьекѡалшца, цхьанна а ца хууш, беш болчу лехамийн, талламийн, зерийн белхийн хьесап хѡаьнга далур ду?!. Цу тӱе, юкѡараллин белхаш а ма бо аш...

Иштта вовшашка дист а хилла, Айзий, Зармий дӱа-сакѡаьстира. Цехѡа йогӱчу Айзина дуьхьалкхийти-ра Жама. Шайн цӱахь оьшучу дааран хьокъехь дола-делла кѡамел кегийрхошна производство йовзийтаран хорша дирзира...

— Хӱаѡа!

— Ой, ша кхийначу, шен метта а, кхин лакха а хӱотта доьналла долчу кѡоначух куралла муха ца йо?!

— Со кхета цунах, — йистхилира Айза. — Цу хьокъехь ахь кхин дош алахь ас строгий, строгий выговор до хьуна!.. Кхин а ду дуьне...

— Дика ду! Муьтӱахь хили! — жоп делира Жамас. — Цӱа кхаччалц хѡахор дац!

— Цӱахь-м хала а, атта а сацор вара хьо, — елаелира Айза...

Суьйре а, тӱаккха буьйса а дӱаяхара...

...Директор шен кабинетехь цхѡацца кехаташка хьобжуш ӱара, меллаша неӱ а йиллина, цхѡа стаг чувогӱш. Иза, ӱантара ӱаьттина, хьешана дуьхьал волавелира.

— Де дика хуьлда, Абу Сослаевич! — хѡаша вистхуьллuxeхь, вела а кѡежна, жоп делира:

— Диканца вехалда, Геннадий Герасимович! Охѡа-хаар доьху.

Ехачу стоьлана дехьий, сехьий охѡахиира и шиь.

— Хьалха со веача кхоблана вара хьо! — велавелира хѡаша. — Хӱинца-м векхавелла го! Иштта хьо гуш воккхаве со!

— Оцу хийцаман бахьана хьо хууш ву, — жоп делира директоро.

— Хьо хасто воӱу со! — элира хьешо. — Маларш, бехна леларш, массо а тайпа хулиганаш хѡаьккхина дӱаяьхна ахь хӱинца шайн заводера. Цу тӱе, зударшца йолу божарийн юкѡаметтиг оьзда дӱахӱоттийна, зударий лара а, царех эхь-бехк лаца а ӱамийна божарий! И

гІуллакхаш атта ца диний хаьа тхуна. Хьалха дайша лелийна а, капиталисташа шайн заманахь маьттаза даьхна а долу и гІуллакхаш керлачу заманан хьоле дерзор доккха маьІна долуш ду! Партин обкома гІо хир ду хьуна. Автобусаш хьалхарчу роґіехь ахь зударшна нисъяр тамехь ду. Балхара бевлча гонахарчу ярташка шайн-шайн ца бигаза ма ца бовлу уьш. И гІуллакхаш дика ду, уьш бІегІийла йолчу кепехь ахь вовшахтохар товш ду.

— Яккхий халонаш а ловш, белхан эвсаралла лакхаяккхинарш лоруш а, терго еш а хила беза, — элира хьешо. — Ленин вина бІе шо кхочуш совґіат делла билгалбинарш тидамехь хила беза... Қьона Ано а, иштта заочни а, суьйренан а институташкахь, техникумашкахь Іилма Іамо луурш а гІо деш а, аьтто беш а кхио беза. Юккьера образовани йоцуш цхьа а заводехь цавитаран Іалашонца аш деш долу гІуллакхаш башха дика лору.

Директорца кьамел динчул тІаьхьа Геннадий Герасимович цехашкахула чекхвелира, юкьа-кара цхьацца белхалочуьнга вист а хуьлуш. ТІаккха директорца цхьаьна заводан кертара аравелира иза.

— Бертахь а, дегнаш иракерахІиттина а хийти кхузара белхалой, — билгалдира хьешо. — Коьртаниг ду уьш шайн балхах баккхийбеш хилар!

Хьаша, заводан директоре куьг а делла, машина хиира:

— Марша Іалда!

— Некь дика хуьлда!

Хьешан машина, тІаьхь-тІаьхьа сих а луш, дІа-яхара...

— Ва Чиркьа, и партин райкоман инструктор хІора сарахь кху гонах стенна кхерста?! — хьяттира Хагожа.

— Чалхаев бохий ахь?

— Боху.

— Анона го туьйсус ду гІирґІа!

— Баккьал?!

— Хьажал! Гой хьуна, Ано тІехиьначу автобуса хии накьост Чалхаев.

Автобусара Ано охьайовссинчохь воьссира Чалхаев а. Шаьшшинна юккьехь жимма херо а юьтуш, йоІана тІаьхьа воьдура иза. Адамаш кІезго долчохь тІаьхьа-кхира йоІана.

— Бехк ма биллалахь! — элира цо. — Хьобга вист-хила мегар дуй?!

— Со сиха ю! — жоп делира Анос. — Цу тIе, кху-захь еха латта сан йиш а яц!..

— Ас доьху хьобга! — даггара хьаставелира Ахьмад.

— ТIаккха?! — сецира йоI.

— ХIора адаман шен-шен сатийсам хуьлу-кха! — долиьра кIанта.

— Хуьлу хир бу, — тIетайра Ано. — Амма оцу фило-софин Iилманах кIезиг хууш ю-кха со...

— И сатийсам кхочуш цахиларо хIаллакдеш ду ду-кха адамаш! — бохура Ахьмада. — Со...

Ахьмадна дагадеара шена Ано дуьххьара гар а, да-гайохар а... Белхан де чекхдаьллачу хенахь, адамийн тулгIенаш, машинаш юкььеллачухула, гIовгIанаш тер-гал а ца еш йогIура ша-тайпа доккхачу собарца, цхьа а хIума тергал а ца деш, дорах, амма цIена, товш ду-хар долу йоI. Дерриге а шена муьтIахь дан хааран кьайле цо караерзийна гора цуьнан собаречу юьхь тIехь, шех тоам бина хиларехь. ДерIана яй хиларна де-лахь а, я кхечу бахьанашна делахь а, цунах цхьа а адам хьакхалуш дацара. Ша-шах некь буьтура цунна хIо-раммо а. Сов атта ду цунна автобус тIеяла а, меттиг каро а. Цуьнан исбаьхьа, собаре, доьналлин сацаман юьхь а, Iаьржачу бIаьргийн дехха човш долу негIарш а башха хаза дара. Говза а, хуььнаре а цуьнан кегий куьйгаш тойтуш ду ирсан урх шайгахь хьакь хи-лар.

Цо цIе латийначу деган сатийсам лахбала тарлуш дац.

— И бала Iеткьаш ву-кха со, Ано! — лаьттан бIаьра а хьобжуш, сецира Ахьмад.

— Баркалла, Ахьмад! — гIийлла елакьежира Ано. — Хьайн психологически хьал тамехь дийца хууш хилла хьо!.. Хьанна хаьа?! Сел чIогIа ца хила а тар-ло и хьан психически цамгар... Некь дика хуьлда хьан! — дIайолалуш йоллу Ано сецира Ахьмада де-харна.

— Собар! Собар!.. Со!.. Со-м!.. Хьо!.. — воьхна цIийвелира иза.

— ЛадугIур вай, — гIийлла жоп делира Анос. — Хуур... Хьанна хаьа?! — Ано сихха дIаяхара...

Ахьмад, гIийлла ойланаш а еш, меллаша дIаволавелира.

КІЕЗЗИГ КЕГИЙРХОЙХ

Кхуъуш долчу синтаршна юккъехъ, заводан кертахъ, буйнахъ хи тухуш болчу маршан йобзан юъхыг а йолуш, къоначу беша хи тухуш йоллура спецовка юьйхина йолу Ано.

— Хинца ас тухур хи! — цуьнгара и марш дІаийци-ра Сагаловс. — Кху аьхкенан довхачу дийнахъ...

Минот мукъа нисъеллачохъ комсомольцаша юкъара белхаш бора заводан кертахъ.

Хьацар даьлла, юстахъелира Ано.

— Ано, ас декъалйо хьо техник-инструктор хиларца! — элира цунна дуьхьалкхеттачу Зармас.

— Ткъа ас декъалйо хьо дикачу Цен тІе нисъяларца! — велакъежира Чадаев.

— Баркалла! — меллаша жоп делира Анос, лаьттан бІаьра а хьожуш.

— Ас а йо хьо, Ано, оццу бахъанашца декъал! — элира Сагаловс.

— Со а ву, Ано, декъалъечийн декъахъ! — олуш, царна юххехъ сецира конторера араваьлла вогу жима стаг.

— Баркалла, Хаси Тарамович! — меллаша жоп делира Анос.

— Ва Муна Балов, хьо чебарло ву я шото ву? — хаьттира Махьмас.

— Чебирлара схьаваьлла, Шуьйтахъ кхиъна, — жоп делира жимачу стага. — Оцу шина меттан башхонашна хІинца Сирлачу районан диалект тІетухуш воллу.

— ХІа, цундела хилла-кха хьан вистхилар масех мукъамехъ! — велакъежира Зарма.

— Аш ма-бохху ду! — кІеда-мерза жоп делира Мунас. — Кхин шу хьедалийта вахъац со. Садогу хан чекхъели.

Иза, ойла а еш, конторехъа воьдура...

— Воккха специалист хуьлу таро ю и кІант! — тІаьхъахъаьжира цунна Махьма. — Иза вина боху 1942-чу буьрсачу шарахъ. 1971 шарахъ механически институт чекхъаьккхина Тула гІалахъ.

— Ма сиха кхуьу-кха кегийрхой! — юкъа дош тесира Зармас. Вайн заводан производствон отделан начальник ма ву иза!..

Заводан кертара ша конторе кхоччушехъ, директоран кабинетe вахара иза. Жама вара директор волчохъ.

Абус куьйга уьшар йира цуьнга, «охъахаа», — аьлла. Муна Балов охъахира.

— Ас ма-аллара, 1971-чу шарахь планехь цIенна пайда бар 5,66 процент хиллехь, вайн карахделира и план 6,79 процентана кхочушъян. 1972-чу шарахь и пайда 11,59 процент хилийтар хIоттийра. Белхалоша хьуьнарца белхаш барна цIенна пайда бина заводу 11,88 процент. Ткъа 1973-чу шарахь заводан производствон ницкъ тобан харжаш яр тIейцира. Цундела оцу шарахь пайда планехь 7,8 процент бен гайтина а бацара. Алапаш лакхадаха беш болу гIайгIа заводан хьаштийн гIуллакхех ца къасто Iемина вайн белхалой а, специалташ а, ткъа коммунисташ, комсомольцаш хьалхе дIакхобхьуш хилар вай гуш ду. Вайн технически советехь дийца дезар ду керлачу декхарех. Уьш атта цахиларх. Оцу технически совете заводан ерриге а актив озо бакъахьа хета суна. Шуна хIун хета?!

— Суна-м бакъахьа хета! — тIевирзира Жама.

— Суна а хета иштта, — элира Мунас а.

...Конторехь отделера отделе йобдуш, цехашкахь участкера участке йобдуш, баккхий бIаьргаш болу Марина, пружинаш тIехь санна, ирх а кхиссалуш, поллано санна, чIург а етташ лелара, тIахъаьллачу оцу боларо дегIана керла хьуьнар луш санна.

...Кхеташонан заседани дIайиллинчул тIаьхьа директоро дийцира гулдаран бахъана.

— Накъостий! — элира цо шен доцца къамел чекх-долуш. — ХIокху шарахь хIоттийна пайданан план лахара ю стохкалечул. Иза вай, вешан хьашташ кIеззиг духа а теттина, завод кханенна кечъярх дозуш ду. Амма кху шарал тIаьхьа хIора шарахь совйолуш дIагIур ю пайданийн планаш. Алсамдуьйлуш хир ду белхалойн алапаш.

— Муха?! — хаьттира Рамана.

ТIедогIучу 1974-чу шарахь 14,46 процент,

1975-чу шарахь 18,22 процент,

1976-чу шарахь 22,76 процент

цIенна пайданаш бан план ю вайн заводан. Барамал лахара иза кхочушъяр ду вайн хьакъ.

Директоро шега динчу хеттаршна жобпаш деллачул тIаьхьа кадрашна говзаллаш Iамарх а, царна хьехарх а, оцу декъехь дан дезацех а доцца къамел дира кадраш кхиоран коьртачу инженеро.

Директоро тидаме оьцура хIорамма а мел аьлларг.

Шена хьалхарчу кехат тIе цхьаццадерш дIа а яз-
дора.

— Дош ло производствон отделан начальника на-
кьост Баловна.

— Накьостий! — долийра Балов Мунас. — Хьалха
цкъа а газа йолу промышленностан производство а, кер-
ла техника а кхоьллина ткъолгIачу бIешаро. Промыш-
ленностан муьлххачу производствон а коьртаниг маши-
наш яр ду. Вайн завод машинаш ечу предприятих ю.
Керла техника кхиьначу муьрехь кхоьллина а ю. Амма
иштта йинчу заводийн а нисло ширлуш йолу меттигаш.
Кхузахь доло дезара тайп-тайпанчу машинийн цхьана ке-
пехь хилча мегаш йолу меженеш оцу цхьана кепе ерзор.
Ткъа кхечу заводаша вайна луш йолу меженаш иштта
цхьа кеп йолуш хилийтар лахар. Шишанаш дуьлуш
йолу машинаш банканаш а, бошхепаш а дила а мегаш
яр лахар. Юьлу йолчу пхьегIе хьаьжжина, меженийн
меттигаш хийцицахьана, еззачу Iалашонна меггачу ке-
пехь уьш хирриг. Оцу тайппана машинийн меженийн
унификаци яр советски технически Iилмано хIинцале
лехна ду. Ишттачу новкъа довларан маьIнех вайн бел-
халой а, специалисташ а кхетча, вайн коллективехь гу-
чубевр бу керла говзаллаш кхуллурш... Лалош я дохдеш
металлех дезарш дар хала а, харж дукха лобхуш а ду.
Веддеш я Iовдуш металлех дезарш дар ду дIахIотто
дезаш. Металлех деш долу дезарш дар планах 50 про-
цент мукъана а вай ишттачу хьоле дерзийча, иза боккха
толам хир бара... Участкашкахь ю механизацие ерзо та-
мехь меттигаш. И гуллакх а ду шена тидам лобхуш.
Дуьххьарлерчу кхиамаша мелла а даккхийдер делла
вайна. Хьалха лаьттачу декхарша кхин а жигара хила-
ре кхойкху... Унификаци сикха ялун ерш билгалдар а,
унификаци яре ца нислурш билгалдар а ду вайн спе-
циалистийн декар. Оцу гуллакхна цхьа группа билгалъ-
ян езара. Группана юкъавогIучу хIораммо а шен-шен
предложени кечийна, вай цаьрга хьовсур дара. Со сайн
ала дерг кечдийр долуш ву, вайн барт хилча...

Кхеташонехь инженераша а, кхечара а дуьйшучуьнга
сов лерина ладоьгуш Iара Ано. «Заводан комсомольски
организацис комитетан секретарь хаьржина а, парте
яла кечлуш а йолчу сан хIун карахдаьр техьа оцу гул-
лакхехь? — ойла йора цо. — ХIораннах хуьлуш яц-кха
ХIавра!.. Тхайн хIусаман гуллакхел хьалха ас техника
Iамор а, заводан гуллакх а даьккхича, хIун хетар техьа

сан Ахьмадна?! Институтехула, кѣинхъегаман эвсаралла
лакхаяккхарехъ кѣийсам латторехула, халонаш эшайре-
хула бу сан некъ...»

Дукха а, тайп-тайпана а къамелаш хийламма динчул
таѣхъа, стоѣл тѣе куѣг а гѣортош, хъалагѣаѣттира Абу.

— Накъостий, хѣинца вайн кхеташо чекхъяла герга-
яхана, — элира цо. — Накъост Баловс аѣлларг тидаме
эца догѣу. Метталлех цо аѣллачу тайпана дезарш деш
ѣолу нуѣцкъала пресс вайн заводана пайдехъ хир ю.
Бакъду, кху сохъта иза эца таро яц вайн. Амма унифи-
кацин гѣуллакхана, механизацин балхана вешан таро-
нашца далун дерг дѣадоло деза. Оцу хъокъехъ шений-
шений хетарг хѣорамма а шен хъесапца, схемица, язди-
на, кечдина сайга далар доѣху ас кху иттѣх дийнахъ.

Хѣорамма а хъалхахѣоттош дерг таллан, царех лит-
тина даѣккхинарг ларан комисси хаържира, коъртѣхъ
заводан директор а волуш... Комисси юкъарчу предло-
женийн жамѣ дина яѣлча, актив юха а гѣуѣян сацам
бира...

Абус шоллагѣчу дийнахъ дуѣйна хъалхачул лерина ой-
ла ѣора специѣлишаш шайн-шайн гѣуллакхашка дѣаса-
нисбаран белхан...

— Де дика хуѣлда! — олуш, директоран кабинет чу
веара парткоман секретарь.

— Диканца вехалда!

— Хѣун хета хъуна кѣинхъегаман, алапийн вовшах-
тохараллин отдел чѣагѣяран хъокъехъ?

Меллаша цхъа кехатийн юткъа папка ѣиллира Абус
парткоман секретарна хъалха.

— Хаима и боѣха гѣучѣа бинчоѣхъ дика порядок хѣот-
то цѣенна стаг веза, — элира парторганизацин куѣйгал-
хочо. — Ишттаниг ван а ву хѣара Ким.

— Сурт ду хѣара, — Киман сурте хъоѣжура и шиѣ:
бѣрачух тера ду юѣхъ-сибат. Жима мара. Дуткъа-дехо,
гомхачу кѣаѣгнаш чуѣра схъахъоѣжу хъаналчу стеган
къона, кхетаме бѣаѣргаш. Кореец ву... Дуѣнѣнан аѣрхал-
лин тулгѣеша Тихий океанан ѣистошкара Юккъѣрачу
Азе кхоѣссина кхуѣнан да Узбекѣистанехъ хѣусам а, болх
а карийна ваха хиѣна. 1943-чу шеран 9-чу январехъ
цуѣнан доѣзалехъ вина Ким.

Имѣпѣриѣлишаша зуѣламийн, ѣожаллин ѣазап Корѣян
махкана тѣѣдожийча, бевдда цѣгара вайн махка лилхин-
чѣх ду Киман дай, наний. Цуѣнан анкета дѣха дац, —
элира парткоман секретаро. — Ким хъалхарчу класѣе де-

ша вахана 1949-чу шарахь. 1956-чу шарахь шайн доьзалца Нохч-ГӀалгӀайн республике веана иза. 1958-чу шарахь иза комсомоле ийцира. Цул тӀаьхьа шо долуш цо Червленски юккӀера школа чекхъяьккхира. ХӀиричохь юьртбахаман гӀуллакхийн институт чекхъяьккхира цо 1968-чу шарахь. ТӀаккха иза Якуте балха хьажийра. ТкӀа, шена хьалха хӀоттийна декхар 1972-чу шарахь чекх а даьккхина, Ким Архаре вухавеара. «Юьртбахаман техникан» Нохч-ГӀалгӀайн республикански цхьаьнакхетараллехь болх бира цо...

— Анкетехь вевзина ца Ӏаш, вуьшта а вевза суна иза, — жоп делира Абус. — Лой вай цуьнга и гӀуллакх?!

— Ло! — резахилира парткоман секретарь.

Иштта 1973-чу шеран апрелехь Ким сурсатан промышленностана машинаш ечу Архарски заводан кӀинхьегаман, алапийн отделан начальник хилира.

Ким шаьш долчу валo хьажийра директорo Марина. Дукха хан ялале Ким директоран кабинетe кхечира. Цуьнга хайитира, ша мича балха хӀоттош ву.

Абус хаьттира Киме:

— Хьан декхар хӀун ду хаьий хьуна?!

— Хаьа, аьлча а, хаьа моьтту-кха, — велакъежира Ким. — Дукха хан ялале хуур-м ду.

— Муха моьтту дийцахьа! — элира директорo.

— Дийца дера-кх! — бохура парткоман секретарo.

— Моьттург-м эр ду, — жоп делира Кима. — КӀинхьегаман эвсаралла лакхаяккхарехь беш болчу белхийн декъавахар. Алапаш нийсса далийтар. Планан отделца зӀе латтор. Хала белхаш механизацие берзабайтар, ткӀа премеш нийса ялийтар. Доцца аьлча, нах премеш яха марзбар. Шайн рожехь а, нийса а отчеташ хӀиттаяйтар... Иштта хета-кха суна сайн керла декхарш...

— Бедана нека хууш ду! — велавелира Абу а, парткоман секретарь а.

Директор, Ким а эцна, кӀинхьегаман, алапийн гӀуллакхаш лелочу отделе вахара. Отделан белхахoшна шайн керла начальник вовзийтира цо.

Даиманна а ша кху чохь болх бича санна, хьем боцуш а, собарца а шен болх дӀаболийра Кима.

Дукха хан ялале Жама веара Ким волчу.

— Жама, хьo лаа вуй? — хаьттира Кима.

— Айзас ваййтина со, — жоп делира Жамас. — Хьoьгий, берийн бешахь болх бечу хьан Евгения Вонги-

ровней чукхайкха! Сарахъ хингалш, ч'епалгаш даа кхой-
кху шуьшинга!

— Кхана сарахъ тарлур дац иза? — хаьттира Кима.

— Дика тарлур ду.

— Баркалла хьуна а, Айзийна а.

— Баркалла хьуна и кхайкхар т'еэцарна, — элира
Жамас.

— Белхан де чекхдаьлча, сарахъ, цхьаьна ц'а г'ор
вай!

Жама а, Ким а, белхан де чекхдаьлча, волавелла ва-
хана, Органан йистехъ йолчу бешахъ лаьттачу г'анта
хира.

— Ким, хьо «Юьртбахаман техникехъ» волуш дуй-
на а девзаш ду вай! — элира Жамас.

— Шо сов зама ю! — т'евирзира Ким.

— Бехк ца биллар доьху.

— Хаттал ахъ хьайн дагахъ дерг, — жоп делира Ки-
ма. — Ас сайна хуучух жоп лур ду.

— Органан йистехъ ойланаш еш хьо цхьалха лаьт-
таш масийттазза а гина суна, — долиьра Жамас. — Цу
т'е, д'ю Гуьмсе боьдучу некъан йистерчу хьуьнан хьал-
хахъ а гина. Цана йолуш долчу жимачу ирзехъ... Нехан
къайленна духе кхиа г'ертар бакъахъа доцийла хаьа су-
на. Нагахъ цхьа сингаттам белахъ, тхан ницкъ кхача а
там бара хьуна г'ю дан. Дийца тарлур дацара техъа?!

— Дийца мегар ду, — меллаша жоп делира Кима. —
Тхан Кореях ойланаш яза г'алуш вац со, сайна иза ки-
нохъ бен гина а йоццухехъ... Сурташ х'уьтту к'ладбелла
ц'а баьхкинчу ч'ерийлецархойн... Дуга чудерзош бох-
кучу ахархойн, буьрсачу тулг'ешлахъ катерш хьоьхкучу
х'ордан б'лаьхойн... Къуьйсуш, шайн къилбседехъа йолу
аг'ю беркате кхиош, къилбехъа йолу аг'ю лазапах яккха
г'ерташ... Гуш санна хета Кореян башха хьаннаш... ца-
наш... олхазарш, акхарой... Исбаьхъа акха котамаш, мо-
шарчий, лекъаш... И шайн мохк безар бен бехк боцу сан
вежарий мел х'аллакбина. Оцу т'еман жоьжахатенах
ведда веана вара тхан да Узбекистане, Ташкентан об-
ласте... Х'инца Нохч-Г'алг'айчоь ю сан х'усам... Х'ун
ду хаац. Х'окху б'лаьстенан йуьйренца самаваьлча, со
Кореехъ ву моьттуш йуьллу со, меттара г'атта ца лууш,
и сайн моттарг'ийн ирс сайгара д'адаккхарна кхоьруш.
Со хьоьжу к'айчу пенашца, тховца ловзучу з'аьнарийн
б'ларлаг'ийн бес-бесарчу сурташка. Дезачу дийнахъ зе-
загийн хьаьттахъ хелхарш дечу Кореян мехкарийн сур-

таш хуьлий йов и бIарлагIаш. Исбаьхьачу мехкаршжахь лепа зезагийн курсаш. Маршонан малх лепа стиглахь. Мехкаршна а, кегий а, хан тоьхна а болчу нахана а, зударшна а тIехула хьийзаш ловзу кхокхий, чIегIардигаш, чайкаш... Ах Корея маршонехь. Ах Корея Iазапехь. Кхузара бераш гича дагадогIу Кореян бераш. Шина декъе екъначу Кореян шина хьолан бераш... Сайна газа долчу цигарчу хийн, татоллийн, шовданийн сурташ хIуьтту. Дуганийн араьхь хиш дохкуш ахархой го... Сайна газа болу сайн Даймохк суна иштта хеташ хилча, иза гина, безна болчеран ойла, махкара лелхийна дуьне ма-дду кхерстачеран ойла муха хила еза?! Оцу дерригенан а ойла йойту кхузарчу исбаьхьачу Iаламо а. Хьажал гонаха! БIаьстенан зазашца гIадъяхана бошмаш, дIанехьа сийна аьрцнаш. Царна тIехьахь сийначу лаьмнийн кIайчу баххийн лепа кортош!.. Хьо мегар варий, Жама, иштта Iалам доццохь?!

— Магахь а, гIийла-м хир вара, — жоп делира Жамас.

— Со мега, — даре дира Кима. — Советски мохк сан шолгIа Даймохк бу. ХIетте а Кореян мохк бицлац... Деган кIоргенехь бека дайн иллин сингаттаман мерз, сайна газачу, амма гергарчу Даймехкан лаьттаьхь цIа даре сатийсам, оцу цIаьхь доладада дезачу шолгIачу сайн бералле, хIордан йистойн, хьаннийн хотешка, гIийла, тийна лаьттачу метте, цига кхойкху син туьйра...

— Баркалла, Ким, — меллаша вистхилира Жама. — Кхийти со хьан ойланех...

Киман дог-ойлех кхетаро дуккха а хIуманаш дагдахкийтира Жамина. Ким цIа а кхетийна, вухавирзира иза шайн цIехьа.

— Жама, хьо ма ойлане ваьлла? — хаьттира цуьнга цIехьашха дуьхьалкхеттачу Исас.

— Масана ду уьш? — куьг ластийра Жамас.

— ХIаьа! — элира Исас. — Йохьаллин жамI хIинц-цалц кварталехь цкъа дора. ХIинца хIора баттахь и жамI деш хир бу болх!

— Дика ду! — доцца жоп делира Жамас.

— Бакъду, — бохура Исас, — 1974-гIа шо долалуш бен и керла хьесап дIадола йиш ца хила а мега!.. ХIинцале...

...Заводехь йохьаллин жамI дар хIора баттахь а долуш доладелира 1974-гIа шо...

...Iуьйранна сама а ваьлла, бовха мотт дIатаса ка-

рах ца долуш Іуьллучу Сарапна дагадеара шена хІу-самнана оьшуш хилар. Шен йоцчу метте кхийдарна то-хара кегийрхой шех белар гІеххьа урок хилира захало-нан гІуллакх ойла а йина бен доло мегаш цахиларан хьокъехь. Хийцалуш йолчу ойланийн тІийриго дагаий-тира хІинцца заводе балха еана йоІ ХІижан. Цехашка-хула хьожуш чекхъяьлча, Іисаца къамел деш яра иза. Іисана хьалххе дуьйна а евзаш хуьлу куц ду.

— ХІун хаьржи ахьа? — хаьттира Іисас.

— Фрезеровщик-штамповщик! — жоп делира йоІа.

— Ой, божарийн специальность ма ю иза! — билгалдира Іисас.

— Ой, божаршна бекъна кхаьчна бу и болх? — жоп делира йоІа. — Божаршца йохье а юьйлуш бан дезар ду и болх. Хьо а ма вара и йохьалла хьехош...

— Ой, со дуьхьал ма вац! — куьйгаш дІасатесира Іисас.

«...Амма оцу сан хІусамехь цІийнноналла лело жима ю эр ду хІара наха... Амма ян-м иза хІусамехь а ларор яра... Слесарь-инструментальщик волу кьона жима стаг Ахмад, слесарь-сборщик Шахман... Масане хир ву сол аьттоне нисвелларг... Цхьа «дурс» аьлла, алсамо дегІ дерг бакъахьа хир яра...»

Сарапан ойлано шен стом балале, белхан де чекх а даьлла, иза цІа вахара.

Тайп-тайпана ойланаш кхача а ца елла, Сарап, юьхь-куьг а дилина, шен суьйренан кхача баа дагахь волчу хенахь неІаран гаргол бийкира.

— Чувола! — олуш, неІ дІайиллинчу Сарапна ша волчу веана Хаим гира.

Могаш-паргІат хаьттина, стоьлана дехьий, сехьий охьахира и шиь.

Хаим хаза кечвелла велахь а, юьхьа гІехь дикка хийцавелла гора Сарапна. Хаиман бІаьргашна гонаха чкьор чІичІашка эхаран сизаш луьсто дийшинера. ЦІа чухула бІаьрг а кхарстийна, Хаима билгалдира:

— Ма цхьа беркате хІусамнана бакъахьа яра кху чохь!

— Мега ерг нисъелча со-м сайн наха боххург дийр долуш вара, — велавелира Сарап.

— Цхьа меттиг ю суна хааелла, — элира Хаима. — Цкъа цига ладугІур ас. ТІаккха, со реза хилахь, хьо ре-за хуьлий хьовсур ду вай. Захало чу а хьаьдда дарх ба-ла хуьлу...

— Иза бакъ ду, — тІетайра Сарап.

— ХІун ду керла шун заводехъ? — хаъттира Хаима.

— Хьуна газеташ тІехъ гиннарг ду-кха, — собарца жоп делира Сарапа. — УьссалгІачу пхеашеран план кхаа шарахъ кхочушйна тхан цхьамогла накъостий бу. Царех ву «Къипхьегаман цІечу байракхан» орден елла Жама, «Знак почета» орденаш елла Азман, Вера, нштта «Къинхьегаман сийлаллин кхоллагІчу даржан» орден елла Тасов. Мидалш, грамоташ елларш-м багарбина вер а вац!.. Цу тІе, 1974-чу шеран хьалхарчу дийнахъ дуьйна белхалошна алапаш а, премеш а яларан гІуллакх, аптекан терзан тІехъ санна, нисдина дІахІоттийна. Цхьана а адаман ала хІума хир доцуш! Оцу балхо белхалой марзбина баккхийберца белхаш бан!..

Кхоблана ла а доьгІуш, дІатийра Хаим.

— Хьо лаан, таран вуй? — эххара а хаъттира Хаиме Сарапа.

— Со-м хьобца луйш-олуш кІеззиг охьа мукъана а хуур вара-кха аьлла, схьанехьа ма вели, — жоп делира Хаима, — хьо-м дика Іаш хилла.

— Хала а, атта а Іаш ву со-м, — элира Сарапа. — Со башха лакха кхийдачех а вац...

— Ахь элира: «стаг шен ерриге а таронаш кхачаял-лалц соцуш вац шен Іалашоне ца гІерташ», — датадаийтира Хаима. — Иза бакъ хилар шен хенал тІаьхьа хии суна. Со сайн тароне хьаьжжина балха нисвелла... Районехъ яьсса банканахъ, даьсса шишанаш оьцуш... Жима-чу туькканыхъ цхьа маьІиг бен ца кхаьчна сан механ гІуллакхна. Амма балхара ваьлча валлал чІогІа сагат-ло сан... ХІун ду а хаац...

— Сирлачу районехъ ю шун и туька? — цІеххьашха хаъттира Сарапа.

— Яц! — жоп делира Хаима. — Турпалийн гІалин яртийн районехъ ю. ХІинца со а хийцавели. Суна оьшуш хІума дац... Амма гергара уьйраш яц. Цхьа висаран кьелла ю. Мукъачу хенахъ хьо дІа а, со схьа а воьгІуш хир дацара техьа, аьлла, хьахо веана со...

— Хьан хьолах кхета со, — собарца жоп делира Сарапа. — И тайпа гІайгІанаш а хуьлуш ю дуьненахъ. Суна а дацара атта ваха лааран цамгарх кІелхьаравала... Ас хІара некъ беш, йолий а ца хууш, хан дІаюьйлу... Партин райкоман секретаро тхайн тоьлашха болчу белхалошна совгІаташ доькьуш ас йина ойла тоьур яра... Хьо цехехъ мастер, тІаккха заместитель волуш хьалха-

ра гІулчаш йохуш хилларш мел сиха кхий?.. Дагалацал ахь уьш... Къинхъегаман лечарчий... Тохара хьо цехехь волуш ма таро яра хъан доттагІий каро! Тарамов Салман, Тасуев Ахьмад, хІуманаш юьттуш йолу Улыбаева Жарадат! Шофер ШахІидов, слесарш Цыганков Василий, Эльдаев Селимпаша! Мел яккхий таронаш яра хъан дикачу доттагІашлахь воккхавеш хІара маьлхан дуьне даа! ХІан-хІа! Хьуна доттагІий ца бийзира. Хьуна шайн къинхъегамах хьо а, ХагожгІар а бакхийта нах бийзира. Ахь йоккха юьхьІаьржо хьайна тІе ийци. Делахь а, юха а хьайн меттиг тояр хъан хьайн карахь ду. Ас зуламаш дира. Царна йоггІу хан набахтехь якккхира. Цу тІе, ас сайна сайн деган суд йина. Со хъанал тоькхуш ву айса мел дина вонаш. Со сайх тешаш ву. Иза йоккха хазна ю. Хьо дика хууш ву айхьа мел динарг. Со а ву. Къуйн гІуллакх дІа ца тосуш йолу ойланаш лелийра ас сайн кийрахь хІокху заводе веанчул тІаьхьа а. ДІадевли уьш...

— ХІаъа, — халла хезаш шабарш дира Хаима.

— Белхалойн алапаш совдуьйлуш, йохьалла лакха ойьуш, даккхийдер совдуьйлуш чекхдели тхан 1974-гІа шо! Оцу шарахь, Хаим, заводу бан беза цІенна пайда бара 14,46 процент. И пайда бира 15,40 процент. Гой хьуна плано бохучул сов баьккхина пайда? ХІокху 1975-чу шарахь оха керла толамаш бохуш гур ду хьуна!

— Байттамал яІ! — куьг тесира Хаима. — Байттамал!..

ШУЬНЕХЬ

Жамин ден шичан — Солтин — хІусамехь Маликас хІоттош башха шун дара. И шун хІотторан маьІнех Жамаша а дика кхеташ вацара. Амма Маликас юх-юха бохура: «Сайн марвешин кІантана пачхьалкхо делла сийлахь совгІат даздеш ю со!» Цундела Жамас цига кхайкхира шен накъостех уггаре а гергарчаьрга. Кхуза веара Абу Сослаевич, Зарма, Іиса, Салман... Диван тІехь Абу, Зармий, важа болу накъостий гІанташ тІе хевшина а болуш.

Ткъа вовшашца къуьйсуш къегина кечъелла Маликий, цуьнан доттагІа Занеттий кухничохь даарш кечдеш йолура. Цу шинна хьалхахь кІайчу кисин хьалхаухкурш яра. Айза цу шимма даарш хедарш чу дІанисдан хІоттийнера. Ткъа вовшийн дешнаш а кегдеш дуьйцург, дух

а, барч а боцуш, цхьа баганаш еттар бен, кхин хIумма а дацара.

— ЛадогIал! — элира эххар Занета. — Оцу заводан директоре яхийта зуда йолуш ду-кха вай. И захало дича хIун дара техьа?!

— Ой, иза хIунда ца до? — тIетайра Малика. — Ма-рехь хилча а товш ма ду ловзаргахь хелхаялар! Вайна вешан боларш а, бедарш а гайта меттиг хир ю-кха!

— Ой, ваша вала аш дуьйцучун! — елаелира Ай-за. — ХIинца шуьшинна хелхаяла меттиг хилийта зуд-чух, берех вала веза-кха нехан стаг?!

— Бераш-м кхаба йиша-ваша доцуш хир вацара иза! — элира Занета. — Зудчо а шена цхьа таро ер...

— Уьш-м даккхийчех дацара, — белшаш саттийра Маликас. — Са ца кыйринарг а велла. Сакыйринарг а велла.

— Ваьш делла дуьсу дерг далале ластор вай! — жоп делира Занета. — Хелхар-м, жимма оцу наха дехьачохь диьна, мелла меттиг йича, кхузахь а дан аьтто хир бу вайн...

Кхузахь а шен белхан ойланех кIелхьаравала ницкъ ца кхочуш волчу Абун дагахь дара:

— Оцу тайппана, вай дагалаьцнарг а, главко бохург а цхьаьна нийсадогIу! — элира Абус. — 1976—1980-чуй шерашкахь завод технически коьчалшца карлаяккхаран план оцу тIе доьгIна хIоттийна ю. Иза кху деношкахь йийцаре йийр ю вай. Керла технологи йолор, производ-ство механизаци ерзор, автоматика яржор, машинийн меженаш унификацин некъаца яр, дерриге а деш дерг лакхарчу дикаллица кхочушдар, — иштта ду декхарш. Пхеа шарахь производствон барам 35,9 проценте кхач-чалц алсам баккхар. Заводо беш болу цIенна пайда цхьаь, ах миллион соьмал алсам баккхар ду декхар... Кхузахь садаIар ма ду бакъаьа!..

КIеда-мерза вистхилира Иса:

— Ши дош мукъана аьр. Заводей, гонахарчу метти-гашкий, Турпалийн гIалий оьхуш рожехь автобусаш яц. Заводан шен автобусаш кIезиг ю. ЦIай, балхий лела дукхах болчу белхалошна хала ду. Чохь Iе хIусамаш йоьхуш заявленеш делларг ши бIе стаг ву... Тоьуш яц берийн бошмаш, яслеш... ХIан-хIа! кхин ца дуьйцу! — шен бета тIе куьг диллира Исас...

— БIе гергга квартира йолуш цIенош дар, культу-ран цIенош дар ду хIоттийна тIедогIучу пхеашеран пла-

наца, — жоп делира директоро. — Белхалой дІасалело кхин ялх автобус хилийтар ду дуьйцуш... Белхалой шина сменех болх беш хилийтар а ду хьалхахь лаьтташ...

— Суьйранна техникумашкахь, институташкахь дешар а ду дуккха а тидам лобхуш, — бохура Іисас. — ХІора шарахь заводера бІе жима стаг эскаре вьоду. Церан метта бІе керла жимха заводе эца дезаш хуьлу...

— Тобар! — куьг ластийра Абус. — Производствох дийца кхин меттиг хир вайна!

Кухни чохь кхин тайпа кьамелаш дара.

— Магнитофон болх беш ю? — хаьттира Занета Малике.

— Радио йицъеш-м ю! — жоп делира Маликас.

— ХІета хала дац!

...ДІаса а озийна дикка яхъйинчу стоьл тІе сихха яахІумнаш хІитто йолаелира Маликий, Занет. Айза кухни чохь бошхепаш чу яахІумнаш дІасанисъеш яра.

— Жамина, Маликина а, кхеран цІенна а тІера! — элира Зармас.

Накьостий яа буьйлабелира.

— Кху чохь дууш, молуш, оцу чохь хелхаран берд кхоьхьш боху хІусамнанас! — хаййтира Айзас.

— Мегар!

— Дика ду! — дийкира аьзнаш...

— Цу тІе, цхьа исбаьхьа кьона жеро а ю боху лулахошка ялийна, — хаййтира Іисас. — Хьовца захалонан хьаса боза а дагахь долчух тера ду гІуллакх, Абу!..

Вист а ца хуьлуш Іисага хьаьжначу Абун бІаьргашкахь оьгІазаллин суйнаш кьегира.

— Собар! Собар! — куьйгаш дуьхьал теси́ра Іисас. — Уьш-м хьуна тамана бохуш лелий...

— ХІун ю юьйцург? — оьгІазе шабарш дира Абус.

Оцу минотехь цІеххьашха дехьа чохь дагна тІемаш долуьйтуш исбаьхьа йийкира хьалха-мартанхойн хелхаран йиш.

— Войт, горлар яІ! — эkkхийтира там хиллачу Зармас.

Топьпо кхоьссича санна, дехьа чу а иккхина, Салман хелхахьаьвзира. Дилхалахь а, зьортал а йолу Малика ансамблехь болчу межкарел ледара яц аьлла дуй баа ваьхьар вара цуьнан хелхар гуш верг. Иза юккьера дІа-яларе хьобжуш, ша лаьттачохь хелхаран кеп еш яра Занет...

Абу, корта а ластийна, велакъежира...

— Кіентий! — элира Зармас. — Вешан заводах, балхах къамелаш кхин ца дуьйцуш чекхболуьйтур вай хІара синкъерам!..

...БІаьргаш биллинчу Сарапна шена тІехула зезагаша къарзбина исбаьхьа тхов гира. Амма ша мичахь ву хууш вацара. Ойла меллаша яра. Шена аьтто агІорхьа болчу пенах тоьхна боккха куз гора цунна. Аьхкенан довхачу дийнахь шовданан йистехь руьйте хІиттинчу сейша хазбина бара и башха куз. Аьрро агІорхьа кхунна гора пенаца лаьтташ кечбина, бесса дечиган гІовла наш йолу маьнга. И пен а бара боккхачу кузо дІалаьцна. Оцу маьнгиний, Сарап тІехь Іуьллучу маьнгиний юккъехь еакІов стол лаьттара, тІе сийна силам хьакхна шаршо а тесна.

Шена тІетесна юргІа хьалха шена газа дуйла хиира Сарапна. Оцу юргІанна тІейоьллина ботт яра итун, зезагийн тамехь хьожа йогІуш. ДІакхевдина стоьл тІера шен сахьт схьаэцча, Сарапана гора Іуьйранна бархІ сахьт долуш хилар. Кхин наб кхетачуьра дІадаьллера.

ХьалагІатта везара...

Сарапна дагадеара ша кхуза селхана веана хилар, сарахь шена хьошалла дар... Чимлос шена хьехамаш бар...

ХІусамнана хилаза стат вериг цахиларан хьокъехь. Меттиг яра даго ша-шена илли олуш. Пондар ма локхура! Орцахь иштта дика пондар лакха хууш йолу къона исбаьхьа жеро мичара яьлла техьа!.. Дуккха а хан яра со ломахь а, орцахь а хилаза. ПІелгаш хаза а, сел говза а... ПІелгаш-м хІун дара?! Баккхий Іаьржа бІаьргаш!.. Хьийкъина месаш Іаьржа, дохк санна, белшаш тІе йийшина... Нохчийн а, гуьржийн, а оьрсийн а, итальянски а эшарш!.. Ткъа оьзда къонахий! ГІиллакхе кегий нах!.. Кхуззахь тасаделча гергарло беркате хир дара! Курорт ю-кха!.. Кхарна новкъарло ца еш юьхь-куьг юьлур яр-кха!.. Ткъа и рагІу кІелхьарчу товханахь латийна цІе ма яра! Декъа чІийш а, гоьргийн кийсигаш а къарш-къирш деш йогуш, сирла цІе егаеш... Къаьхьочу кІуьран хьожанах кхерзинчу жижиган хаза хьожа а ийна... Керла дуьне, шира товха! И товха яра дерригенна а ша-тайпа тамехь чам белларг!.. Сихха бедарш тІе а юьйхина, Сарап уча вемира... Хазалла яла йоллу лулара къона жеро а, кхайкхаза баьхкина хан тоьхна а, къона а нах а шена гонах гулбина и товха, и шашлыкхийн, чІепалгийн кхерч ган лиира Сарапна. Тийна а, тишделла

а лаьттаху рагIу кIелахь чохь юкъ а йолуш, лаьтта миска товха сийсара екначу туьйранан товханах тера яцара...

— Ассалам Iалайкум! — йоккхачу гIож тIе а тевжина лаьтта воккха стаг вистхилира Сарапе. — Муха яьккхи буьйса?

— Баркалла, дика яьккхи, — жоп делира Сарапа.

— Бакъ дуй, Сарап, оцу шун заводу еш йолу машинанш кхечу пачхьалкхаша а оьцу бохург? — юккъехула хаьттира воккхачу стага.

— Бакъ ду, — жоп делира Сарапа.

— Сийсара ахь иза аьлча башхо хийтира, — билгалдира воккхачу стага. — Кад а мелча, локхуш зевне пондар а хилча ала дог ма догIу...

Сарапна и стаг шена дуьххьара гина моьттура. Амма, цо дийцарехь, кхузахь иза а, ша а цхьаьна шуьнехь Iийна хилар гучуделира Сарапна.

— Хьо бакъ ву, — тIетайра Сарап. — Кад мелча хабар дийца дог догIу. Бакъ ду, тхан заводу арахоьцуш йолу машинаш вайн пачхьалкхехь а, кхечу пачхьалкхаша а дика дIаоьцуш ю!

— Делахь, аша машинаш дика а, механа йорах а яр ду иза! — билгалдира воккхачу стага. — Иштта ца хилча оьцур яцара... Николайн хенахь цхьана эрмалойн купецан хехо вара со... Говза йохка-эцархо вара иза! Дагадеанчуьра... Эрмалой а бу боху шун заводехь?!

— Эрмалой, оьрсий, гуьржий, азербайджанцаш, украинцаш, белоруссаш, иштта дIа жхин бу, — жоп делира Сарапа. — Ткъе шиь кьомах белхалой бу тхан заводехь цхьа доьзал хилла болх беш а, бexаш Iаш а.

— XIаь! Иза а иштта хила догIуш ду, — элира воккхачу стага. — Тхан берийн нана а ма ю эрмало...

— Вайнехан мотт хаьий цунна? — хаьттира Сарапа.

— Хаьа дера, Жамалханов Зайндина санна-м! — жоп делира воккхачу стага. — XIа, кхидолчух дерг кхеташ ду... Ткъа и шун заводехь белхалоша ткъа туьманаш а, цул сов а алапаш оьцу бохург-м жимма...

— 170 соьмера 380 соьме кхаччалц тхан хIора белхалочо алапа оьцуш хилар билггал бакъ ду! — чIагIдира Сарапа.

— Сирлачу эвлахь а, гонахарчу ярташкахь а тисса-делла гергарлонаш ду тхан! — хIиллане велаькежира воккха стаг, Сарапан юьхье а хьожуш. — Кхин тIе а и

тергарлонаш совдала а тарло... Цундела хаъа суна шун заводан белхалоша юьртбахаман къинхьегамхошна г1о деш хилар. Шекаран свеклаш а, иштта хьабжк1аш а, кхиерш а чуерзош къабсттина...

Циггахь Чимло т1е а вена, кху шиннан къамел хедира. Сарапа, сихха шовданан йисте а вахана, юьхь-куьг дилира.

— Т1аккха?! — хабттира Чимлос.

— Со оцу къоначу зудчунна реза ву, — жоп делира Сарапа.

— Делахь, и захало дан хьовсур вай, — элира Чимлос.

СОБГА АЛИЙТАЛ!

— Х1а-х1ай! К1ентий, зударий, цкъа ладог1ал! — коньякан рюмка а ай1ина, ирах1ьоттира завкоман председатель Иса. — Ловзаршкахь-м к1езиг мелла а, я ца молуш Ийна а к1елхьарадевр дара вай. Амма х1ара санна меттигаш лусто литтаяла йоларо могашаллин ойла йойту!.. Вай кхуза гулделла той хиларна! Той ду токарь йолчу х1окху Тамара Салмановнас уьссалг1ачу пхеашеран план х1инцале кхочушъярна. Т1аккха вайн Тамарина «Знак почета» орден яларна! Ирс долуш ехалда хьо, Тамара!..

— Ехалда! — дийкира реза хиларан абзнаш.

Хийланна т1ера а мала дийзира и сийлаллин кедаш...

— Ехалда! — дийкира абзнаш...

Суьйранна белхалоша столовехь х1оттийна шун дара и совг1атташ билгалдахарца доьзна. Медаль елла волу накъост Золотковский Дмитрий а хастийра накъосташа.

— Накъостий! — элира Исас. — Уьссалг1ачу пхеашеран план 1975-чу шарахь, хенал хьалха, кхочуш а еш, вайн заводу ц1енна пайда бина 18,22 процент. Вайна пурба хили КПСС-н ткье пховалг1ачу съезде рапорт-телеграмма яла! КПСС-н обкомой, облсовпрофой дикаллин знак ели вайн заводана! Маршалла хуьлда, дукха а, ирс долуш а хуьлда вайн заводан хьалхе лелош болу белхалой!

— Бехалда вайн жигархой!

— Декъала хуьлда вайн коллектив! Белхалойн абзнаш декара... «Ша-тайпа шен халонаш йолуш со воцчунна а хилира хьо 1976-г1а шо. Суна самаваларан хало.

Нахана сийлалла Йеткъаран хало, — ойланаш йора, юстахара «Пищемаш» заводан гишлошка шен беса бѣаьрг а бетташ, цѣххъашха мажвеллачу Хаима. — Сан дуьне бѣарлагѣа хилла... Ахча кхачадо. Иза леа хааран шен доза ду. Сан дуьне ахча дара... Ахча а, хъаькамалла а ший а цхъаьна лело ца хааро во со хѣаллак!.. Тжъа уьш, Зармагѣар, районехъ, республикехъ гѣарабевли! Цаьрга пионерашкара къанбеллачу йилманчашка кхаччалц хѣоранга а, хѣоразза а собранешка кхойкху! Уьш президиуме хийшабо! Цаьрга къамелаш дойту. Заводехъчул совнаха дуккха а бу церан белхаш къинхъегамхошца. Шайн белхаш совбийларх баккхийбеш берш сонта хетара... Сонта а, воьхна а верг хили хѣинца со...

Октябрьски дезачу денна заводан клубехъ гулбеллачарех хийланнан накхош тѣехъ орденаш лепара. Цигахъ мехкаршлахъ ша-тайпа хаза гора японски къоман битамехъ гомо-тамехъ хаза бѣаьргаш болу Таня. Хилла даьллачу кѣен цѣвнан басахъ яра цуьнан хъийкъина кѣажарш! Севсино балдаш, йоккхо хеталучу бета тѣехула жимачу меран нийса юьхъиг... Юткъа гѣодаюкъ, исбаьхъа куц... Ростовера еана и белхалойн йоѣ вайнехан адамашна йовзийта а, езийта а, кхоллараллин къинхъегамехъ шегара дика некъ гайта а, комсомольски комитетан член хила а кхиьна.

Партин райкоман секретаро собранехъ дийцира, Сирлачу районехъ Октябрьски революци хиллачул тѣаьхъа болу кхиамаш гойтуш...

Главкан векало РСФСР-н куьйгаллин цѣарах маршалла а хоттуш, КПСС-н ЦК-н, Министрийн Советан, ВЛКСМ-н ЦК-н, ВЦСПС-н кера-кера луш йолу цѣен байракх луш ша-тайпа хѣайбате айьамца иракарахѣитийначу дегнашкара баркалла бохура белхалоший, специалистайн хьомечу партин ЦК-на а, накъост Леонид Ильич Брежневна шена а!..

Цкъа а шен ца хилла оѣла еара Сарапан кхетаме. Айпаш дѣа а дохуш, адаман амалш тоеш болу аьрха некъ баро вина цунах керла стаг. Дѣаяханчу шираллех бухадиснарш дѣадахарца бен вахчалуш вац советски стаг, кхуьуш вац вайн заманан турпал. Масална вало мегар ду Сарап. Атта дац вайнехан белхалойн класс кхоллар. Амма сийлахъ а, тѣейогѣучу ерриге а ханна оьшуш а, пайдехъ а гѣуллакх ду иза.

Оцу шатлакхан хьолехъ елира заводан коллективна

КПСС-н обкоман, райкоман кер-кера луш йолу тола-
мийн байракхаш а, тайп-тайпана совгIаташ а...

...Геннара гIенаш долуш санна хIиттира и сурташ
Iадийна лаьттачу Хаиман тхьуэбоьллачу коьртехь...
«Сарап тоьлла. Цунах белхало хили, — гIайгIанан эр-
чонца кьежира Хаиман мажъелла юьхь. — ХIара цхьа
стаг бакъахьа, важа харцахьа вахар хилла ца Ia. ХIара
кхин а кIоргера галморзахалла ю адамийн шинна тай-
пана юккъера...»

ЧУЛАЦАМ

Блабстенан дийнахъ	3
Керт	20
Керла хало	29
Цехехъ а, гонах а	44
Заводан кертахъ	51
ЛадегIар	55
Цехехула	75
Оццу муьрехъ	105
Керла Iуьйре	115
Цехан начальник	126
Стаммнй айраш дерш	129
Керла белхало	139
Азман	140
Ойла	153
Керла мур	157
Керла директор	181
ЛадобгIу	187
Вовшийн терго е	191
Юккъехула хилларг	207
Клеззиг кегийрхойх	228
Шуьнехъ	237
Собга алийталI	242

Музаев Нурдин Джемалдинович

ЭТАП

(на чеченском языке)

ИБ № 493

Редактор Х.-М. Эднлов
Обложка художника В. А. Ярошенко
Художественный редактор М. Б. Магомаев
Технический редактор А. Н. Поздняков
Корректор А. А. Арсанова

Сдано в набор 28.XII 1979 г.
Подписано к печати 18.IV 1980 г.
Формат 84x108 1/32. Бумага типографская № 3
Объем 7,75(13,02) п. л. Уч.-изд. л. 13,51
Тираж 3000 экз. СФ05165

Чечено-Ингушское книжное издательство
Управления по печати при Совете Министров
Чечено-Ингушской АССР,
364021, Грозный, улица Ленина, 9

Заказ № 8058
Типография имени И. Н. Заболотного
Управления по печати при Совете Министров
Чечено-Ингушской АССР,
364021, Грозный, улица Интернациональная, 12/33
Цена 1 руб.

ХЬОМЕ ДЕШАРХО!

Хіокху шарахь Нохч-ГІалгІайн книжни издательствехь нохчийн маттахь зорба тухур ю хІара книгаш:

М. Сулаев. Сирла суьйре. Поэзи а, проза а.

А. Хамидов. Лийрбоцурш. Дийцарш, пьесаш.

Б. Анзорова. ЦІенчу даггара. Стихаш.

Ш. Арсанукаев. Керла де. Стихаш, поэмаш.

А. Осмаев. Баьгначу седанан серло. Стихаш, и. д. кх.

Max 1 com.

ЭТАП
(на чеченском языке)